LINGVISTICĂ GENERALĂ ȘI ROMÂNEASCĂ

EDITURA FACLA

G. IVĂNESCU

LINGVISTICĂ GENERALĂ ŞI ROMÂNEASCĂ

Ediţie, note şi indice de
VASILE ŞERBAN şi VASILE D. ŢARA

EDITURA FACLA
Timişoara, 1983

PREFAȚĂ

De mult voiam să retipăresc o parte din articolele și cronicile mele (acestea din urmă adevărate studii) în volume, căci ele cuprind o concepție despre limbaj și despre științele sociale mai puțin cunoscută de lingviștii din țara noastră și neglijată de mulți dintre cei care o cunosc. Dar, ocupat cu redactarea altor studii și cu activitatea universitară, n-am reușit niciodată să trec, în această privință, dincolo de stadiul planurilor. Foștii mei colaboratori de la Universitatea din Timișoara, V. Șerban și V. D. Țâra, înțelegînd acest lucru și prețuind ideile expuse de mine în ceea ce am publicat, mi-au propus să realizeze ei ediția pe care eu nu o pot realiza din lipsă de timp. Am acceptat cu bucurie propunerea lor, cu atît mai mult cu cît foarte multe din articolele și cronicile mele sînt greu de găsit chiar în bibliotecile mari din țară (publicațiile în care au apărut se află numai în asemenea biblioteci și în cîteva biblioteci particulare). Sînt recunoscător prietenilor V. Șerban și V. D. Țâra pentru asumarea acestei munci, menită să facă cunoscută concepția mea despre limbaj, despre limba română, despre limbile romanice de vest, despre limbile indoeuropene și iafetite și despre limba literară română. Această concepție a început să se formeze la cîțiva ani după ce s-a afirmat structuralismul și ea s-a dezvoltat paralel cu structuralismul și cu generativismul transformaționalist și, cel mai adesea, împotriva lor, ceea ce mi-a adus din partea unor lingviști aprecierea, formulată numai verbal, că ea este învechită. Dar cei care au dat o asemenea apreciere concepției mele au pierdut din vedere că eu am respins și foarte multe din ideile lingvisticii mai vechi, de pînă la structuralism. Pe de altă parte nu s-a văzut că, în ce privește concepția generală, și eu eram un structuralist, deși nu

n-am declarat decît rar ca atare, iar, cînd am făcut-o, am arătat că structuralismul meu este foarte deosebit de structuralismul școlii din Praga, de cel al școlii din Copenhaga și de cel al școlilor din S.U.A., întrucît nu admite unele din analizele acestor școli și indică alte cauze pentru schimbările lingvistice. Concepția mea despre limbaj în general pleacă din tradiția lingvistică românească, anume din cea creată de A. Philippide, iar cea despre latina populară, limbile romanice și limbile indoeuropene, de la concepții adesea respinse de lingviștii contemporani structuraliști și generativiști, ca cea a lui G. Devoto despre latina populară, cea a lui H. Hirt despre originile morfomelor indoeuropene etc., cele ale lui G. Ibrăileanu și A. Philippide despre originile limbii literare române, cea a lui J. Vendryes despre limba poetică etc. Unele din aceste idei au fost expuse pînă acum în două lucrări întinse : în *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, și în *Istoria limbii române*, Iași, 1980, ca și în *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, 1981 (o operă rezultată prin completarea și îmbunătățirea de către mine a cursului de gramatică comparată a lui Th. Simenschy), apoi în alte lucrări, care vor apărea de acum încolo.

Am stabilit împreună cu editorii numărul și conținutul volumelor ce urmează să apară la Timișoara. Trebuie să precizez însă că n-am schimbat conținutul articolelor și cronicilor incluse în aceste volume, adică ideile exprimate în ele, chiar cînd astăzi eu am alte păreri (deși, în genere, n-am renunțat la ideile de atunci). Atît materialul de fapte, cît și interpretarea acestora au rămas aceleași, căci am voit ca articolele mele să reprezinte și în noua ediție fidel faza de atunci a dezvoltării mele spirituale.

Volumul de față reunește o parte din primele mele lucrări științifice, cînd, deși nu eram pasionat numai de problemele foneticii generale și române, ci și de cele morfologice, sintactice și lexicale, nu aveam încă pregătirea necesară pentru a ajunge la rezultate sigure decît în domeniul foneticii, căreia i se acorda atunci un loc preponderent în învățămîntul universitar din Iași. Aceste lucrări cuprind o nouă concepție fonetică și o nouă metodologie fonetică, care pleacă din cea a lui Philippide, dar posedă și aspecte personale, inspirate de A. Meillet și A. Cuny. Concepția mea fonetică s-a creat asumîndu-mi lingvistica românească, mai ales părerile lui A. Philippide, G. Pascu și Iorgu Iordan, și pe cele ale neogramaticilor, ale lui L. Roudet, P. Rousselot și M. Grammont. Contactul cu structuralismul

praghez, făcut întîi prin intermediul articolelor lui S. P u ş c a r i u, apoi direct, începînd din 1938, m-a dus la respingerea multor idei ale şcolii pragheze şi la multe inovaţii personale faţă de ea şi faţă de lingvistica prestructuralistă. Această concepţie fonetică nu se poate explica (nu se putea naşte) fără cunoaşterea structuralismului praghez. Nu sînt luate în discuţie, în aceste articole şi cronici, ideile fonologice ale s t r u c t u r a l i s m u l u i d i n C o p e n h a g a şi ale c e l u i d i n S.U.A. Întrucît ideile mele de fonetică generală au rezultat mai ales din examinarea materialului fonetic românesc şi francez, ele se împletesc cu ideile de fonetică românească, mai rar şi franceză. Ideile acestea sînt expuse în cîteva cronici despre unele tratate de fonetică generală şi în cîteva articole care privesc fie numai fonetica românească, fie şi fonetica românească şi cea generală. Am introdus în acest volum şi o cronică despre teoria limbii în genere, cronică menită să lămurească natura lingvisticii generale: căci fără lămurirea conceptului de lingvistică generală, nu se poate înţelege bine nici fonetica generală ; volumul chiar debutează cu acest articol. Am cuprins în volum şi un articol de fonetică redactat mai tîrziu, dar care rezolvă tot problemele fonetice puse de mine în tinereţe (şi o realizează cu altă experienţă a autorului), precum şi un articol de fonetică românească şi generală scris în tinereţe, dar completat cu literatura mai nouă şi publicat abia în 1970, într-un număr foarte mic de exemplare. Articolul cel mai de seamă din volum este, fără îndoială, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie şi acustică*, asupra conţinutului căruia mă opresc aici puţin.

Prin lucrarea mea din 1938 am ajuns să-mi lămuresc, deşi cu unele erori, adevărata structură a ştiinţei sunetelor, deci a f o n e t i c i i, în sensul cel mai larg cu putinţă, pe care-l poate avea acest termen, cuprinzînd adică şi ceea ce se numeşte astăzi f o n o l o g i e sau f o n e m i c ă, f o n e m a t i c ă. Cum deja am spus-o, acest proces de lămurire a mea nu ar fi putut avea loc fără lectura atentă, aprofundată, a lucrărilor Şcolii lingvistice din Praga, care pretindea că a creat această nouă ştiinţă lingvistică, f o n o l o g i a, postulată în aceeaşi vreme şi de L. B l o o m f i e l d şi de şcoala lui (într-alt fel şi de Ed. S a p i r) sub numele de f o n e m i c ă, f o n e m a t i c ă. Nu puteam accepta integral sau mai deloc ideile şcolii din Praga. N-am reuşit însă atunci nici eu să înţeleg cum se cuvine f o n e t i c a, adică să arăt adevărata structură a acestei ştiinţe ; şi cred că nici pînă astăzi n-a arătat nimeni natura adevărată a foneticii. În articolul meu, retipărit aici, am făcut gre-

şeala de a nu numi s u n e t sunetul fizic (complexul de vibraţii ale aerului, caracteristice fiecărui sunet) şi f o n e t i c ă ştiinţa lor, care este o parte a acusticii. Şi n-am reuşit să văd exact nici natura acelei realităţi pe care o descoperiseră şi studiaseră fonologii, de la J. B a u d o u i n de C o u r t e n a y şi F. de S a u s s u r e pînă la fonologia dintre cele două războaie mondiale şi pe care ei o numeau f o n e m; eu o consideram, după W. D o r o s z e w s k i, o realitate fictivă, întemeindu-mă, ca şi învăţatul polonez, pe faptul că percepţia şi reprezentarea nu corespund ca structură structurii realităţii care le produce. De fapt, percepţia este modul de a apărea în conştiinţă al unei realităţi materiale oarecare, al unei mişcări sau schimbări ale acestei realităţi materiale, iar reprezentarea este reproducerea în conştiinţă a percepţiei. Dar constatările mele despre preocupările acestei ştiinţe, care singură mi se părea că trebuie numită f o n e t i c ă, au fost clar formulate de mine sub influenţa celor scrise de N. S. T r u b e t z k o y, pe care l-am corectat şi completat în acest articol. Şi, sub aceeaşi influenţă, consideram această ştiinţă a sunetelor, aşa cum le concepeam eu, după Doroszewski, ca o ştiinţă aparte, deosebită de acustica sunetelor vorbirii şi de fiziologia vorbirii, mai exact: ca o subdiviziune a lingvisticii, deosebită de fonetică; pe cînd azi înţeleg că ea este o ramură a lingvisticii şi că se distinge net de fiziologia vorbirii şi de acustica sunetelor vorbirii, constituind totuşi împreună cu acestea ştiinţa foneticii şi fiziologiei vorbirii, singurele ramuri lingvistice care se ocupă de fapte materiale. Dar, întocmai ca şi alte fapte materialele create de om, anume uneltele şi maşinile, ele sînt nu numai de domeniul ştiinţelor naturii, ci şi de domeniul ştiinţelor sociale, căci ele constituie o tehnică specială a omului, a organelor vorbirii, după cum instrumentele şi maşinile constituie tehnica obişnuită a omului.

Articolul meu n-a avut parte decît de cîteva recenzii. Singura care a apreciat unele din eforturile autorului este recenzia lui H. G u i t e r, publicată în *Revue des langues romanes*, LXIX, nr. 1947 pe 1940–1945, apărut în 1947, p. 333–334.

Asupra punctelor de vedere din celelalte studii şi comentarii retipărite aici, voi spune numai că, deşi am ajuns deja în primăvara anului 1935 la concluzia că schimbările fonetice sînt adaptări la baza articulatorie şi că cele care sînt rezultatul adaptării la baza articulatorie a unui substrat se aglomerează în perioada de cîteva secole, n-am exprimat această părere decît în articolul *Noţiunea de română primitivă (Urrumänisch)* (BIFR, VII–VIII, 1940–1941)

și că pînă atunci — și chiar după aceea — am declarat că nu cunoaștem cauza schimbărilor fonetice în discuție. Și voi mai spune că, în articolul *Închideri și deschideri ale vocalelor în primele timpuri ale limbii române* și în articolul *Din fonetica evolutivă a limbii române*, am dezbătut probleme de fonetică generală și metode fonetice pe care în genere structuraliștii și generativiștii transformaționaliști le-au neglijat. Voi mai adăuga că, în cronica despre cartea lui Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, București, 1930, am exprimat cu privire la raportul dintre psihologie și științele zise ale spiritului sau sociale un punct de vedere care este deosebit de cel curent: lingvistica, întocmai ca și celelalte științe ale spiritului sau sociale, este psihologie. Acest punct de vedere, care ar trebui însoțit cu punctul de vedere că științele sociale sau ale spiritului sînt și sociologie, este reluat de N. Chomsky în studiile sale mai noi.

Sper că prezentul volum (și eventual volumele următoare) va ajuta să se vadă multe dintre erorile curentelor lingvistice care domină astăzi și va dirija lingvistica românească contemporană pe un drum pe care nu s-a mers pînă acum, dar pe care trebuie să se meargă, pentru că el înseamnă, după părerea mea, calea adevărată a lingvisticii.

G. IVĂNESCU

CUVÎNT ÎNAINTE

Profesorul G. Ivănescu face parte din categoria atît de rară a oamenilor devotați pînă la sacrificiu unei științe, unei idei. Stăpînit de o nemărginită pasiune pentru studiul limbii, și-a consacrat, de-a lungul unei jumătăți de veac, întreaga putere de muncă și de creație științei care se ocupă de această realitate : lingvistica, una dintre cele mai vaste și mai complexe ramuri ale cunoașterii omenești. Rodul acestei îndelungate strădanii îl reprezintă cele cîteva mii de pagini tipărite și alte cîteva mii aflate încă în manuscris (acestea din urmă cuprind sute de studii referitoare la principalele domenii ale științei limbii, cum sînt, de pildă, lingvistica generală, lingvistica indo-europeană, romanică, slavă și românească), interesul autorului îndreptîndu-se cu deosebire spre istoria limbii române, dialectologia română și indo-europeană, fonetica, morfologia, lexicul și stilistica limbii române. Dar pentru ca cineva să poată aborda cu competență domenii atît de largi și de complexe ale cercetării lingvistice, fiecare dintre ele constituind astăzi obiect de studiu unic pentru un mare număr de specialiști, este nevoie de o uriașă muncă de informare, ale cărei limite trebuie extinse mult dincolo de perimetrul lingvisticii, datorită numeroaselor conexiuni pe care aceasta le are cu alte ramuri ale științei, cum sînt : filozofia, istoria, sociologia, antropologia, psihologia ș.a. Tocmai de aceea, profesorul G. Ivănescu a cuprins în sfera gîndirii și informării sale științifice toate aceste domenii, devenind astfel unul dintre spiritele enciclopedice ale lumii științifice moderne și dobîndind un loc binemeritat între oamenii de știință ai țării.

Contribuțiile sale în domeniul ligvisticii sînt comparabile cu realizările celor mai reprezentativi lingviști români, ele distingîndu-se nu numai printr-o mare varietate, ci și, mai ales, prin

originalitate, profesorul G. Ivănescu exprimindu-şi ideile proprii cu un curaj şi o perseverenţă neobişnuite. El aparţine acelei categorii de lingvişti autentici care nu se mulţumesc să constate şi să descrie componentele limbii, ci pătrund în esenţa fenomenelor, căutînd răspunsuri la întrebările cele mai grele, chiar şi atunci cînd nu au certitudinea deplinei reuşite sau cînd ştiu că nu vor obţine adeziunea altora[1].

Spre deosebire de mulţi alţi lingvişti, profesorul G. Ivănescu a înţeles mai profund semnificaţia faptelor de limbă, ceea ce i-a permis să exprime păreri noi cu privire la unele dintre legile limbii, la cauzele schimbărilor fonetice, la relaţia dintre sunet şi fonem, dintre dialect şi limba literară sau cu privire la formarea limbii române, la istoria graiurilor şi dialectelor ei, a limbii literare şi a limbii artistice româneşti, precum şi cu privire la anumite probleme ale lingvisticii indo-europene, romanice, slave ş.a.

Fiind cel mai credincios elev şi continuator al lui A. Philippide[2], format în vechea tradiţie a spiritului critic ieşean, profesorul G. Ivănescu s-a manifestat consecvent ca un temeinic şi curajos luptător pe tărîmul ideilor. În studiile sale sînt supuse unui examen critic exigent şi competent numeroase păreri şi concepţii lingvistice ale unor învăţaţi români şi străini, sau aspectele de bază ale unor direcţii noi de cercetare, ca, de pildă, structuralismul lingvistic contemporan. De fiecare dată însă, ceea ce îl preocupă în mod deosebit este punerea în valoare a gîndirii lingvistice româneşti. În acest sens, un loc aparte acordă profesorul G. Ivănescu valorificării operei marelui savant ieşean A. Philippide, ale cărui idei au fost adesea, pe nedrept, ignorate sau respinse de alţi lingvişti. Dar în sfera atenţiei sale intră şi contribuţiile celorlalţi învăţaţi români, pe care le apreciază chiar şi atunci cînd le critică sau le respinge, punîndu-le în lumină laturile durabile ori preluînd şi dezvoltînd ceea ce consideră că este util pentru progresul cercetărilor de lingvistică.

În cîteva domenii importante ale lingvisticii româneşti, cum sînt : fonetica, istoria limbii literare, dialectologia istorică sau istoria limbii artistice, profesorul G. Ivănescu poate fi considerat deschizător de drumuri, dacă avem în vedere întinderea şi însemnătatea studiilor sale în raport cu cele elaborate de alţii mai înainte.

[1] Cf. Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1969, p. 63–64.
[2] Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 63.

Chiar dacă unele dintre ideile profesorului G. Ivănescu au fost combătute, cu mai multă sau mai puțină dreptate, iar unele dintre părerile sale nu sînt suficient de convingător argumentate ori destul de clar formulate — cum însuși recunoaște —, întotdeauana însă găsim în studiile pe care le-a publicat pînă acum o viziune originală, care îndeamnă la meditație și la cercetări noi.

Opera lingvistică a profesorului G. Ivănescu cuprinde, pe lîngă două cărți fundamentale bine cunoscute: *Problemele capitale ale vechii române literare* (Iași, 1947—1948) și *Istoria limbii române* (Iași, Editura Junimea, 1980), un mare număr de studii, risipite, începînd din 1934, în diverse reviste de specialitate și de cultură sau în volume colective apărute în țară și în străinătate. Întrucît multe dintre aceste publicații au devenit astăzi extrem de rare, o bună parte din ceea ce a publicat pînă acum nu se mai află la îndemîna cercetătorilor, îndeosebi a celor tineri. În această situație, reunirea în volum a celor mai multe dintre studiile și recenziile pe care le-a publicat în periodice este nu numai oportună, ci și necesară. Întocmirea unei asemenea ediții va înlesni cercetătorilor, în special celor din generațiile mai noi, să-i cunoască în detaliu opera, și, implicit, ideile originale, etapele și direcția în care s-a dezvoltat concepția sa lingvistică.

Dar G. Ivănescu nu este numai un eminent om de știință, ci și un remarcabil profesor, admirat de studenți, respectat și urmat de colaboratori.

Cu toate că cei mai mulți ani i-a petrecut în cadrul Universității din Iași, perioada în care a fost profesor la Universitatea din Timișoara (între anii 1962 și 1969) poate fi considerată ca una dintre cele mai fertile atît pentru activitatea sa didactică, cît și pentru cea științifică. Aici a întemeiat o revistă: „Analele Universității din Timișoara", seria filologie, în 1963, și a elaborat cîteva studii fundamentale, inclusiv cea mai mare parte din noua variantă a *Istoriei limbii române*, redactată mai înainte, provizoriu, la Iași, dar mai ales a creat o școală lingvistică asemănătoare în multe privințe cu cea ieșeană de după 1948, care îi promovează ideile, dezvoltîndu-le în domenii ca: lingvistica generală și romanică, istoria limbii române literare, gramatica istorică a limbii române, dialectologia română și, parțial, în cercetările de limbă română contemporană și de stilistică.

Toate acestea motivează, credem, suficient inițiativa editării la Timișoara a unei părți din opera distinsului om de știință român. Volumul de față, ca și cele care vor urma, reprezintă omagiul bine-

meritat adus profesorului G. Ivănescu de elevii, colaboratorii şi forurile ştiinţifice şi culturale din Timişoara la cea de a 70-a aniversare. Editurii „Facla" şi directorului său, scriitorul Ion Marin Almăjan, fost student al profesorului G. Ivănescu, li se cuvin calde mulţumiri pentru înţelegerea şi sprijinul acordat la publicarea acestei opere.

VASILE ŞERBAN şi VASILE D. ŢÂRA

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Chiar dacă n-au putut fi complet eliminate numeroasele dificultăți pe care le implică editarea unor astfel de volume, au fost totuși considerabil diminuate datorită strînsei colaborări dintre autor și editori. Astfel, numărul, conținutul și titlurile volumelor au fost stabilite de profesorul G. Ivănescu, ținînd seama însă și de unele sugestii ale editorilor. Întrucît studiile — unele publicate, altele inedite — care vor constitui substanța ediției de față sînt foarte numeroase, d-sa a hotărît să fie grupate pe teme și repartizate în mai multe volume, care vor cuprinde cercetări de lingvistică generală și românească, de istorie a limbii române literare (inclusiv limba scriitorilor), de lingvistică iafetită, indo-europeană și romanică.

Predilecția profesorului G. Ivănescu pentru diversele probleme de teorie a limbii, pe care le tratează, adesea pe larg, în mai toate lucrările sale, a făcut imposibilă delimitarea studiilor de lingvistică generală de cele consacrate în primul rînd limbilor indo-europene, limbilor romanice sau limbii și dialectelor românești. Din acest motiv, studiile de fonetică generală și românească incluse în acest volum n-au fost separate în secțiuni diferite, ci au fost ordonate în funcție de problemele teoretice pe care le tratează.

Autorul a revizuit textele, aducîndu-le unele îmbunătățiri, mai ales de exprimare. De asemenea, a dat unele titluri noi, în special recenziilor, a dezvoltat cîteva note sau a adăugat altele inedite și, în cîteva cazuri, a făcut o nouă împărțire pe paragrafe a studiilor.

Pregătirea propriu-zisă a textului pentru tipar a căzut în sarcina editorilor, care au actualizat ortografia, au îndreptat greșelile de tipar, au uniformizat abrevierile, au întocmit notele de referință pentru fiecare studiu și indicele de autori. Atragem atenția cititorilor că, la sugestia profesorului G. Ivănescu, am menținut în text unele forme care se abat de la norma ortografică actuală (de pildă: *morfom* „morfem", pl. *simboale* „simboluri" etc.) sau unii termeni lingvistici ieșiți din uz (de exemplu, *disilabic* „bisilabic" etc.), întrucît reprezintă particularități ale exprimării domniei sale.

Pentru ca cititorii, care dispun de publicațiile originale în care au apărut anumite studii, să poată verifica mai ușor unele afirmații, am indicat și paginația din acele volume, redînd numărul de ordine al paginilor între paranteze drepte.

Ordinea studiilor în fiecare volum a fost fixată de către autor, avînd în vedere, în primul rînd, criteriul cronologic, dar, adesea, și pe cel tematic.

În articolele în care se fac trimiteri la alte studii ale autorului, care sînt cuprinse și în volumele editate de noi, se indică și paginile la care pot fi găsite lucrările respective în aceste volume, făcîndu-se de fiecare dată specificarea: [aici, la p. ...].

De acord cu autorul, am înlocuit alfabetul fonetic utilizat în studiile apărute mai ales înainte de 1950 cu cel utilizat azi în lucrările românești de dialectologie.

Unele dintre studiile ce vor fi incluse în volumele viitoare au fost traduse din franceză și italiană. Autorii traducerilor vor fi indicați în notele privitoare la fiecare studiu în parte. Aceste note vor mai cuprinde: titlul inițial al fiecărui studiu, locul și data primei apariții, unde a mai fost reprodus (integral sau parțial), cine și unde l-a recenzat, cînd și unde a răspuns profesorul G. Ivănescu eventualelor obiecții făcute în recenzii.

Primul volum mai cuprinde o listă de abrevieri și alfabetul fonetic utilizat în articole.

V. Ș., V. D. Ț.

ABREVIERI*

acc. = accent

A. Gl. It. = *Archivio glottologico italiano*, Torino, 1873, şi urm.

Arch. für vergl. Phonetic = *Archiv für vergleichende Phonetik*, I, 1937 şi urm.

AUI = *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi* (serie nouă), Secţiunea III (ştiinţe sociale) e. Lingvistică, Iaşi, I, 1951 şi urm.

Bernker = Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1908—1914.

BIFR = *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide"*, Iaşi, I, 1934 şi urm.

BL = *Bulletin linguistique*, Bucarest, I, 1933 şi urm.

Candrea-Densusianu, *Dicţ. etim.* = I. A. Candrea şi Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, I, cinci fascicule, A — putea, Bucureşti, 1907—1914.

Dacor. = *Dacoromania*, *Buletinul Muzeului limbii române*, Cluj, 1921—1948 (11 volume).

Densusianu, *Hist.* = Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901 ; II, Paris, 1938 (fasc. I, 1914, fasc. II, 1932, fasc. III. 1938),

GS = *Grai şi suflet*, Bucureşti, 1923—1937.

Grandgent, *Introduzione* = C. H. Grandgent, *Introduzione allo studio del Latino Volgare*, Milano, 1914.

Jahresb. = *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1893 şi urm.

Iordan, *Dift.* = Iorgu Iordan, *Diftongarea lui e şi o accentuaţi în poziţiile ă, e*; Iaşi, 1920.

Meyer-Lübke, *Einführung* = Wilhelm Meyer-Lübke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*[3], Heidelberg, 1920.

* Abrevierile unor termeni lingvistici, uzuale în lucrările de specialitate, nu au mai fost incluse în această listă.

Meyer-Lübke, REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a IV-a, Heidelberg, 1935.

W. Meyer-Lübke, *Rum.*, *Rom.*, *Alb.* = W. Meyer-Lübke, *Rumänisch, romanisch, albanesisch*, în *Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien*, I, 1914.

Miklosich, *Beiträge* = Franz Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte. Vocalismus*, I, II, III. Consonantismus, I. II. Lautgruppen, Wien, 1881, 1882, 1883.

MSL = *Mémoires de la Société de linguistique de Paris.*

n. germ. = nou german

n.a. = nota autorului

NTS = *Norsk Tiddskrift for Sprovidenskap.*

Philippide, *Orig. rom.*, I, II = A. Philippide, *Originea românilor*, I, Iași, 1923—1925; II, Iași, 1927—1928.

Philippide, *Principii* = A. Philippide, *Istoria limbii române, I. Principii de istoria limbii*, Iași, 1894.

Pușcariu, *Etym. Wörterbuch* = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905.

Rosetti, *Recherches* = Al. Rosetti. *Recherches sur la phonétique du roumain en XVI-e siècle*, Paris, 1926.

Tiktin, *Studien* = H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, Leipzig, 1884.

Travaux = *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, Praga, 1929 și urm.

v. germ. = vechi german

v. gr. = vechi grecesc

v. rom. = vechi românesc

Z f r Ph = *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle a.d.S., 1877 și urm.

Weigand, *Arom.* = G. Weigand, *Die Aromunen. Ethnographische-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren, I; Land und Leute*, II; *Volksliteratur der Aromunen*, Leipzig, 1895, 1894.

ALFABETUL FONETIC

utilizat în transcrierea unor fonetisme și a unor cuvinte dialectale românești

k exploziva velară afonă

g exploziva velară fonică

ḱ exploziva palatală afonă

ǵ exploziva palatală fonică

t' *t* muiat

d' *d* muiat

ń *n* muiat

l' *l* muiat

ŕ r muiat

r̄ r intens

ṇ n din însă, ins etc.

ṃ m din umflu

š ș

ž j

ś ș muiat

ź j muiat

χ spiranta velară afonă

γ spiranta velară fonică

χ' spiranta palatală afonă (redată și prin h')

γ̇ spiranta palatală fonică

č africata din munt. cinci

ǧ africata din munt. ger

ț ț

ḍ africata din pronunțarea bănățenilor, ardelenilor de nord și a moldovenilor în zic, ziuă etc.

ć africata specifică bănățenilor în frаće

d́ africata specifică bănățenilor în unde

ŝ spiranta din ci moldovenesc (notată și prin ś și ŝ)

ẑ spiranta din gi moldovenesc (notată și prin ź și ẑ)

i̯ i consonantic

u̯ u consonantic

e̯ e consonantic

o̯ o consonantic

e̥ vocala intermediară între e și ă

i̥ vocala intermediară între i și î

å rotunjit

Uneori s-au folosit și literele obișnuite ale alfabetului românesc (mai ales pentru redarea consoanelor ș și j).

Acest sistem de transcriere fonetică a fost utilizat de profesorul G. Ivănescu în *Istoria limbii române*, Iași, Ed. Junimea, 1980.

CONCEPTUL DE LINGVISTICĂ GENERALĂ ÎN OPERA LUI A. MEILLET*

A. MEILLET, *Linguistique historique et linguistique générale*, tome II. Paris, Librairie C. Klincksieck, 1936 (Collection linguistique publiée par la Société de linguistique de Paris, XL), XIII + 234 p.

Cartea aceasta cuprinde articolele de lingvistică generală sau cu interes pentru lingvistica generală, publicate de autor între 1921 și 1936. A fost tipărită din inițiativa lui J. Vendryes, J. Bloch și E. Benveniste, cu intenția de a fi oferită ca omagiu autorului cu prilejul împlinirii a 70 de ani. Cum cu cîteva săptămîni înainte de a împlini această vîrstă Meillet a murit, dorința inițiatorilor n-a mai putut fi împlinită.

S-a dat culegerii alcătuite din aceste articole același titlu ca acela pe care-l dăduse A. Meillet culegerii făcute de el însuși în 1921. La prima vedere, titlul ar putea să nu pară nepotrivit. Totuși ar fi trebuit să se țină poate seama că tendințele comune tuturor articolelor adunate în acest volum nu sînt chiar acelea pe care le aveau articolele publicate de autor în 1921. Preocuparea de seamă a lui Meillet în articolele din prima culegere, articole tipărite între 1905 și 1921, era de a arăta că, pe lîngă lingvistica istorică (sau gramatica comparată, cum îi spunea foarte des autorul), în care el cuprindea și gramatica descriptivă, mai există o ramură a lingvisticii, care studiază legile de care ascultă limbile din toate locurile și timpurile și care trebuie numită lingvistica generală. Tot acolo

* Titlu nou. Apărut în BIFR, IV, 1937, p. 221—231 (și în extras).

erau și articole consacrate direct cercetării unor astfel de legi. Se mai discutau acolo și metodele lingvistului și se arătau și legăturile pe care faptele lingvistice le au cu cele de civilizație și cu societățile umane, așa că de fapt conținutul cărții depășea titlul. Dar chestiunile de metodă sînt valabile pentru toate limbile, iar determinarea faptelor lingvistice de către cele de civilizație și de societate poate fi considerată ca o lege căreia i se supun toate limbile, prin urmare amîndouă aceste discuții pot fi încadrate în problemele de lingvistică generală tratate acolo. Între 1921 și 1936 însă, Meillet nu mai avea nevoie să insiste asupra existenței [221] unei lingvistici generale, pe care acum toți cercetătorii o admiteau (glasul lui A. Pagliaro, care în *Sommario di linguistica arioeuropea, I. Cenni storici e questioni teoriche*, Roma, 1930, p. 85—89 și 177—179 și, dacă nu mă înșel, și al lui B. Terracini, care au tăgăduit existența unei lingvistici generale, așa cum a fost formulată de Meillet, n-a fost luat în seamă de nimeni). Afară de aceasta, ideile principale, care au devenit un bun comun al întregii școli lingvistice franceze și chiar al lingviștilor de pretutindeni, fuseseră afirmate de el pînă la 1921, sau, dacă vreți, pînă la război ori pînă la apariția *Cursului de lingvistică generală* al lui F. de Saussure. Ceea ce îi rămînea de făcut după 1921 nu era decît o precizare sau o completare a ideilor afirmate altădată și, eventual, și o corectare ; aceasta și face Meillet de fapt între 1921 și 1936. Mai rămîne de notat influența pe care a exercitat-o a doua oară F. de Saussure asupra lui prin *Cursul de lingvistică generală*, după apariția căruia Meillet face și el distincția între limbă și vorbire, — prima influență a lui F. de Saussure asupra lui Meillet s-a exercitat pînă la 1891, cît timp F. de Saussure a făcut lecții la Paris ; ea a constat în ideea de sistem. Dacă pomenim și de apropierea de neogramatici și, în general, de lingviștii dintre 1870 și 1900, asupra căreia vom insista mai jos, vom fi pomenit tot ce este esențial în concepțiile generale ale lui Meillet din ultima parte a vieții sale. Astfel, noua culegere de articole ne prezintă un Meillet bătrîn, — între 55 și 70 de ani —, cu oarecare schimbări față de cel anterior și cu alte tendințe. Poate de aceea alt titlu ar fi fost mai potrivit pentru noua colecție, și anume unul care să arate că e vorba de chestiunile pe care le pune limbajul în general. Termenul de „lingvistică istorică“ ar fi trebuit exclus din titlu. Dacă luăm apoi în seamă că la sfîrșitul cărții sînt tipărite, sub titlul *L'oeuvre de quelques linguistes* (p. 169—227), o serie de articole care se ocupă de viața și opera unor lingviști însemnați, scrise cu diferite ocazii (e vorba de Renan, F. de Saussure, V. Thomsen, R.

Gauthiot, L. Havet, M. Cohen și M. Bréal) și foarte interesante, dealtfel, titlul ne apare și insuficient. Numai faptul că acești lingviști au tratat des probleme de lingvistică generală sau de o importanță generală poate legitima strîngerea articolelor despre ei alături de cele care sînt de lingvistică propriu-zisă, și probabil aceasta i-a și făcut pe cei care au îngrijit de apariția volumului să pună și aceste articole în volum. Dealtfel, două articole despre istoria lingvisticii se găsesc și mai înainte de partea intitulată *L'oeuvre de quelques linguistes. Ce que la linguistique doit aux savants allemands* (p. 152—159) și *Sur l'état actuel de la grammaire comparée* (p. 160—168). Toate articolele acestea despre lingviști sau lingvistică tratează, deci, despre opere sau curente care au și astăzi valoare, așa [222] că, de fapt, ele pot fi considerate ca lingvistică pură și puse pe aceeași treaptă cu articolele celelalte.

Înainte de a trece la discuția unora dintre ideile care apar în cartea aceasta, cred potrivit să dau cîteva lămuriri cu privire la o schimbare care s-a produs la un moment dat în concepția lingvistică a lui Meillet. Ea este una dintre apropierile autorului de neogramatici și conține consecințe pe care Meillet nu le-a tras, dar pe care noi nu vom întîrzia să le arătăm. Trebuie să spunem că din articolele tipărite în cartea de față această schimbare de atitudine a lui Meillet nu s-ar putea vedea în mod clar, așa că paranteza noastră de aici ar putea fi considerată și ca o întregire critică a colecției.

Între 1900 sau 1905 și 1915 Meillet a fost susținătorul cel mai harnic al lingvisticii generale, pe care o descoperise el și Grammont. Această lingvistică generală se ocupa nu de fenomene ca analogia sau împrumutul, care, deși se produc în toate limbile, nu ne arată totuși sensul în care se dezvoltă limba, ci de fenomene ca prefacerea consonantelor intervocalice în fonice, dacă sînt afone, în spirante, pînă la completa dispariție, dacă sînt fonice etc., sau ca dispariția perfectului simplu etc., care ne dau sensul, fie el chiar nu destul de precis, al evoluției lingvistice. Studiul faptelor ca analogia, împrumutul etc., fusese el însuși considerat ca aparținînd lingvisticii generale de către unii lingviști germani de pînă la 1900[1]. (H. Paul numea însă o asemenea disciplină *știință teoretică generală, Prinzipienlehre, Prinzipienwissenschaft*), dar, cu Grammont și Meillet, termenul de lingvistică generală a căpătat o accepțiune deosebită, și anume cea arătată mai sus. O astfel de

[1] Informația o iau de la Hasdeu, *Columna lui Traian*, anul IX, noua serie, tomul III, București, 1882, p. 23.

lingvistică generală a înțeles Meillet în anii săi de dinainte de război, dar trebuie să recunoaștem că el n-a observat limita dintre cele două feluri de lingvistică generală stabilite de noi mai sus, și de multe ori prin lingvistică generală înțelege și studiul fenomenelor ca analogia, împrumutul etc. și chiar studiile gramaticale (de gramatică statică), întrucît se referă la fapte care se întîlnesc în mai multe limbi sau în toate (nume, verb etc.).

Cu toate că autorul s-a făcut teoreticianul numai al uneia din cele două feluri de lingvistică generală, distinse de noi, în culegerea de la 1921 se găsesc articole de lingvistică generală și în sensul pe care-l dădeau neogramaticii acestui cuvînt. Despre lingvistica generală, fără a face întotdeauna precizările necesare, ca să înțelegem dacă e vorba sau de una sau de alta din cele două feluri de lingvistică generală, a vorbit autorul mereu și după aceea. Dar pe la 1914 el a ajuns la [223] concluzia că nu toate faptele lingvistice (gîndul lui era întotdeauna mai ales la evoluțiile lingvistice) se pot subsuma în niște legi valabile pentru toate limbile și că există fenomene lingvistice specifice fiecărei limbi. Acestea nu mai puteau fi explicate, deci, prin ceva general uman, cum credea el că se pot explica legile generale ale limbajului, ci prin ceva specific unui anumit grup de oameni. Astfel a revenit el la teoria s u b s t r a t u l u i, despre care vorbise pînă la 1905, adică înainte de a ajunge teoreticianul lingvisticii generale și al sociologismului în lingvistică, și pe care o adoptase de la neogramatici sau lingviști ca Ascoli. Căci atunci cînd e vorba de schimbări specifice unei limbi, ipoteza care se prezintă cel mai ușor spiritului este aceea a unui substrat anumit, dat fiind că limbile trec de la o populație la alta. Din acest moment, Meillet a început să dea schimbării de limbă de către o populație o însemnătate cu mult mai mare decît aceea pe care i-o dăduse pînă atunci. Dacă în colecția de articole din 1921 nu găsim nici un articol despre această problemă (prea puține lucruri afirmase el în *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*) de la război încoace (de la BSL XIX/1914—1915/, p. 51 și MSL XIX/1914—1916/ p. 164 și p. 172—173; vezi și *La méthode comparative en linguistique historique*, p. 84—102) el vorbește mereu de substrat și de schimbările provocate din cauza trecerii limbii de la o populație la alta. Părerile sale despre efectele schimbării de limbă de către o populație vor fi discutate ceva mai jos. Aici este deocamdată necesar să spunem că fenomenele specifice se produc, după părerea sa, numai cu ocazia acestor treceri de limbă de la o populație la alta. Cu această teorie despre existența unor schimbări fonetice

specifice numai unor popoare, care este la baza ideii de substrat, Meillet a adus singur probe împotriva unei lingvistici generale, așa cum o definise el între 1905 și 1915 și chiar după aceea. O parte cel puțin din fenomenele pe care el le credea comune neamului omenesc erau, de fapt, legate numai de anumite grupuri de oameni. După ce, deci, prin reacțiune la neogramatici, care credeau că, în afară de fenomene ca analogia, împrumutul etc., fiecare limbă are fenomene proprii numai ei, și că prezența acelorași fenomene într-o altă limbă cu care a venit în contact se explică prin identitatea de substrat, a admis că fenomenele din toate limbile se pot subsuma în formule generale, Meillet a ajuns din nou la teza neogramatică sau, mai bine zis, pe lîngă teza sa anterioară, a admis-o și pe cea neogramatică. Dacă o asemenea concepție nu înseamnă tăgăduirea lingvisticii generale în sensul în care a fost definită de el la început, înseamnă, desigur, limitarea ei și totodată fundamentarea unei alte lingvistici, care nu ar fi nici generală, căci faptele pe care le-ar discuta ar fi general umane, dar care nu [224] ar fi nici indoeuropeană, romanică, germanică etc., căci ar discuta fapte din orice limbă, împreună. În fața acestei situații nu avem altceva de făcut decît să dăm termenului de lingvistică generală alt sens decît cel dat de Meillet la început. Acest sens nu poate fi decît cel pe care-l avea termenul în discuție, înainte de 1900, la unii lingviști germani, adică de știință a limbajului în general, scos din condițiile de spațiu și de timp, și nu vom întîrzia să remarcăm că toți specialiștii, chiar și Meillet, cum am spus deja mai sus, tind să înțeleagă prin lingvistică generală tocmai acest lucru. Într-o asemenea lingvistică generală intră, se înțelege, și studiul schimbărilor specifice din diferitele limbi, studiu pe care l-am considerat în afara lingvisticii generale, așa cum fusese formulată la început de Meillet, și în afara lingvisticii romanice, germanice etc.

Dar consecințele acestea, deși sînt trase tocmai din constatări și afirmații ale lui Meillet, n-au fost totuși întrezărite de dînsul și nici de vreunul din membrii școlii lingvistice franceze sau din cei care au vorbit despre această școală. Meillet a continuat a vorbi despre cele două feluri de schimbări fonetice, fără a mai revizui noțiunea de lingvistică generală, pe care și-o formase. Cartea de față ne prezintă tocmai pe Meillet din faza aceasta.

Am crezut necesar să arătăm concepția fundamentală a lui Meillet despre limbaj și despre știința limbajului, cu schimbarea de atitudine din jurul anului 1914, și consecințele, dezastruoase pentru concepția de la început a lui Meillet, pe care le implică

această schimbare de atitudine, mai întîi fiindcă concepția de la 1914 încoace a lui Meillet, discutată mai sus, nu este expusă în nici unul din articolele adunate recent de Vendryes, Bloch și Benveniste, deși ea este totuși baza pe care au fost ridicate unele din ideile expuse în această carte, și apoi pentru că nimeni n-a insistat încă asupra acestei faze din evoluția intelectuală a lui Meillet. Cu ocazia recenziei unei cărți care cuprinde articole publicate de dînsul tocmai în timpul acestui ultim aspect al gîndirii sale, o asemenea discuție este, cred, cum nu se poate mai nimerită. Vom trece acum la expunerea unora dintre ideile cele mai interesante care se găsesc în această carte.

În articolul *Sur les effets des changements de langue* (p. 104—112) el expune pe scurt părerile sale despre astfel de schimbări. E interesant de relevat că prin aprofundarea acestei chestii el a ajuns să se ocupe și de un fapt destul de neglijat de lingviști, b i l i n g v i s m u l, care se produce totdeauna atunci cînd un popor își schimbă limba. Dacă lăsăm la o parte acest lucru nou care intervine în discuție, ideile sale despre fenomenele care se produc cu ocazia schimbării [225] de limbă de către un popor se apropie de cele ale neogramaticilor, întrucît sînt o reluare a teoriei substratului, numai că el vine cu precizări pe care aceștia nu le-au făcut. Aici vom insista asupra asemănării pînă la identitate cu cele spuse despre aceleași lucruri de A. P h i l i p p i d e, ale cărui idei de lingvistică generală sînt foarte puțin cunoscute și prețuite. Prin compararea aceasta se vor aduce și unele completări doctrinei fiecăruia din cei doi.

Fenomenele care se produc atunci cînd o populație își schimbă limba sînt împărțite de Meillet în trei categorii : unele care se produc din cauza bilingvismului, acesta apărînd în mod necesar în asemenea cazuri, altele care ar consta din transpunerea de către individul vorbitor a resurselor lingvistice ale limbii materne în cea adoptată (Meillet vorbește în această ipoteză numai de schimbări de pronunție) și altele care s-ar produce la cîteva secole după ce s-a făcut schimbarea de limbă și după ce a dispărut limba autohtonă. Acestea din urmă s-ar datora unor obișnuințe pe care indivizii vorbitori le-au moștenit de la strămoșii lor. Ultima categorie de schimbări se desparte limpede de celelalte. Meillet vorbește în acest caz tot numai de schimbări fonetice, dar e sigur că trebuie să avem în vedere și schimbările sintactice. Philippide distinge și el o asemenea categorie de schimbări (vezi *Orig. rom.*, p. 303, unde, începînd un capitol nou, rezumă cele spuse mai înainte) și se deosebește de Meillet prin aceea că le consideră altfel decît

ca efecte ale unor obișnuințe moștenite. A doua categorie de schimbări de care vorbește Meillet trebuia cuprinsă în clasificarea lui la prima, căci la ele avem a face, ca și la prima categorie, cu fenomene care se produc numai în caz de bilingvism. Este adevărat că în acest caz bilingvismul este de altă natură, fiind vorba de o limbă pe care o înveți mai tîrziu, dar deosebirea nu e esențială. Și intr-un caz și în altul avem a face cu fenomene care se produc cu ocazia bilingvismului. Totuși distincția apare legitimă, dacă definim fenomenele din categoria a doua a lui Meillet ca d e p r i n d e r i, așa cum face A. Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 303—306. Nu e vorba de deprinderi de felul acelora de care vorbea Meillet la categoria a treia de schimbări, ci de deprinderi pe care le-ai căpătat prin învățarea și exercițiul limbii materne și pe care le transpui într-o limbă străină pe care o înveți. Și astfel de deprinderi nu sînt numai fonetice, cum se pare că ar crede Meillet, ci și de altă natură (sintactice, lexicale și chiar morfologice ; vezi Philippide, *loc. cit.*)[2]. (Să se ia în considerație și cele spuse de I. I o r d a n cu privire la schimbările fonetice pe care [226] le suferă neologismele în gura poporului în *BL*, IV, p. 5—14). Multe (poate chiar toate) din fenomenele considerate de Meillet ca produse din cauza bilingvismului pot fi considerate și ca datorite deprinderii, de care nu s-au putut dezbăra indivizii vorbitori cînd au adoptat o limbă străină. În cazul cînd e vorba de mici comunități lingvistice, înconjurate de o limbă străină, care se bucură de un anumit prestigiu, se întîmplă fenomenul invers : indivizii grupului invadat nu-și pierd limba, dar introduc în ea particularitățile limbii străine din jurul lor, pe care ei o vorbesc. E cazul serbolujicenilor, al istroromânilor și chiar al macedoromânilor. În cazul acesta însă nu mai este vorba de deprinderi care se impun limbii adoptate, — aceste deprinderi tocmai au fost înăbușite —, ci de împrumut din limba înconjurătoare. Numai acest fapt îndreptățește pe Meillet să deosebească schimbările datorite bilingvismului de cele datorite deprinderilor. Dar atunci categoria de schimbări pe care o dădea pe seama bilingvismului ar fi trebuit etichetată altfel. Este ceea ce face A. Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 306—309, care, deși nu a insistat asupra bilingvismului, totuși, îl presupune. Pe lîngă schimbări care se produc cu mult după părăsirea propriei limbi și adoptarea alteia, pe lîngă

[2] Fenomenele fonetice care se produc în cazul acesta au fost numite de mine, în diferite rînduri, s c h i m b ă r i f o n e t i c e d e a d a p t a r e b r u s c ă.

schimbările datorite deprinderilor, el mai distinge pe cele datorite împrumutului. Despre împrumut a vorbit și Meillet cu atîtea ocazii și i-a dat chiar o importanță considerabilă, dar nu s-a gîndit să pomenească despre dînsul atunci cînd vorbește de bilingvism. Este, desigur, o lipsă. (La Philippide se găsește lipsa opusă : anume vorbește de împrumut, dar nu și de bilingvism.) Și toate fenomenele pe care Meillet le considera ca datorite bilingvismului pot fi considerate și ca împrumuturi. (S-ar putea susține teza că orice împrumut se face numai în cazuri de bilingvism. În adevăr, pentru ca cineva să împrumute un cuvînt etc. de la cineva, trebuie să înțeleagă acel cuvînt etc. Altfel împrumutul este exclus. Dar o înțelegere, fie ca chiar redusă numai la cîteva cuvinte ale unei limbi străine, este totuși o cunoaștere a limbii aceleia, — cunoaștere redusă, e drept —, și poate fi considerată ca un fel de bilingvism). În general, observăm că, fără a ști unul de altul, atît Meillet cît și Philippide au ajuns să afirme cam aceleași lucruri despre efectele schimbării de limbă de către o populație și că formulări mai juste și mai complete ale diferitelor fenomene care se produc cu această ocazie a dat Philippide. Cu privire la aceleași fapte ei au ajuns în mod independent și la altă afirmație identică, și anume că, din cauza lipsei de informații, nu putem hotărî întotdeauna dacă o schimbare lingvistică, care ne pare ca produsă cu ocazia trecerii limbii de la o populație la alta, este o deprindere din limba maternă sau un fenomen de cele care se produc tîrziu, [227] după părăsirea limbii autohtone. Philippide crede însă, și pe drept cuvînt, că nici fenomenele de împrumut nu pot fi, practic, distinse totdeauna de celelalte două.[3]

Altă idee, la care Meillet pare să fi ajuns pe timpul cînd a revenit la ideea de substrat, este aceea a m e n t a l i t ă ț i i ca

[3] Am insistat mai mult asupra acestei asemănări dintre Meillet și Philippde' pentru că în lumea învățaților români (cei străini nu pot fi luați în considerație din cauză că nu cunosc sau nu sînt în măsură de a cunoaște opera lui Philippide lingvistul ieșean prea este considerat ca un învățat de modă veche și integrat cu totul în direcția neogramatică, în special în orientarea H. P a u l. E drept, concepția lui despre limbaj este, în linii generale, aceea a neogramaticilor. Dar noi găsim la Philippide o mulțime de lucruri care nu se întîlneau la aceștia sau care, dacă se întîlneau, au căpătat la dînsul o importanță deosebită. Între altele, Philippide a dezvoltat și precizat unele teze pe care neogramaticii abia le enunțaseră. Este și cazul părerilor sale expuse mai sus. Philippide nu poate fi, deci, considerat ca un neogramatic propriu-zis, ci ca un neogramatic care a depășit pe neogramaticii dintre 1880 și 1900. Prin concepțiile sale despre limbaj și metodele întrebuințate, el este, poate, cel mai de seamă dintre neogramaticii de după 1900. Dar asupra acestui lucru voi insista altădată. Vezi deocamdată cele spuse de mine în *BIFR*, II, p. 140, nota, și BIFR, IV, p. 204–211 [aici, p. 80–86].

factor determinant al structurii gramaticale a limbilor (vezi articolele *Le caractère concret du mot*, p. 9—23 și *Le genre féminin dans les langues indo-européennes*, p. 24—28; cf. și p. 88—89). Probabil că, pe vremea cînd își închipuia că toate fenomenele lingvistice se pot încadra în legile valabile pentru toate limbile, el nu admitea nici o legătură între mentalitate și limbă. În orice caz, alt membru ilustru al școlii lingvistice franceze, V e n d r y e s, a susținut întotdeauna că între limbă și mentalitate nu este nici o legătură. Desigur, ideea de mentalitate a luat-o Meillet (și Vendryes) de la sociologii francezi contemporani cu dînsul. Nu ne putem abține însă de a nu remarca asemănarea pe care ea o prezintă cu s p i r i t u l despre a cărui manifestare în limbă vorbește Vossler, și cu b a z a p s i h o l o g i c ă, de care vorbește Philippide în *Orig. rom.* Dacă am constatat asemănarea cu un lingvist idealist (Vossler) am constatat-o și cu unul care a continuat direcția neogramatică (Philippide), și asta nu mai poate fi de mirare acum cînd știm că asemănări cu Philippide se găsesc și din alte puncte de vedere. În ultima parte a vieții sale, Meillet a ajuns la anumite concepții, care pot fi considerate ca un neogramaticism evoluat. Trebuie să spunem însă că sînt și deosebiri între mentalitatea de care vorbește Meillet și spiritul lui Vossler sau baza psihologică a lui Philippide. Meillet crede că o mentalitate este comună mai multor popoare între anumite limite de spațiu și de timp, pe cînd Philippide admite că baza psihologică [228] e deosebită de la popor la popor, iar Vossler, că spiritul se manifestă deosebit de la un popor la altul. Poate din cauză că Meillet înțelege mentalitatea așa de puțin caracteristică pentru un popor, nu pomenește de ea atunci cînd vorbește despre schimbările ce se produc cu ocazia adaptării unei limbi străine (căci s-ar putea vorbi de schimbări care să se explice prin moștenirea unei anumite mentalități).

Și alte idei destul de importante se mai întîlnesc în cartea aceasta. Pe unele le vom expune pe scurt, pe altele numai le vom enunța.

Spre deosebire de cele ce spunea pînă la 1921, Meillet admite acum că există și limbi m i x t e, care, adică, nu sînt stadiul posterior al unei singure limbi, ci a două sau mai multe. E vorba de limbile lipsite de flexiune. Două limbi de felul acesta pot da naștere, prin amestec, unei alte limbi (sau chiar mai multora), care să aibă cuvinte și de la una și de la alta din cele două. Principiul genealogic de clasificare a limbilor și metoda comparativă sînt, în acest caz, inaplicabile (vezi p. 61—62).

Pînă la 1921, Meillet a crezut că un criteriu sigur al unității inițiale de limbă (deci al înrudirii lingvistice) constituie numai morfologia. Acum el caută astfel de criterii și în lexic (vezi articolul *Le vocabulaire dans la question des parentés de langues*, p. 44—46; cf. și p. 59).

În articolul *Sur la valeur du mot français jument* (p. 128—131), Meillet reia o idee pe care o exprimase deja în 1905—1906 în articolul *Comment les mots changent de sens* (vezi. *Lingu. hist. et lingu. gén.*, I, p. 244 și urm.), dar care a rămas, să zicem, neobservată. Este vorba de variația sensului unui cuvînt (chiar și a valorii lui afective; asta lipsește în articolul de la 1905—1906) în raport cu clasele sociale. Însemnătatea acestei constatări de lexicologie statică, enunțată atît de demult, n-a fost văzută, pentru că se putea crede că se confundă cu teza principală a articolului. Pe vremea aceea Meillet credea, ca și astăzi de altfel, că lingvistica istorică se ocupă atît de stări, cît și de schimbări lingvistice și că între studiul unora și al altora nu e o deosebire esențială. Acuma însă a fost, probabil, influențat întrucîtva de F. de Saussure. Meillet crede că, dacă s-ar ține seama de constatarea făcută de el cu privire la sensul cuvintelor, s-ar putea ajunge la o reformă în lexicologie.

Un articol interesant, din care se află lucruri puțin obișnuite, este cel despre noțiunea de radical în franțuzește (p. 123—127).

În sfîrșit, Meillet face pe ici pe colo sau chiar în articole speciale, ca *Les interférences entre vocabulaires* (p. 36—43), *Linguistique et anthropologie* (p. 84—89) (vezi și p. 59), un fel de lingvistică care nu se mai poate numi romanică sau germanică sau slavă etc., căci este [229] și romanică și germanică și slavă etc. în același timp, fără a fi totuși lingvistică generală. Este un fel de lingvistică universală, care ar începe istoria limbilor de la apariția limbajului și ar aduce-o, pentru fiecare regiune, pînă în zilele noastre. Ea s-ar descompune după regiuni și epoci, și am avea, de exemplu, o lingvistică e u r o p e a n ă de la evul mediu încoace (cf. cartea lui Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle*) sau de alt fel. (Aici intră și lingvistica b a l c a n i c ă, despre care se vorbește de o bucată de vreme.) La p. 151, Meillet chiar propune elaborarea unui dicționar, care să cuprindă toate cuvintele (ca simbol și ca înțeles) comune europenilor. Este probabil singura dată cînd dă îndrumări asupra acestui fel de lingvistică, pe care a practicat-o aproximativ de la război încoace. După cît știu, teoria acestui soi de lingvistică el n-a făcut-o nicăieri. Cum lingvistica aceasta se găsește

realizată pe ici pe colo în cartea de față, ne-am grăbit să atragem atenția asupra ei. Pe aceeași treaptă cu lingvistica fiecărei limbi în parte sau a grupurilor de limbi înrudite va trebui să se pună o lingvistică care nu va mai ține seama de înrudirea lingvistică, ci va observa influențele reciproce sau comune și soarta comună a limbilor din aceeași regiune și epocă.

De mirare e însă că autorul nu atrage atenția asupra l e x i c o l o g i e i g e n e r a l e, pe care o începe el însuși în colecția de față. În articolul despre cuvîntul *aujourd'hui* (p. 131—134) el arată felul în care se formează cuvinte cu sensul de „azi". Acest fel este același sau cam același în toate limbile, — destul de multe —, pe care le-a luat Meillet în considerație, așa că se poate stabili o lege cu privire la formarea cuvintelor cu acest sens. Desigur, asemenea legi se vor putea stabili pentru fiecare cuvînt în parte. Cu găsirea acestor legi se va ocupa lexicologia generală. Astfel de legi (semantice) au încercat să stabilească și alții mai înainte (anume W u n d t ; vezi A. Philippide, *Orig. rom.*, I, p. 375—376), fără să se gîndească că ele ar intra perfect în lingvistica generală, așa cum a fost formulată la început de Meillet. După cît știu, membrii școlii lingvistice franceze n-au arătat nici ei legătura. Cu articolul citat, Meillet pășește, dacă nu mă înșel, pentru prima oară la o lexicologie generală în sensul lingvisticii generale, așa cum a definit-o el la început. În colecția de la 1921 faptele cu care se exemplifica lingvistica generală erau luate numai din fonetică și morfologie. Din C h. S e r r u s, *Le parallélisme logico-grammatical*, Paris, Alcan, 1933, aflu că înainte de război Meillet a încercat teoria lingvisticii generale și la sintaxa statică și a constatat că acolo ea se reduce la puțin lucru. (Cu mai mult succes s-ar fi putut aplica, probabil, la sintaxa evolutivă.) Mai rămînea să fie aplicată și lexicului. Începutul a fost făcut și aici tot de el (dacă lăsăm la o parte [230] pe Wundt) de la 1921 încoace. Numai că el s-a mulțumit acum să dea un singur exemplu și n-a atras atenția că felul de a privi lucrurile e în spiritul lingvisticii generale preconizate de dînsul. Poate dacă s-ar duce mai departe cercetările, s-ar constata că și în lexicologie, întocmai ca și în fonetică, avem dezvoltări proprii fiecărei limbi și că, deci, lexicologia generală ar fi și ea limitată. Dar deocamdată noi să atragem atenția asupra acestei lexicologii generale pe care o avem începută în cartea de față, căci, cu siguranță, concepția e fecundă.

Cartea mai cuprinde, desigur, și alte idei, dintre care unele nu pot fi acceptate. Dar asupra lor nu mai putem insista. N-aș putea

termina decît făcînd propunerea ca cineva să se îngrijească și de tipărirea unui al treilea volum de scrieri ale lui Meillet, care să cuprindă pasaje din nenumăratele recenzii ale acestuia și din articole netipărite încă în colecții. De multe ori în aceste recenzii și articole întîlnim idei de lingvistică generală de o importanță considerabilă și care se întîlnesc numai acolo, nu și în tratatele scrise de Meillet. Ideile sale despre schimbările specifice, de exemplu, au fost afirmate întîi și cu cea mai mare claritate în asemenea recenzii și articole [231].

PROBLEMELE ȘI PLANUL UNUI TRATAT DE FONETICĂ GENERALĂ*

Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, București 1930.

Lucrarea aceasta este un rezumat al cursului de fonetică generală pe care autorul l-a ținut timp de cîțiva ani la universitate și, după cum se spune în prefață, este scrisă cu scopul de „a da un expozeu al diferitelor probleme de fonetică generală, fără a intra în amănunte". Avem a face cu un manual scris pentru studenți și pentru acei „care doresc să se inițieze într-o materie vastă și complexă, pe nedrept socotită ca rebarbativă". Ea ar trebui considerată, deci, în primul rînd din acest punct de vedere. Dar, chiar într-o lucrare scrisă pentru începători, și mai ales cînd ea tratează un domeniu în totalitatea lui, specialistul are ce căuta. Dacă nu-l interesează amănuntele, care îi sînt cunoscute, în schimb planul cărții, adică felul cum autorul a împărțit și aranjat materia, îl interesează în cea mai mare măsură. În planul unei cărți se văd ideile cele mai generale pe care le are cineva cu privire la subiectul tratat. Planul însemnează o clasificare a problemelor ce se pun în legătură cu acel lucru, iar clasificarea este una din preocupările oricărui om de știință, și încă o preocupare fără de care nici cea mai mică parte din știință n-ar fi posibilă. (Se poate face, de pildă, știință fără arătarea cauzelor, nu însă și fără clasificare. Chiar în mod involuntar și inconștient mintea clasifică datele căpătate prin simțuri, alcătuind noțiunile și subordonîndu-le ori

* Titlu nou. Apărut în BIFR, I, 1934, p. 187—198.

supraordonîndu-le din punctul de vedere al sferei.) Apoi tot în planul unei cărți se vede importanța pe care autorul înțelege s-o dea unei chestiuni față de celelalte.

Pentru aceste considerente, în recenzia de față voi discuta pe larg planul cărții și concepțiile cu care stă în legătură, fie că acestea sînt, fie [187] că nu — și de obicei nu sînt — exprimate de autor. În ce privește faptele tratate, mă voi mărgini numai la considerații generale asupra lor și la discuția cîtorva din cele mai însemnate pentru că este de la sine înțeles că în recenzia unei cărți care expune toate problemele și rezultatele unei științe nu putem să le luăm în discuție pe toate. Recenzia ar lua în acest caz o întindere care ar putea întrece chiar pe aceea a cărții de care este vorba. Și fiindcă rostul unei recenzii este și acela de a arăta greșelile care sînt într-o carte, voi face și acest lucru, cu atît mai mult cu cît cartea este scrisă pentru începători.

Cartea începe prin niște *Considerațiuni generale*, în care se vorbește despre deosebirea dintre limbajul omului și cel al animalelor, despre achiziția limbajului de către copii, — în legătură cu acest fapt se insistă asupra limbii pe care și-ar crea-o un copil, dacă n-ar veni deloc sau ar veni foarte puțin în contact cu societatea —, se face apoi distincția între limbă și vorbire, se arată că, afară de limbajul care se folosește de sunete, mai avem la popoarele sălbatice și limbajul de gesturi, și ni se spune și din ce cauză limbajul care se folosește de sunete a fost preferat. La urmă se definește fonetica generală (pe care o mai numește și fonologie, cu termenul lui F. de Saussure și Grammont), se arată obiectul foneticii istorice și al celei descriptive și se insistă asupra metodei experimentale în studiul foneticii. Această introducere, în afară de partea ultimă în care se vorbește despre fonetică nu-mi pare destul de potrivită pentru un curs de fonetică generală. Totul este într-o legătură mai strînsă cu originea limbajului decît cu actuala stare a lui. O discuție asupra elementelor din care este alcătuită limba și vorbirea ar fi fost desigur cu mult mai necesară, pronunțarea sunetelor și noțiunile de sunete fiind unul din aceste elemente.

În primele trei diviziuni mai mari ale cărții, care urmează (anume *Elementele fiziologice ale vorbirii*, *Elementele fizice ale vorbirii* și *Sunetele vorbite*), Rosetti ia în discuție partea materială a vorbirii omenești, adică mișcările care sînt necesare pentru producerea fiecărui sunet (deci fiziologie) și însușirile sunetului emis (deci fizică). În a patra diviziune se ocupă cu a u d i ț i a sunetelor (deci cu un fapt psihic și anume de percepție), iar în a cincea diviziune, care este intitulată *Elementele psihologice ale vorbirii*, se ocupă

cu reprezentările de sunete ale individului vorbitor, care au loc în momentul cînd vorbeşte, şi cu activitatea psihică a vorbitorului, care este legată cu aceste reprezentări de sunete. (Titlul dat de Rosetti este prea larg faţă de materia tratată şi faţă de aceea care trebuie să intre într-un tratat de fonetică, deoarece elemente psihologice ale vorbirii nu sînt numai reprezentările de sunete sau noţiunile de sunete actualizate, ci şi înţelesurile cuvintelor şi ale formelor gramaticale.[1] În sfîrşit, o altă diviziune a cărţii o [188] constituie *Problema alfabetelor*, iar alta, şi ultima, *Evoluţia fonetică*.

Planul acesta este în parte original, după cum spune şi autorul în prefaţă, şi nu e lipsit de însemnătate. Originalitatea constă tocmai în aceea că materia se divide după cum este vorba de partea fiziologică, cea fizică ori psihică a vorbirii.[2] Este într-adevăr un plan care se impune în momentul de faţă, cînd oamenii de ştiinţă au studiat nu numai mişcările organelor articulatorii producătoare de sunete, cum s-a obişnuit la început (tocmai de acea atîtea cărţi de fonetică, între care şi cursul — nepublicat — de fonetică al lui Philippide, poartă numele de *Fiziologia sunetelor*), dar şi sunetele înseşi, şi reprezentările, şi noţiunile acestor sunete. Această parte a lingvisticii, pe care este bine să o numim *fonetică*, nu are ca obiect de studiu o singură categorie de lucruri, ci trei categorii deosebite între ele. Unele sînt articulaţiile, altele produsul acestor articulaţii, adică vibraţiile aerului, iar altele reprezentările şi noţiunile pe care ni le facem despre aceste vibraţii. Prin urmare, cea mai naturală împărţire a materiei nu poate fi decît aceea care ia în consideraţie, rînd pe rînd, fiecare din aceste trei obiecte deosebite. (Audiţia trebuie socotită ca o subdiviziune a acelei părţi care se ocupă cu reprezentările şi noţiunile de sunete.) Rosetti a avut desigur în vedere aceste fapte, cînd a dat cărţii sale planul arătat mai sus.

În ce priveşte descrierea părţii fiziologice din vorbire, se constată la dînsul influenţa lui O t t o J e s p e r s e n. Într-adevăr,

[1] Profesorul I. I o r d a n îmi atrage atenţia asupra faptului că Rosetti va fi luat cuvîntul „vorbire“ într-un sens mai restrîns decît cel saussurian, înţelegînd prin ea p r o n u n ţ a r e, r o s t i r e, şi citează revista *La Parole*, care d ădea aceeaşi întrebuinţare cuvîntului corespunzător francez. [188 – 189]

[2] Trebuie arătat că şi alţii înaintea lui Rosetti au împărţit materia după cum era vorba de partea fiziologică sau cea psihică a vorbirii. Astfel, R o u s s e l o t, *Principes de phonétique expérimentale*, şi P a n c o n c e l l i-C a l z i a, *Experimentelle Phonetik*. (Acesta din urmă a introdus şi un capitol despre audiţie.) Dar, spre deosebire de ei, Rosetti a consacrat un capitol şi reprezentărilor şi noţiunilor de sunete. [189]

mulți foneticieni, și mai vechi și mai noi, tratează sunetele făcînd la început o clasificare a lor și discutînd apoi pe rînd fiecare clasă. Jespersen — mi se pare că primul — a procedat altfel. El vorbește mai întîi despre mișcările articulatorii ale fiecărui organ în parte (desigur, numai mișcările care se întrebuințează în vorbire), arătînd sunetele la care se găsesc și fără să ia în considerație mișcările simultane ale altor organe articulatorii, și numește partea aceasta *Analiză*. Apoi, într-un capitol numit *Sinteză*, el face clasificarea sunetelor și le descrie, arătînd toate elementele (adică articulațiile) din care sînt alcătuite.

Planul acesta de expunere a fost adoptat și de Rosetti[3]. Diviziunea pe care el o intitulează *Elementele fiziologice ale vorbirii*, corespunde *Analizei* lui Jespersen, iar diviziunea *Sunetele vorbite*, *Sintezei* lui Jespersen. [189] Asemănarea merge și mai departe : Jespersen spune că, la *Analiză*, vorbește despre e l e m e n t e l e unui sunet (cf. *Lehrbuch der Phonetik*, 1904, § 9). Titlul capitolului corespunzător din cartea lui Rosetti ne arată că și el distinge între elementele fiziologice ale sunetelor și complexul de articulări care produc împreună un sunet.

Între cele două părți ale cărții sale, care corespund *Analizei* și *Sintezei* lui Jespersen, Rosetti pune însă un capitol nou, *Elementele fizice ale vorbirii*, în care discută sunetele înseși ale vorbirii, adică vibrațiile aerului produse de organele articulatorii, și care nu se găsește la Jespersen, fiindcă acesta n-a făcut fonetică acustică. Era, desigur, mai bine ca întreg acest capitol să fie așezat după *Sunetele vorbite*. Procedînd așa, autorul n-ar mai fi fost silit să vorbească despre timbrul fiecărui sunet în parte înainte de a fi vorbit despre aceste sunete, și nici de intensitatea, înălțimea și durata sunetelor în vorbire (combinate, adică, împreună cu altele, nu izolate) înainte de a fi vorbit despre aceste combinații. Căci, după cum la partea fiziologică a vorbirii avem de luat în considerare sunetul izolat și sunetul combinat cu alte sunete (*Kombinationslehre* a lui Jespersen), tot așa, cînd vorbim despre timbrul, intensitatea, înălțimea și durata sunetelor, putem lua în considerare numai un singur sunet sau sunetele combinate între ele, așa cum se găsesc în vorbire. În sfîrșit, dacă ar fi situat acest capitol

[3] Este adevărat că și R o u s s e l o t, *Principes de phonétique expérimentale*, expune materia cam în același fel (paragraful *Clasificarea articulațiilor* din cap. VI : *Elementele fiziologice ale vorbirii*), dar la dînsul nu mai există un capitol corespunzător sintezei lui Jespersen. Se poate spune că Rousselot a făcut un compromis între felul de expunere întrebuințat de Jespersen la *Analiză* și cel întrebuințat tot de acesta la *Sinteză*. [189]

după *Sunetele vorbite*, ar fi fost în totul consecvent cu concepţia — pe care, probabil, o are — că mişcările articulatorii, sunetele şi noţiunile despre aceste sunete trebuie discutate în trei subdiviziuni deosebite.

Mai aduc lui Rosetti obiecţia că este inconsecvent în ce priveşte înţelesul pe care-l dă cuvîntului *element*; căci, dacă în subdiviziunea *Elementele fiziologice ale vorbirii*, înţelegea prin element nu înseşi sunetele vorbirii, ci articulaţiile din care se compun aceste sunete, adică se gîndea nu la un element al limbajului, ci la elementele sunetelor limbajului, cînd zice *Elementele fizice ale vorbirii*, înţelege nu elemente ale sunetelor considerate din punct de vedere fizic numai, ci un element al limbajului omenesc. (Aceeaşi obiecţie o fac şi cu privire la titlul *Elementele psihologice ale vorbirii*, despre care am arătat că nu este potrivit şi din alt punct de vedere.)

În sfîrşit, o ultimă critică pe care o aduc acestei părţi a planului cărţii lui Rosetti este că n-a dat cuvenita importanţă variaţiei de la limbă la limbă (adică de la o comunitate lingvistică la alta), sunetelor şi grupurilor de sunete, din punctul de vedere al timbrului, intensităţii, înălţimii şi duratei, într-un cuvînt, variaţiei sistemului fonetic în raport cu comunitatea lingvistică. Acest capitol de fonetică, pe care Jespersen îl intitulează *Nationale Systematik* şi pe care, în general. foneticienii îl cam neglijează, este introdus de Rosetti în capitolul *Elementele fiziologice ale vorbirii* (p. 25—26). Trebuia să i se consacre măcar o subdiviziune specială, căci chestiunile pe care le cuprinde se găsesc, faţă de rest, exact în aceeaşi situaţie în care se găseşte capitolul *La constitution des langues* din J. Vendryes, *Le langage*, faţă [190] de capitolele anterioare. Este scoborîrea de la limbaj la limbi, de la ceea ce este general omenesc la ceea ce este particular unui grup de oameni.

Mai înainte de a trece la discuţia celorlalte diviziuni ale cărţii, este necesar să atrag atenţia asupra faptului că Rosetti n-a luat în consideraţie, în planul cărţii sale, deosebirea care există (din punct de vedere al obiectului şi al problemelor) între fonetica statică şi cea evolutivă. O deosebire între aceste două părţi ale foneticii există nu numai cînd vorbim despre o limbă anumită, dar şi cînd vorbim în general despre toate limbile, şi cel puţin astăzi ar trebui ca această concepţie a lingvisticii, la impunerea căreia a contribuit în primul rînd F. de Saussure, să se manifeste şi în planul unei cărţi de fonetică. Încet-încet, fonetica începe a nu mai fi considerată ca o ştiinţă auxiliară a lingvisticii, şi anume o disciplină statică,

descriptivă (de unde și numele de *fonetică descriptivă*), ci ca o știință care comportă și ea discuția unor fapte care se petrec în timp. Din moment ce fonetica are o parte statică și una evolutivă, ea se încadrează perfect între celelalte discipline lingvistice, ca sintaxa și morfologia, ori teoria vocabularului, care pot fi și statice și evolutive. Teoretic se admite astăzi că fonetica statică ar fi o știință cu totul deosebită de aceea care discută schimbările fonetice, că cea dintîi ar face parte din științele naturale (biologice), pe cînd cea din urmă din lingvistică. Cred că trebuie să fie socotită numai și numai ca o parte a lingvisticii, și anume ca o parte care este lingvistică tot atît de mult ca și celelalte părți. Limba este un fapt psihic, constînd dintr-o serie de cunoștințe care sînt ținute minte : vorbirea este nu numai o activitate psihică (care constă în actualizarea faptelor de limbă memorizate), ci și o activitate fiziologică. (Sunetele, adică vibrarea aerului, nu sînt, drept vorbind, un element al vorbirii, ci, după cum spune P a n c o n c e l l i - C a l z i a, *Experimentelle Phonetik*, ed. II, 1924, p. 98, un rezultat, un efect al mișcărilor organelor articulatorii, efect care poate fi perceput de alți indivizi.) Ca orice fapt care este în același timp și ceva psihic și ceva fiziologic (de pildă mersul, salutul, scrisul etc.), limbajul omenesc este obiect de studiu atît al psihologiei, cît și al fiziologiei. În același timp însă limbajul omenesc se deosebește de alte fapte psihofizice, și, întrucît se deosebește, alcătuiește și domeniul unei alte științe decît psihologia și fiziologia, și al unei alte științe decît cele care se ocupă cu scrisul, salutul etc. Faptele fiziologice și psihice sînt în același timp obiectul a două științe deosebite : pe de o parte al unei științe mai generale, care se ocupă cu faptele fiziologice sau psihice în general (și acestea sînt fiziologia și psihologia), iar pe de altă parte al unor științe care se ocupă cu ceea ce este mai particular în ele, cu ceea ce le deosebește de celelalte fapte fiziologice sau psihice (și aceste științe sînt lingvistica, grafologia și paleografia etc.). Aceste din urmă științe sînt și ele tot un fel de fiziologie și psihologie, dar o fiziologie și o psihologie mai speciale. De aceea fiziologia sunetelor a fost considerată ca o știință exterioară lingvisticii, de dinafara ei. Dar fiziologia sunetelor studiază nu mișcările [191] unui organ al corpului omenesc în general, ci numai mișcările organelor articulatorii, și numai acele mișcări ale organelor articulatorii care sînt utilizate de limbaj. Ea este, așadar, o parte integrantă a lingvisticii. Pe baza aceluiași motiv, pentru care

fiziologia sunetelor a fost socotită în afara lingvisticii, s-ar fi putut socoti în afară și acea parte a lingvisticii care se ocupă cu simboalele înțelesurilor (adică morfologia și o parte din teoria vocabularului). După cum știința care se ocupă cu articularea sunetelor a fost socotită fiziologie, pentru că aceste articulații sînt mișcări ale unor organe, tot așa știința care se ocupă cu simboalele putea fi socotită psihologie, pentru că simboalele sînt fapte care sînt ținute minte sau sînt uitate sau sînt aduse în conștient (adică sînt actualizate) etc. Și totuși ea n-a fost considerată astfel, ci privită totdeauna ca lingvistică adevărată.

Fonetica descriptivă și fonetica evolutivă constituie, deci, împreună o s i n g u r ă știință, prima luînd în considerare sunetele dintr-un anumit moment al limbii, iar ultima, schimbările pe care aceste sunete le suferă cu vremea. Aceasta este și concepția lui G r a m m o n t asupra părții materiale a vorbirii, din moment ce în *Tratatul de fonetică* pe care l-a publicat de curînd tratează materia în următoarele două mari subdiviziuni : *Fonetica statică* (pe care o numește și *fonologie*) și *fonetica evolutivă*.[4] (Deja E d. S i e v e r s, *Grundzüge der Phonetik*, avea, spre deosebire de celelalte tratate similare, o parte consacrată studiului general al schimbărilor fonetice (vezi L. R o u d e t, *Éléments de phonétique générale*, Paris, 1910, p. IX) ; pe dînsul îl urmează, desigur, Roudet, cînd consacră și el a patra parte a cărții sale *Evoluției fonetice*. Ceilalți foneticieni, chiar dacă au pomenit și ei de unele schimbări fonetice, le-au introdus în capitolul în care vorbeau despre *combinarea sunetelor*.)

Din faptul că Rosetti tratează și el într-o diviziune deosebită problemele de evoluție fonetică și desparte această diviziune de cele anterioare prin *Problema alfabetelor*, se pare că are o concepție identică cu aceea pe care am expus-o aici. Totuși la dînsul se observă un amestec al foneticii evolutive cu cea statică, adică tratează în același capitol și probleme de fonetică statică, și de fonetică evolutivă. În subdiviziunea finală, *Evoluția fonetică*, el nu discută decît ceea ce mai rămăsese netratat din fonetica evolutivă în subdiviziunile anterioare.

Dacă fonetica statică, după cum am arătat mai sus, nu trebuie despărțită de cea evolutivă, putem oare trata împreună aceste două părți ale foneticii, cum face de multe ori Rosetti ? Este adevărat că multe chestii de fonetică statică nu se pot rezolva

[4] Cartea mai are încă o subdiviziune, *fonetica impresivă*, despre care vezi ceva mai jos. [192]

decît luînd în considerare schimbările fonetice[5] (și aceasta pentru că schimbările fonetice sînt condiționate de anumite [192] fapte de ordin static). Dar în asemenea cazuri faptele de evoluție citate nu sînt citate pentru ele însele, ci numai pentru a ilustra pe cele statice. Se cuvine, deci, să se dea și faptelor de evoluție importanța cuvenită și să se trateze deosebit. Dar cînd am spus că Rosetti amestecă evolutivul cu staticul, nu m-am gîndit numai la asemenea cazuri, în care citarea faptelor evolutive este îndreptățită, ci mai ales la cazurile în care faptele evolutive sînt discutate alături de cele statice, cu toate că ele nu ilustrează numaidecît pe acestea din urmă. Astfel este, de pildă, în diviziunea *Sunetele vorbite*, unde tratează despre prefacerea semivocalelor în consonante (p. 44), despre diftongare (p. 49—51), africatizare (p. 63) și palatalizarea labialelor (p. 64—66) și despre contracțiune, eliziune, afereză și epenteză (p. 70).

Am discutat aici aceste lucruri, pentru că în diviziunea *Elementele psihice ale vorbirii* Rosetti amestecă evolutivul cu staticul și mai mult decît în diviziunile anterioare. Dacă în acestea domina fonetica statică, aici predomină cea evolutivă[6]. Și se înțelege din cele spuse mai sus că o despărțire a faptelor evolutive de cele statice este necesară. Diferențierea, acomodarea consonantică, asimilarea, metateza și scurtarea cuvintelor, pe care Rosetti le discută în capitolul întitulat *Elementele psihologice ale vorbirii*, trebuiau discutate la *Evoluția fonetică*. Abstracție făcînd însă de aceasta, planul după care Rosetti așază materia acestui capitol ne oferă ceva nou și de o importanță netăgăduită. După ce vorbește despre inconștiența (mai bine zis, subconștiența) vorbirii, adică de faptul că nu sîntem destul de atenți asupra celor ce spunem, despre anticipare, care este o condiție psihologică în care se dsfășoară

[5] De exemplu, din faptul că o vocală neaccentuată se schimbă în alta numai în poziție medială și finală (*a* neacc. latin > *ă* în rom.) nu și inițială, sau din faptul că în poziție finală vocalele și consonantele se reduc pînă la dispariție, reiese că în asemenea poziții sunetul este foarte puțin rezistent, adică este articulat cu o intensitate mai mică a curentului expirator și cu o energie mai mică a organelor articulatorii. [192—193]

[6] Desigur, nu este o întîmplare că tocmai la discuția părții psihologice a sunetelor vorbirii staticul și evolutivul au fost amestecate de Rosetti atît de mult. Și Roudet a discutat o parte din aceleași chestiuni de fonetică evolutivă (este vorba de asimilație și disimilație) la fonetica statică, măcar că și el consacrase o parte din cartea sa evoluției fonetice. Acest lucru se explică, desigur, prin aceea că existența faptelor psihice de ordin static, de care este vorba în acest caz (adică anticiparea, inerția etc.), au fost deduse numai și numai prin observarea schimbărilor fonetice produse de ele. [193]

vorbirea, despre reprezentările sau noţiunile de sunete şi despre felurile de schimbări fonetice pomenite mai sus, în subdiviziunea următoare discută valoarea expresivă a sunetelor vorbite, reduplicarea (care se reduce, de altfel, tot la valoarea afectivă a sunetelor) şi onomatopeele.

Cred că Rosetti a aranjat astfel materia, pentru că a înţeles să vorbească mai întîi despre ceea ce este fenomen de inteligenţă şi apoi despre ceea ce este afectiv. Şi, într-adevăr, la discuţia asupra părţii psihice a sunetelor vorbirii, trebuie să facem această clasificare a faptelor. Într-o parte se discută despre atenţia individului vorbitor, din momentul cînd vorbeşte, asupra [193] celor ce spune, despre subconştienţa vorbirii şi automatismul psihologic, despre reprezentările şi noţiunile de sunete, despre memorizarea lor sau a grupelor de noţiuni de sunete, asociate într-o anumită ordine (aceste grupuri alcătuiesc imaginea sau noţiunea unui simbol lingvistic), despre reproducerea acestor fapte memorate, care se poate face cu greşeli de anticipare, inerţie etc. şi care, repetîndu-se, ajung să se impună în limbă[7]. În altă parte este vorba despre valoarea simbolică a sunetelor, ori a grupurilor de sunete, ori a sunetelor repetate, şi despre imitarea sunetelor din natură (onomatopee).

Introducerea acestui capitol despre partea psihologică a sunetelor vorbirii în cartea sa i-a permis, prin urmare, lui Rosetti să plaseze pentru prima oară, în locul cel mai potrivit între celelalte fapte de fonetică, această parte a foneticii care se ocupă de legătura dintre sunete şi afectivitatea individului vorbitor sau ascultător, şi pe care Grammont a numit-o *fonetică impresivă*. Grammont o pune la urma cărţii sale şi face din ea un capitol deosebit, alături cu celelalte două mari capitole ale cărţii sale, *fonetica statică* şi *fonetica evolutivă*[8].

Capitolul acesta are următorul cuprins : clasificarea schimbărilor fonetice în generale şi generalizate, lente şi bruşte, spontane şi combinatorii, provocate de o tendinţă (înţelege prin „tendinţă" acelaşi lucru ca şi Grammont) sau nu (p.104), — expune, deci, cîteva clasificări ale schimbărilor fonetice, pe care nu avusese pri-

[7] O parte din *fonologia* actuală (cu înţelesul pe care i-l dă Cercul lingvistic din Praga) intră în acest capitol al foneticii şi anume acolo unde este vorba despre reprezentările şi noţiunile de sunete. [194]

[8] Fonetica impresivă se împarte şi ea în două părţi : una statică şi alta evolutivă. În prima este vorba de afectivitatea individului vorbitor în cazurile cînd ea nu produce o schimbare, cu toate că ar fi în stare s-o producă, în cea din urmă este vorba despre activitatea individului vorbitor în cazurile cînd ea produce o schimbare în sunete. [194]

lejul să le facă mai înainte —, generalitatea schimbărilor fonetice (p. 105—106), felul cum trebuie să fie formulată o lege fonetică (p. 106—107), realizarea schimbărilor fonetice (p. 107—109) şi cauza acestor schimbări (p. 110). În sfîrşit, autorul arată pentru ce schimbările fonetice sînt posibile. Despre cauza schimbărilor fonetice mai vorbeşte şi la p. 105 şi 107.

Sînt discutate, după cum se vede, t o a t e problemele care se pun în legătură cu schimbările fonetice, afară de aceea a variaţiei schimbărilor de la [194] o comunitate lingvistică la alta, despre care autorul vorbise mai înainte (la p. 25—27, în cap. *Elementele fiziologice ale vorbirii*), dar trebuia să se insiste mai mult asupra lor. Aproape toate chestiunile de care este vorba aici sînt tratate în fugă şi, cîteodată, abia sînt atinse. Din această cauză pe alocuri chiar claritatea expunerii suferă. Sînt sigur că nici unul dintre începători nu-şi va face vreo idee clară despre clasificările schimbărilor fonetice citind p. 104 a cărţii lui Rosetti.

Din felul cum autorul a aranjat materia în acest capitol nu avem ce învăţa cu privire la planul unei fonetici evolutive. Fapt este că autorul nu s-a folosit aici de distincţia pe care o făcuse mai înainte între elementele fiziologice, fizice şi psihice ale vorbirii. El ar fi trebuit să vorbească deosebit despre cele trei mari categorii de schimbări cu care constatase că are a face : schimbări în elementele fiziologice, schimbări prin audiţie şi schimbări în reprezentările şi noţiunile de sunete. La fiecare din acestea ar fi avut de studiat clasele în care se pot subdivide, dacă apar sub formă de legi sau nu, cum se realizează şi care le este cauza. Dar Rosetti, ca dealtfel toţi cîţi au vorbit înaintea lui despre schimbările fonetice, a socotit că toate aceste categorii de schimbări se unesc în una singură şi a făcut aceleaşi afirmaţii despre toate. Clasificarea schimbărilor fonetice însă, după cum originea lor este în elementele fiziologice ale vorbirii, ori în audiţie, ori în reprezentările şi noţiunile de sunete, este cel dintîi pas pe care trebuie să-l facă cel ce se ocupă de fonetica evolutivă şi va trebui luată în considerare la o nouă sinteză a acestei părţi a foneticii. (*Tratatul de fonetică* al lui M. G r a m m o n t, apărut anul trecut, nu îndeplineşte acest deziderat.)

Considerat din punctul de vedere al amănuntelor, manualul lui Rosetti nu este original, după cum recunoaşte şi autorul în *Prefaţă*. Dealtfel, o carte care discută o materie în totalitatea ei,

nu poate fi totdeauna interesantă prin amănuntele expuse, iar meritul ei poate consta și în altceva. În schimb, Rosetti a luat în considerare cercetările cele mai noi, și cartea lui reprezintă fidel starea actuală a foneticii. Se constată însă că în chestiunile mai controversate autorul a luat în seamă, după cum era și firesc pentru cineva care a studiat în Franța, mai ales soluțiile pe care le-au dat învățații francezi. Astfel stă lucrul, de pildă, cu clasificarea sunetelor vorbirii și cu definiția pe care el o dă silabei[9]. Dar clasificarea sunetelor admisă de Rosetti[10] nu este justă decît în parte, pentru că învățații francezi de la care ea a fost împrumutată nu iau în considerație faptul că *a* nu se articulează numai la partea mijlocie a palatului, ci și prin retragerea limbii puțin mai înapoi [195] din starea ei de repaus ceea ce s-ar putea numi o articulare la vălul palatului. Aceasta este, după cum se știe sau după cum poate oricine constata, pronunția lui *a* din limba română. Vocala *a* n-ar constitui, prin urmare, o clasă deosebită de celelalte două, ci o categorie de *a* s-ar atașa primei clase, iar altă categorie, celei de a doua. Dar despre locul pe care-l ocupă *a* între celelalte vocale și despre clasificarea vocalelor voi vorbi cu alt prilej.

În ce privește discuția asupra silabei, ar fi fost desigur bine ca Rosetti să fi pomenit și de părerea care pune silaba în legătură cu sonoritatea sunetelor, părere susținută de Otto Jespersen, iar, dintre lingviștii români, de Al. Procopovici (vezi *Dacoromania* IV, partea I, p. 12—37). (Această obiecție i-a fost făcută lui Rosetti și de S. Pușcariu, *Dacoromania* VII, p. 448.) Căci, dacă este adevărat că silaba se caracterizează printr-o creștere și o descreștere a tensiunii (adică a energiei musculare), după cum se poate deduce din faptul că sunetele care încep o silabă sînt mai rezistente la schimbare decît cele care o închid, totuși faptul că, de exemplu, *acl* șoptit formează trei silabe, pe cînd pronunțat tare (cu glas) formează una singură, ne arată că silaba este, măcar cît de cît, și o chestie de sonoritate.

În ce privește fonetica evolutivă, din faptul că Rosetti vorbește despre diferențiere, acomodare, disimilare consonantică, asimilare și metateză numai la *Elementele psihice ale vorbirii* reiese că el situează originea acestor fenomene numai în partea psihică

[9] Influența învățaților francezi se observă și în ceea ce privește terminologia.

[10] El împarte vocalele în *anterioare* sau *prepalatale* (*e, i*) și *posterioare* sau *postpalatale* (*o, u, ă, î*). În altă clasă pune vocala *a*, pe care o numește neutră, socotind-o articulată cu limba la partea mijlocie a palatului.

a vorbirii, că admite, prin urmare, o cauză psihică a lor. De aceasta ne convingem și mai mult cînd în alte părți ale cărții lui citim: „[Legea fonetică] este rezultatul tendinței unei singure sau a mai multor forțe psihologice combinate cu scopul de a schimba într-un sens determinat un fapt lingvistic oarecare sau un grup de fapte lingvistice" (p. 105). „Cu alte cuvinte, cutare fonem devine, la un moment dat, cutare alt fonem, pentru că indivizii sînt incapabili de a mai articula ca în trecut fonemul respectiv. Dar această incapacitate este de ordine *psihologică:* nu mai știm să combinăm mișcările articulatorii necesare pentru producerea fonemului." „Așadar, *materia* schimbărilor fonetice e fiziologică, dar principiul e *psihologic*" (p. 107). (Toate sublinierile sînt ale autorului.)

Se vede, prin urmare, că Rosetti este de părerea acelor lingviști care, împotriva neogramaticilor, au susținut că schimbările fonetice generale sînt un produs al unei activități psihice. Nu voi încerca să combat aici această concepție, care a fost criticată, cred, destul de temeinic de A. Philippide în *Orig. rom.*, II, p. 265 urm., pentru a cita numai un filolog român. Fapt este că însuși Grammont, în al său *Tratat de fonetică*, admite că schimbările care se petrec la sunete în contact sînt fiziologice, pe cînd cele care se petrec la sunete depărtate unul de altul sînt psihice. Limbajul fiind și o activitate fiziologică, nu numai una psihică, este natural să căutăm originea unor schimbări și în această parte a lui.

Nu sînt de aceeași părere cu Rosetti nici cînd crede (după A. Abas, *Recherches de phonétique expérimentale*, Amsterdam, 1925, și după un studiu al [196] lui I. L. Barker din *Modern Language Notes*, XL, 1925, p. 162 urm., pe care le citează) că „în limbile moderne nu există *sfîrșit de cuvînt*, ci sfîrșit de grup accentuat" (p. 67), spre deosebire de limbile vechi, în care „cuvîntul semantic e limitat în mod precis și își are individualitatea proprie" (p. 68). Faptul că în limbile moderne avem atîtea schimbări fonetice, care se petrec la sunete numai cînd sînt în poziție finală, ne arată că în aceste limbi lucrurile se petrec ca și în limbile vechi.

Criticile pe care le-am făcut pînă acum cărții lui Rosetti nu se răsfrîng numai asupra lui însuși, ci și asupra inițiatorilor și susținătorilor acestor teorii, pentru că Rosetti n-a făcut decît să

redea aceste păreri mai mult sau mai puțin admise astăzi în fonetică. Voi trece acum însă la o serie de obiecții care cad numai asupra lui Rosetti și de care trebuie de asemenea să mă ocup.

În cartea lui Rosetti întîlnim de cîteva ori exprimări greșite, dintre care unele fac expunerea obscură pentru începători. Astfel, la p. 71, vorbind despre silabele deschise, le definește : „neconținînd o consoană". Trebuia să spună „sfîrșite în vocală" sau „nesfîrșite în consoană". La p. 81 : Fenomenele de *asimilare* și *disimilare* consonantică se produc în așa fel, încît fonemul care se află în prima silabă suferă modificări, sub influența fonemului care se află într-o silabă următoare. Cred că prin „prima silabă" Rosetti înțelege „silaba precedentă". La p. 104, după ce spune că schimbările fonetice se clasifică în *spontanee* și *combinatorii*, continuă astfel : „O altă categorie e formată de schimbările fonetice produse de o tendință, care se manifestă la un moment dat în limbă și se menține cîtva timp". Dar aceste din urmă schimbări nu alcătuiesc o a treia clasă, care să se adauge celorlalte două,ci este o categorie de schimbări rezultată pe baza unei clasificări făcute din alt punct de vedere decît acela din care se făcuse clasificarea în spontanee și combinatorii.

Am pomenit mai sus de un caz în care claritatea expunerii suferea din cauză că unele chestiuni nu erau expuse ceva mai amănunțit. Această lipsă de claritate se mai întîlnește la Rosetti și cînd este vorba de exemplele pe care le dă pentru a ilustra faptele teoretice pe care le discută. Astfel, vorbind despre diferențiere și acomodare (p. 81—82) nu se spune din ce limbă sînt luate exemplele, și un începător sau cel care nu cunoaște nimic din istoria sunetelor acelor limbi ar putea avea impresia că este vorba de exemple pe care le-a plăsmuit însuși autorul. Iar cînd vorbește despre epenteză (p. 70), el dă exemplele *paterem* (< *patrem*), *anicillae* (< *ancillae*) și *teneberae* (< *tenebrae*), despre a căror existență nu sîntem deloc lămuriți[11].

În cartea lui Rosetti se găsesc și cîteva idei greșite, precum și scăpări [197] din vedere. Astfel, la p. 6, el afirmă că „fonetica *descriptivă* și fonetica *experimentală* sînt discipline statice", și cu toate acestea, în același alineat spune ne că „*fonetica experimentală* . . . caută să explice cauza schimbărilor". La p. 21 și 40 afirmă că *e* și *i* se arti-

[11] Toate acestea sînt provenite, probabil, din faptul că manualul lui Rosetti este un rezumat al cursului universitar ținut.

culează prin ducerea vîrfului limbii înainte, spre dinți. Chiar dacă afirmațiile corespund realităților, totuși faptul esențial la articularea acestor vocale este ducerea părții posterioare a limbii la palatul tare, iar vîrful limbii (mai bine zis limba anterioară) este numai purtată de aceasta. La p. 37 se afirmă : „*Vocala* e constituită printr-o emisiune de aer sonor ; ținuta ei se distinge printr-o stabilitate organică care se menține cîtva timp .... *consoana* e constituită printr-o mișcare de *închidere*, urmată de o mișcare de *deschidere*". Dar sînt consonante care se caracterizează printr-o emisiune de aer sonor, numai că ea este de scurtă durată (cf. spirantele, lichidele și nazalele). Apoi vocalele comportă și ele, înainte și după timpul de stabilitate a organelor, o mișcare de deschidere și una de închidere, care se petrec în sens invers decît la consonante, pentru că în starea de repaus a maxilarelor și a limbii deschiderea gurii este aproximativ egală cu aceea a vocalelor celor mai închise (adică *i*, *î*, *u*). La p. 57 găsim : „labio-dentale (iau parte la ocluziune buza superioară și incisivii superiori)". Trebuia spus „buza inferioară". Ca exemplu de epenteză autorul dă (p. 70) pe *u* din *rouă* și *nouă*. Este așa de sigură epenteza în aceste cuvinte ? La p. 70 : „*Epenteza* (sau *anaptixa*) este intercalarea unei vocale sau a unei semi-vocale între două foneme". Nu se poate limita fenomenul numai la vocale. Unele dintre exemplele date la diferențiere (p. 81) sînt greșite. Nu poate fi vorba de diferențierea lui *nm*, ci a lui *mn* (în *un*) și nici de diferențierea lui *eé* în *ei̯*, ci în *i̯e*, sau de diferențierea lui *ée* în *ei̯*. La p. 82 socotește pe *irimă* provenit (din *inimă*) prin disimilarea lui *n* față de *m*, pe cînd în realitate a provenit prin rotacism. La p. 82, în afară de *colastră*, trebuia citat și *coraslă*, care dealtfel contrazice formula disimilatorie de care e vorba acolo. La p. 83 socotește pe *rîndunea* ieșit din *rîndurea*, pe cînd lucrul este invers.

Dar aceste greșeli de exprimare și de altă natură, această lipsă de claritate pe care o întîlnim cîteodată și care toate se datoresc, probabil, grabei cu care a fost redactată cartea, să nu ne facă să ignorăm meritele reale ale cărții. Începătorii se pot servi de ea pentru a se iniția în această ramură a lingvisticii, iar specialiștii vor găsi ceva interesant și pentru dînșii. Și dacă ne gîndim că e primul tratat de fonetică ceva mai dezvoltat, care a fost scris în

românește și s-a tipărit, — cursul de *Fiziologia sunetelor* pe care Philippide îl ținea la Universitatea din Iași n-a fost publicat —, și că este la curent cu cele mai noi cercetări, — Philippide nu lua în considerare metoda instrumentală —, vom conclude că manualul alcătuit de Rosetti a înlăturat un gol simțitor în literatura științifică românească[12]. [198]

[12] Manualul lui A. Rosetti n-a mai fost retipărit. După cel de-al doilea război mondial, autorul a redactat o nouă lucrare, *Introducere în fonetică*, în care a intrat foarte puțin din manualul din 1930. Apărută la București, în 1957, ea a mai cunoscut trei ediții : 1962, 1963 și 1967, iar ediția a II-a a fost tradusă și în portugheză de Victor Bunescu. N-am considerat însă că trebuie să arăt ce schimbări de concepție găsim la Rosetti în noua lucrare și dacă ele țin seama de unele din obiecțiile mele. Interesul recenziei constă mai ales în cele spuse de mine despre fonetică în general, și mai puțin în cele spuse despre manualul lui Rosetti.

PĂRERILE LUI CARLO BATTISTI ÎN DOMENIUL FONETICII*

Carlo Battisti, *Fonetica generale*, Milano, 1938, VIII + 487 p.

Avem a face cu primul tratat de fonetică generală scris în italienește. Spunem aceasta, pentru că manualul de față, — face parte din colecția de manuale Hoepli —, trebuie judecat nu numai din punctul de vedere al stării actuale a științei europene, ci și din punctul de vedere al realităților italiene. Deși italienii au adus foneticii în ultimele decenii contribuții care nu pot fi neglijate — o spune însuși autorul la p. 15 —, lipsea totuși un manual italian care să inițieze în disciplina aceasta. Cartea de față se adresează tocmai începătorilor. La p. 16 autorul spune: „L'opera che qui presento non agli specialisti che potranno attingere a fonti piú profondi e piú ampie, ma all'italiano che desidera un avviamento alla conoscenza della parte fisiologica di quel problema fondamentale della conoscenza che è il linguaggio, specialmente agli studenti universitari e ai profesori di lettere delle nostre scuole medie, vuole colmare questa lacuna, che è diventata particolarmente sensibile da quando la glottologia forma una delle materie obbligatorie della Facoltà di lettere". Dealtfel în Italia n-a existat pînă astăzi un climat favorabil pentru studiile de fonetică. Mai întîi de toate, Italia n-a avut în secolul trecut nici un fonetician comparabil cu Sievers, Bremer sau Rousselot, iar în secolul nostru

* Titlu nou. Apărut în BIFR, V, 1938, p. 264—279 (și în extras).

unul ca Grammont, de la care ar fi putut începe o tradiție a studiilor de fonetică. Apoi, în secolul nostru, Italia a fost prea puternic stăpînită de doctrina lui B. Croce și a lui G. Gentile cu privire la științele spiritului și, chiar special, la lingvistică, pentru a putea aprecia, așa cum trebuie, o disciplină naturalistă ca fonetica. Așa se face, probabil, că unii foneticieni italieni (G. Panconcelli-Calzia și P. Meriggi) au activat și continuă să activeze în străinătate (Germania), iar nu în țara lor. Și așa se explică de ce nu avem pînă astăzi o bună descriere a sunetelor limbii italiene comune și a celor ale dialectelor, cum se găsește, de exemplu, pentru graiurile germane [264] (Bremer) și pentru franceza comună (vorbirea pariziană) (Grammont)[1]. Dar atitudinea aceasta față de studiile de fonetică este de condamnat. Omul de știință nu trebuie să neglijeze nici unul din aspectele și părțile limbii ; el trebuie să se ocupe cu toate în egală măsură. Numai în cazul acesta se poate spune că o disciplină a ajuns la maturitate, căci numai în cazul acesta oamenii de știință sînt perfect conștienți de toate părțile pe care le comportă disciplina lor. (În epoca de formare a unei discipline ei se pot ocupa timp îndelungat exclusiv numai cu o parte din realitatea pe care o studiază, fac, deci, numai o parte din disciplina respectivă.) Este drept că fonetica este considerată, de obicei, ca o disciplină exterioară lingvisticii, adică se crede că obiectul ei de studiu n-ar face parte din limbaj, n-ar fi realitate lingvistică cu adevărat. (Vezi însă cele spuse de noi în articolul *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologic și acustică*, tipărit în BIFR, V, p. 126—133 [aici, p. 284—292]. După această concepție fonetica ar fi totuși o știință absolut indispensabilă lingvistului, adică, pentru a întrebuința termenul obișnuit, o știință auxiliară. Dar cele ce am spus cu privire la datoriile omului de știință le socot juste și în cazul cînd am lua în considerație o disciplină auxiliară alteia. Manualul despre care este vorba ar putea fi considerat, deci, ca semnul sau poate chiar ca începutul unei transformări în acest sens a mentalității științifice italiene, în special a mentalității lingviștilor italieni. Trebuie să adaug însă că autorul acestei cărți a înțeles întotdeauna rostul adevărat al studiilor de fonetică, așa că afirmația noastră de mai sus privește pe alți oameni de știință italieni.

[1] O asemenea bună descriere lipsește și pentru sunetele limbii române comune și ale dialectelor sau subdialectelor ei. [Primul studiu amplu consacrat sunetelor limbii române îl reprezintă capitolul de fonetică, redactat de E. Petrovici, din *Gramatica limbii române*, I, București, Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 53—101].

Considerată din celălalt punct de vedere, care s-ar putea numi universal, cartea lui Battisti este un tratat de fonetică în spiritul celorlalte tratate de fonetică existente astăzi și este mai ales foarte asemănător cu cel al lui Grammont, de care a și fost influențată în aranjarea materialului, idei și exemple. Ea este susceptibilă, deci, de toate criticile pe care le-am făcut foneticii tradiționale în articolul nostru citat mai sus (vezi mai ales p. 58—67 și 131—136; [aici, p. 222—232 și 289—295). Ea este, deci, nu numai un tratat de fonetică în sensul pe care-l dăm noi acestui cuvînt, ci și un tratat de fiziologie a articulațiilor și de acustică a vibrațiilor vorbirii și cuprinde chiar o psihologie a reprezentărilor de sunete, cu toate că autorul are în primul rînd în vedere articulația (o spune și singur la p. 16; vezi citatul, făcut mai sus), iar unul din cele trei capitole în care e împărțită materia se intitulează *Fisiologia fonetica*. Autorul distinge, ca toată lumea, articulația, sunetul fizic și impresia psihică a acestuia (impresia acustică sau imaginea auditivă) (vezi p. [265] 1—2 și § *Il fonema e l'audizione*), dar de multe ori înțelege prin sunet atît articulația, cît și fenomenul fizic. Sub influența școlii lingvistice franceze și, probabil, și a celei din Praga, el întrebuințează și termenul *fonem*, căruia îi dă și o definiție la p. 1: „Con *fonema*... intendiamo tanto la voce (produsul articulațiilor) e la corrente respiratoria modificata dalle diverse articolazioni orali, quanto, in senso lato, il prodotto eccezionale di movimenti articolatorii delle cavità superiori, indipendente dalla corrente respiratoria..."[2]. Precum se vede, autorul înțelege prin *fonem* numai fenomenul fizic, adică curentul expirator și vibrațiile lui, deci altceva decît școala lingvistică franceză, care îi dădea sensul de „sunet al limbajului" în sensul obișnuit al acestei expresii, deci cuprinzînd și articulația, și decît școala lingvistică din Praga, care, deși opune fonemul articulației, ca Battisti, nu înțelege totuși prin el nici sunetul fizic, pe care îl numește tot sunet. Dacă poziția lui Battisti este însă originală, ea nu implică nici un folos pentru știința limbii. Termenul cel mai potrivit pentru realitatea pe care o înțelege Battisti prin *fonem* este cel de vibrație (vezi articolul nostru citat mai sus)[3] și, în afară de articulații, vibrații și reprezentări, realitatea cu care are a face lingvistul este *sunetul* așa cum și-l imaginează individul vorbitor. Termenii întrebuințați sau propuși, deci, de Battisti, pentru a designa realitățile cu care se ocupă,

[2] Acest sens se mai poate deduce și din lectura §-lui *Il fonema e l'audizione*.

[3] De fapt, și *sunet* (1980).

nu sînt cei mai potriviţi. În ce priveşte termenii întrebuinţaţi pentru diferitele ramuri care s-ar naşte pe baza distincţiilor făcute mai sus între obiectele de cercetare, lucrul stă în felul următor: autorul întrebuinţează termenul *fonetică* pentru studiul tuturor realităţilor distinse de el, acceptînd pentru studiul articulaţiilor şi expresia *fiziologie fonetică*, care dă titlul unui întreg capitol. Dar acest capitol nu este numai o fiziologie a articulaţiilor, ci cuprinde şi discuţii care sînt de domeniul acusticii. Prin urmare, distincţia făcută de Battisti între articulaţie şi fonem n-a avut ca urmare, cum ar fi fost de aşteptat, vreo diviziune a conglomeratului de cunoştinţe care s-a numit, pînă la şcoala fonologică din Praga, fonetică, în mai multe discipline (natural, strîns legate una de alta). N-ar fi fost rău dacă, tot aşa cum a distins articulaţia şi fonemul, Battisti ar fi distins şi fiziologia articulaţiilor şi acustica şi nu le-ar fi amestecat deloc una cu alta.

Ideile şcolii fonologice de la Praga n-au fost luate deloc în considerare. Nici un capitol nu cuprinde o materie care să poată fi considerată fonologie. Este, dealtfel, şi explicabil că autorul, care înţelege fonetica în felul lui Grammont şi, în general, al tuturor marilor foneticieni de pînă la şcoala fonologică, nu admite că sînt d o u ă [266] discipline care să se ocupe cu realitatea fonetică. Am arătat, dealtfel, în articolul citat că însăşi fonologia are nevoie să fie corectată. Dacă nu putem vorbi de o adoptare a ei de către Battisti, este tocmai din cauză că ea a suferit la dînsul o transformare fundamentală. Dar această transformare este alta decît aceea pe care noi o credem necesară. Ca şi pentru alţi lingvişti, fonologia cercului lingvistic din Praga nu este pentru Battisti decît un aspect, o parte a foneticii, aşa cum o concepe el. Vom vedea ceva mai jos ce loc dă el, în cadrul foneticii, acestei discipline. Deocamdată trebuie să arătăm felul cum o înţelege el, numai printr-o comparaţie cu una dintre subdiviziunile pe care le comportă fonetica, luată, în acest sens larg. La p. 2 spune: „Per la scuola linguistica di Praga (N. Trubetzkoy, 1929) con fonetica s'intende lo studio dei suoni dal punto di vista fisiologico, mentre la fonologia e l'applicazione della stessa ad una determinata lingua o gruppo linguistico ed è dedicata allo studio dei suoni realizzati ed al loro sviluppo nel linguaggio concreto [adică în diferitele limbi]. In questo senso fonologia è sinonimo di fonetica linguistica o applicata e si differenzia dalla fonetica descrittiva in quanto quest' ultima si limita alla formolazione di tendenze articolatorie generali, mentre la fonologia, prendendo il nome della lingua o del gruppo linguistico cui particolarmente

si adatta (italiana, neolatina, indo-europea, ecc.), passa dalla descrizione di particolari fonemi a studiare la base di articolazione di una peculiare unità e lo sviluppo storico delle sue serie articolatorie". Precum se vede, deosebirea pe care o stabileşte învăţatul italian constă în faptul că fonetica este generală, adică valabilă pentru toate limbile, pe cînd fonologia este specială, adică ia în considerare cutare limbă sau grup de limbi şi face oarecum parte din lingvistica italiană, romanică, indo-europeană etc. Ideea de fonem astfel cum se găseşte ea la şcoala lingvistică din Praga (un produs al relevanţei : vezi articolul nostru citat, p. 88–103 ; [aici, p. 250–264]), a rămas străină lui Battisti. Dar rămînînd pe punctul de vedere al lingviştilor de la Praga, există o fonologie generală şi una particulară (vezi *Psychologie du langage*, p. 243, unde T r u b e t z k o y spune că fonologia trebuie să caute şi legile fonologice generale, valabile pentru toate limbile. O asemenea fonologie este tocmai fonologia generală despre care vorbim noi aici). Trebuie să considerăm fonologia generală ca altceva decît fonologie, şi anume ca fonetică descriptivă ? Acest lucru nu se poate admite. Fonologia a devenit, deci, la Battisti fonetică, în sensul pe care îl dau fonologii acestui cuvînt, şi a devenit anume fonetică specială. Căci şi studiul articulaţiilor şi vibraţiilor poate fi făcut în mod general, şi, dacă nu mă înşel, chiar fonologii au înţeles lucrurile astfel [267].

Vom expune acum ideile cele mai generale care se găsesc în această carte şi vom face cîteva observaţii cu privire la ele, luînd în consideraţie şi felul cum procedează autorul practic, pentru a vedea dacă a reuşit să unească practica cu teoria.

1. Abstracţie făcînd de obiecţia care i se poate face lui Battisti, ca şi tuturor foneticienilor de pînă acum, că nu distinge o fiziologie ca ştiinţă a articulaţiilor, o acustică ca ştiinţă a vibraţiilor vorbirii şi o fonetică ca ştiinţă a sunetelor aşa cum şi le imaginează individul vorbitor, concepţia sa despre diferitele discipline „fonetice" şi raporturile dintre ele este justă şi se identifică cu aceea pe care am susţinut-o şi noi altădată (BIFR I, p. 191–192 [aici, p. 35–38] şi V, p. 112–116, [aici, p. 272–275], care trebuie completate cu cele spuse în vol. IV, p. 223–225 [aici, p. 21–23]. În vol. I şi V e vorba de diviziunea în static şi evolutiv, în vol. IV, de diviziunea în general şi special). El distinge o f o n e t i c ă g e n e r a l ă şi o f o n e t i c ă s p e c i a l ă sau, mai bine zis, mai multe fonetici speciale (tot atîtea cîte limbi

sau cîte dialecte sînt), și după aceea, în interiorul fiecăruia din acestea, cîte o f o n e t i c ă s t a t i c ă și alta e v o l u t i v ă (vezi p. 1—4). Numai că autorul nu întrebuințează termenul s t a t i c (ă) deloc, iar termenul e v o l u t i v (ă) îl întrebuințează numai o singură dată, rezervînd pentru această diviziune a foneticii, termenul de fonetică i s t o r i c ă. La această concepție a ajuns Battisti sub influența lui G r a m m o n t, care, se poate spune, o are și el (vezi BIFR I, p. 192; [aici, p. 37]). Fonetica statică generală, care este vechea fonetică de pînă la Grammont, așa cum se găsește la Sievers și Jespersen (nu la Bremer, care studiază numai sunetele limbii germane), este numită de el, ca de atîția alții, f o n e t i c ă d e s c r i p t i v ă (p. 1—2). Fonetica statică a fiecărei limbi în parte este denumită de el f o n o l o g i e, crezînd că școala lingvistică din Praga înțelege prin fonologie acest lucru (vezi mai sus). (Că termenul f o n o l o g i e este acceptat de el pentru această parte a foneticii, nu se vede din paginile în care arată diviziunile foneticii, ci din alte părți ale cărții sale, de exemplu la p. 17 și la p. 456 și urm. și 469 și urm.). Fonetica evolutivă generală este numită f o n e t i c ă e v o l u t i v ă, iar fonetica istorică evolutivă a fiecărei limbi în parte este numită f o n e t i c ă i s t o r i c ă (la p. 17, ca și în alte părți, i s t o r i c o-c o m p a r a t i v ă). (Atrag atenția că la p. 3, în contradicție cu p. 5, unde spune : „La fonetica descrittiva ed evolutiva formano il contenuto della *fonetica generale*“, autorul consideră numai fonetica descriptivă ca fonetică generală. Dar în alte [268] părți, de exemplu la p. 17 și 264, înțelege prin fonetică generală și ceea ce el numește fonetică evolutivă.)

Cartea lui vrea să fie un tratat de fonetică generală în acest sens, adică să cuprindă generalități cu privire la sunete și evoluția lor, iar nu să descrie stări și schimbări ale vreunei limbi oarecare sau vreunui grup de limbi. Ea urmează diviziunea însăși a științei, dar nu împarte toată materia în două mari capitole, cum ar fi trebuit, fonetica statică și fonetica evolutivă, ci în trei părți, dintre care primele două cuprind fonetica statică, iar ultima cuprinde fonetica evolutivă : *Fisiologia fonetica*, *La succesione dei fonemi* și *Evoluzione fonetica*.

2. Battisti consideră fonetica drept o disciplină a u t o n o m ă (p. 1 și 7). (La p. 1 vorbește de metode de cercetare proprii ei.) În mintea autorului aceasta înseamnă că ea se poate

considera ca un grup de cunoştinţe unitar, care merită numele unei ştiinţe, nu şi că ea n-ar coincide parţial cu alte discipline. Într-adevăr, la p. 7—9 el arată că, de fapt, fonetica este o fiziologie, o acustică şi o psihologie. Afirmaţia că fonetica este o ştiinţă autonomă implică însă şi susţinerea că ea poate fi considerată ca altceva decît lingvistică. Numai că am vrea să ni se precizeze dacă ea nu se confundă totuşi parţial cu această disciplină, cum am văzut că e cazul cu fiziologia, acustica şi psihologia. După cît se pare, raporturile pe care fonetica le are cu lingvistica sînt, după Battisti, de altă natură decît cele pe care le are cu fiziologia, acustica şi psihologia. Deşi Battisti admite că fonetica este o ştiinţă autonomă, care are adică un scop în sine, — aceasta este ceea ce numeşte el *fonetică pură* (vezi p. 7 şi 9) —, el susţine, ca atîţia alţii, că, faţă de lingvistică, fonetica este o *ştiinţă auxiliară*. Dar nu toată fonetica ar fi în această situaţie. La p. 17 spune : „La fonetica elementare è dunque concepita in questo manuale in funzione di scienza ausiliaria della linguistica, senza confondersi con la fonologia o fonetica storico-comparata delle lingue e dei dialetti neolatini". Din acest citat se înţelege că numai fonetica generală ar fi ştiinţă autonomă şi că numai ea este o ştiinţă auxiliară faţă de lingvistică, pe cînd fonetica specială nu este autonomă, ci o parte a lingvisticii. De fapt acelaşi lucru îl afirmase el şi la p. 3, însă numai despre fonetica evolutivă sau istorică (astfel cum e înţeleasă de noi, vezi 1), căci el considera acolo fonetica evolutivă a diferitelor limbi ca o parte din gramatica istorică, care e lingvistică. Şi, după cît se pare, acelaşi lucru l-a afirmat şi la p. 2, însă numai despre fonetica statică (astfel cum o înţelegem noi ; vezi 1), căci el spune acolo că fonetica statică a fiecărei limbi în parte capătă numele limbii cu care se ocupă, întocmai ca şi lingvistica al cărei obiect este acea limbă. Dar atunci este posibil să mai consideri fonetica generală ca o ştiinţă exterioară [269] lingvisticii şi auxiliară ei ? Căci doar deosebirea dintre fonetica generală şi cea specială nu e de obiect, ci de punct de vedere şi deosebirea dintre ele este de acelaşi fel ca şi deosebirea dintre gramatica (morfologia şi sintaxa) generală şi cea specială sau lexicologia generală şi cea specială, care amîndouă sînt considerate lingvistică. Cred că singurul lucru drept este de a îngloba şi fonetica în lingvistică.

Dar la aceasta putem ajunge nu numai prin analogia stabilită între fonetică şi celelalte discipline lingvistice. Consideraţii cu privire la structura ştiinţelor ne vor îndrepta tot spre această

concepţie. Într-adevăr, este posibil să dezmembrăm o ştiinţă în două şi să considerăm partea ei generală ca ştiinţă autonomă, pe cînd pe cealaltă ca făcînd parte din altă ştiinţă ? Noi afirmăm hotărît că nu, chiar dacă în cultura umană s-a ajuns la ştiinţe care nu constau decît din partea generală sau din partea specială a unui grup unitar de cunoştinţe (psihologia este o ştiinţă numai generală, iar istoria, o ştiinţă numai specială). Căci atunci cînd vrem să repartizăm just cunoştinţele umane la mai multe discipline, nu trebuie să primim distincţiile actuale (istoria, filozofia istoriei, psihologia etc.), la care s-a ajuns prin practica oamenilor de ştiinţă, decît dacă ele se dovedesc corespunzătoare distincţiilor reale pe care le putem face în totalitatea cunoştinţelor. Şi un fapt fundamental, care trebuie avut în vedere atunci cînd vrem să obţinem o împărţire a cunoştinţelor la mai multe ştiinţe, este existenţa a două mari categorii de cunoştinţe umane, cele generale (numite de unii, printre care şi Philippide, ştiinţifice) şi cele particulare (numite de unii, printre care şi Philippide, istorice). La aceste două mari categorii de cunoştinţe umane trebuie să fie raportate toate ştiinţele sau ramurile ştiinţelor de pînă acum, pentru a se vedea în care se integrează ele. Şi mai este evident că cele două categorii de cunoştinţe cu privire la o realitate oarecare nu pot fi considerate ca două ştiinţe deosebite, ci numai ca părţi ale aceleiaşi discipline. Dealtfel lingviştii au fost din capul locului de părere că lingvistica generală este o parte a ştiinţei limbajului. Cu privire la fonetică problema n-a fost pusă în felul acesta pînă acum. Căci, dacă fonetica a fost considerată ca o ştiinţă deosebită de lingvistică, aceasta din alte cauze decît aceea că ea ar fi o disciplină generală. Iată însă că Battisti socoteşte ca lingvistică numai fonetica specială, cealaltă rămînînd să constituie o disciplină deosebită. Acest lucru nu se poate susţine. Noi am afirmat în mai multe rînduri că fonetica se integrează în lingvistică (BIFR I, p. 191—192 [aici, p. 35—38] unde am vorbit despre o fonetică, în care nu distinsesem fonetica propriu-zisă, fiziologia articulaţiilor şi acustica, şi apoi în [270] vol. V, p. 112—116 [aici, p. 271—275], articolul citat, unde am vorbit numai despre fiziologia articulaţiilor), dar înţelegeam atunci să vorbim numai despre fonetica statică, fie generală, fie specială pentru că numai ea este, de obicei, considerată ca exterioară lingvisticii şi ajutătoare ei. Este drept că fonetica generală poate fi considerată ca un fel de disciplină ajutătoare a foneticii speciale (române, romanice etc.). Dar aşa stau lucrurile cu partea generală a oricărei ştiinţe. Partea principială, de generalităţi, a unei ştiinţe

arată noțiunile care se vor întîlni în partea specială a ei și de aceea pare un fel de introducere la disciplina respectivă. Philippide își intitula, de exemplu, cursul său de lingvistică generală *Introducere în știința limbii*. Dar aceasta nu înseamnă că discuțiile dintr-o astfel de introducere nu sînt chiar disciplina respectivă.

3. Cu toate că Battisti divide fonetica (atît pe cea generală, cît și pe cea specială) în una statică și alta evolutivă, precum s-a văzut mai sus, a făcut aceasta și sub influența lui F. de Saussure și a lui Grammont, — el nu are o idee justă despre ceea ce este sau trebuie să fie fonetica evolutivă. Chiar din primele pagini se vede că autorul amestecă cele două domenii, în loc să le separe net, și anume o serie de fapte care sînt de domeniul foneticii evolutive sînt considerate de el de competența celei statice. Pe lîngă alte datorii, el crede că fonetica statică generală (fonetica descriptivă) are și pe următoarea (p. 2) : „...ne desume delle tendenze di sviluppo [ale posibilităților articulatorii] immanenti sia nella totalità dell'articollazione, sia particolarmente nel succedersi degli atti fonatorii". Și tot așa, el crede că și fonetica statică specială pe care o numește fonologie, „...passa dalla descrizione di particolari fonemi a studiare la base di articolazione di una peculiare unità e lo sviluppo storico delle sue serie articolatorie", p. 2). Această concepție se găsește, dealtfel, realizată și practic în cartea sa, căci în capitolul consacrat descrierii articulațiilor și sunetelor (vibrațiilor) el vorbește și despre transformările sunetelor descrise sau, ceea ce, de fapt, e tot aceea, despre sunetele din care provin ele. (Amestecul acesta între fonetica statică și cea evolutivă se întîlnește și în capitolele intitulate *La successione dei fonemi* și *L'accento*.) Pe de altă parte, el definește fonetica evolutivă generală (sau, cum îi spune el, fonetica evolutivă), ca un studiu „il cui compito sta nella ricerca delle tendenze dello sviluppo, dell'alterazione e della scomparsa dei singoli fonemi, senza riguardo ad una speciale lingua o familia linguistica" (p. 3). După aceea continuă, avînd acum în vedere fonetica evolutivă specială : „Qunado invece questo studio, partendo dalla base di articolazione di una lingua o familia linguistica, si occupa dei rapporti tra fasi foniche succesive, la fonetica evolutiva può essere chiamata *fonetica storica* e fa parte integrale della *grammatica* [271] *storica*". Este inutil să mai spunem că în capitolul consacrat evoluției fonetice Battisti realizează o fonetică evolutivă generală în felul cum a definit-o. Fonetica evolutivă generală

nici nu poate fi altfel decît așa cum a definit-o el. Mai dăm încă un citat din Battisti cu privire la ea (p. 264): „L'apporto sostanziale che la fonetica generale [să nu se creadă că aici fonetică generală = fonetică descriptivă] dà alla linguistica storica è quello di esaminare le possibilità di sviluppo dei suoni insite nelle articolazioni e di studiare le cause fisiologiche che le permettono. W. Meyer-Lübke nella sua *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, 1901, §§ 53—56, ne descrive il compito di „illuminarci sulle articolazioni e sul modo come esse si alterano, indicando quali fasi intermedie siano ammissibili e quali no", dove peró occorre tenersi presente che non tutti i processi articolatorii possibili si realizzano e devono esser premessi in un linguàggio concreto".

Desigur, concepția aceasta a autorului este greșită. Mai întîi de toate este greșită, — sau, în tot cazul, o simplă ipoteză —, părerea autorului că articulațiile au, prin însuși faptul că sînt articulații, anumite tendințe într-însele. Căci asta înseamnă cele spuse de Battisti (vezi citatele date imediat mai sus). Avem a face aici cu o adoptare a teoriei lui Grammont și Meillet despre tendințele fonetice, numai că, spre deosebire de aceștia, el insistă asupra faptului că tendința este legată de articulație, este dată odată cu dînsa, este o consecință a ei. Într-adevăr, astfel trebuie înțelese tendințele fonetice despre care vorbește școala lingvistică franceză, și e meritul lui Battisti că a dus această teorie pînă la capăt[4]. Dar, completată în felul acesta, teoria școlii franceze despre tendințele fonetice este susceptibilă mai ușor de critică decît sub forma pe care o are ea la învățații francezi, mai mult chiar, ne apare de-a dreptul falsă. Într-adevăr nu se poate admite că o articulație are, prin însuși faptul că este o articulație, o anumită tendință de schimbare în ea. Battisti însă admite acest lucru ca ceva sigur. Din această atitudine decurge alta, pe care o întîlnim, cum e și de așteptat, și la școala lingvistică franceză, mai ales la Grammont, și anume că asemenea tendințe nu pot fi decît generale, adică legate de limbajul însuși și de om; tendințe specifice unei limbi, unui grup de oameni, nu există. Tendințele fonetice nu pot fi decît obiectul de studiu al foneticii generale, nu și al celei speciale (natural, amîndouă considerate în partea lor evolutivă; dar am văzut că autorul nu pune o graniță precisă

[4] Într-o comunicare ținută la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" în toamna anului 1937, eu am completat în același fel teoria despre tendințele fonetice a școlii lingvistice franceze.

între domeniul [272] static și cel evolutiv, deși admite această distincție). Și, într-adevăr, Battisti nu pomenește de tendințe fonetice atunci cînd definește fonologia și fonetica istorico-comparativă, ci vorbește numai de schimbări fonetice. Acum se vede și mai mult lipsa de fundament a acestei teorii. De fapt există tendințe fonetice, — existența lor nu poate fi tăgăduită —, dar nu avem dreptul să vorbim de existența unei tendințe decît acolo unde se produce o schimbare fonetică. Tendințele fonetice sînt specifice uneia sau mai multor limbi, unuia sau mai multor grupuri de oameni, și specifice momentului anterior schimbărilor fonetice. Un sunet (articulație) poate să nu aibă la un anumit popor și într-un anumit timp nici o tendință, același sunet poate să aibă la alt popor într-un anumit timp o tendință oarecare, un sunet poate avea o tendință la un popor și altă tendință la alt popor etc. Aceasta înseamnă că tendințele fonetice nu-s determinate de felul articulației, ci-s în legătură cu fapte pe care încă nu le cunoaștem, și ele sînt obiectul de studiu atît al foneticii generale, cît și al celei speciale.

Cum e de la sine înțeles, înseși tendințele fonetice discutate de autor ne arată falsitatea părerii lui Battisti. Același lucru a fost spus, cu drept cuvînt, despre *Tratatul de fonetică* a lui G r a m m o n t, de Alf S o m m e r f e l t în *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, VIII (1937), p. 484, cu ocazia recenziei pe care acesta i-a făcut-o: „La façon dont M. Grammont montre le rôle de la succesion des articulations et des diverses étapes qu'il faut distinguer dans les changements est magistrale. Mais il ne faut pas se contenter de cette explication. Il est même dangereux de s'arrêter au procès de changement. En phonologie historique tout est possible : si l'on s'occupe seulement du procès de changement, on risque d'expliquer tout et rien. M. Grammont court assez souvent ce risque. Ainsi il explique aussi bien le changement de *e* en *i* que celui de *i* en *e* devant nasale par une assimilation. Une telle explication n'explique rien". Însuși Meillet, susținătorul, pe vremuri, cel mai de seamă al unei astfel de fonetici (în cadrul lingvisticii generale preconizate de dînsul), a trebuit să recunoască în cele din urmă că sînt și schimbări fonetice care nu se împacă cu această teorie (vezi ce am spus în BIFR IV, p. 223—225 [aici, p. 21—24].

Dar dacă tendințele fonetice nu-s legate de articulații, nu-s date odată cu ele, atunci fonetica statică nu are a mai vorbi de ele. Ele rămîn numai în sarcina foneticii evolutive.

Această concepție pe care o are autorul despre tendințele fonetice îl face să definească unele sunete (la fonetica statică) nu numai prin articulațiile lor, ci și prin o r i g i n e a l o r („geneticamente" [273] este termenul întrebuințat de autor). Sunetele care sînt definite astfel sînt considerate ca niște forme d e g e n e r a t e sau d e c ă z u t e ale celor de mai înainte, din locul lor (termenii întrebuințați de autor sînt următorii : „degenera", „decade", „si degrada", „degenerazione", „deformazione"), vezi p. 115, 137—138, 145, 149, 150, 164 și 169—170. Era, dealtfel, și de așteptat din partea cuiva care admite că un sunet conține în el o anumită tendință, determinată de felul articulației sale, ca să procedeze și retrospectiv și să vorbească de sunete după originea lor, adică dintr-un punct de vedere care e numai al foneticii evolutive (istorice). În urma criticii pe care am făcut-o mai sus concepției tendințelor date odată cu articulația, se înțelege însă că o astfel de considerare a sunetelor la fonetica statică (dealtfel chiar și la cea evolutivă, căci un sunet nu provine totdeauna numai dintr-un anumit alt sunet, ci și din altele) ne apare greșită. Dar chiar dacă ar sta lucrurile așa, nu înțeleg pentru ce autorul le consideră ca niște forme degenerate, decăzute, degradate.

Trebuie să adaug însă că de vreo cîteva ori (p. 137—138, 145 și 164) definițiile genetice date de autor tot pot căpăta o legitimare oarecare, numai că această legitimare nu poate veni din partea disciplinei care se ocupă cu articulațiile și vibrațiile aerului, ci din partea fonologiei astfel cum este făcută ca de școala lingvistică din Praga. E vorba, printre alte cazuri, de spirantele spaniole β, δ, γ, care își au originea în explozivele corespunzătoare *b*, *d*, *g*. Cea dintîi apare în toate pozițiile afară de cea inițială absolută după pauză sau precedată de nazală, unde avem *b*, cea de a doua își are originea într-un *d* care nu era în poziția inițială absolută sau precedat de *n*, așa că în aceste condiții se găsește numai *d*, iar cea de-a treia, într-un *g* care nu era în poziția inițială absolută sau era precedat ori urmat de consonantă, așa că în aceste condiții se găsește numai *g*. Fiecare din aceste grupuri alcătuite dintr-o explozivă și spiranta corespunzătoare sînt, de fapt, din punct de vedere funcțional, echivalente cu cîte un singur sunet, sînt, adică, cum spun fonologii, variante combinatorii ale aceluiași fonem (vezi și ce am spus în legătură cu această concepție despre fonem în BIFR V, p. 88—108 [aici, p. 250—267].

Și atunci ceea ce Battisti consideră ca formă degenerată a unei articulații este ceea ce fonologii numesc variantă accesorie, forma nedegenerată, pentru a vorbi în spiritul lui Battisti, corespunzînd variantei fundamentale.

4. Am văzut mai sus că Battisti consideră tendințele fonetice oarecum general umane și vorbește de ele numai la fonetica generală. El își dă seama însă că există și ceva specific fiecărui grup de oameni în parte, — noi am văzut mai sus că, de fapt, nu există general [274] omenesc în fonetică : sau există, dar el este constituit din fapte ca sunetul, silaba, cuvîntul, schimbarea, tendința etc., iar nu direcții ale schimbărilor și ale tendințelor etc. —, și ia în considerație și această realitate. El o numește, după lingviștii germani, — mi se pare că Wechssler este cel care a făcut să fie curent acest termen —, bază de articulație și o consideră de domeniul fonologiei și al foneticii istorico-comparative, adică al foneticii speciale (vezi citatele făcute mai înainte). (El consideră baza de articulație ca ceva caracteristic unei unități lingvistice : deci limbă sau familie lingvistică.) Problema bazei de articulație se complică însă la Battisti — și cu drept cuvînt — cu problema cauzei schimbărilor fonetice. P. 263 : „Mentre i neogrammatici cercavano la causa delle innovazioni fonetiche nel campo esclusivamente fisiologico..., per i neolinguisti il problema è complesso, come è complesso il linguàggio, ed è solo in parte fisiologico, in quanto cioè ogni unità linguistica ha nel suo atteggiamento funzionale, cioè nelle sue particolarità di innervazione degli organi vocali, una „base di articolazione“ che predispone l'evoluzione fonetica in serie parallele di sviluppi e di modificazioni di suoni (posizione accetata anche da glottologi non neolinguisti quali P. G. Goidànich, 1925, o A. Meillet, 1926)“. La p. 265 autorul numește bază de articulație „[i] movimenti articolatorii caratteristici che conferiscono ad una lingua il suo aspetto fonico generale“.

Citatul întîi nu e prea clar, dar din el se poate înțelege că baza de articulație determină schimbările care se vor produce într-o limbă. Un citat mai clar găsim însă la p. 429 : „Una quantità di fattori, in parte demografici, in parte sociali, in parte culturali intervengono a influenzare non solo il lessico, la sintassi, la morfologia di una qualsiasi comunità di parlanti, ma anche lo sviluppo fonetico, quale esso è insito nella base di articolazione“. Cu alte cuvinte, sînt și tendințe fonetice speciale, care există oarecum latent în baza de articulație. Și iată-ne ajunși sub o

formă oarecare la teoria mai tirzie a lui Meillet, că unele schimbări fonetice sau tendințe fonetice sînt generale și altele specifice. Și se înțelege că nu mai e drept să numim tendințe numai pe cele generale, ci și pe unele și pe altele. Dar, precum am arătat noi, nu există decît schimbări sau tendințe specifice. Tendințele fonetice generale sînt, de fapt, tendințele fiecărei baze de articulație în parte. (Și ar trebui să arătăm și cealaltă identitate la care se ajunge în cazul de față: că articulațiile sînt, de fapt, baza sau bazele de articulație.) Desigur, nici ideea unei baze de articulație care conține latent în ea o serie de tendințe fonetice nu mulțumește un spirit îndrăgit de logică: [275] dar această concepție este cel puțin impusă de fapte și, deci, trebuie să ne oprim la ea.

Ajuns la concepția că există o bază de articulație care determină evoluția fonetică, Battisti duce și mai departe afirmațiile sale cu privire la aceste lucruri, numai că fără a ne da toate lămuririle necesare. El crede că, pentru ca o schimbare fonetică să se realizeze, nu e destul ca tendința de la baza ei să existe latent în baza de articulație, ci mai e nevoie și de anumiți factori care să-i provoace apariția. P. 263: „Non è compito di questo manuale di indicare i fattori spirituali e sociali che determinano lo sviluppo fonetico, esistente solo potenzialmente nella „base di articolazione“. Pe pagina următoare el admite că sînt și factori care permit dezvoltarea tendințelor generale (cele latente într-o articulație) și le consideră de ordin fiziologic: L'apporto sostanziale che la fonetica generale dà alla linguistica storica è quello di esaminare le possibilità di sviluppo dei suoni insite nelle articolazioni e di studiare le cause fisiologiche che le permettono“. Dar, de fapt, unele trebuie să fie identice cu altele, și am avea a face și într-un caz și în altul cu aceleași lucruri. Aceste observații mi se pare că le face autorul din nou sub influența lui Meillet, care, în *Linguistique historique et linguistique générale*, I, p. 17, spune că ceea ce este variabil de la o limbă la alta se explică prin factori sociali. (Meillet înțelege aici să explice tocmai ceea ce permite realizarea unei tendințe generale.)

5. Cu toate că Battisti distinge o fonetică statică și alta evolutivă (numai că întrebuințează alți termeni pentru a le designa, vezi 1) și cu toate că a admis că numai fonetica generală nu face parte din lingvistică, în cîteva locuri el vorbește în așa fel, încît trebuie să tragem concluzia că el socoate fonetica drept

o disciplină exterioară lingvisticii din alt motiv decît acela că este o știință generală, și anume din cauză că este o știință statică. P. 9—10: „Per il linguista la fonetica è l'indispensabile base della sua scienza. E impossibile rendersi conto delle evoluzioni subentrate nel materiale fonico di un'unità linguistica senza la conoscenza precisa delle articolazioni, delle loro diverse possibilità, del loro prodotto". P. 16: Rostul acestui manual este „di presentargli [cititorului] dal punto di vista della fonetica descrittiva i grandi fenomeni evolutivi...". Această concepție, care se găsește, dealtfel, la aproape toți lingviștii, este posibilă din cauză că lingviștii își închipuie că, la fonetica evolutivă, considerată de dînșii ca lingvistică, ei au a face numai cu sunete (în sensul pe care individul vorbitor îl dă acestui cuvînt), nu cu articulații. Să se vadă, de exemplu, felul cum vorbește Meyer-Lübke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, [276] §-ele la care trimite Battisti (în ediția 1920, §-ele 59—62). Dar procesul pe care-l studiază lingviștii la fonetica evolutivă e tocmai cel care se petrece în articulații. Aceasta este realitatea cu care avem a face și pe ea trebuie s-o explicăm (vezi 2). Natural, e posibilă și o istorie a sunetelor care să nu ia în considerație articulația, ci numai sunetele astfel cum le concepe individul vorbitor, dar ea nu este cea mai legitimă, cum am arătat în articolul meu *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologic și acustică*, BIFR, V, p. 112—116 și 133—136 [aici, p. 271—275 și 290—294]. Și, dacă la fonetica evolutivă luăm în considerare schimbările de articulații, această disciplină ne apare ea însăși ca un fel de fiziologie. Comparată cu cea descriptivă, fiziologia aceasta va apărea exact în aceeași situație în care apare gramatica evolutivă față de cea statică, și lexicologia evolutivă față de cea statică. Ea nu recurge la fonetica statică decît în măsura în care orice disciplină evolutivă recurge la disciplina statică corespunzătoare. Avînd a face cu schimbări ale realităților studiate de fonetica statică, ea va trebui să le pomenească pe acelea. Dar aceasta nu înseamnă că recurge la ajutorul ei, că fonetica statică este o disciplină ajutătoare ei. Niciodată partea statică a unei discipline nu trebuie considerată ca o introducere la partea evolutivă a aceleiași discipline. Sau, dacă facem aceasta, va trebui să înțelegem că privim lucrurile din punctul de vedere practic (al practicării științei), întocmai cum era cazul și cu teoria analoagă despre partea generală a științei (vezi 2), iar nu din punctul de vedere al raporturilor reale care există între dînsele. Cum Battisti a admis distincția între o fonetică statică și alta evolutivă (vezi 1), ni se pare o contra-

dicţie să mai consideri fonetica statică drept o ştiinţă ajutătoare celei evolutive. Mi se pare mai ales foarte nepotrivit să afirme (vezi citatul ultim) că acest manual are rostul de a arăta, din punctul de vedere al foneticii descriptive, marile fenomene evolutive. Nu înţeleg de ce acest studiu al schimbărilor nu s-ar realiza situîndu-ne în punctul de vedere propriu lui, mai bine zis, în punctul de vedere propriu oricărei ştiinţe.

Am insistat atît de mult asupra acestor lucruri, cu toate că autorul le expune în cîteva pagini, pentru că ele reprezintă aspectul general al cărţii, latura ei cea mai personală, concepţia generală a autorului. Şi am crezut că tocmai aceste lucruri trebuie discutate cît mai amănunţit, căci ele constituie oarecum sinteza, rezultatele autorului. Prin ele autorul se dovedeşte a fi un eclectic, care, însuşindu-şi cu oarecare modificări, concepţiile şcolii lingvistice franceze (mai ales Meillet şi Grammont), le-a combinat cu ideea germană de bază de articulaţie. Nu înţeleg însă ce a împrumutat de la neolingvişti, pe care îi pomeneşte [277] într-un citat dat de noi. Probabil însă că prin neolingvişti autorul nu înţelege numai pe B a r t o l i, care, după cît se pare, şi-a găsit un continuator mai de seamă în V. P i s a n i, ci pe toţi lingviştii italieni din secolul nostru care au, în chestiunea legilor fonetice, o concepţie asemănătoare cu cea a şcolii idealiste creată de Vossler, cum sînt P a r o d i şi B e r t o n i (ultimul s-a şi alăturat cîndva direcţiei neolingvistice a lui Bartoli). În acest caz, Battisti însuşi trebuie considerat ca un neolingvist, pentru că el înţelege legea fonetică în acelaşi fel ca şi Parodi şi Bertoni : schimbarea apare întîi într-un cuvînt, şi de acolo se extinde prin analogie la toate cuvintele care au aceeaşi situaţie fonetică. Această concepţie nu este exprimată în lucrarea de faţă, dar ea se întîlneşte în lucrările anterioare ale autorului. Ea este însă în contradicţie cu teoria care susţine că tendinţele fonetice sînt legate de articulaţie sau că dezvoltările fonetice sînt determinate de baza de articulaţie, teorie care se găseşte în manualul de faţă, şi autorul nu ne spune că şi-ar fi părăsit susţinerea de altădată. Prin concepţiile care se întîlnesc în manualul de fonetică generală, Battisti trebuie socotit ca făcînd parte din rîndul lingviştilor din Italia a căror doctrină e mai apropiată de cea a neogramaticilor (Goidànich), nu de cea idealistă. (Şcoala lingvistică franceză, de la care Battisti a

împrumutat atîtea idei, se găsește ea însăși mai aproape de neogramatici decît de școala idealistă.)

Asemănările cu Goidànich și cu școala lingvistică franceză merg și mai departe decît am văzut pînă acum. Astfel, Battisti afirmă (p. 264—265) : „Col Goidànich e col Meillet si dovrà poi convenire che il singolo fatto fonetico non va considerato in sè, ma in rapporto all'intero abito fonetico di una lingua, ai movimenti articolatorii caratteristici che conferiscono ad una lingua il suo aspetto fonico generale, cioè alla *base di articolazione* (...il principio stesso risale a M. Grammont, 1895)". Se respinge în aceste rînduri ceea ce fonologii au numit spiritul atomist în fonetică și se apreciază favorabil spiritul universalist, sintetist (vezi și cele ce am spus despre acestea în BIFR V, p. 117—119. [aici, p. 276—278]. De asemenea, Battisti acceptă clasificarea schimbărilor fonetice curentă la școala lingvistică franceză, în special la Meillet și Grammont.

Manualul dă exemple din limbile cele mai variate (dar, cum e și firesc, se acordă o atenție deosebită sunetelor și schimbărilor fonetice din limba italiană comună și din dialectele italiene. Autorul mai dă o bibliografie bogată după fiecare capitol și subdiviziune de capitol, și numeroase ilustrații. În afară de cele trei capitole despre care am pomenit, manualul mai cuprinde unul introductiv și altul final, acesta din urmă alcătuit din [278] tabele și indice. Manualul de față e folositor atît începătorului, cît și specialistului[1] [279].

[1] În rîndul patru din nota de la p. 1 a cărții avem o greșeală de tipar: s-a tipărit *filologica* în loc de *fonologica*.

NAZALITATEA ÎN LIMBA ROMÂNĂ (I)*

Émile Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales.* (Avec 9 planches hors texte), Cluj, 1930 (= No. 6 din „Lucrări de fonetică. Publicațiunile laboratorului de fonetică experimentală al Universității din Cluj"), 139 pag. in. 8°.

Avînd ca model, desigur, pe Panconcelli-Calzia, care, în 1914, a publicat un studiu intitulat *De la nasalité en italien*, autorul și-a propus să studieze consonantele nazale din limba română și nazalitatea pe care o comportă vocalele în aceeași limbă. În acest scop a înregistrat, cu ajutorul aparatelor de care dispune fonetica experimentală, pronunția mai multor cuvinte (sau grupuri de cuvinte) românești, care cuprind consonante nazale sau nazalitate, iar adesea a înregistrat de mai multe ori chiar pronunția aceluiași cuvînt. De asemenea, autorul a înregistrat în diverse rînduri, același cuvînt pronunțat de mai mulți indivizi (indivizii a căror pronunție a înregistrat-o sînt în număr de cinci). Liniile astfel obținute au fost examinate minuțios; constatările, expuse în cartea pe care o discutăm, alcătuiesc o serioasă contribuție la studiul nazalității din limba română și la studiul nazalității în general; căci, de obicei, lucrurile observate pentru limba noastră sînt valabile și pentru alte limbi, ba, în anumite cazuri, pentru toate limbile [250].

În „Première partie" (p. 14—67), Petrovici studiază consonantele nazale, adică ceea ce, după părerea sa, înseamnă a studia schimbările pe care le suferă aceste consonante în înlănțuirea

* Titlu nou. Apărut în BIFR, II, 1935, p. 250—257.

cu celelalte sunete sau, ceea ce este tot una, formele pe care le prezintă nazalele în vorbire. În „Deuxième partie“ (p. 68—86), el studiază vocalele nazale ale limbii române, ceea ce înseamnă a studia modificările pe care le suferă vocalele sub influența consonantelor nazale înconjurătoare. De influența pe care consonantele nazale ar exercita-o asupra consonantelor vecine autorul vorbește tot în prima parte a lucrării sale, căci adesea problema acestei influențe este inseparabilă de aceea a influenței consonantelor vecine asupra nazalelor. Într-un „Apendice“ (p. 86—101), autorul se ocupă de valoarea fonetică a semnului chirilic ѧ din scrierea românească veche și de motivele pentru care a fost întrebuințat, apoi de problema existenței vocalelor nazale în timpurile mai vechi ale limbii noastre. Cu această ocazie discută și rotacismul românesc, propunînd o nouă explicație fiziologică pentru această schimbare. Urmează „Concluziile“ (p. 102—105) și „Explicația figurilor“ (p. 107—117) din planșele așezate la sfîrșitul cărții (p. 118—126).

Vom lua mai întîi în discuție o problemă care n-a fost bine rezolvată de autor.

Cercetînd (p. 35—66) schimbările pe care le suferă consonantele nazale, cînd se combină cu fricative afone și fonice sau cu *l*, *r* și *h*, Petrovici își închipuie că a constatat existența în limba română a unei c o n s t r i c t i v e n a z a l e, deci a unei s p i r a n t e (sau f r i c a t i v e) n a z a l e, care s-ar găsi întotdeauna, sau aproape întotdeauna, acolo unde noi credem că avem o oclusivă nazală urmată de o spirantă ori de *l*, *r* și h. Mai amănunțit despre aceste constrictive nazale vorbește el la p. 37—50. Este sigur că aici autorul s-a înșelat, și înșelarea provine din aceea că a luat în considerație numai faptele constatate cu ajutorul instrumentelor. Liniile care înregistrează pronunția trebuie interpretate, și adesea această interpretare este destul de delicată. Desigur, în cazul nostru a fost greșită interpretarea. Constructivele nazale, adică spirantele nazale, nu se prea întîlnesc în limbile de pe glob. În românește este sigur că nu se găsesc. O spirantă nazală nu poate fi decît un *v*, *w* (*v* bilabial), *z*, δ, *ž*, *ẑ*, ɣ, la care vălul palatului este lăsat în jos și care prezintă, prin urmare, și vibrații ale aerului din camerele nazale. Din cauză că aerul iese și pe nas, zgomotul care se produce în gură este mai slab decît la spirantele nenazale, dar el există și este destul de perceptibil. Se pot articula apoi și *l*, *r* și *h* nazali. Dar asemenea consonante, care numai ele au dreptul să fie numite spirante ori

lichide nazale, nu există în limba română. Ele [251] sînt și greu de articulat pentru noi. A. M e i l l e t, *À propos de groupe -ns-* în *Indogermanische Forschungen*, X, p. 65—67 (citat de Petrovici) are dreptate să spună că ele sînt foarte rare. Meillet însă, probabil, greșește cînd socotește că atunci cînd grupul *-ns-* din diferitele limbi se schimbă în *s*, prin pierderea lui *n* în vocala nazală precedentă sau prin dispariția lui *n* ca nazală, lăsînd vocala, de dinaintea lui, orală (numai că aceasta se lungește prin compensație) sau prin schimbarea lui *n* în *i* consonant, *n* de dinaintea lui *s* a trebuit să devină mai întîi o spirantă nazală (pentru aceste afirmații ale lui Meillet, vezi P e t r o v i c i, p. 38). În multe limbi, poate în cele mai multe, *n* de dinaintea lui *s* nu este nici o oclusivă, cum crede, după cît se pare, Meillet, și nici o spirantă nazală (sau, cu alt nume, *n* nazală neoclusivă), cum crede Petrovici, ci altceva. Spirantele nazale, despre care Petrovici spune că există în limba română, sînt niște vocale nazale cu funcție consonantică, mai precis, sînt o singură vocală nazală cu funcție consonantică, și anume vocala *i* nazală. Trebuie totuși să adaug că mai este o deosebire între acest *i* nazal, de care este vorba aici, și *ĩ* nazal cel adevărat (și aceasta, bineînțeles, lăsînd la o parte deosebirea că unul este consonant, iar celălalt nu, că, adică, primul este mai scurt și mai puțin intens decît cel de-al doilea). Primul mai comportă și o mișcare a limbii anterioare spre alveolele dinților superiori, în cazul cînd urmează o spirantă antero-linguală ori o lichidă antero-linguală, sau comportă o mișcare de apropiere a buzelor, dacă urmează o spirantă labială. (Se înțelege că, dacă urmează o spirantă postero-linguală, se va produce o apropiere a limbii posterioare de palatul tare sau moale.) Nervul motor are, probabil, tendința de a mișca limba anterioară exact ca și la *n* oclusiv (sau buzele exact ca și la *m* oclusiv), dar această mișcare nu este realizată pe deplin din cauza acomodării ei la aceea a spirantei sau lichidei următoare. Deschiderea care rămîne între limbă și alveole în urma acestei apropieri (sau deschiderea dintre buze) nu este atît de mică și de așa natură, încît să se nască o spirantă; ea este totuși destul de mică. Apropierea limbii anterioare de alveolele dinților superiori sau a buzelor una de alta este destul de accentuată, ca să poată fi percepută cu simțul nostru intern (prin care ne dăm seama de mișcările organelor noastre) și observată chiar cu ochiul liber. Așa se și explică o frază ca aceea a lui T i k t i n, *Rumänisches Elementarbuch*, p. 13 (citat de P e t r o v i c i, p. 47—48): „Vor nichtexplosiven Konsonanten werden *n*, *ñ* in der Weise reduziert, dass der Verschluss an den Alveolen

bezw. am Gaumensegel nicht wirklich ausgeführt, sondern nur durch eine entsprechende Enge markiert wird". Greşeşte însă Tiktin cînd crede că „So entstehen Laute, die an die [252] französischen Nasalvokale erinnern : *en* in *pénsulă* Pinsel hat so ziemlich den Klang des *in* in französisch *pinceau*". Vom vedea mai jos unele din motivele care ne fac să tăgăduim aceasta. Aici pomenesc numai de faptul că, probabil, vocalele nazale franceze nu comportă o apropiere a limbii anterioare de alveolele dinţilor superiori. Apoi într-un grup ca *-ens-* avem un *e* mai mult sau mai puţin nazal, urmat de *î* consonant nazal articulat cu limba anterioară spre alveolele dinţilor superiori, deci nu o singură vocală nazală, ci două. Tiktin vorbeşte apoi numai de o apropiere a limbii, nu şi de una a buzelor, căci el nu ia în consideraţie şi exemple cu o spirantă labială.

Că *î* consonant nazal, pe care-l socotesc existent în limba română înainte de spirante şi de lichide, este într-adevăr un *î* şi nu partea finală a vocalei de dinaintea lui, cum au crezut, pînă la Petrovici, toţi cei care au admis vocale nazale în limba noastră (de ex. chiar Tiktin, cf. mai sus), se poate constata şi cu ochiul liber. Pronunţînd *ensa*, *ansa* cu *n* oclusiv, se observă că, în timp ce pronunţăm această consonantă nazală de dinaintea spirantei, maxilarul inferior se apropie de celălalt. O apropiere se produce chiar dacă pronunţăm *insa*, ceea ce dovedeşte că *î* nazal consonant se mai deosebeşte de *î* nazal adevărat, sau de *î* simplu şi printr-o închidere ceva mai mare a canalului bucal (o aducere mai aproape a maxilarelor unul de altul), care însă tot nu produce o spirantă. Că această nazală de dinaintea spirantelor şi a lichidelor este un *î* nazal se înţelege foarte bine, dacă ştim că sunetul care se pronunţă cînd organele tind spre starea de repaus este în limba română *î* (sunetul i m p l i c i t, cum îl numeşte Philippide, vocala n e u t r ă sau i n d i s t i n c t ă, cum îi spun alţii). Timbrul acestei vocale îl are, în mod implicit, orice consonantă din limba română care nu este muiată sau palatală, şi aceasta, din cauză că partea limbii care nu participă la articularea sunetului se găseşte în poziţia stării de repaus sau în una foarte apropiată de această stare[1]. Un *n* în grupul *nl*, *nd*, sau un

[1] El apare şi după consonante, atunci cînd acestea sînt pronunţate izolat fără intenţia de a mai articula altceva după dînsele. Şi în acest caz el apare, pentru că cea mai scurtă vorbire omenească nu poate fi mai scurtă decît o silabă ; iar pentru existenţa unei silabe este nevoie de o vocală. După o consonantă pronunţată izolat organele se îndreaptă către starea lor de repaus şi, deci, vocala care apare nu poate fi alta decît sunetul implicit.

m în grupurile *mp*, *mb* are acest timbru de *î*, iar acest timbru de *î* există și atunci cînd românul pronunță un *n* sau *m* urmat de spirantă. Numai că în acest caz ocluziunea (lingualo-alveolară sau bilabială) nu mai are loc, iar din mișcările necesare ocluziunii rămîne numai o mișcare redusă, de apropiere a organelor unul de altul. Putem socoti astfel de sunete drept spirante nazale? Nu, pentru că ele n-au nimic din zgomotul caracteristic al spirantelor [253]. Că aceste sunete, pe care Petrovici le numește constrictive nazale, sînt lipsite de un asemenea zgomot, recunoaște el însuși, la p. 47, unde spune că „le timbre d'une constrictive nasale rappelle aussi celui d'une voyelle nasale". Afirmase mai înainte că acest timbru seamănă foarte bine și cu al lui *n* oclusiv, din *cîntă*, de exemplu, lucru adevărat, căci nu e mare deosebire între un *î* nazal și un *n* pronunțat lung și fără metastază, — fără metastază este și *n* din *cîntă*, numai că e scurt —, mai ales dacă la articularea lui *î* nazal apropiem și limba anterioară de alveolele dinților superiori. Tot așa timbrul lui *î* nazal seamănă foarte bine cu al lui *m* pronunțat lung, deci fără metastază, mai ales dacă apropiem și buzele una de alta. Sunetul *î* nazal capătă un timbru de *n* sau de *m*, după cum apropiem organele necesare ocluziunii lui *n* sau celei a lui *m*. De aceea cred că cele mai bune semne fonetice pentru această vocală nazală, — căci este *v o c a l ă* nazală, din moment ce are timbru de vocală — , este un *î* cu tilda nazalității deasupra și cu un *n* sau *m* mic dedesupt, după cum vocala are timbru de *n* sau de *m*. Transcrierile lui Petrovici, anume o spirantă fonică sau o lichidă cu semnul nazalității deasupra, sînt echivoce, pentru că pot fi citite și altfel, — așa cum am arătat mai sus că se pronunță spirantele și lichidele nazale —, ba drept vorbind, chiar greșite. Transcrierile cu *m̥* și *n̥* sînt însă bune.

Apropierea limbii anterioare de alveole, la vocalele nazale de care vorbim, explică foarte bine de ce ridicătura formată de linia care înregistrează apăsarea exercitată de limbă asupra ampulei (vezi P e t r o v i c i, p. 39) nu atinge, la o asemenea nazală, același nivel ca la nazalele oclusive. Dacă Petrovici ar fi avut în vedere acest lucru, n-ar mai fi ajuns la concluzia că avem a face cu o nouă categorie de spirante.

Acum să ne întoarcem la Meillet. El n-a observat că grupul -ns-, cu *n* oclusiv, nu se găsește, de fapt, în diferitele limbi, decît numai pronunțat cu voință. În realitate, acest grup, pe care noi numai îl scriem astfel, constă din sunetul implicit al limbii respective, în funcție consonantică, articulat nazal și cu o mișcare linguală

sau labială, care se deosebește de aceea a lui *n* sau *m* prin faptul că avortează la un moment dat. Spirantă nazală nu poate exista aici, căci sunetul pe care noi îl însemnăm prin *n* înainte de *s* este mai deschis decît o spirantă. Sunetul acesta nazal, care nu este nici oclusivă, nici spirantă, poate dispărea cîteodată, fără a mai lăsa nazalitate vocalei anterioare (cazul limbii italiene), sau a dispărut, lăsînd vocala de dinaintea lui nazală (cazul limbii franceze). (Și să se noteze că avem în vedere vocale nazale ca cele franceze, nu vocale nazale ca cele din limba noastră, unde nazalitatea provine de la nazala posterioară vocalei și anterioară spirantei și este, prin urmare, numai [254] o nazalitate pe care vocala o suportă din cauza înlănțuirii ei cu nazala. Vezi mai jos.) Ceea ce dispare în amîndouă aceste cazuri este nu oclusiva *n*, ci vocala nazală de care ne ocupăm : *ņ*. Meillet vorbește de dispariție numai cînd vocala rămîne orală. În celălalt caz, el admite o pierdere a constrictivei nazale în vocala precedentă. Este greșeala care se face în mod obișnuit, cînd se discută despre nazalizarea unei vocale. Cf., de pildă, G. W e i g a n d *Der Schwund von n durch Nasalisierung*, în XI. *Jahresbericht*, p. 188—192, căruia Petrovici îi obiectează pe drept (p. 47, nota 1) : „M. Weigand attribue la prétendue disparition de la nasale à la nasalisation de la voyelle précédente et non pas à l'accomodation (assimilation) de la nasale à la consonne qui suit". Deosebirea între Weigand și Meillet este că Weigand vorbește de pierderea lui *n* oclusiv în vocala precedentă, neluînd seama că, de fapt, nu avem o înlocuire a lui *n* prin nazalitatea vocalei, ci înlocuirea lui cu vocala consonantică *ņ*, căci vocala precedentă acesteia nu-i nazală prin ea însăși, și nici *ņ* nu poate fi socotit ca nazalitate a vocalei precedente, pe cînd Meillet vorbește de înlocuirea nazalei, cînd ea exista sub forma de spirantă, — deci tocmai de forma pe care Weigand ar fi considerat-o ca vocală nazală —, prin nazalitatea vocalei precedente, aceasta o adevărată nazalitate, căci, învățatul german se gîndește; desigur, la vocalele nazale franceze și la proveniența lor din voc. + *n* + spirantă sau explozivă. De fapt, în cazul fenomenului francez nu s-a produs o înlocuire a lui *n*, *m* sau a vocalei *ņ*, *m̦* prin nazalitatea vocalei precedente, ci pierderea articulației orale a lui *n*, *m*, *ņ*, *m̦* și păstrarea numai a nazalității, care a rămas asupra vocalei consonantice și care s-a extins asupra întregii vocale precedente. La Weigand nu avem a face nici cu o pierdere a lui *n* de la sfîrșitul silabei, nici cu o nazalizare adevărată a vocalei precedente. Deci în amîndouă cazurile de care vorbește Meillet au avut loc dispariții, și nu înlocuiri. Dispariția con-

sonantei nazale se întîlnește și în italiană și în franceză, numai că în prima au dispărut toate articulațiile nazale, pe cînd în cea de-a doua a dispărut numai articulația linguală sau labială, nu și cea uvulară. Nașterea vocalelor nazale, indiferent de limba în care se produce, este urmarea unuia și aceluiași fenomen primordial, anume distrugerea nazalelor de la sfîrșitul silabei (se știe că, la sfîrșitul silabei, orice sunet este mai puțin rezistent). Unele limbi însă păstrează în urma acestei distrugeri, nazalitatea care se transmite vocalei precedente, altele o pierd, rămînînd cu vocala anterioară orală, potrivit aptitudinilor de pronunțare ale fiecărei limbi.

Voi expune acum, pe scurt, constatările cele mai de seamă ale autorului cu privire la nazalitatea din limba română și care cred că vor fi admise de toți cercetătorii. Ele se referă la nazalitatea vocalelor [255].

În limba noastră vocalele din vecinătatea consonantelor nazale prezintă nazalitate parțială sau totală, după împrejurări. Cîteodată ele nu prezintă nici o urmă de vibrații nazale. În celelalte cazuri nazalitatea vocalelor nu este observată, din cauza scurtimii vocalei față de consonanta nazală și din cauza timbrului nazal prea puternic al consonantei. (Înțeleg prin consonantă aici nu numai pe *n* și *m* oclusive, dar și pe *n* și *m* cu deschidere, de dinaintea spirantelor și lichidelor. Iar nazalitatea despre care spun că nu este percepută nu este aceea a unei asemenea nazale cu deschidere, ci însăși nazalitatea vocalei de dinaintea nazalei cu deschidere *n̦* și *m̦*.)

În limba română literară și în mai toate graiurile dacoromâne nu există vocale nazalizate perceptibile și nu există vocale nazale prin ele însele, care să fie, adică, nazalizate și atunci cînd le pronunțăm izolat. Dacă urmează o consonantă nazală după o vocală, aceasta se nazalizează numai în partea ei finală. Nu tot așa stă lucrul cu vocalele nazale franceze, care sînt nazale de la început și pînă la sfîrșit. (Mai avem și alte deosebiri între vocalele nazale franțuzești și cele românești, dar pentru ele trimit la Petrovici, p. 86—89 și 104—105.) Nazalitatea pe care vocalele românești o pot comporta (căci, pronunțate izolat, ele n-o au deloc) este împrumutată de la nazalele vecine, și nu-i, prin urmare, decît o modificare pe care o suferă vocalele din partea consonantelor nazale vecine. La p. 104 citim: „...la nasalité des voyelles, telle qu'elle existe en roumain, doit se retrouver dans la prononciation courante de toutes les langues du globe. Cette nasalité peut être appelée normale".

Dar autorul se menține ferm pe pozițiile stabilite de el insuși. Astfel, la p. 101 (în capit. „Conclusions"), el spune : „...devant les nasales non occlusives (nasales + fricatives, *l*, *r*, semi-voyelles, *h*), les voyelles peuvent être senties comme nasales ; les consonnes nasales non occlusives ont une résonance nasale plus faible que celle des consonnes nasales occlusives, ce qui fait que la nasalité des voyelles est plus perceptibile avec les premières. C'est ce phénomène qui a été pris pour la marque d'une nasalité spéciale en roumain, plus forte que dans les autres langues non nasalisantes". Petrovici face aici o greșeală : nazalitatea vocalei de dinaintea nazalei neoclusive (de ex., aceea a lui *î* din *dînsa*) nu este percepută, întocmai cum nici aceea a vocalei *î* din *cîntă* nu este percepută ; dacă se vorbește totuși de o nazalitate a lui *î* din *dînsa*, aceasta pentru că se confundă grupul *î* + *n* neoclusiv + *s* cu grupul vocală nazală (ca cele din franceză) + *s*. Acest lucru il afirmase, dealtfel, Petrovici, la p. 47, dar, la „Concluzii", el își modifică puțin spusele. Iar cînd afirmă că nazalitatea vocalelor, așa cum există în română, se găsește în toate limbile de pe pămînt și că, prin urmare, poate fi numită normală, autorul, de fapt, nu se gîndește [256] numai la nazalitatea imperceptibilă, singura existentă în românește, la vocale, ci are în vedere nazalitatea perceptibilă, care apare sub forma de constrictivă nazală (după terminologia sa), adică de *n* și *m* cu deschidere orală ca la vocale. Pentru a fi consecvent, trebuia să spună că nazalitate normală este și aceasta din urmă, căci se găsește și ea în toate celelalte limbi care nu au o nazalitate a vocalelor ca cea din limba franceză. Dar aici Petrovici s-a lăsat și el influențat de toți acei care susțin că *n̥* și *m̥* consonanți de la sfîrșitul silabei, cînd urmează o spirantă sau o lichidă, reprezintă nazalitatea vocalei imediat precedente.

Autorul are desigur dreptate și în ce privește valoarea fonetică a semnului chirilic ѧ din scrierea veche românească. (Această discuție se impunea, căci ѧ a fost socotit de unii ca redînd nazalitatea pe care o comportau vocalele românești în secolul al XVI-lea și, prin urmare, ca o dovadă că limba română a avut cîndva vocale nazale.) Socotesc juste toate celelalte afirmații din această parte a lucrării sale (de exemplu aceea despre felul cum s-a născut o grafie ca *lucă* pentru *luncă*).

Restul observațiilor sper să le fac cu alt prilej [257]

NAZALITATEA ÎN LIMBA ROMÂNĂ (II)*

Cu prilejul cărții lui Émile Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj, 1930.

În vol. II al acestui *Buletin* [aici, p. 63 — 70] am publicat o recenzie despre pomenita carte a lui Petrovici. Cum, din anumite cauze, n-am putut spune acolo tot ce aveam de spus, voi prezenta mai jos cîteva din observațiile mai de seamă pe care le am încă de făcut asupra ei.

1. Planul și titlul cărții. Am vorbit altădată (BIFR, I, p. 187 și urm.) despre importanța care trebuie dată planului unei cărți. Planul unei lucrări științifice presupune [137] clasificarea și ordonarea cunoștințelor cu privire la un obiect oarecare și, prin urmare, el va varia după cum vor varia și cunoștințele noastre cu privire la acel obiect. N-aș simți nevoia să legitimez acest fel de discuții asupra planurilor lucrărilor de știință dacă în recenzii sau articole s-ar vorbi mai des despre asemenea planuri. De obicei însă se dă atenție numai conținutului, adică numai cunoștințelor expuse într-o asemenea lucrare, și se neglijează cu totul clasificarea și aranjarea lor. Ba destul de mulți vorbesc chiar cu oarecare dispreț de clasificări și de diviziuni, socotindu-le ca ceva formal și necesare numai pentru comoditatea expunerii, iar nicidecum ca avînd un fundament în însuși lucrul studiat. Aceasta se datorește, desigur, faptului că clasificarea și aranjarea cunoștințelor ome-

* Titlu nou. Apărut în BIFR, III, 1936, p. 137—147.

nești, să zicem, în ordinea cea mai firească fiind un lucru destul de greu, clasificările proaste sau, în tot cazul, nu perfecte, abundă. Apoi nu toți oamenii de știință, — și-i vorba și de cei cu adevărat geniali —, simt nevoia să-și dea seama de raporturile de subordonare, supraordonare și coordonare dintre cunoștințele lor. Totuși, mai mult sau mai puțin, orice om de știință este obligat să-și clasifice cunoștințele sale sau să facă oarecare delimitări în ele, fie măcar și prin aceea că își alege pentru tratare numai un subiect anumit. Dacă asemenea delimitări sau diviziuni sînt fatale la un om de știință, este cu mult mai potrivit ca ele să nu mai fie lăsate întîmplării, adică intuiției neconduse de nimic a omului de știință din momentul cînd își redactează lucrarea, ci să fie făcute cu spiritul critic necesar și avîndu-se în vedere și experiența altora. Va fi nevoie să se creeze chiar o teorie cu privire la planurile lucrărilor științifice, care să trateze despre planurile posibile pentru diferitele feluri de lucrări științifice, despre planurile cele mai bune între toate aceste planuri posibile și despre alte chestiuni în legătură, pe care nu le putem intrevedea. Iar o asemenea teorie va fi o teorie de logică; căci doar logica este știința care se ocupă cu științele. Dar ea va fi o teorie de logică, pe care va trebui s-o cunoască fiecare om de știință[1] [138].

Lucrarea lui Petrovici cuprinde două părți, în prima parte autorul vorbește despre consonantele nazale din limba română, iar în a doua, despre vocalele nazale sau nazalizate (el le spune în amîndouă felurile). Diviziunea aceasta a materiei pe care o tratează este în contradicție cu cercetările sale despre nazalitatea vocalelor românești. El însuși a arătat că limba română n-are vocale nazale propriu-zise, care, adică, să fie nazale atunci cînd sînt pronunțate izolat, că nazalitatea pe care o comportă vocalele din limba noastră provine de la consonantele nazale vecine (imediat înainte și imediat după vocala în chestie) și că este imperceptibilă. De acest lucru nu ne mai putem deloc îndoi, dacă luăm în seamă și cele spuse de mine în recenzia citată a cărții lui Petrovici cu privire la pronunția consonantelor nazale precedate de vocală și urmate de spirantă sau *l*, *r*, *h* în românește. Dacă astfel stă lucrul, este greșit ca, pe lîngă diviziunea care tra-

[1] În BIFR, I, p. 187—196 [aici, p 31—42] cînd arătam de ce trebuie să dăm importanță planului unei lucrări științifice, am făcut o greșeală: am confundat clasificarea cunoștințelor, privitoare la anumite lucruri, cu clasificarea acestor lucruri. Totuși e adevărat că o clasificare în lucruri implică și o clasificare în cunoștințele despre aceste lucruri. [138—139]

tează despre consonantele nazale din limba română, să mai faci una pentru vocalele nazale. Discuția asupra acestora trebuia intitulată altfel (de ex. : Influența consonantelor nazale asupra vocalei precedente sau următoare) și trebuia socotită ca un simplu capitol al acelei părți din lucrarea sa (anume *Partea I*) în care studiază consonantele nazale, adică felul lor de a fi și influențele pe care le suferă în contact cu diferitele sunete, dar și influența consonantelor nazale asupra celorlalte consonante.

Dacă considerăm sunetele în stare izolată, limba română are ca sunete nazale numai consonante oclusive. Un studiu care s-ar ocupa de nazalele din limba română se reduce, deci, în mod necesar la studiul acestor oclusive nazale, al schimbărilor pe care ele le suferă cînd se combină cu alte sunete, adică al formelor sub care pot apărea aceste oclusive nazale în diferitele vecinătăți cu alte sunete, și al schimbărilor pe care diferitele forme, sub care apar nazalele, le impun sunetelor vecine. Nazalitatea vocalelor românești este ceva care s-a adăugat vocalelor orale tocmai prin influența nazalelor vecine și trebuie discutată atunci cînd studiezi influența [139] consonantelor nazale asupra sunetelor vecine. Subdiviziunea lucrării, impusă de starea limbii noastre, este, deci, aceea care ar consacra o parte variațiilor consonantelor nazale în diferitele legături de sunete în care apar ele, iar o altă parte variațiilor pe care le suferă celelalte sunete atunci cînd sînt în vecinătatea consonantelor nazale. Împărțirea făcută de Petrovici este potrivită pentru limba franceză și pentru orice altă limbă în care există vocale nazale în stare izolată, dar nu pentru limba română și celelalte limbi cu situație analoagă. Este adevărat că Petrovici singur identifică studiul consonantelor nazale cu acela al influențelor pe care le suferă din partea sunetelor vecine, iar pe acela al vocalelor, cu influența pe care nazalele au exercitat-o asupra altora ; dar aceasta înseamnă că influența nazalelor asupra altor sunete există numai dacă celălalt sunet este o vocală.

Nici titlul cărții nu este potrivit. De fapt autorul nu studiază nazalitatea din limba română, — în acest caz ar fi trebuit să se mărginească numai la studierea articulației vălului la peretele posterior al faringelui, și nu și la celelalte articulații orale care o însoțesc pe aceasta, ar fi trebuit, deci, să vorbească numai despre un element din cele care formează articulația nazalelor și despre propagarea lui și la alte sunete —, ci consonantele nazale

din această limbă și toate influențele pe care le pot suferi sau impune ele. Consonantele nazale numai comportă nazalitate, iar nu ele în totalitatea lor sînt nazalitatea.

2. Fenomenele studiate de Petrovici nu sînt fapte de evoluție fonetică. Din cele ce Petrovici spune la p. 10—11 și 14 se vede că el consideră faptele pe care le studiază în cartea sa drept schimbări fonetice și, cum nu face nici o distincție între aceste schimbări fonetice și cele care-i vin oricui în minte cînd vorbește de schimbări fonetice, urmează că el socotește faptele pe care le studiază de același fel cu schimbări ca prefacerea lui *é* + nazale în *i*, a lui *cl* sau *gl* în *cl'*, *gl'* etc. În articolul meu *Din fonetica evolutivă a limbii române (Cu cîteva discuții de fonetică generală)*, publicat în vol. II (p. 128—161) al acestui *Buletin*, [aici, p. 144—176] am arătat că trebuie să distingem patru feluri de schimbări fonetice generale (care, adică, pot fi privite [140] ca legi) (vezi §-ul 8) și că, pe lîngă legile fonetice evolutive există și legi fonetice statice (vezi §-ul 2). Este drept că împărțirea în mai multe categorii a schimbărilor fonetice din articolul citat se găsește și la alții (de ex. la Meillet) și că de asemenea noțiunea de lege fonetică statică se întîlnește la F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, p. 132—134, și la G. Millardet. *Linguistique et dialectologie romanes*, p. 282—284. Dar însemnătatea practică a clasificării de care vorbim nu fusese încă întrevăzută de nimeni pînă la articolul nostru și, prin urmare, nici folosită în studiile de fonetică. Iar dacă F. de Saussure și Millardet vorbesc de legi fonetice statice, exemplele pe care le dau ei sînt extrem de puține și se referă numai la locul accentului în cuvînt și la sunetele care apar la sfîrșitul cuvîntului. Legile fonetice statice arătate în articolul citat se referă însă și la sunete de la începutul sau interiorul cuvîntului și sînt perfect comparabile cu legile fonetice evolutive, întrucît se precizează condițiile în care există un sunet (la legile fonetice se precizează condițiile în care se schimbă un sunet). Astfel stînd lucrurile, se înțelege că ceea ce urmează nu este o obiecție adusă lui Petrovici, ci o completare făcută în lumina unor noi principii.

Faptele pe care el le studiază în lucrarea sa parte sînt variații de articulare ale unor sunete în diferitele legături cu alte sunete, iar parte aparțin la acea categorie de schimbări fonetice

pe care în articolul citat le numeam de adaptare bruscă. Nici unele, nici altele nu sînt schimbări fonetice putînd intra în celelalte categorii.

Variațiile de articulare ale sunetelor, atunci cînd sînt înlănțuite cu alte sunete, nu sînt schimbări fonetice propriu-zise. Desigur, sînt și ele un fel de schimbări fonetice, dar nu la astfel de fapte se gîndesc lingviștii cînd vorbesc de schimbări fonetice. Și nici nu e bine să fie numite schimbări fonetice. Într-adevăr, nu trebuie să vorbim de o schimbare a lui *n* și *m* oclusivi în *n* și *m* cu deschidere orală (vezi cele ce am spus despre asemenea nazale în recenzia citată a cărții lui Petrovici), cînd aceste nazale sînt urmate de spirante, și nici de o schimbare a lui *n* în *n* velar, cînd *n* este urmat de *c* și *g*. Sunetele *n* și *m* cu deschiderea orală sînt numai varietăți [141] ale lui *n* și *m* oclusivi, iar *n* velar este numai o varietate a lui *n* alveolar, și dacă în unele cazuri se utilizează unul, iar în alte cazuri altul, avem a face cu formele sub care pot exista consonantele nazale *n* și *m* în diferitele condiții. Aceste posibilități de existență, sub mai multe forme, a lui *n* și *m* pot fi cuprinse în anumite formule, și întrucît termenii acestor formule vor fi un sunet și o anumită condiție, aceste formule vor fi legi fonetice statice. Este adevărat că sunetele de bază sînt tot *n* și *m* oclusivi. Ele sînt doar singurele nazale care apar atunci cînd pronunțăm consonante în mod izolat în românește. Celelalte feluri de *n* și *m* sînt numai un fel de modificări ale acestora. Dar asemenea modificări sînt de altă natură decît cele prin care starea limbii dintr-un anumit moment se schimbă. Un cuvînt care are un *n* sau un *m* n-a avut mai înainte, în locul acestora, oclusiva nazală corespunzătoare. De cînd limba română se caracterizează prin aceste norme de articulare a nazalelor pe care le are și azi, — și, poate, le-a avut oricînd —, *n* și *m* au apărut întotdeauna acolo unde le era locul. Numai dacă mai de mult limba română ar fi articulat altfel decît astăzi, nazalele de dinaintea spirantelor și a lui *l*, *r*, *h*, — și atunci singura articulare posibilă ar fi fost cea oclusivă ; dar trebuie să se cerceteze dacă sînt limbi care să prezinte acest fel de articulare[2] —, ar trebui să admitem că a avut cîndva loc o schimbare fonetică, și anume de adaptare bruscă. Dar nu despre o asemenea schimbare vorbește Petrovici în cazul

[2] Este foarte probabil că limba germană, măcar în unele din regiunile ei, prezintă această pronunție. Presupunem aceasta pe baza pronunției familiare germane ca *nts* și *ndz* și *nč* (*č* e africată) a lui *ns*, *nz* și *nš* din cuvintele *Gans*, *Gänse*, *Mensch*, pentru care vezi Petrovici, p. 37.

e față. El înțelege numai variațiile pe care le suferă *n* și *m* în diferitele condiții. Avem a face cu fapte de fonetică statică, și nu de fonetică evolutivă. (Trebuie să distingem și aceste două feluri de fonetică, după cum spuneam în vol. I al acestui *Buletin*, p. 191—192 [aici, p. 36 — 38]. Fonetica statică este fonetica descriptivă a unei limbi, iar fonetica evolutivă este istoria sunetelor.) Și avem a face cu legi fonetice statice.

Dar aceste legi fonetice statice se deosebesc puțin prin natura lor de cele pe care le-am expus în articolul meu citat [142] mai sus. Prin legile de acolo nu se stabilea felul de articulare a unui sunet oarecare într-o condiție oarecare, ci numai condițiile în care un sunet anumit sau un diftong poate exista. Acolo se arăta, de exemplu, că diftongul *au̯* există în moldovenește numai la sfîrșitul cuvîntului, iar în interior numai cînd e urmat de *c* și *g*, care fac parte din silaba următoare, iar nu că acest diftong s-ar articula într-un mod deosebit în vreuna din condiții. Totuși grupul *au* în două silabe, care apare în românește la începutul, în interiorul și la sfîrșitul cuvîntului, poate fi socotit și el ca o varietate a lui *au̯*, întocmai cum *ṇ* și *ṃ* sînt varietăți ale lui *n* și *m*, așa că, din acest punct de vedere, legile statice ale nazalelor ar fi perfect comparabile cu acelea prin care se formulează cazurile de existență ale diftongului *au̯* și ale grupului disilabic *au*. Pe de altă parte însă este de observat că grupul disilabic *au* se poate întîlni și în cazurile în care există diftongul, ceea ce nu se întîmplă cu *n* și *ṇ* ori *m* și *ṃ*. Acolo, unele sînt condițiile pentru *n* și *m* și altele pentru *ṇ* și *ṃ*.

Legi fonetice statice însă ca acestea : *n* și *ṇ* la sfîrșitul silabei există numai înainte de consonantele anterolinguale, iar *m* și *ṃ* la sfîrșitul silabei numai înainte de consonantele labiale, sînt legi fonetice statice, la fel cu acelea de care vorbeam în articolul citat. Prin ele nu se stabilește felul de articulare a lui *n* (și *ṇ*) sau a lui *m* (și *ṃ*), ci numai cazul cînd acestea pot exista. Se poate spune, deci, că avem două feluri de legi fonetice statice. Cele care stabilesc condițiile de existență ale unui sunet pot fi constatate prin observarea fără instrumente a limbajului. Celelalte însă pot fi constatate și cu ajutorul instrumentelor de care se slujește fonetica experimentală, căci se referă la chipul de pronunție, în anumite condiții, a sunetelor. Astfel de legi statice se găsesc în cartea lui Petrovici nu numai cu privire la nazale, ci și la consonantele sau vocalele din vecinătatea nazalelor, și se pot referi și la particularități imperceptibile ale sunetelor (cf., de exemplu, constatarea

lui Petrovici cu privire la nazalitatea vocalelor de lîngă consoanante nazale).

Schimbările de adaptare bruscă, pe care spuneam că le [143] studiază Petrovici în cartea sa, sînt cele ca *sm* > *zm*, *șm* > *jm*, *mpl* sau *ml* > *nl* etc. Este adevărat că avem și schimbări de categoria aceasta, care prezintă excepții ; dar se poate admite că există și schimbări sporadice de adaptare bruscă.

3. A. Rosetti a arătat în *Bulletin linguistique*, II (1934), p. 7, că *n* velar din *bancă* nu e perceput de român ca un alt fel de *n* decît cel din *lună*, cu toate că se articulează diferit. Este o deosebire între sistemul fonetic fiziologic al unei limbi și între sistemul fonetic conștient psihologic al individului vorbitor, cum reiese și din lucrările Cercului lingvistic din Praga. În aceeași situație ca *n* velar sînt și sunetele *n̥* și *m̥*. Deși cu o articulație deosebită de aceea a lui *n* și *m*, ele sînt totuși percepute primul ca *n*, iar celălalt ca *m*.

4. Alte observații asupra cărții. Voi înșira aici cîteva observații asupra unor fapte mai mărunte, precum și unele îndreptări.

P. 14. Autorul afirmă că silaba nu are nici un rost în schimbările fonetice pe care le studiază și că nu explică nimic din aceste schimbări. Cum el nu face nici o distincție între schimbările fonetice de adaptare bruscă și cele de natură încă necunoscută, ci vorbește despre toate ca despre o singură categorie, socotește această afirmație valabilă pentru toate schimbările fonetice. Lucrurile nu stau însă așa. Schimbările fonetice a căror natură este necunoscută se produc cîteodată numai dacă sunetul este la sfîrșitul silabei sau în interiorul ei. Este destul să citez limba franceză în care avem atîtea căderi sau schimbări ale consoanelor și vocalelor de la sfîrșitul silabei, și numai de la sfîrșitul silabei, nu și din interior[3]. Poate silaba n-are nici un rost, cînd este vorba de normele de pronunție a sunetelor unei limbi, deci de ceea ce am numit legi fonetice statice ; dar și acest lucru se pare că este fals. Căci, de exemplu, altfel se nazalizează vocala cînd urmează *n* + cons. și altfel cînd urmează *n* + voc. (fapt relevat și de Petrovici însuși).

[3] Aceasta se explică prin faptul că sfîrșitul silabelor este articulat cu mai puțină energie a organelor articulatorii și cu o intensitate mai mică a curentului expirator.

P. 24. *M* și *n* „suivies de consonnes, ... ont une métastase [144] peu distincte, car celle-ci se combine avec la catastase de la consonne suivante". La drept vorbind, nu avem a face cu o combinare, ci cu o excludere a metastazei lui *n* și a catastazei lui *t*.

P. 33. *Une* (= *unde*) nu vine, probabil, direct din *unde* prin acomodarea (asimilarea) lui *d* la *n*, ci din *un*, întrebuințat într-o frază ca *un te duci?* (în care *un* rezultă direct din *und*, născut în urma căderii lui *e* din *unde*) și prin adăugarea unui *e* final după analogia lui *unde*. Cînd cineva zicea : *undẹ-ai̯ fost?*, nu putea zice : *un ai fost?*, dacă voia să întrebuințeze forma *un*, ci *unẹ-ai̯ fost?*, cu *ẹ-ai̯*, nu cu *ai̯*. Nu avem, prin urmare, nici un caz de dispariție a explozivelor fonice din interiorul cuvîntului (mai precis, urmate de vocale și, deci, la începutul silabei) precedate de nazale. Acest fenomen fonetic nu se întîlnește în limba română.

P. 37, rîndul 5 de jos. Să se îndrepte în felul următor : „Après l'explosion de l'[n] (3-e...". Rîndul 3 de jos. Să se îndrepte : „l'[s] (4-e pointillé). Entre le 3-e et le 4-e traits pointillé,...".

P. 38. Trecerea lui *-ns-* la *-s-* nu e analoagă trecerii lui *-ts-* la *-ss-*, cum cred Meillet și Petrovici. Fenomenul german *ts*(= *ţ*) > *ss* se datorește poziției intervocalice a grupului, pe cînd *ns* > *s* se explică prin distrugerea sfîrșitului silabei de dinaintea lui *s*. Petrovici mai citează, cu această ocazie, și schimbările românești *dz* > *z*, *ǧ* (africată) > *ž* și schimbările din Moldova și Banat, a lui *č* în *ś* și a lui *ǧ* în *ẑ*. Dar, dintre acestea, numai prefacerea lui *ǧ* în *ž* este un fenomen din acelea a căror natură este încă necunoscută. Toate celelalte schimbări sînt de adaptare bruscă la o nouă bază de articulație, pentru care sunetele ce se articulează în mod spontan sînt *z*, *ś*, *ẑ*, iar nu *dz*, *č*, *ǧ*[4]. Prin urmare, numai schimbarea lui *ǧ* în *ẑ* poate fi cercetată din punctul de vedere al asemănării pe care ar prezenta-o cu căderea lui *n* din *-ns-* și cu prefacerea lui *ts* în *ss*, căci numai ea nu este schimbare de adaptare bruscă. Și ea se aseamănă într-adevăr cu aceea a lui *ts* în *ss* din germană, dar mai ales cu fenomenul franțuzesc [145] *ts* > *s*. În limba franceză a existat doar și o schimbare a lui *ǧ* în *ž*, întocmai ca în românește.

Încă o observație, cu care voi și încheia, Petrovici nu ia în considerație faptul că sunetele linguale (care se articulează cu limba) sînt de următoarele două categorii : unele care se articu-

[4] Petrovici înțelege, desigur, prin *ś* spiranta care se găsește în africat *č*, iar prin *ź* spiranta din africata *ǧ*.

lează cu partea anterioară a limbii și altele care se articulează cu partea posterioară. Limba anterioară și limba posterioară sînt singurele părți active ale limbii ; partea mijlocie este numai purtată de acestea. Cînd se vorbește despre modul de articulare a unui sunet, este, deci, absolut necesar să se spună dacă este articulat cu partea anterioară a limbii sau cu cea posterioară. (Trebuie să adaug că această obiecție se poate face la numeroși lingviști, aproape la toți.) Vezi și cele spuse de mine în vol. II al acestui *Buletin*, p. 156, nota 1 [aici, p. 167—169] [146].

STĂRI ŞI SCHIMBĂRI FONETICE ÎN LEGĂTURĂ CU VOCALA IMPLICITĂ*

V o c a l a i m p l i c i t ă este aceea care apare după o consonantă, atunci cînd o pronunţăm izolat, adică atunci cînd vrem s-o pronunţăm numai pe ea. Incidental am spus cîteva cuvinte despre această vocală în BIFR, II, p. 253, unde am numit-o însă s u n e t i m p l i c i t. Ceea ce am spus acolo [204] este prea puţin lucru şi, în parte, inexact. Nu am intenţia să deschid aici o discuţie mai amănunţită asupra acestei vocale, pe care toate direcţiile lingvistice inaugurate în preajma anului 1900 şi după aceea o ignorează şi căreia nu i-au dat atenţie decît cîţiva romanişti de modă neogramatică şi, probabil, şi cîţiva germanişti. După părerea mea, ea este cu mult mai importantă decît se crede de către cei care o admit şi poate deschide perspective noi foneticii statice şi evolutive. În rîndurile de faţă voi arăta că există unele relaţii între particularităţile fonetice ale limbii române, care se pot scoate prin studiul formei fonetice a cuvintelor, şi particularităţile fonetice pe care le prezintă sunetele aceleiaşi limbi, pronunţate izolat. Şi, fiindcă la o anumită stare fonetică nu se ajunge decît printr-o serie de schimbări fonetice, urmează că relaţiile pe care le vom stabili se vor întîlni şi între evoluţiile fonetice ale acelei limbi şi grupurile fonetice care se produc, cînd voim să pronunţăm consonantele în mod izolat.

Termenul şi noţiunea de s u n e t i m p l i c i t au fost create de A. P h i l i p p i d e şi sînt una din caracteristicile principiale ale şcolii de lingvistică românească întemeiată de dînsul. Nici el, nici elevii lui, nu s-au ocupat însă mai amănunţit

* Apărut în BIFR, IV, 1937, p. 204—211.

de sunetul implicit. Pentru prima oară termenul se întîlnește în *Principii*, p. 37—39, unde Philippide înțelege însă printr-însul numai sunetul pe care orice sunet îl posedă în timpul articulării lui și care ne apare, deci, ca nedespărțit de un alt sunet. Nu știu dacă la catedră Philippide a întrebuințat termenul de s u n e t i m p l i c i t și pentru vocala care apare după consonante, cînd le pronunțăm numai pe ele singure. S-ar putea ca această extindere să fi fost făcută de unii din elevii săi (anume G. Pascu și D. Găzdaru). E foarte probabil chiar că prin s u n e t i m p l i c i t elevii lui Philippide (dar nu toți) au înțeles și înțeleg întîi de toate, dacă nu exclusiv, vocala de după consonantele pronunțate izolat. Pentru prima oară, în scris, termenul de s u n e t i m p l i c i t cu acest sens apare la D. G ă z d a r u, *Descendenții demonstrativului latin ille în limba română*, p. 30 Subsemnatul, reluînd discuția asupra acestui sunet (BIFR, II, p. 253), a arătat cum se face că sunetul care apare după consonantele pronunțate izolat este identic cu sunetul implicit din timpul pronunțării consonantei [205], iar cu rîndurile de față introduce inovația că vorbește despre v o c a l e i m p l i c i t e. Probabil că unele sunete implicite sînt și consonante. Dar problema aceasta nu ne interesează deocamdată. Și acum să trecem la faptele pe care aveam intenția să le discutăm.

Limba românească, cel puțin în Moldova, Muntenia și o parte din Ardeal, are două vocale implicite: una *i*, care apare după consonantele muiate, alta *î*, care apare după celelalte consonante. Desigur, acest fapt este determinat de anumite aptitudini articulatorii ale organelor vorbirii. După consonantele palatale limba ia, la români, în mod spontan, poziția lui *i*, iar după celelalte consonante ea ia, tot în mod spontan, poziția lui *î*. Vocala care apare, în acest caz, nu este, așa cum am spus la *loc. cit.*, pronunțată cu limba în stare de repaus (aceasta e greșeala pe care am făcut-o atunci). Starea de repaus a organelor nu vine decît după ce se sfîrșește articularea vocalei implicite. Ea nu ne indică, deci, starea de repaus a organelor articulatorii. Dacă aceasta ar fi adevărat, ar urma că în cazul limbii române, care are două vocale implicite, avem două stări de repaus a organelor articulatorii. Studiind însă cu atenție organele articulatorii în stare de repaus și mișcările lor, se poate constata că în limba română există o singură poziție de repaus a organelor și că această stare de repaus este apropiată de poziția necesară pentru articularea lui *î*. Pornind de la starea de repaus a limbii, cele mai puține mișcări necesare pentru articularea unui sunet se fac atunci cînd pronunțăm

pe *i*. Şi totuşi, în limba română avem şi un sunet implicit *î*. Problema raporturilor dintre vocalele implicite şi poziţia stării de repaus a organelor articulatorii (atrag atenţia : nu numai a limbii, singura la care s-a vorbit pînă acum de către foneticieni de o stare de repaus, dar şi a tuturor celorlalte organe articulatorii) este, deci, ceva mai complicată decît am crezut atunci şi-şi aşteaptă încă soluţia. Nu greşim însă cînd le punem în legătură cu aptitudini articulatorii ale organelor vorbirii şi cînd afirmăm că vocalele implicite sînt indicii sigure ale înlănţuirilor de sunete cele mai preferate de o limbă. Că limba se foloseşte şi de alte grupuri de tipul c o n s o n a n t ă + v o c a l ă decît cele care se produc cînd pronunţăm consonantele izolat, este evident. Dar aceasta nu înseamnă că toate grupurile de sunete de acest tip ar fi preferate în aceeaşi [206] măsură. Sînt şi grupuri pe care o limbă nu le întrebuinţează, ci le respinge hotărît, aşa că ele rămîn să fie folosite în alte limbi.

În ce priveşte faptul că, în limba română, toate consonantele, afară de cele muiate, au vocala implicită *î*, el trebuie pus numaidecît în legătură cu numeroasele cazuri în care limba română posedă grupurile c o n s o n a n t ă n e m u i a t ă + *î* şi *ă* şi cu schimbările fonetice din istoria limbii române prin care s-a ajuns la această situaţie. Această legătură a fost afirmată de D. G ă z d a r u. Aşa, în *Descendenţii*, loc. cit., pomenind de predilecţia limbii române pentru *ă* şi *î*, vorbeşte şi de sunetul implicit *î*, iar într-un curs ţinut în 1932–1933 la Universitatea din Iaşi, a dat ca probabilă legătura dintre acest sunet implicit şi fenomenele de guturalizare a lui *e* şi *i* din limba română. Este, dacă nu mă înşel, pentru prima oară cînd schimbările fonetice ale unei limbi (deci şi starea fonetică rezultată) sînt puse în legătură cu sunetul implicit al acelei limbi. Căci, dacă s-a făcut pînă acum de către unii legătura între *e* mut francez (sau, mai bine zis, *e* caduc ori *ö* neaccentuat) şi soarta vocalelor neaccentuate din franceză, este de observat întîi că *e* caduc francez nu se confundă cu vocala implicită franceză, deşi vocala implicită este în franţuzeşte tot *ö*, apoi că în legătură cu acest *e* caduc au fost puse numai schimbări ale vocalelor neaccentuate, nu şi ale celor accentuate, şi, în sfîrşit, că acolo e vorba de o prefacere a sunetelor în *e* caduc, nu şi în alte sunete înrudite, ca *ü*, *ǫ*. Numai punerea în legătură cu vocala implicită franceză a unor schimbări ca *ū* > *ü*, *ou* < *ö* etc. ar fi fost ceva analog cu presupunerea făcută de D. Găzdaru ; dar mi se pare că presupunerea aceasta nu s-a făcut de nimeni pînă acum. Pentru noi este neîndoios că, în română şi în franceză,

singurele limbi care au fost luate mai sus în considerație, se observă o concordanță între vocala implicită și stările și schimbările fonetice cele mai caracteristice ale limbii respective. Situația trebuie să fie aceeași în toate limbile.

Aceste idei au putut apărea numai în școala lingvistică întemeiată de Philippide, singura la care noțiunea de s u n e t i m p l i c i t se întîlnește destul de des. Trebuie spus totuși că, în ce privește limba românească, legătura dintre starea [207] fonetică a limbii din momentul de față și sunetul implicit a fost afirmată în mod independent și de S. P u ş c a r i u, *Dacoromania* VII, p. 13—14. Ideea pe care el și-a făcut-o însă despre ceea ce noi numim sunet implicit este deosebită de a noastră, așa că legătura pe care o vede el capătă un alt sens. Pentru dînsul sunetul implicit, căruia nu-i dă acest nume, nu este determinat de starea de repaus a organelor, cum spuneau Philippide și unii din elevii săi, sau de anumite posibilități de articulare ale organelor, cum am spus noi mai sus. Din felul cum Pușcariu vorbește despre *ă* și *î* („Sunetele *ă* și *î* au intrat atît de mult în obișnuința noastră de rostire...“), reiese că el îl consideră ca un rezultat al deprinderii, ca un efect al stării fonetice actuale, produsă și ea prin schimbările fonetice anterioare. Raportul este, deci, inversat. De aici urmează însă că la Pușcariu legătura nu este făcută decît cu starea fonetică a limbii, nu și cu schimbările fonetice. Ceea ce face ca o limbă să aibă cutare sunet implicit este starea fonetică a limbii, la care s-a ajuns în urma unei evoluții. În concepția lui Philippide și a elevilor săi însă, la care primează ideea stării de repaus a organelor sau a unor posibilități de articulare ale acestor organe, atît sunetul implicit, cît și schimbările și stările fonetice ce sînt în legătură cu dînsul apar coordonate între ele și determinate de ceva comun. Fie că e vorba de schimbarea de sunet, fie că e vorba de starea fonetică a limbii, raportarea la organele articulatorii se face în amîndouă cazurile, și sunetul implicit are o legătură directă atît cu schimbările, cît și cu stările fonetice. Schimbările și stările fonetice pe de o parte, sunetul implicit pe de alta, apar determinate de organele articulatorii.

Să arătăm și alte cazuri de concordanță între sunetul implicit și anumite stări fonetice din limba română. În cuvintele limbii românești se întîlnesc grupurile *i̯* sau c o n s o n a n t ă m u i a t ă + *e*, *i*, *u*, *o*, *a* sau c o n s o n a n t ă m u i a t ă + *i̯e*, dar niciodată grupurile *i̯* sau c o n s o n a n t ă m u i a t ă + *ă*, *î*. Starea aceasta este în concordanță cu aceea pe care o prezintă consonantele muiate pronunțate izolat, căci vocala implicită

este, în acest caz, *i*, nu *î*. Concordanța aceasta este însă de altă natură decît cea constatată în cazul precedent. Acolo limba se folosea, în [208] afară de grupurile de tipul c o n s o n a n t ă + + v o c a l a i m p l i c i t ă, și de grupurile de tipul c o n s o n a n t ă + v o c a l e de toate categoriile. Aici limba exclude o parte din grupurile (secvențele) de sunete analoage, și anume pe cele alcătuite din c o n s o n a n t ă m u i a t ă + v o c a l ă v e l a r ă (*ă* și *î*). Dar se observă că sînt excluse tocmai grupurile de sunete în care intră vocalele *ă* și *î*, dintre care una e sunetul implicit, iar cealaltă este foarte înrudită cu el. Dacă plecăm, deci, de la starea fonetică prezentată de cuvinte, va trebui să conchidem că vocala implicită a consonantelor muiate trebuie să fie în limba română de altă natură decît velară. Și, dacă, de fapt, vocala care apare după consonantele muiate pronunțate izolat nu mai este velară, ci palatală (*i*), concordanța pe care o constatăm între starea fonetică discutată și pronunțarea izolată a consonantelor muiate este de altă natură decît cea constatată în cazul precedent, întrucît acuma e vorba de sunetele prohibite.

În raționamentul de mai sus, pornind de la starea fonetică prezentată de cuvinte, am ajuns să afirmăm că sunetul implicit al consonantelor muiate trebuie să fie în limba română de altă natură decît velară. Dar se poate conchide și de la sunetul implicit al consonantelor muiate spre starea fonetică a limbii. Sunetul implicit poate fi, în cazul de față, el singur un indiciu al stărilor fonetice pe care le prezintă limba. (De fapt, în raționament intervine și sunetul implicit al consonantelor nemuiate.) Dacă sunetul implicit obișnuit în limba română este *î* (căci acesta este sunetul cel mai apropiat de starea de repaus a organelor), excepția prezentată de consonantele muiate al căror sunet implicit este *i* nu se poate explica decît prin imposibilitatea apariției după ele a lui *î* și, în general, a vocalelor velare. Logic ar fi ca sunetul implicit să fie același atît după consonantele nemuiate, cît și după cele muiate, și vom vedea, imediat mai jos, că această presupunere se găsește realizată în mai multe limbi. Dacă, în limba română, unele sunete se abat însă de la această ordine de lucruri, urmează că organele articulatorii românești sînt de așa natură, că ele nu îngăduie ca după *į* sau după un sunet muiat să urmeze o vocală velară.

Sînt limbi în care sunetul implicit este același după toate [209] consonantele, deci și după cele muiate. Astfel stă cazul cu limbile maghiară, sîrbocroată și bulgară, și, dacă nu mă înșel, și cu germana de sus și franceza. Limba maghiară are un sunet implicit

mai deschis ca al nostru, cîteodată chiar de deschiderea *ă*, *e*, *o*. Nu i-am putut stabili precis timbrul: îmi apărea cînd velar și cu o oarecare rotunjire a buzelor, cînd de tipul *ö*, *ü*. L-am auzit la un ungur din Debrecen și la altul din Baja (Mohács). Fapt este că el apare atît după consonantele muiate, cît și după celelalte. Sunetul implicit din limba sîrbocroată este de aceeași deschidere. Informațiile mele asupra timbrului sunetului implicit sîrbocroat nu sînt îndestulătoare, dar, după cît îmi pare, elementul palatal este exclus. Sînt sigur însă că el apare și după consonantele muiate. În ce privește limba bulgară, informațiile mele sînt numai pentru graiul din Bazargic. Probabil însă că lucrurile stau tot așa și cu graiurile din Bulgaria și Macedonia. La bulgarii din Bazargic sunetul implicit este *ă* (*ă* bulgăresc), și e același pentru toate consonantele. Ar fi interesant de studiat sistemul fonetic al acestor limbi și istoria sunetelor lor în legătură cu sunetul implicit respectiv. Deocamdată noi ne grăbim să folosim faptele pentru explicarea unor stări și schimbări fonetice din limba noastră.

Se știe că, în Banat, regiunile Criș—Mureș și Someș—Tisa și la Munteni și Pădureni *e* accentuat și neaccentuat s-a prefăcut într-un sunet intermediar între *ă* și *e*, atunci cînd era precedat de *i̯* și de sunete muiate. Fenomenul se întîlnește și la Pleasa în Albania, unde vocala *e* devine *ă* și apoi, cu mici deosebiri în ce privește împrejurările, și la meglenoromâni, unde însă în loc de *ă* apare *ǫ* (vezi A. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 54—55, care însă face greșeala de a crede că în dacoromână avem tot *ă*, iar nu vocala intermediară între *ă* și *e*). De asemenea, în Maramureș, *i* accentuat și neaccentuat precedat de *č*, *ǧ* se preface în *î*, iar în Meglen *i* accentuat și neaccentuat precedat de *č* se prefac în *ă*, care însă, atunci cînd e accentuat, se transformă în *ǫ* (vezi A. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 64—65). Cu alte cuvinte, în regiunea vestică a dacoromânei, în meglenoromână și la unii dintre macedoromânii din Albania norma de articulare pe care o stabilisem mai sus pentru limba română nu mai este valabilă. Această particularitate fonetică a graiurilor arătate trebuie să stea în legătură cu o particularitate a graiurilor respective în ce privește sunetul implicit. Nu știu care este [210] vocala implicită care apare după consonantele muiate la acești români, dar cred că ea nu este *i*, ca la moldoveni și munteni, ci *î* sau *ă*. Cred chiar că românii despre care este vorba au ajuns să aibă această particularitate de pronunție (în vorbire și la sunetele izolate) numai printr-un amestec cu alte populații, care aveau aceeași particu-

laritate articulatorică. Ardelenii s-au putut amesteca cu unguri și sîrbi, iar meglenoromânii cu bulgarii. Am văzut mai înainte că amîndouă aceste popoare au un sunet implicit velar și după consonantele muiate. Faptul că el nu este chiar sunetul implicit românesc, *ĭ*, nu importă. Prin amestecul românilor cu aceste popoare, ceea ce s-a împrumutat n-a fost vocala implicită însăși, ci particularitatea de a da consonantelor muiate aceeași vocală implicită ca și celorlalte consonante. Cît privește pe macedo-românii din Albania, ei au putut împrumuta această particularitate de la albanezi, a căror vocală implicită n-o cunosc, dar care, judecînd după grupuri fonetice alcătuite din consonante muiate + vocala *ă*, care se găsesc în limba lor, trebuie să fie tot aceea și după sunetele muiate[1]. [211]

[1] Adaug aici că, în limbile în care sunetul implicit velar apare și după consonantele muiate, *į* pronunțat izolat capătă și el vocala implicită velară. Astfel l-am auzit eu pe *į* pronunțat izolat de către niște germani din Austria (la aceștia sunetul implicit era un *ă* sau *ĭ* deschis, care avea cîteodată o ușoară rotunjire a buzelor) și, dacă nu mă înșel, și de către niște francezi. N-am avut ocazia să constat pronunția lui *į* izolat la unguri, sîrbocroați și bulgari, despre al căror sunet implicit am vorbit mai înainte, dar probabil că tot așa stau lucrurile și la ei. La români, la care, după consonantele muiate, apare sunetul implicit *ĭ*, se înțelege că *į* nu se poate pronunța cu o vocală velară după el, și atunci se pronunță ca un *i* sonant, pe lîngă care adăugăm determinantul „consonant", ca să arătăm despre ce fel de *i* este vorba.

TIMBRUL VOCALIC IMPLICIT AL CONSONANTELOR*

Timbrul vocalic implicit al consonantelor este o realitate fonetică aproape total neglijată pînă astăzi de lingviști. Ne referim la timbrul vocalic pe care-l posedă consonantele înseși în tot timpul producerii lor, dacă sînt lichide, nazale sau spirante, și în momentul exploziei, dacă sînt explozive. Astfel, în limbile română și rusă, consonantele dure au timbrul de *î*, iar cele muiate au timbrul de *i*[1]. Acest timbru vocalic al consonantelor a fost aproape total neglijat și de acusticieni, care au sarcina de a ne lămuri asupra lui din punct de vedere acustic, de a arăta natura lui acustică. Putem spune însă de pe acum că el se reduce la diferențele de înălțime în pronunțarea unei consonante. Existența unui timbru vocalic implicit al consonantelor arată că vechea teorie acustică și fonetică, care distingea între tonuri și zgomote, respectiv între vocale și consonante, trebuie să sufere o corectare, întrucît orice zgomot are și ton. Dealtfel trebuie să distingem și un timbru consonantic implicit al unor vocale, de exemplu timbrul nazal al vocalelor nazale. Dar pe cînd orice consonantă posedă în mod obligatoriu un timbru vocalic implicit, nu orice vocală posedă un timbru consonantic implicit[2]. Timbrul vocalic

[1] Cum vom vedea mai departe, nu toate consonantele considerate muiate sînt realmente muiate, ci numai cele ca *ń*, *č*, *ğ*, *ḱ*, *ǵ* etc., singurele care au un timbru vocalic implicit palatal, cînd sînt pronunțate izolat. Afirmația din text este valabilă numai pentru consonantele realmente muiate.

[2] Mă întreb dacă articulațiile glotale care însoțesc cîteodată sau obligatoriu în unele limbi vocalele, nu trebuie considerate consonante implicite ale vocalelor.

* Apărut în AUI, tomul XVII, 1971, p. 77—85 (și în extras).

implicit al consonantelor este, deci, o vocală; dar această vocală însoţeşte o consonantă, mai exact: există simultan cu ea, şi are durata unei consonante. [77]

Din punct de vedere articulatoriu, timbrul vocalic implicit al unei consonante se explică în felul următor: în timpul articulării unei consonante, nu toate organele articulatorii sînt angajate în articulare, iar dacă un organ articulatoriu activ, cu mai multe puncte articulatorii, de exemplu limba, este angajat în această articulare, el este angajat numai cu o parte a lui (în cazul limbii, cu partea anterioară sau cu cea posterioară). Restul organelor articulatorii sau restul organului articulatoriu prezintă în mod firesc o altă poziţie, care este aceea a unei vocale, căci nu există decît poziţii consonantice şi poziţii vocalice ale organelor articulatorii. Cîteodată însă articularea care produce timbrul vocalic implicit al consonantei este şi ea specifică consonantei, realizîndu-se cu acea parte a organului articulatoriu care produce şi timbrul specific al sunetului. Este cazul consonantelor velare *k*, *g*, care se articulează cu partea posterioară a limbii, sau al celor palatale *k'*, *g'*, care se articulează cu partea anterioară a limbii. Tocmai pentru că atît *k*, *g* cît şi *k'* şi *g'* se pronunţă cu acea parte a limbii care este activă la pronunţarea vocalelor, timbrul vocalic implicit este în acest caz un timbru specialfic al consonantei.

Despre timbrul vocalic implicit a vorbit probabil întîia oară O. Bremer, *Deutsche Phonetik*, Leipzig, 1893, p. 118—129, care a întrebuinţat de preferinţă pentru această realitate fonetică expresia *Klang der Geräusche* „ton al zgomotelor". La el se găseşte şi termenul *Eigenton* „ton propriu", reluat de fonologi (Trubetzkoy şi Jakobson), dar acest termen se referă la orice ton, deci şi la vocale.

În mod independent de Bremer, a cărui operă n-a citit-o, desigur, decît la cîţiva ani după apariţia ei, a vorbit despre timbrul vocalic implicit al consonantelor Alexandru Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, p. 37—39; el a denumit această realitate sunet implicit, dar cuprindea sub acest timbru nu numai timbrele vocalice implicite, ci şi eventualele consonante implicate de o altă consonantă. Învăţatul ieşean distingea net sunetul implicit de sunetul de tranziţie, numit acolo sunet legător (p. 37): „La toate fenomenele de *prothesis*, *epenthesis* şi *epithesis* se naşte un sunet din nişte fundamente la început imperceptibile. Aceste fundamente sînt două: 1) sunetul imperceptibil se naşte cînd organele vocale trec de la o articulaţie la alta; 2) sunetul care însoţeşte în mod infinit de mic arti-

culația altor sunete. Aceste două izvoare, — am putea să le numim sămințe — de sunete nouă nu poartă nume tehnice în fiziologia sunetelor. Noi — și cerem iertare pentru această originalitate forțată — vom numi pe cel dintîi *sunet legător*, iar pe cel de-al doilea *sunet implicit*... Natura sunetului implicit atîrnă de la acea a sunetelor unde el se intercalează, dar și — mai ales — de la poziția pe care o iau organele vocale în starea de repaus, poziție care variază de la un popor la altul"[3]. [78]

În cursul de *Fiziologia sunetelor*, netipărit (a apărut numai litografiat, în 1921), pe care l-a ținut decenii de-a rîndul la Universitatea din Iași, Philippide a adus lămuriri în plus, din punct de vedere articulatoriu: el a distins între articulațiile specifice și cele nespecifice ale unui sunet, acestea din urmă prilejuind sunetul implicit. Astfel, la § 80 al cursului său (p. 114—115), învățatul ieșean spunea: „Pentru oricare sunet tip anume există un moment articulatoriu specific, el însuși foarte variabil pentru fiecare sunet ocazional, și un număr de momente altele, mai indiferente. De exemplu, pentru sunetul tip *m* momentul specific este închiderea completă a buzelor și ieșirea aerului pe nas; cum articulează limba la producerea acestui sunet este ceva indiferent. Momentul specific însuși variază și buzele pot fi mai strînse ori mai puțin strînse, mai mult ori mai puțin rotunjite; poziția limbii însă este încă și mai variabilă și, în vreme ce articulăm cu buzele pe *m*, noi putem cu limba articula orice alt sunet, ton, exploziva, spirantă. Pentru sunetul tip *l* momentul articulator specific este închiderea anterioară prin lipirea limbii de dinți, alveole, palat, și deschiderea laterală; ce vom face cu restul limbii este ceva indiferent. Momentul specific însuși poate varia: dar cu atît mai mult variază celălalt, și noi putem da limbii, la articularea lui *l*, poziția a tot felul de vocale. Se întîmplă acum următorul lucru. Un sunet oarecare, în momentele sale nespecifice, nu variază capricios, ci își îndreaptă variațiile după sunetul cu care vine în contact și anume după sunetul următor, și *m* de exemplu, urmat de *i*, se articulează cu limba în poziția lui *i*, iar nu cumva în poziția lui *o*, și *l* urmat de *o*

[3] În textul *Principiilor* lui Philippide, s-a strecurat, după cum mi-a atras atenția, cu mulți ani în urmă, acad. Iorgu Iordan, o greșeală de tipar. Fraza a treia din pasajul citat de noi se încheie astfel: nu poartă nume tehnice în fiziologia sunetelor (în textul tipărit lipsește negația *nu*). Acad. Iorgu Iordan deținea corectura de la Philippide însuși, care atrăgea atenția asupra ei la cursul său. De altfel că avem o greșeală de tipar rezultă și din cele ce urmează în textul la care ne referim.

se articulează cu limba în poziţia lui *o*, iar nu cumva în aceea a lui *u*. Cel mult limba poate păstra o stare de indiferenţă, dar aceea a unui sunet altul decît cel următor niciodată".

Philippide avea în vedere aici, în primul rînd, ceea ce mai tîrziu P. M e n z e r a t h şi A. de L a c e r d a, *Koartikulation, Steigerung und Lautabgrenzung*, Berlin und Bonn, 1933, au numit coarticulare[4]. Dar, cum rezultă din partea finală a citatului, Philippide se gîndea şi la o stare de indiferenţă a limbii — ar trebui să adăugăm : şi a celorlalte organe articulatorii. Informaţii în plus despre această stare de indiferenţă, identidicată cu starea de repaus a organelor articulatorii, dă Philippide [79] la § 82 (p. 122), unde se atrage atenţia şi asupra timbrului vocalic implicit deosebit, specific, al consonantelor muiate : „Chiar fără influenţă din partea sunetelor invecinate un sunet oarecare poate cuprinde în el insuşi elementele unui nou sunet, care, tot dezvoltîndu-se, ajung de dau naştere unui sunet nou. Astfel, în general, toate sunetele (Philippide se gîndea la consonante) au propensia — propensie variabilă după limbi şi dependentă de starea de repaus a limbii, — de a se articula cu amestecul unui element vocalic oarecare : la noi românii elementul vocalic este *î* (pentru a te convinge de dînsul articulează izolat diferite explozive şi spirante). În special sunetele palatele se produc numai decît cu un bogat element de *i* într-însele, şi încă cu mai mult element de *i* [se produc] sunetele muiate — nu numai în limba noastră, dar în toate limbile — ; tot aşa velarele (guturalele) cuprind în ele în mod necesar elemente din vocalele velare (la noi din *î*)".

Philippide ar fi trebuit să arate în ce condiţii consonantele nu mai prezintă timbrul vocalic al vocalei care urmează după el. Învăţatul ieşean considera acolo ca o astfel de condiţie numai pronunţarea izolată a consonantelor. Dar de fapt timbrul vocalic implicit independent apare şi în alte împrejurări, pe care le vom indica noi mai jos.

În *BIFR*, II, p. 255, p. 251—256; III, p. 139—140 şi 140—143, IV, p. 204, 211, şi V, p. 95—96 şi 103—106, am reluat ideea lui Philippide despre sunetul implicit al consonantelor (cu ocazia

[4] Trebuie să spunem că aceşti cercetători au vorbit numai de pregătirea buzelor pentru articularea vocalei care urmează unei consonante linguale (de exemplu, în *ka*) chiar în timpul articulării consonantei linguale care o precede, nu şi de pregătirea articulării linguale a vocalei următoare în timpul consonantei care o precede. Ei n-au avut în vedere articularea vocalică proprie consonantei, explicabilă prin starea de repaus a organelor articulatorii care nu iau parte la articularea consonantei.

discuției vocalelor nazale din română, în II și V, 103—106, și în general în IV și V, p. 95—96), întrebuințînd expresia vocală implicită, atunci cînd sunetul implicit este vocală. Dar, în locurile citate, eliminam (fără să atrag atenția asupra faptului) cazurile în care vocala implicită este determinată de vocala următoare, deci cazurile de coarticulare (de întrepătrundere a sunetelor). Apoi, urmînd pe unii elevi ai lui Philippide, am numit acolo vocală implicită și vocala care apare după consonante cînd sînt pronunțate izolat, în mod spontan (la români, pronunții ca: *bî, cî, dî, ki, ği* etc., utilizate în școlile elementare; la francezi pronunții ca *bö, sö, dö* — cu *e* mut sau mai bine zis caduc, — utilizate în școlile elementare franceze). Am susținut acolo că această vocală este identică cu timbrul vocalic implicit al consonantelor. Afirmația nu este însă valabilă pentru toate cazurile, căci, în limbi ca maghiara, bulgara etc. și chiar în unele dialecte române, ca cele din vestul teritoriului dacoromân, după consonantele muiate pronunțate izolat apare tot o vocală velară, deci *kî, ğî*[5]. Pentru că vocala care apare după consonante, cînd sînt pronunțate izolat și in mod spontan, este o vocală propriu-zisă, automată, iar nu implicită, socotesc că este potrivit să se facă și o distincție terminologică și să se vorbească de timbrul [80] vocalic implicit și de vocala implicită postconsonantică, ca de două realități deosebite, deși în strînsă legătură una cu alta.

În articolele mele citate, am arătat (după Philippide) că una din cele două vocale, implicite postconsonantice este vocala stării de repaus a organelor articulatorii. Cu atît mai mult vom admite că, în limbile care au o singură vocală implicită postconsonantică, ca franceza, ea este vocala stării de repaus. Este firesc ca în pronunția izolată spontană a consonantelor să apară această vocală a stării de repaus, căci limba și celelalte organe articulatorii tind, după pronunțarea consonantei, spre poziția de repaus. Dar această poziție de repaus apare și în timpul vorbirii, atunci cînd organele articulatorii sau părțile lor care nu iau parte la pronunția unei consonante nu au de pronunțat vocale. Teoretic, deci, la orice consonantă din vorbire ar trebui să găsim timbrul vocalic implicit

[5] Probabil, africatele *č* și *ğ* din dialectul maramureșean, care au o pronunție specială și cer după ele *ă* și *î* în mod obligatoriu în loc de *e* și *i*, sînt de acest tip: deși articulația lor specifică este palatală, ele capătă spre sfîrșitul lor o articulare specifică secundară (implicită), velară.

al stării de repaus. Dar deoarece, în pronunția consonantelor urmate de vocale, organele articulatorii neîntrebuințate la pronunția consonantei anticipează articulația vocalei următoare, timbrul vocalic implicit al stării de repaus este înlocuit la ele cu timbrul vocalic al vocalei următoare. Așadar, timbrul vocalic implicit *i* al unei consonante este înlocuit, în unele cazuri, cu timbrul vocalei următoare[6]. Timbrul vocalic al stării de repaus se păstrează cînd o consonantă este urmată de altă consonantă sau se găsește în poziție finală. Mă refer la fapte din limba română, dar desigur lucrurile stau astfel cu cele mai multe dintre limbi. Astfel *-n-* și *-r* din *inferior*, și *ns*, *c* și *r* din *inspector* au timbrul vocalic implicit *i* și articulația corespunzătoare[7], pe cînd *f* din primul cuvînt și *p* din al doilea cuvînt au timbrul vocalic implicit *e* sau *i* și articulația corespunzătoare, iar *t* din al doilea cuvînt are timbrul vocalic *o* sau *u* și articulația corespunzătoare. Probabil că acest timbru vocalic al vocalei următoare nu începe odată cu consonanța (bineînțeles cînd aceasta este spirantă, lichidă sau nazală; la explozive se poate vorbi numai de o explozie velară sau palatală); probabil că acest timbru (și articulația corespunzătoare) coincide numai cu faza finală a consonanței (metastaza, în terminologia lui M. G r a m m o n t, *Traité de phonétique*). Cercetarea acestor probleme cu ajutorul aparatelor va aduce desigur lămuriri în plus. P. M e n z e r a t h și A. de L a c e r d a, *op. cit.*, nu se ocupă de poziția limbii. Dar în cuvîntul *itinerar*, *t* și *n*, fiind cuprinși între vocale palatale, se pronunță numai [81] cu limba în poziția palatală a lui *i* sau *e* (tot așa primul *r* din *inferior*). În aceste cazuri, timbrul vocalic implicit propriu al consonantei este înlocuit cu timbrul vocalelor vecine, de

[6] În unele limbi (abhaza și adîga), timbrul vocalic implicit al consonantei determină el natura vocalei următoare (în alți termeni: distribuția vocalelor este determinată de timbrul vocalic implicit al consonantelor care le preced). Dar cazul acesta se întîlnește destul de rar pentru toate consonantele. În rusă și română numai consonantele muiate determină natura vocalei următoare.

[7] Am arătat altădată, (*BIFR*, II și III, locurile citate) că *n* și *m* înainte de spirantă sînt, în limba română, niște *i* consonantici nazali cu o ușoară mișcare a vîrfului limbii spre alveolele dinților superiori, că, în aceste cazuri deci, aproape că avem numai timbrul vocalic implicit plus nazalitatea. Evident, așa ceva nu este posibil la un *n* sau *m* urmat de vocală, la care ocluziunea este realizată, iar limba capătă poziția vocalei următoare.

caracter palatal (am putea adăuga : și de caracter rotunjit sau în același timp palatal și rotunjit)[8].

Dar consonantele muiate, ca *ń*, *ḱ*, *ǵ*, *x́*, *γ́*, *č*, *ğ*, *ŝ*, *ẑ* (acestea din urmă notate și cu *ś* sau *ź*), au un timbru specific de *i* care nu poate fi suprimat niciodată, căci acest timbru de *i* nu depinde de vocala următoare (chiar dacă ea este *e*, *i*, cum se întîmplă dealtfel numai cîteodată) ci e dată în natura consonantei (de natura articulării ei specifice). P h i l i p p i d e n-a făcut precizările necesare, anume că, în acest caz, nu mai avem a face cu moment secundar în articulare. Trebuie să considerăm muiate sau moi (*č*, *ğ*, *ŝ*, *ẑ* sînt numai moi, căci nu apar ca muiate ale altora) numai acele consonante care au o asemenea articulare, nu și pe cele care au în vorbire limba în poziția lui *i* și posedă un timbru de *i* numai datorită faptului că sînt urmate de *e*, *i*, *ea*, *io* etc. La acelea, adevărata articulare se găsește în articularea izolată, cînd după ele apare *î* (vocala stării de repaus).

Fonologii au luat în discuție faptele despre care vorbesc aici, dar n-au dat problemei toată importanța pe care o prezintă. N. S. T r u b e t z k o y le-a înregistrat întîi (în articolul *Die phonologischen Systeme*, *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, IV, p. 96—116) printre diversele categorii de ton propriu (Eigenton) ale sunetelor. Ele intrau acolo alături cu deosebiri ca cele dintre consonantele obișnuite și cele emfatice sau cele dintre consonantele obișnuite și cele cerebrale, care nu sînt deosebiri de timbru vocalic, ci de timbru consonantic propriu-zis și de loc al articulării. Era pe de o parte o încadrare eronată, căci unele din aceste fapte se explică tot prin locul de articulare ; și era pe de altă parte o încadrare prea largă, o încadrare care făcea să se piardă caracterul faptelor despre care vorbim. În *Grundzüge der Phonologie*, p. 122—27 (traducerea franceză, 1957, p. 144—150), Trubetzkoy a corectat eroarea și a tratat faptele în discuție de-a dreptul la particularitățile de „localizare" (eu aș fi zis : de loc articulatoriu) ale consonantelor. Dar și în acest caz, faptele în discuție sînt tratate împreună cu consonantele emfatice muiate și velare (poate că acestea trebuie tratate acolo) și cu consonantele

[8] După cît aflu din N. S. T r u b e t z k o y, *Die phonologischen Systeme*. *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, IV, p. 99, în rusă vocala palatală ar avea influență și asupra unor consonante care preced pe cea care precede vocala în chestiune. Astfel, *s* în *svéčka* (fon. *śvéčka*) este muiat.

clicuri (Schnalzlaute) și, deci, nu și-au recunoscut caracterul lor[9], căci abia se vorbește de un timbru vocalic al consonantei, fie [82] cînd se exemplifică, fie în definiție, unde se spune (p. 122): „eine bestimmte Färbung (d. h. eine Art von vokalischem Eigenton)" ; trad,. fr., p. 144 : „une nuance particulière (c'est-à-dire une espèce de timbre vocalique)". Traducătorul francez mai redă pe Färbung (p. 122) și prin coloration, pus între semnele citării (p. 145)[10]. Trubetzkoy recunoaște (p. 122 ; tr. fr. p. 144—145) că această colorare a consonantelor se produce prin modificarea articulațiilor nespecifice ale consonantei, dar se exprimă altfel : „Din punct de vedere articulatoric, este vorba de faptul că una din seriile de localizare (seriile după locul de articulare), (anume seria nemarcată) prezintă poziția organelor articulatorii care este normală pentru seria fundamentală sau înrudită corespunzătoare, pe cînd seria cealaltă (seria marcată) asociază acestei poziții a organelor o lucrare accesorie [=o articulare secundară] a organelor sau a părților organelor care nu participă imediat la lucrarea [= articularea] principală". În fond, avem a face cu explicațiile date de R. Jakobson în *K charakteristike evrazijskogo jazykovogo sojuza*, Paris, 1931 (acum textul în Jakobson, *Selected Writings*, p. 144—201 ; pe noi ne interesează p. 162—164) și în *Über die phonologischen Sprachbünde*, *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, IV, p. 234—240, unde se recunoaște că diversele tonuri proprii ale consonantelor stau în legătură cu diverse activități secundare (Nebentätigkeiten ; în rusă, dopolnitel'naja rabota) ale organelor articulatorii. Dar Jakobson face o precizare care lipsește la Trubetzkoy, și anume că, la sunegele palatale *t'*, *d'*, *ń*, *ḱ*, *ǵ* etc., această lucrare a organelor articulatorii nu mai este accesorie, ci principală, cum și noi am spus-o mai sus. Jakobson face distincția, întemeiată, între consonante palatale și consonante palatalizate. Eu aș crede că cele palatalizate au sunet implicit palatal numai în cuvînt, nu și în pronunție izolată. Apoi mai e de spus că Trubetzkoy nu înțelege deloc na-

[9] Trubetzkoy a tratat despre timbrul consonantic implicit nazal al vocalelor la capitolul consacrat particularităților de rezonanță. El distinge și la consonante particularități de rezonanță, dar nu cuprinde între acestea timbrul vocalic implicit al consonantelor, ci numai nazalitatea consonantelor ca *b*, *d*, *g* etc.

[10] A. Martinet, *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, VIII, p. 282—285 (în cadrul articolului *Rôle de la corrélation dans la phonologie diachronique*), și *Économie des changements phonétiques*, Berna, 1955, întrebuințează expresia : timbru fonologic propriu al consonantelor, de asemenea nepotrivită.

tura vocalei implicite postconsonantice, pe care o denumeşte, după vechea fonetică, v o c a l ă i n d i s t i n c t ă (p. 105; trad. fr., 124). Dacă ar fi văzut că această vocală este în genere aceea a stării de repaus, ar fi putut să explice un lucru care rămîne neexplicat în *Gründzuge der Phonologie* (p. 122; trad. fr., p. 144): de ce, dintre diversele serii de vocale (clasificate după timbrul vocal), numai cea cu timbru velar (de *ĭ*) este seria normală, adică nemarcată, pe cînd celelalte sînt seria marcată. De aceea pronunţia izolată a consonantelor este un criteriu de a stabili inventarul fonemelor, cum am susţinut în *BIFR*, V, p. 104—107.

Trubetzkoy şi Jakobson, şi mulţi alţi fonologi contemporani, au admis că, în conştiinţa indivizilor vorbitori, timbrul vocalic implicat al consonantelor [83] se reflectă ca o particularitate a consonantei. Acest lucru este valabil numai pentru seria velară, care este luată ca serie neutră, de bază. Pentru celelalte serii, timbrul vocalic implicit se reflectă ca vocala corespunzătoare, în funcţie consonantică, plasată imediat după consonantă, aşa cum ne arată ortografia fonetică a deverselor limbi literare în care există asemenea consonante. Timbrul vocalic implicit velar al consonantelor care este luat ca timbru neutru, de bază, nemarcat, nu se notează în scris. Ca să dăm un exemplu, în limba română, timbrul palatal al consonantelor apare notat ca *i* (mai de mult, *ĭ* (*mulţi*, *corbi* etc.) sau *e* (*teacă*), timbrul rotunjit apare notat ca *o* (*toacă*), iar timbul palatal şi rotunjit (*ü*) apare notat ca *io* înainte de *a* (*lioarcă*, *chioară* etc.) şi ca *i̯* înainte de *o*, *u* (*chior*, *chiup* etc.). Numai pe plan acustic şi fiziologic se poate vorbi de realităţi unitare: consonante cu un anumit timbru vocalic sau consonante velare, palatale etc.; pe plan fonologic, exceptînd seria velară, care se reflectă în conştiinţa indivizilor vorbitori monofonematic, avem a face cu nişte realităţi polifonematice. Fonologii au transpus, deci, în acest caz, pe planul fonologic, al conştiinţei indivizilor vorbitori, o realitate acustică şi fiziologică. Dar asupra acestor probleme vom reveni cu altă ocazie, cînd vom discuta şi teoria lui E. P e t r o v i c i despre fonemele limbii române. Vom adăuga numai că consonantele palatale (nu cele palatalizate) se deosebesc, chiar pentru conştiinţa indivizilor vorbitori, de cele palatalizate, nu numai prin timbrul vocalic implicit, dar şi prin „timbrul" lor consonantic specific.

Trubetzkoy n-a înţeles nici altceva: că lichidele şi nazalele sonante (cu funcţie silabică) au şi ele, cum nici nu se poate altfel, acest timbru vocalic implicit. Noi vom preciza că, întrucît asemenea consonante sînt cu mult mai lungi decît cele obişnuite, — ele au doar funcţie de vocală, — timbrul lor vocalic implicit este mai

lung ca cel al consonantelor obișnuite, prezentînd anume lungimea unei vocale obișnuite. Învățatul rus a vorbit, în asemenea împrejurări, de un sunet de tranziție (Gleitlaut) (vezi *Grundzüge der Phonologie*, p. 54 și 167 ; trad. fr., p. 62 și 198 ; se vorbește acolo despre *r* sonant din sîrbocroată, ceea ce este evident fals. Trubetzkoy spune pe drept că acest timbru vocalic este relevant (apare conștiinței indivizilor vorbitori ca un fonem aparte) numai cînd se găsește și în sistemul vocalic al limbii respective, nu și atunci cînd el nu se găsește, ca în sîrbocroată. Dar exemplul dat de creatorul fonologiei pentru primul caz este eronat : bulg. *sărțe* „inimă" nu posedă un *r* sonant, ci un *ăr*. Ar fi trebuit să se invoce cazul limbii slave vechi (bulgare vechi), în care consonantele *ḷ*, *ḷ́*, *ṛ*, *ṛ́*, cu două timbre vocalice, ъ și ь, erau percepute și transcrise polifonematic лъ, ль, ръ, рь.

Timbrul vocalic implicit este o realitate fonetică mai importantă decît se crede și, pînă astăzi, rău înțeleasă de lingviști. Este de dorit ca, atît în studiile asupra limbilor literare, cît și la anchetele dialectale pe teren, atenția cercetătorilor să se îndrepte asupra lui [84].

ÎNCHIDERI ȘI DESCHIDERI ALE VOCALELOR ÎN PRIMELE TIMPURI ALE LIMBII ROMÂNE*

CUVÎNT LĂMURITOR

Lucrarea de față a luat ființă, într-o primă redacție, în anii mei de studii la Universitatea din Iași (1930—1933). Ea s-a născut din felul cum am reacționat la ideile de fonetică evolutivă a limbii române pe care le cuprindea cursul universitar al lui Alexandru Philippide și opera fundamentală a acestuia, *Originea românilor*, precum și opera lui Iorgu Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă și e*, Iași, 1921. Luînd cunoștință de ideile foștilor mei profesori, le-am acceptat sau le-am respins, le-am corectat sau le-am completat chiar de pe atunci. O parte din rezultatele acestei munci au fost publicate, cu dezvoltări, în unele din articolele mele anterioare: altele sînt cuprinse în lucrarea de față; altele, încă inedite, vor fi publicate ulterior. Mi se conturau atunci și unele idei de fonetică generală, care rezultau chiar din examinarea faptelor de limbă românești. Lucrarea a fost îmbunătățită și adusă la curent cu publicațiile [III] științifice mai noi în deceniul al cincilea și spre sfîrșitul deceniului al șaselea. Am luat de asemenea atitudine pro sau contra teoriilor cuprinse în aceste lucrări. Numai literatura din deceniul nostru n-a fost luată în seamă. Vom face aceasta într-o lucrare specială. Am ținut să nu transform lucrarea

* Apărut la Craiova, în 1970, sub forma unui volum multiplicat (123 p., 99 exemplare) în cadrul colecției *Memorii. Seria lingvistică*, IX, a Centrului de științe sociale din Craiova al Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România.

prea mult față de ceea ce a intenționat ca să fie în prima ei redactare. Aceasta explică unele trimiteri la opere pe care atît lingviștii români cît și cei străini nu le mai citează astăzi, ca *Tratatul de fonetică* al lui M. Grammont. Și aceasta explică și faptul că am invocat adesea metode de observație fonetică foarte simple, deși în fond infailibile, ca examinarea mișcărilor organelor articulatorii cu ajutorul unei oglinzi și al luminii solare. Diverse împrejurări m-au împiedicat de a publica această lucrare mai devreme. După părerea mea, multe din problemele discutate aici n-au fost lămurite, sau judicios rezolvate nici pînă în prezent, așa că lucrarea își păstrează aproape integral valoarea [IV].

INTRODUCERE

Dezvoltarea sunetelor limbii române prezintă încă numeroase aspecte necercetate. Programul de lucru al neogramaticilor în domeniul foneticii române n-a fost încă dus pînă la capăt, poate și din cauza disprețului care a căzut asupra acestei școli lingvistice în deceniul al treilea al secolului nostru. O serie de prefaceri fonetice ale limbii române au rămas încă neidentificate, din cauză că cercetătorii s-au limitat adesea la stabilirea unor formule de corespondență între latină și română, fără a urmări întotdeauna schimbările sunetelor și cronologia acestor schimbări[1]. În alte cazuri, formularea schimbărilor întîmpină [1] dificultăți din cauză că schimbările apar în prea puține cuvinte și din cauză că aceste cuvinte prezintă tratamente divergente. O studiere mai amănunțită a unora din transformările fonetice ale limbii române ni s-a părut necesară. Pentru rezolvarea problemelor am recurs la mai multe metode, destul de puțin utilizate de lingviștii care au lucrat în domeniul foneticii istorice a limbilor indoeuropene, romanice, germanice, slave.

[1] Am atras atenția și altă dată (în articolul . *i > ă în macedoromână, meglenoromână și istroromână*, *Arhiva*, Iași, XLVI, 1939, p. 271—275), că istoria sunetelor limbii române s-a făcut adesea avîndu-se în vedere numai faza lingvistică latinească și cea românească atestată în texte, că s-a urmărit deci numai stabilirea unor corespondențe între cele două stadii lingvistice, fără a se căuta să se descopere schimbările fonetice care au avut loc între aceste stadii și se ascund sub diversele formule fonetice [104].

După explicațiile date schimbărilor fonetice în epoca neogramatică și la începutul secolului al XIX-lea, structuralismul lingvistic a încercat explicații cu totul noi, care sînt luate ca model astăzi de unii lingviști, români sau străini, în explicarea schimbărilor fonetice ale limbii române. Autorii noilor teorii despre cauzele schimbărilor fonetice nici n-au căutat măcar să combată vechile explicații. Ei au trecut de-a dreptul la alte explicații, susținînd că acestea sînt mai îndreptățite decît cele vechi pentru [2] că au în vedere sistemul „fonologic" și nevoile funcționale ale limbii. Fără a considera juste explicațiile date altădată schimbărilor fonetice — numai cele prin substrat erau întemeiate —, socotim că nici cele mai noi nu constituie un progres în cercetarea cauzelor schimbărilor limbii. Dealtfel, explicațiile structuraliste nici n-au putut fi aplicate unor schimbări fonetice. O teorie justă despre cauzele schimbărilor fonetice, ca și despre cauzele limbii în general, nu se poate crea decît prin examinarea atentă a schimbărilor fonetice ale diverselor limbi. De aceea socotim că cercetarea minuțioasă a unor tendințe fonetice poate constitui o bază pentru rezolvarea justă a problemei cauzei schimbărilor fonetice. Pentru moment vom spune numai că noi considerăm evoluția fonetică nu ca o cauză a sistemului fonetic, cum s-a făcut de obicei pînă pe la 1930 (numai școlile structuraliste fac cîteodată, din acest punct de vedere, excepție), ci ca o schimbare în vederea realizării unui sistem. Sistemul fonetic se adaptează mereu la baza articulatorie [3] și deci ele se produc în vederea realizării noului sistem fonetic impus de baza articulatorie.

Vom discuta în acest studiu prefacerile vocalelor cu deschidere mare și mijlocie în vocale cu deschidere mică și prefacerile vocalelor cu o deschidere mijlocie în vocale cu deschidere mare sau în diftongi care conțin vocale cu deschidere mare (diftongarea vocalelor *é* și *ó*, realizată atunci cînd în silaba următoare se găsește *ă* sau *e*, intră deci în procesul pe care-l avem în vedere). Asemenea fenomene s-au petrecut în epoca de formație a limbii române, pe care, pe plan fonetic și morfologic, o socotim încheiată prin secolul al VII-lea (în momentul cînd începe influența slavă), și cîtva timp după aceea. Deși unele din ele au fost mult discutate pînă acum, nu s-a spus tot ce se putea spune, și, în multe probleme, cercetătorii s-au oprit la păreri eronate. Schimbările în discuție

dovedesc existența, în acele epoci, a unei tendințe de închidere a vocalelor mai deschise și a unei tendințe de deschidere [4] a vocalelor mijlocii. Scopul articolului de față este acela de a formula exact schimbările discutate și de a le stabili cronologia, mai puțin de a da explicații, pentru că, după cum am spus, noi considerăm eronate aproape toate explicațiile date pînă astăzi schimbărilor fonetice.

Planul lucrării de față este determinat de necesitățile de argumentare. Vom discuta mai întîi fenomenele de închidere, întrucît lămurirea problemelor care se pun în legătură cu ele este necesară pentru discuția fenomenelor de deschidere. Dintre fenomenele de închidere, vom discuta întîi fenomenele mai noi, care sînt mai clare, pentru a trece la cele mai vechi, în mod fatal mai obscure. Am considerat schimbările fonetice ca schimbări ale unor articulații și numai prin aceasta și ca schimbări ale unor „foneme".

Am simțit nevoia de a da un nume celor trei categorii de vocale care se pot distinge din punct de vedere al deschiderii lor, lucru făcut dealtfel și de alții. Am folosit următoarele expresii : *vocale de deschidere* [5] *mică* sau *minimă* pentru a denumi sunetele *î*, *i* *u* ; *vocalele de deschidere mijlocie* pentru a denumi sunetele *ă*, *e*, *o*, și *vocale de deschidere mare* sau *maximă* pentru a denumi sunetele *a*, *ä* (*a* palatal) și *å* (*a* rotunjit). De fapt, nu toată lumea admite o asemenea clasificare a vocalelor românești și prin urmare nu toată lumea va putea accepta numirile propuse aici. Totuși, chiar o examinare numai cu ajutorul unei oglinzi a mișcărilor pe care le face maxilarul inferior la articularea diferitelor vocale ne arată că el se depărtează de cel superior cam tot atît de mult la fiecare din categoriile distinse de noi și că gradul de depărtare este deosebit de la o categorie la alta. E drept că gradul de deschidere a unei vocale este determinat de articularea limbii și a buzelor ; dar mișcarea maxilarului inferior se face în vederea articulațiilor acestor organe și prin urmare ea este un indiciu al deschiderii sunetului. Asupra clasificării vocalelor românești vom reveni într-un articol special, cînd vom intra și în amănunte și vom discuta teoriile [6] mai noi. (În ce privește caracterul seriei *î*, *ă*, *a* în raport cu celelalte două serii, *i*, *e*, *ä* și *u*, *o*, *å*, el este, după convingerea noastră, velar, iar nu medial sau central ; a se vedea și cele spuse de noi în BIFR, V, p. 324–325 și mai jos, § 13.)

I. ÎNCHIDEREA VOCALELOR ACCENTUATE URMATE DE NAZALE

A. SCHIMBĂRILE VOCALELOR DE DESCHIDERE MIJLOCIE ACCENTUATE ȘI URMATE DE NAZALE

§ 1. Formulele de prefacere a lui *é* urmat de nazale sînt următoarele:

1. *é* + *n* (ori *m*) + cons. (afară de *mn*) > *í* + ... ;
2. *é* + *n* + voc. > *i* + ... ;
3. *é* + *ń* + voc. > *i* + ... ;
4. *é* + *m* + voc. > *é* + ...

Cazul 3 n-a fost formulat pînă acum deosebit, din cauza puținătății exemplelor, și a fost cuprins în cazul 2. Întrucît însă *ń* e un sunet deosebit de *n*, formula 2 nu cuprinde cazul 3, decît dacă luăm starea de lucruri din limba latină, cultă și populară [7]. Dar schimbările fonetice ale unei limbi trebuie să fie formulate plecîndu-se de la starea fonetică imediat anterioară producerii lor. Întrucît fenomenul în discuție s-a produs în limba română destul de tîrziu (vezi A. Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 38), cînd grupul latinesc popular *-niu* era înlocuit cu *-ńu*, este necesar să luăm în discuție și cazul cînd *é* era urmat de *ń* + voc. Pentru acest caz, cele două exemple pe care le avem: *vénio* > **vieńu*, apoi, prin analogie, **véńu* > **víńu* > **víįu* > *viu*, și *téneo* > **tieńu* > **țeńu* > *țińu* > *țiįu* > *țiu*, prezintă tratamentul *i*, care trebuie însă pus la îndoială, căci *i* ar putea proveni și prin analogie cu formele în care avem un *n* + voc. Formele *viu* și *țiu*, *țiįu*, *țiįu* se găsesc astăzi în Muntenia, estul Olteniei, Ardealul fără Țara Hațegului, fără fostul județ Arad, fără sudul fostului județ Bihor, fără Maramureșul de nord și est și fără Țara Năsăudului, apoi în jumătatea de sud a Moldovei (situația aceasta este indicată de ALRM, I, 143 „eu țin" și 145 „eu spun"). Este încă probabil că formele cu *n*: *țin*, *vin*, care se [8] găsesc în restul teritoriului dacoromân, au fost create (în ce fel, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 289—296), după ce, pe cale fonetică, *é* + *ń* + voc. devenise *i*. Pentru dialectul maramureșean, pentru mr. și mgl. și pentru unele graiuri din Muntenia și sudul Ardealului, unde avem forme cu *ɣ* sau forme care presupun acest sunet — cf. mar. *ɣińe* „vine", *șî-i ińi* „și vei veni", *ei zińi* „vei veni" (T.

P a p a h a g i, *Graiul și folklorul Maramureșului*, p. LX și 236) — trebuie să admitem ca formă de bază ⁺*γi̯i̯u* (<⁺*γéńu*) și ⁺*γi̯u*.

§ 2. Formulele de prefacere a lui *ó* urmat de nazale sînt următoarele :

1. *ó* + *n* (ori *m*) + cons. (afară de *mn*) > *ú* + . . . ;

2. *ó* + *n* + voc. > *ú* + . . .[2];

3. *ó* + *ń* + voc. > *ú* + . . . în Muntenia (pentru restul teritoriului dacoromân lipsesc exemple) ;

4. *ó* + *m* + voc. > *ó* + . . .

Pentru cazul 3, schimbarea nu-i formulată de obicei deosebit, din aceleași cauze [9] ca și la *é* + *ń* + voc. Numai A l. G r a u r, *BL*, IV, p. 103—104, face excepție, susținînd că tratamentul vocalelor diferă după cum ele erau urmate de *n* sau de *ń*. Dacă lăsăm la o parte sufixul *-ói̯u*, care, cum vom vedea (§3), nu poate servi la stabilirea formulelor în discuție, singurele cuvinte care mai pot fi invocate pentru a ilustra situația fonetică de la nr. 3 sînt : *pui̯u*, *spui̯u*, care se găsesc pe același teritoriu ca și *vi̯u*, *ți̯u*, apoi *gutúi̯u* < *colóneus* și *gutúi̯e* < *colónea*, care se găsesc în Muntenia și, probabil, și în sudul Ardealului. În Banat avem *gutîń*, în Ardeal *gutîi̯u* și *gutii̯u* (cf. A l. G r a u r, *BL*, IV, p. 86), la care eu adaug *gutîi̯ și gutîi̯e* din fostul județ Arad (vezi *Graiul nostru*, II, p. 134 și 135) și, probabil, și din alte părți, iar în Moldova avem *gutắi̯u* și *gutắi̯e*. Aria atît de întinsă a formelor cu *î* și *ă* ne determină să presupunem că formele moldovenești nu vin din **gutói̯u* și **gutói̯e*, ci din **gutắńu*, **gutắńe*, și că deci, în regiunile cu *î* a putut avea loc o prefacere a lui *ó* în *ắ*, iar nu o prefacere [10] a unui *ú*, provenit din *ó*, în *î́*. Primele două exemple prezintă tratamentul *u*, dar acest tratament, întocmai ca și în cazul lui *vi̯u* și *ți̯u*, nu e sigur, căci *u* a putut apărea prin analogie cu formele în care avem un *n* + voc. Sigure sînt numai celelalte două exemple, dar ele ne dau informații numai pentru Muntenia.

Gutắi̯e este singurul cuvînt pe care se sprijină A. P h i l i p p i-de, *Orig. rom.*, II, p. 84—85, pentru a susține că și *ú* se preface sporadic în *ắ*, căci el crede că *gutắi̯e* provine din *gutui̯e*. De fapt, formularea dată acolo e mai largă : „*u* accentuat și neaccentuat apare cîteodată prefăcut în *ă*, *î*". Întrucît însă Philippide n-a cunoscut formele ardelene și bănățene ale cuvîntului în discuție (și de fapt și ale lui *gutắi̯u*), urmează că el admitea o schimbare

[2] Este greu de explicat mr. *ǵone* („tînăr") < lat. *juvenis*. Poate că el nu reprezintă faza cea mai veche provenită direct din latină, ci s-a creat dintr-un mai vechi **ǵúne*, urmașul direct al cuvîntului latin în epoca de formare a românei. [104]

a lui *ú* în *ắ*. Dar o asemenea schimbare presupune pe de o parte pierderea rotunjirii buzelor, iar pe de alta, o deschidere. Cum în dacoromână nu avem un fenomen de deschidere a lui *ú* în *ó* (decît numai cînd *ú* este urmat de un *o* neaccentuat: *núor* > *nóur*) ori a lui [11] *î́* în *ắ*, trebuie să admitem că *gutắie* nu provine din *gutúie*, ci sau din **gutóie*, sau din **gutắñe*. Am arătat însă mai sus, că originea într-un **gutóie* pare puțin probabilă. Prin urmare, schimbarea de care vorbește Philippide, *loc. cit.*, trebuie formulată astfel: *ú* se preface cîteodată în *î́*; *u* neaccentuat se preface cîteodată în *î* și *ă* (*ă* negreșit, provenit din *î*, prin alternarea lui *ă* și *î* neaccentuați). Bineînțeles, în *gutî́ñ*, *gutî́iu*, *gutî́ie*, *î* trebuie considerat ca provenind nu din *ú*, ci, printr-o schimbare de care va fi vorba mai jos (§ 5—6), dintr-un *ắ*, care, la rîndul său, a putut proveni din *ó*. Cuvintele acestea ar sprijini deci formula unei schimbări fonetice *ó* > *ắ*, despre care Philippide n-a vorbit. Adaug că nu putem ști dacă în unul din celelalte exemple date de Philippide pentru a sprijini formula prefacerii lui *ú* în *î́*, anume *plămî́n* < *pulmone*, *î́* provine dintr-un *ú* sau dintr-un *ắ*, care, la rîndul lui, ar proveni din *ó*. Numai că *adînc* < *adŭncus*, *osînză* < *axŭngia* [12] și dial. *porîmb* < *palŭmbus* avem o prefacere a lui *ú* în *î́*.

Al. Graur, *BL*, IV, p. 84—87, căruia i-a scăpat că, pe lîngă Tiktin și Șăineanu, și Philippide a considerat forma *gutui* de origine latină[3] și că a fost posibilă o schimbare a lui *ó* în *ắ*, a respins etimologia *coloneus*, care, după părerea sa, nu explică forma bănățeană, ardeleană și moldoveană a cuvîntului, și a admis, pentru tot teritoriul românesc, un latinesc popular **cottaneus* (derivat din *cottanus*), care ar fi dat *gutî́iu*, iar în Moldova *gutắiu*. Forma muntenească *gutuiu* este explicată de Graur prin *gutî́iu*, în care *î́* s-ar fi asimilat la *u* din silaba anterioară. Explicația aceasta, dată formei muntene, este însă cel puțin tot atît de dificilă cît și explicația propusă de Philippide, cu corectarea făcută de noi mai sus. S-ar putea admite cu mai mare probabilitate că la baza formei muntene stă *coloneus*, iar la baza formelor din restul teritoriului dacoromân stă **cottaneus*, că avem deci o formă latinească populară deosebită de la o regiune [13] la alta a teritoriului pe care avea să se nască limba română. Cazuri de acestea se mai întîlnesc (de pildă, munt. *rinichi* < *reniculus*, față de băn., ard. și mold. *rărunchi* < *renu(n)culus*).

[3] Împotriva lui Meyer-Lübke, REW, 2436, Candrea și Densusianu, *Dicț. etim.*, și S. Pușcariu, *Ethym. Wörterbuch*. [105].

§ 3. Ca exemplu pentru cazul 3 ar trebui să fie invocat sufixul *-ói̯u̯* < *-oneus, -onius* (și *-oái̯e* < *-onea*); el nu prezintă însă schimbarea lui *ó* în *ú* nici pentru teritoriul în care *coloneus* a dat *gutui̯u̯*. Cauza acestei rămîneri în loc nu poate să fie cea arătată de G. P a s c u, *Sufixele românești*, p. 120, căci, după cum mi-a atras atenția Iorgu I o r d a n prin 1934, în mr. și mgl., unde omonimia dintre cele două sufixe, cu toată schimbarea lui *ó* în *ú*, ar fi fost exclusă din cauza păstrării lui *ń* și *l'*, avem *-ońŭ* și *-ul'ŭ*. Dealtfel în aceeași situație se găsește și Banatul. De asemenea, cade explicația dată de G r a u r, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, p. 100, conform căreia masculinul *-oi̯u̯* este o creație analogică tardivă după femininul *-oai̯e*, provenit din *-onia*, prin evoluție fonetică — după acest [14] învățat, femininul *-oai̯e* exista singur în limbă la început — ; căci, precum vom vedea cu altă ocazie, *-ońu* < *-oneus* a existat și el în mgl. Pe de altă parte, *ń* + voc. n-a împiedicat diftongarea lui *ó*, cum ne-o arată chiar *gutui̯* și *gutui̯e* (despre ultimul s-ar putea totuși spune că e analogic după *gutui̯u̯*). Acest lucru l-a văzut O. D e n s u s i a n u, *GS*, IV, p. 407. Dar afirmația acestui învățat, conform căreia menținerea lui *ó* este o enigmă, nu se poate accepta. H. T i k t i n, *Elementarbuch*, § 38, a afirmat că *ó* s-a păstrat în acest sufix „pentru că simbolizează mai bine decît alte sunete imaginea a ceva mare și puternic", deci din pricina simbolismului fonetic. Părerea aceasta a fost acceptată și de S. P u ș c a r i u, *Dacor.*, II, p. 36, care, însă, tot acolo, nota 2, se gîndește că sufixul în discuție ar putea fi împrumutat de la albanezi și sîrbocroați. Desigur, se poate admite o influență albaneză și sîrbocroată asupra sufixului românesc, cum spune Pușcariu (cf. sufixul albanez *-onjë* și cel sîrbocroat *-onja*), și [15] chiar o influență bulgară (cf. sufixul bulgar *-oj*), pentru care vezi G. P a s c u, *Sufixele românești*, p. 120. G. P a s c u, *Revista critică*, 12, 1938, p. 198—199 (în cadrul articolului *O nouă școală de filologie română*), respingea și el explicația lui Graur din *Nom d'agent et adjectif en roumain*, explicație care era de fapt, cum releva cercetătorul ieșean, o reluare a aceleia a lui P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 73, § 240, nr. 58. Pascu nu era de acord cu Graur, *BL.*, IV, p. 103—104, în ce privește deosebirea de tratament dintre *á* + *n* + vocală și *á* + *ń* + vocală; el pretindea că rezultatul final a fost pretutindeni *î*, cum arată *rîi̯e* < *rîńe* < lat. *aranea*, și că formele *călcăi̯*, *căpătăi̯*, *întăi̯* provin din cele cu *î*; dar el admitea, ca Graur, că *ó* + *ń* + vocală a rămas neschimbat în română, invocînd în sprijinul acestei păreri cuvîntul *puroi̯*, băn. *puroń*, mr. *prońu* și *proańe* < **puroneum*. După părerea noastră, Pascu

se înșela cînd admitea că în *călcăi*, *căpătăi* etc. avem o schimbare a lui *í* în *ă* ; mold. *rîie* este desigur un împrumut din celelalte dialecte [16] dacoromâne, provocat de faptul că genitivul și dativul moldovean *+răii* „rîii" se confunda cu adj. masc. pl. art. de nominativ și acuzativ *răii* „cei răi", iar *ó* + *ń* + vocală trebuia să devină *ú*. Dar avea dreptate Pascu, cînd pretindea că, din moment ce Graur a admis că *ó* urmat de *n* + vocală rămîne în română neschimbat, forma de masculin *-oi(u)* se explică fonetic tot atît de bine ca și cea feminină. După părerea noastră, cauza neprefacerii lui *-óńu*, **-óńă* în *-únu*, *-úńe* trebuie căutată în asocierea sufixului nostru cu sufixul *-ătoriu*, *-ătoare* (*călătoriu*, *călătoare*), *-itoriu*, *-itoare*, cu cuvinte ca *ağutoriu*, *ağutoare* etc., și cu *domn—doamnă* ; analogia cu aceste sufixe și cuvinte menținea pe *-ó-* la singular. Schimbarea lui *ó* + *ń* + voc. nu s-a produs nici în cuvîntul *čimpoi*, care vine din v. gr. συμφωνία, dar desigur printr-un intermediar tracodacic sau latin popular cu *ț*, **țiumpóniu* (cf. it. *zampogna*). Și acest cuvînt s-a integrat seriilor morfologice pomenite mai sus.

§ 4. Între soarta lui *é* și aceea a lui [17] *ó* urmați de nazale se constată, pentru cazurile în care tratamentul lor poate fi formulat precis, un paralelism perfect : 1. Schimbarea constă într-o închidere tot atît de mare pentru amîndouă sunetele. 2. În cazurile în care schimbarea se produce la *é*, se produce și la *ó* (anume cazurile *n* + cons., *m* + cons., *n* + voc.) ; în cazurile în care ea nu se petrece la *é*, nu se petrece nici la *ó* (anume cazurile *mn*, *m* + voc.). Dar, fiindcă schimbarea lui *é* + *ń* + voc. nu poate fi formulată în mod sigur, din lipsă de exemple, nici măcar pentru o singură regiune, paralelismul fenomenelor în această împrejurare nu poate fi constatat, ci numai presupus.

Paralelismul fenomenelor fonetice este un fapt des întîlnit în istoria sunetelor, dar el n-a fost folosit după cuviință de lingviști, la rezolvarea unor probleme de istoria sunetelor, deși asupra lui s-a atras atenția chiar de la începutul secolului nostru, de P. G. Goidànich, *Origine della dittongazione romanza*, Roma, 1906, p. 21—22, 120, 193 etc., *Le sintesi* [18] *linguistiche*, în A Gl It, XVII, 1910—1913, p. XXXVI—XXXVIII, și *Ancora delle sintesi linguistiche*, *ibidem*, XVIII, 1914—1922, p. 362—364, și de școala lingvistică franceză, care a considerat fenomenele fonetice paralele ca manifestarea aceleiași tendințe fonetice[4]. Paralelismul schimbărilor fonetice rezultă din simetria sunetelor în cadrul

[4] Fonologii au reluat problema, insistînd și ei asupra necesității de a se releva schimbările fonetice paralele. [105]

sistemului fonetic sau, ceea ce e acelaşi lucru, din existenţa seriilor fonetice paralele. Mai clar, el rezultă din faptul că schimbarea nu se exercită asupra unui sunet, ci asupra unei articulaţii şi atinge, prin urmare, toate sunetele care prezintă acea articulaţie (cf. M. G r a m m o n t, *Traité de phonétique*, p. 164). (Înţelegem că un sunet are atîtea articulaţii cîte organe iau parte la articularea lui.) Schimbările fonetice paralele sînt de fapt o singură schimbare fonetică, o singură schimbare articulatorie.

La *é* şi *ó* urmaţi de nazale, de pildă, articulaţia care se schimbă este gradul de deschidere a maxilarelor. Celelalte articulaţii, ca articularea palatală [19] a lui *é*, articularea velară a lui *ó*, articularea labială (rotunjirea buzelor) a lui *ó*, care nu-s comune ambelor sunete, precum şi altele comune, ca vibrarea coardelor vocale, rămîn aceleaşi şi după schimbarea gradului de deschidere. Schimbarea unui sunet care este simetric aşezat faţă de altul din altă serie ne dă deci dreptul să presupunem o schimbare asemănătoare, paralelă şi în aceleaşi împrejurări, a sunetului corespunzător. (Nu putem accepta expresia *serie corelativă*, întrebuinţată de structuraliştii praghezi, dat fiind că ea este mai puţin clară şi exactă decît expresia *serie paralelă*. Considerăm greşit, în tot cazul nepotrivit, să se vorbească, cum face aceeaşi şcoală, de *marcă de corelaţie*, în loc de *marca serială*, *marca seriei fonetice*, *elementul caracteristic al seriei fonetice*.) Ne putem folosi de principiul paralelismului schimbărilor fonetice pentru a stabili, prin ipoteză (anume prin analogie), schimbările pe care le suferă un sunet, în cazul cînd aceste schimbări nu se pot formula precis pe bază de exemple (cuvinte). De [20] aceea putem presupune că *é* + *ń* + voc. s-a transformat, cel puţin în Muntenia, în *i* + *ń* + voc.

Presupunerile făcute pe baza paralelismului fenomenelor nu sînt însă obligatorii, căci istoria limbilor ne arată că multor schimbări fonetice nu le corespunde o schimbare paralelă a sunetului simetric; sînt şi cazuri în care articulaţia se schimbă numai la un singur sunet, cu toate că ea se găseşte şi la altele. Faptele în legătură cu care stă acest paralelism sau lipsa lui n-au fost arătate. A. M a r t i n e t, *Économies des changements phonétiques*, Berna, 1955, p. 20, pare a admite (după Alphonse J u i l l a n d) că simetria sistemului fonetic rezultă din „necesităţi funcţionale şi presiuni structurale" şi că numai disimetria sistemului fonetic se explică prin disimetria organelor articulatorii. Mie mi se pare că atît simetriile, cît şi disimetriile sistemelor fonetice sînt reflexul simetriilor şi disimetriilor organelor articulatorii şi ale mişcărilor lor articula-

torii. Din cele spuse chiar acum rezultă că putem presupune [21] existența unor schimbări fonetice numai pe baza paralelismului schimbărilor.

Din faptul că ceea ce se schimbă este articulația comună mai multor sunete rezultă că schimbarea se petrece în același timp — cu aproximație în același timp — la toate aceste sunete. Fenomenele *én* > *ín* și *ón* > *ún* (le însemnăm așa pentru a ne exprima pe scurt) s-au petrecut deci în același timp.

§ 5. S-a vorbit pînă acum, la istoria sunetelor limbii românești, numai de închiderea vocalelor *é* și *ó* (accentuate) urmate de nazale. Dar oare, pe vremea cînd se petreceau aceste schimbări, nu exista în limba românească și sunetul *ắ* în aceleași împrejurări ? Dacă a existat, ne așteptăm, pe baza paralelismului fenomenelor, să fi suferit și el schimbări paralele cu aceea a lui *é* în *í* și a lui *ó* în *ú*, și anume ne așteptăm la o schimbare a lui *ắ* în *î́*.

În dialectul dacoromân, *ắ* s-a născut pe de o parte prin guturalizarea [22] (mai bine zis, velarizarea) lui *é*, și prin delabializarea (pierderea rotunjirii buzelor) lui *ó* (ca să nu mai vorbim de originea în *á* + nazale, pe care vom încerca s-o dovedim în acest articol, §8—17), iar, pe de altă parte, a venit de-a gata, prin cuvintele de împrumut, de origine bulgară, care aveau un *ắn* provenit din ѧ și ѫ (cuvinte intrate deci în limbă după ce ѧ și ѫ se prefăcuseră în bulgărește în *ăn*). Acel *ắ* urmat de nazale, care va fi existat în limba română înainte de fenomenul *ắn* > *î́n*, astăzi se găsește schimbat — tocmai prin acest fenomen —, în *î́*. Dar, pe de altă parte, putem avea astăzi un *î́* urmat de nazale, provenit prin guturalizarea unui *í*, care a provenit la rîndu-i dintr-un *é*, prin fenomenul *én* > *ín*. Prin urmare, raportul cronologic față de fenomenul *én* > *ín* (și *ắn* > *î́n*) nu va putea fi stabilit decît numai pentru acele guturalizări care se petrec numai la *e*, nu și pentru guturalizările care se petrec atît la *e*, cît și la *i*. În cazul acesta din urmă, nu putem ști dacă guturalizarea este anterioară sau posterioară [23] fenomenului *én*>*ín*; (A. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 43 și 49). Guturalizările pe care le-a suferit însă numai *e* s-au petrecut în mod necesar numai înainte de fenomenul *én* > *ín*. Guturalizările care se petrec numai la *e* și care sînt, prin urmare, anterioare fenomenului *én* > *ín* și *ắn* > *î́n*, sînt : guturalizarea prin labialele precedente și cea prin *t* și *d* precedenți. Pentru guturalizarea prin labialele precedente, vezi A. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 41. În ce privește guturalizarea prin *t*, *d*, nu putem fi complet siguri că e anterioară fenomenului *én* > *ín*, pentru că această guturalizare este sporadică, nu generală, și s-ar putea admite

că și *i* precedat de *t*, *d*, s-a guturalizat. Neexistînd însă în limbă un exemplu care să prezinte un *í* guturalizat, neprovenit din *é*, trebuie să admitem ca mult mai probabilă părerea că guturalizarea prin *t*, *d* anteriori s-a petrecut numai la *e* și a fost anterioară prefacerii lui *én* în *ín*.

Tiktin și Philippide au dovedit că, la munteni, și guturalizarea [24] prin *š* și *ž* s-a petrecut înainte de fenomenul *én* > *ín* (vezi Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 45—47, și corectările mele în *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 236—264). Dar, din pricina unei mai recente muieri a spirantelor *š* și *ž*, *ă* provenit prin această guturalizare, care s-a prefăcut în *î* atunci cînd era urmat de nazale, se găsește astăzi schimbat în *i*.

Cuvintele cu *ắ* provenit din *ó* și care să fi suferit, urmat fiind *ắ* de nazale, schimbarea în *î́*, nu le putem cunoaște, pentru că nu știm dacă în asemenea cuvinte, ca *plămîn* și altele, *î* provine din *ó* sau din *ú*, adică nu știm dacă fenomenul pierderii rotunjirii buzelor este anterior sau posterior fenomenului *ón* > *ún*.

Pentru a putea urmări, prin urmare, soarta lui *ắ* urmat de nazale, nu vom da decît exemple cu *ắ* provenit prin guturalizarea lui *é* precedat de labiale și de *t*, *d*. La acestea se mai pot adăuga oarecare cuvinte de origine bulgară veche.

§ 6. Dăm acum o serie de cuvinte care au avut *ắ* + nazale. Un *ắ* < *é* precedat de [25] labiale prezintă : *fermento* > *frămînt*, *monumentum* > *mormînt*, *vendo* > *vînd*, *ventus* > *vînt*, *mino* > *mîn*, *vēna* > *vînă*, *venetus* > **vénătu* > *vînăt* ; *avem* > *avăm* (la Coresi), *bem* > *băm* (la Dosoftei). Un *ă* provenit din *é* precedat de *t*, *d* prezintă : *extempero* > *astîmpăr*, *extinguo* > *sting*, *templum* > *tîmplă* ; *tenerum* > **tenăru* > *tînăr* ; *blasphemo* > **blastemo* (cf. luchezul *biastimare*, cat. *blastemar*, dar și ital. *bestemmiare*) > *blastăm*, *blasphēmium* > mold. *blăstăm*, băn. *blástăm*. Pentru *mn* și *ń* + voc. n-avem exemple de acest fel (cu *ă* sau *î* provenit din *e*).

Pe baza exemplelor de mai sus, putem afirma că *é*, care, atunci cînd e precedat de labiale și de *t*, *d*, se preface în *ắ*, apare prefăcut în *î́*, cînd urmează *n* (ori *m*) + cons. și *n* + voc. Cînd urmează *m* + voc. apare *ắ*. Dar aceasta nu înseamnă că guturalizarea are alt rezultat atunci cînd vocala *é* este urmată de nazale. O schimbare a lui *é* în *î́* constă din schimbarea a două din articulațiile acestui sunet : avem pe de o parte înlocuirea articulației palatale prin una velară, fenomen din care constă velarizarea, iar pe de alta, o închidere a [26] vocalei. Aceasta din urmă este o schimbare cu totul deosebită de prima, și nici nu e implicată de dînsa. Această

închidere a vocalei este un fenomen paralel cu acela al închiderii constatate la *é* și *ó* în aceleași împrejurări ca și aici și trebuie considerată, prin urmare, ca petrecută în același timp cu ele. Cum guturalizarea lui *e* prin labiale și prin *l*, *d* este anterioară fenomenului *én* > *ín*, urmează că, în cuvintele de mai sus, a existat o bucată de vreme un *ắ* urmat de nazale și că acest *ắ* s-a schimbat apoi în *î́*. Între *fermento* și *frămînt*, între *mĭno* (> **meno*) și *mîn* etc., a fost o fază intermediară **frămắntu*, **mắnu* etc., iar *ắ* din aceste forme s-a schimbat pe urmă în *î́*. Deci :

1. *ắ* + *n* (ori *m*) + cons. > *î́* + . . . ;
2. *ắ* + *n* + voc. > *î́* + . . . ;
4. *ắ* + *m* + voc. > *ắ* + . . .

În virtutea paralelismului fenomenelor fonetice, putem afirma că *ắ* + *mn*, dacă va fi fost vreun cuvînt care să posede acest grup de sunete, nu s-a schimbat în *î́*.

§ 7. Schimbările pe care le suferă [27] cele trei vocale de deschidere mijlocie se pot formula astfel :

1. voc. de deschidere mijlocie, acc. + *n* (ori *m*) + cons. (fără de *mn* ; pentru *ắ* + *mn* însă n-avem exemple) > voc. omorgană de deschidere mică, acc. + . . .

2. voc. de deschidere mijlocie, acc. + *n* + voc. > voc. omorgană de deschidere mică, acc. + . . .

4. voc. de deschidere mijlocie acc. + *m* + voc. nu se schimbă.

Pentru cazul 3 s-ar putea afirma, numai pe baza cuvîntului *gutúi̯u*, că voc. de deschidere mijlocie acc. + *ń* + voc. > voc. omorgană de deschidere mică acc. + . . . în Muntenia și Ardeal, și că în Moldova rămîne neschimbată.

B. SCHIMBAREA LUI *á*, URMAT DE NAZALE, ÎN *ắ*

§ 8. Formulele schimbării lui *á* latinesc urmat de nazale, așa cum apar din compararea limbii românești din secolul al XVI-lea și următoarele cu limba latinească, sînt următoarele :

1. *á* + *n* (ori *m*) + cons. (afară de [28] *nn* și *mm*) > *î́* + . . .
2. *á* + *n* + voc. > *î́* + . . .
3. *á* + *ń* + voc. > *î́* + . . . în Muntenia și Ardeal și *ắ* + . . . în Moldova.
4. *á* + *m* + *u* > probabil *ắ* + . . .

á + *m* + celelalte vocale rămîne neschimbat.

Pentru cazul 1, sînt de observat următoarele : *á* + *nn* rămîne neschimbat : *annus* > *an*. Faptul n-a fost văzut de P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 15–16, care consideră cuvîntul românesc o excepție de la regula stabilită de el (pentru cazul 3). Dar, trebuie să admitem, împreună cu Ioan N ă d e j d e, *Contemporanul*, IV, p. 17–20, și D e n s u s i a n u, *Histoire*, II, p. 16, că *nn* (*n* dublu, geminat, lung) constituie o condiție diversă de *n* și că, deci, *á* + *nn* + voc. are alt tratament decît *á* + *n* + voc.[5] Aceasta însemnează că, pe vremea cînd se producea în română închiderea vocalei *á* urmată de consonante nazale, existau încă în română, ca și în latină, consonante duble, anume consonanta *nn*, cum a văzut D e n s u s i a n u, *Histoire*, II, p. 39. [29]

Pentru *á* + *mn* avem exemplul *scamnum* > *scámn* (în mr., vezi A. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 122, în Banat, Crișana, Mureș, Oltenia, vezi *ibid.*, p. 27). Sporadic, grupul *mn* se preface în *un* pe celelalte teritorii dacoromânești : *scamnum* > *scaun*, *damna* > *dáună* (aceasta din urmă se întîlnește numai în dialectele moldovenesc și muntenesc).

Nu putem ști dacă în dialectele în care *scamnum* a devenit *scáun*, fenomenul *mn* > *un* este mai vechi sau mai nou decît fenomenul *á* + nazale > *ắ* (pentru acest ultim fenomen, vezi mai jos, § 15). În cazul cînd este mai nou, *á* + *mn* a rămas neschimbat și pe teritoriul în care avem astăzi *scáun*. În cazul cînd este mai vechi, aceste exemple (*scáun*, *dáună*) nu mai pot fi invocate pentru a dovedi că, pe teritoriul în care se zice *scaun*, *á* + *mn* a rămas intact. Totuși din faptul constatat la § 11 și 17, 2, că fenomenul închiderii vocalelor accentuate urmate de nazale se petrece în unele împrejurări (cum sînt : *n* + cons., *m* + cons., *n* + voc.) sau nu se petrece în altele (ca [30] *mn* + voc. etc.) pe tot teritoriul dacoromânesc, tragem concluzia că, și-n cazul *mn* + voc., situația a trebuit să fie aceeași pe tot teritoriul dacoromân[6].

[5] Densusianu explica prin același tratament fonetic și pe *baie* (< lat. pop. **bannea*). Pe *îngîn* < **inganno* îl explica, *ibid.*, pe drept prin influența lui *îngîna* < *îngăna*.

[6] Cazul în care închiderea lui *á* în împrejurarea 1, *n* (ori *m*) + cons., nu are loc, se cuprinde sub formula 1 : *á* + *n* (ori *m*) + *n* (cuvintele *mámă* < *mamma*, *flámură* < *flammula*, *cáma* < *quam magis* ne arată însă că nu aceasta este formularea completă a restricției), iar legea schimbării lui *á* în împrejurarea 1 trebuie formulată astfel : *á* + *n* (ori *m*) + cons. (afară de *n* ori *m*, adică afară de *á* + *nn* și *á* + *mn*) > *ă'*. Dacă are dreptate L. Ș ă i n e a n u, Z f r Ph, 30, 1906, p. 314, că v. rom. *înmă*, *îmmă* (el citează pe Dosoftei), ca și alb. *amë*, tosc. *ëmë*, vin din lat. *amma*, am avea un tratament excepțional în poziția *á* + *mm* + voc. [105]

Că fenomenul *mn* > *un* este foarte vechi, putem deduce din vechimea fenomenelor *br* intervocalic > *ur* și *bl* intervocalic > *ul*, vezi Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 147— la acestea trebuie adăugat și fenomenul *bt* intervocalic > *ut*, pe care, după cum credea G. Pascu, la cursurile sale universitare, l-ar putea prezenta cuvintele *preut* < **prébtu* < **prebitu* < *presbyter*, explicat astfel și de Densusianu, *Histoire*, I, p. 41, și *cot* < **cóutu* < **cóbtu* < *cubitus*) — ,căci desigur fenomenul *mn* > *un* este paralel cu ele, adică se naște din aceeași tendință a bazei de articulație românești și are aceeași explicație fiziologică. Toate grupurile consonantice de mai sus sînt alcătuite dintr-o explozivă (ori spirantă, căci *b* din *br*, *bl*, *bt* suna, poate, *v* după prefacerea lui *b* intervocalic în *v* din latina populară) labială urmată de o lichidă nazală ori explozivă linguală anterioară (adică articulată cu [31] limba anterioară), (deci *l*, *r*, *n*, *t*), și fenomenul consistă într-o deschidere a elementului labial, care, din explozivă sau spirantă, devine *u*. Fenomenul poate fi considerat ca o asimilație la vocalele între care se găsește grupul consonantic (vezi, între altele, M. Grammont, *Traité de phonétique*, p. 200—209). Pentru aceea, fenomenul *mn* > *un* trebuie, probabil, formulat așa : *mn* intervocalic > *un* (G. Ivănescu, BIFR, II, p. 148—160 ; [aici, p. 160—171].)

Formularea acestui fenomen nu e sigură nici din alt punct de vedere. A. Philippide îl socotește sporadic și se gîndește, desigur, la exemplele *domn*, *somn*, *toamnă*. Avînd în vedere că, în unele limbi o asimilare a unei explozive intervocalice la vocalele înconjurătoare se face numai în prezența vocalelor celor mai deschise (vezi pentru asemenea fenomene Grammont, *Traité*, p. 163—164), putem presupune că, în românește, *mn* intervocalic s-a schimbat în *un* numai cînd era precedat de *á*. În acest caz, fenomenul *mn* > *un* [32] este anterior diftongării, căci, altfel, un cuvînt ca *toámnă* ar trebui să sune azi *toáună*.

Schimbarea secvențelor *mn*, *bl*, *br*, *bt* în secvențele *un*, *ul*, *ur*, *ut* s-a făcut, desigur, printr-o fază intermediară *u̯n*, *u̯l*, *u̯r*, *u̯t*, cu *u* consonant, care după aceea a devenit sonant.

Din discuția de pînă aici rezultă că puținătatea de exemple constituie o mare dificultate pentru cel care face istoria sunetelor unei limbi. În acest caz, este adesea imposibil să dai o formulare sigură schimbării și trebuie să te mulțumești numai cu presupuneri făcute pe baza paralelismului fenomenelor (atunci cînd în acea limbă s-au produs fenomene paralele) sau prin comparație cu fenomene asemănătoare din alte limbi.

Pentru cazul 3 schimbarea nu-i formulată de obicei deosebit, ci este cuprinsă în 2. Exemplele pentru acest fenomen sînt puține, dar destul de elocvente : *călcî́i̯u̯*, *căpătî́i̯u̯*, *întî́i̯u̯* în Muntenia și Ardeal, *călcắi̯u̯*, *căpătắi̯u̯*, *întắi̯u̯* în Moldova. După cît rezultă din ALRM, I, 90 (*călcî́i̯u̯*), pe o mare [33] întindere din Moldova, unde avem graiuri de origine ardeleană, se găsește și forma ardeleană-munteană, iar în trei localități din Muntenia (710, 735, 744), situate în fostele județe Prahova și Buzău, se găsește forma moldovenească.

Un cuvînt care trebuie, desigur, luat aici în considerație este : *bădî́ń* (Banat), *bădî́i̯* (Transilvania), ambele forme cu sensul „putinei", *budî́i̯u̯* (Ardeal), *budắi̯* (Moldova), același sens, dar și „ghizdurile" fîntînii. Originea sa maghiară nu este asigurată, cuvîntul maghiar *bödöny*, care e dat ca etimonul său[7], fiind el însuși de origine slavă (cf. neosl. *badenj*, *bedenj*, sîrb *badanj*, ucr. *bodnja* etc., deci v. sl. **bъdьnь*, care poate sta și la baza cuvîntului român)[8]. Este adevărat că în Ardeal și Moldova avem și *budui̯*. Dar ъ este redat, în acele cuvinte române, prin *o*, și deci *budui̯* poate proveni dintr-un mai vechi **bodońu*, de origine slavă, iar nu din maghiarul *bödöny*. Faptul că, întocmai ca și la *întî́i̯u̯*, *căpătî́i̯u̯* etc., avem o formă cu *î́* în Ardeal și o formă cu *ắ* în Moldova, ne [34] face să credem că acest cuvînt exista în limbă în momentul în care *ắ* + *ń* + voc. a devenit *î́* și că deci e de origine slavă veche.

La aceste cuvinte trebuie să se adauge și *rî́i̯e* < lat. *aranea* (P a s c u, *Revista critică*, 12, 1938, p. 198—199 ; vezi mai sus, § 3) și *tămî́i̯e* < **timanea* < *thymiama* (pentru ultimul, vezi P u ș c a r i u, Dacor., III, p. 387, nota 3), precum și *mî́ngî́i̯u̯* < **manganeo* < v. gr. μαγγανεύω. Aceste cuvinte prezintă *î́* pe tot teritoriul dacoromân, dar, probabil, formele moldovenești originare au fost **rắi̯e*, **tămắi̯e* și **măngắi̯u̯*, înlocuite apoi cu formele din restul teritoriului dacoromân (la *mî́ngî́i̯u̯* a avut loc și o deplasare a accentului, ceea ce a putut duce la o directă prefacere a lui *ă* neaccentuat în *î*). Mai este de citat mr. *căstîńe*, mgl. *căstońe* (vezi *ibid.*, p. 395).

[7] Dicționarele limbii noastre, cu excepția celui al lui C i h a c, II, p. 485, și celui al lui S c r i b a n, p. 202, nu dau varianta *bödön* (*boden*, *döbön*) a cuvîntului maghiar și nu atrag atenția că ea este cea literară.

[8] Cuvîntul slav provine din germ. **budin-* (cf. v. engl. *byden*, v. germ. de sus *butin*, *putin*, *budin*, n. germ. de sus *bütten*, *butte*, *bute* „Gefäss", „Butte"), iar acesta este lat. pop. **butina*, care și el este v. gr. βυτινή ʽλάγυνος ἤ̔άμις Ταραντῖνοι H e s y c h i o s (cf. B e r n e k e r, p. 106).

§ 9. Atunci cînd stabilim corespondențe fonetice între două stadii mai îndepărtate în timp unul de altul, ale aceleiași limbi, cum este cazul cu limba românească [35] și cea latinească, trebuie să ne întrebăm dacă, sub formula de corespondență, nu se ascund mai multe schimbări succesive. Acest fapt este recunoscut în teorie, dar în practică n-a fost luat în seamă de foarte multe ori. În ce privește schimbarea lui *á* urmat de nazale, din românește, desigur că întîi am avut o schimbare a lui *á* în *ắ*, și apoi o schimbare a lui *ắ* urmat de nazale, conform legilor pe care le-am văzut la § 7[9].

§ 10. Dacă trecem cu vederea faptul că unele din formulele de schimbare de mai sus nu sînt sprijinite pe suficiente exemple, putem conclude că *á* se schimbă în aceleași condiții în care se schimbă și *ắ*, ba chiar în aceleași condiții în care se schimbă și *é* și *ó* (numai dacă *á* + *m* + *u* a devenit *ắ*, condițiile în care *á* a suferit schimbări sînt mai numeroase cu una). Iar dacă comparăm schimbările suferite de *á* în împrejurările 1, 2, 3 cu schimbările lui *ắ* în aceleași împrejurări (*ắ* nu suferă schimbări în împrejurarea 4) și cu schimbările suferite de toate cele trei vocale în aceleași [36] împrejurări, se constată o identitate sau un paralelism în ce privește înaintarea schimbării: 1. *á* + *n* (ori *m*) + cons. și *á* + *n* + voc. ajunge la sunetul în care se transformă *ắ* în aceleași împrejurări și la un sunet de aceeași deschidere cu sunetele care au rezultat din *é* și *ó* în aceleași împrejurări; 2. *á* + *n* + voc. ajunge la un sunet de aceeași deschidere cu sunetele în care se

9 Al. Rosetti, BL, III, p. 105, și *Istoria limbii române*, II, p. 78—79, ed. a II-a, p. 88—89, și III, p. 53—54, precum și *Archiv für vergl. Phonetik*, 5, p. 7, a văzut just că trecerea lui *á* + *n* + vocală la *î* s-a făcut prin faza *ă*. Dar nu putem fi de acord cu învățatul bucureștean cînd afirmă (în aceleași locuri citate) că deosebirea dintre tratamentul *cane* > *cîne* pe de o parte și cel din *annus* > *an* și elementele slave pe de alta (v. sl. *chrana* [106] > *hrană*, v. sl. *rana* > *rană* etc.) se explică prin aceea că, în primul caz, *n* era imploziv (se grupa în aceeași silabă cu vocala precedentă), pe cînd în al doilea caz, *n* era exploziv (se grupa în aceeași silabă cu vocala următoare). Despărțirea silabică admisă de Rosetti pentru *cane* și *annus* a fost imposibilă: în *cane*, *n* a format silabă tot cu vocala următoare, pe cînd în *annus*, prima parte din *nn* a făcut parte din aceeași silabă cu vocala precedentă. Explicația lui Rosetti presupune un principiu pe care totuși nu știm dacă autorul îl admite, căci este evident fals sau rezultă dintr-o formulare grăbită a faptelor: acela că schimbarea unei vocale condiționate de o consonantă care îi urmează imediat este posibilă numai pentru că această consonantă face parte din aceeași silabă. Faptul că fenomenul de închidere a lui *á* nu s-a produs cînd era urmat de *nn (annus)* ne arată că nu caracterul imploziv al lui *n* a provocat schimbarea. Deosebirea de tratament dintre *cîne* și *rană* se explică [107] deci numai printr-o deosebire cronologică, de vechime, a celor două cuvinte în limba română, iar asemănarea dintre *rană* și *an* se explică prin aceea că *nn* n-a condiționat fenomenul de închidere [108].

transformă ó + n + voc., și cu aceeași repartiție geografică; 3. á + m + voc. nu ajunge întotdeauna la același rezultat cu ắ + + m + voc. sau la un rezultat paralel cu acela la care ajung é și ó + m + voc.; 4. numai á + m + u ne permite să afirmăm și pentru împrejurarea 4 o identitate de rezultat cu schimbarea lui ắ în aceleași împrejurări ori un paralelism cu schimbarea lui é și ó în aceleași împrejurări; 5. á + m + celelalte vocale rămîne neschimbat; acest fapt are o explicare pe care o vom da la § 26.

Această potrivire de rezultate ne arată că ceea ce este comun între schimbările vocalei á și schimbările vocalelor ắ, é, ó cade în partea finală a schimbării á + n (ori m) + cons. > î́ + ... etc., că deci la fenomenul [37] á + n (ori m) + cons., + n + voc., + ń + voc. (în Ardeal și Muntenia) > î́ + ... trebuie să deosebim mai întîi o schimbare a lui á în ắ, și după aceea o schimbare a acestui ắ urmat de nazale, conform legilor stabilite la § 7.

§ 11. Că în împrejurările în care á latinesc se găsește astăzi prefăcut în î́, a fost odată și o fază intermediară ắ, ne arată și acele împrejurări (ń + voc. în Moldova și, poate, și m + u) în care schimbarea a înaintat numai pînă la ắ. Ceea ce s-a petrecut în aceste împrejurări s-a putut petrece și în cele la care schimbarea a dat naștere lui î́, căci între împrejurările în care schimbarea a produs pe î́ și cele în care s-a ajuns la ắ este mare asemănare.

Mai ales cazul ń + voc. este important. Faptul că, în Ardeal și Muntenia, în această împrejurare, á a devenit î́, ne arată că schimbarea s-ar fi putut petrece și-n Moldova, dacă n-ar fi fost împiedicată în realizarea ei de căderea lui ń (vezi § 17), căci în toate celelalte împrejurări [38] se constată uniformitate pe întreg teritoriul dacoromânesc. Moldova păstrează faza intermediară ắ, și e neîndoios că ea a existat odată și-n Muntenia și Ardeal. Nu se poate admite că, în aceste din urmă regiuni, á + ń + voc. a trecut dintr-o dată la î́, iar în Moldova a trecut, în discordanță cu restul dialectului dacoromân, la ắ.

§ 12. Procedarea de la § 10 ne permite să constatăm nu numai schimbările ascunse sub o formulă unică, dar și cronologia relativă a celor două fenomene. Din moment ce una din schimbările ascunse sub formulă, și anume cea care apare ultima în timp, se poate identifica cu o schimbare pe care o întîlnim în alte cuvinte, schimbarea sau schimbările care rămîn în formulă prin eliminarea aceleia sînt anterioare. În § 11, noi am căutat supraviețuiri din acea stare fonetică, existentă pe vremea cînd începea schimbarea din urmă (pe care am identificat-o aici).

§ 13. Considerații de ordin fiziologic asupra felului cum a trebuit să se producă fenomenul ne duc la aceeași concluzie [39] asupra fazelor închiderii lui *á*.

Vocala *a* nu este considerată de obicei o vocală velară, corespondenta de deschidere maximă a velarelor *î* și *ă* (pentru articularea acestora, vezi Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 5—10, și G. Ivănescu, BIFR, V, p. 324—325). Articularea ei în românește constă în faptul că limba posterioară este trasă puțin înapoi din starea ei de repaos, dar, întrucît deschiderea gurii este maximă, ni se pare că limba se lasă în jos, spre fundul gurii. Vocala velară de deschidere maximă, corespunzătoare lui *î* și *ă*, este deci *a*[10].

De faptul că, prin o pronunțare din ce în ce mai închisă a lui *á*, se ajunge la *ắ*, se poate convinge oricine, pronunțînd pe *a* foarte lung și închizînd în acest timp încet gura, prin apropierea maxilarului inferior de cel superior. Iar dacă acest *ắ* este și el pronunțat din ce în ce mai închis, se transformă în *î*. Închizînd repede gura, atunci cînd îl pronunțăm pe *a*, vom ajunge la *î*, iar *ă*, pe care totuși îl vor produce organele [40] articulatorii, va fi un sunet de legămînt prea scurt pentru a putea fi perceput.

Ceea ce se petrece astăzi cu cel care încearcă să reproducă fenomenul de închidere a lui *a* a trebuit să se petreacă și cu generațiile succesive de pe vremea cărora s-a făcut schimbarea ce ne interesează, dar, probabil, nu prin etape mici, ci prin schimbarea

[10] Aici este locul să pomenim despre o părere greșită a lui Grammont, *Traité de phonétique*, asupra articulării lui *a*. Acest învățat spune, în cartea citată, p. 83—92, că *a* se articulează la partea mijlocie a palatului (între palatul anterior și cel posterior), deci, cam între palatul tare și palatul moale, și socotește că aceasta este pronunțarea obișnuită în toate limbile. Dar pronunțarea pe care o dă el nu este decît aceea a limbii franceze și, probabil, și a altor limbi. Întrucît privește limba română, se poate constata chiar cu ajutorul unei oglinzi că *a* se articulează prin tragerea limbii înapoi din starea ei de repaus (și, bineînțeles, și prin deschiderea gurii). De aceea n-are dreptate Grammont, cînd crede, p. 33, că vechii indieni au greșit cînd au integrat vocala *a* între guturale. [108] Afirmația acestora este justă și ne arată că, în limba sanscrită, articularea lui *a* se făcea ca și-n românește, în partea din fund a gurii. Teoria indiană veche este urmată și de noi cînd susținem că *a* se înrudește mai mult cu *ă* și *î*, decît cu alte vocale. Dealtfel *a* cel adevărat, cu timbru „curat", este *a* „gutural"· *a* palatal, care se găsește în franțuzește, este, ca timbru, un amestec de *a* și *e* sau *ä* (asemănarea de timbru provine din asemănarea de instrument, adică din asemănarea de formă a spațiilor care vibrează). Noi nu putem admite, cum deja am spus-o în *Introducerea* acestui studiu, nici caracterul medial sau central al vocalelor *ă* și *î*. Ele sînt velare, cum le consideră atîți învățați străini [109].

dintr-odată a lui *á* în *ắ* și a lui *ắ* în *î́*, căci, probabil, astfel se produc toate schimbările fonetice.

§ 14. Argumentul fiziologic invocat în § 13 are o implicație de ordin cronologic : dacă s-a produs o schimbare a lui *á* în *ắ* și a lui *ắ* în *î́*, schimbarea lui *á* în *ắ* este anterioară schimbării lui *ắ* în *î́*, fapt dealtfel evident. Că fenomenul *ắ* > *î́* ar fi anterior lui *á* > *ắ* este o presupunere absurdă, pe care n-a făcut-o nimeni. Dar nu se poate admite că închiderea lui *á* a început odată cu închiderea lui *é* și *ó* (în felul acesta se pare că înțeleg lucrul, de pildă, W e i g a n d, *Jahresb.* III, p. 4 (la I o r d a n, *Dift.*), și S. P u ș c a r i u, Dacor., II, p. 36, nota 2). [41]

Închiderea vocalelor *é*, *ó* și *ắ* s-a petrecut tîrziu, după ce au intrat în limba română elementele vechi bulgare cu ѧ și ѫ, ba și mai noi, cu *ăn* provenit din ѧ și ѫ (vezi § 5 și 6), — am putea admite cu aproximație : veacul al X-lea sau al XI-lea —, pe cînd închiderea lui *á* nu este prezentată de nici un element vechi bulgar. Dintre cele cîteva cuvinte cu originea obscură, care au suferit acest fenomen și au fost socotite ca împrumutate de la slavi, numai *jupîn* ar putea fi considerat ca atare, dar acest cuvînt, precum a arătat P. S k o k, *Južni sloveni i turski narodi*, *Jugoslovenski istoriski Časopis*, II, 1936, p. 1 și urm., este de origine avară, și, ca termen politic-administrativ, s-a putut impune chiar de la cel dintîi contact cu avarii, rămînînd să fie întrebuințat, cu schimbarea lui *á* în *ắ*, și atunci cînd conviețuirea cu slavii ne-a făcut să cunoaștem pe jupanii slavi ; *stăpîn*, *smîntînă*, *stînă* nu pot fi bulgare vechi, ci, cum a arătat P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 14—15, și alții, autohtone, adică, în cazul de față, tracice. De aceea s-a tras concluzia că fenomenul *á* + nazale > *ắ* [42] s-a petrecut înainte de atingerile noastre cu slavii, cînd elementele slave încă nu pătrunseseră în limba română. Astfel, A. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 231—236, îl socotea românesc primitiv, adică, din punctul său de vedere, petrecut pe timpul cînd limba română era un dialect al limbii latine populare, iar, la p. 55—56, îl explica prin substratul trac. Firește, în cazul schimbării lui *á* + *n* (ori *m*) + cons., + *n* + voc., + *ń* + voc., A. P h i l i p p i d e avea în vedere schimbarea lui *a* pînă la *î*, iar nu numai schimbarea pînă la *ă*. Noi credem că, în epoca de formare pe plan fonetic și morfologic a limbii române, a avut loc numai prefacerea în *ắ*, și numai pe aceasta o considerăm ca datorită influenței substratului traco-dac. Cuvîntul v. rom. *frînc* (actualul nume de familie *Frîncu* își are originea în el), mr. *frîncu* (vezi T h. C a p i d a n, *Aromânii. Dialectul aromân*, p. 208—209) pare a arăta că această fază de formare

a limbii române (mai exact: această epocă de prefacere a lui *a* + + *n* + cons. în *ă*) a durat pînă pe la anul 800, cînd au [43] apărut condițiile istorice necesare pentru pătrunderea cuvîntului latin medieval *Francus* în limba română: în acel timp Carol cel Mare a cucerit imperiul avar, iar francii au putut fi cunoscuți de români.

§ 15. Din discuțiile de mai sus, rezultă în mod neîndoios că *á* latinesc + *n* (ori *m*) + cons., + *n* + voc. și + *ń* + voc. s-a transformat mai întîi în *ắ*. Cuvinte cu *ắ* urmat de nazale au apărut în limba română și datorită acestui fenomen, dar nu le-am luat în considerare la § 5 și 6, pentru că era necesară discuția de pînă acum. Importante sînt exemplele cu *á* + *ń* + voc., pentru că mai tîrziu ele au avut *ắ* + *ń* + voc., și exemple de acest fel, provenite prin guturalizare, nu se găsesc în limba română. În paragraful următor vom discuta, pe baza unor asemenea exemple, schimbarea vocalei *ắ* + *ń* + voc., pe care, pînă acum (§ 7), numai am presupus-o, și anume pe baza paralelismului fenomenelor.

§ 16. În împrejurarea 3, constatăm un paralelism între *á* și *ó* (o potrivire între *á* și *é* sau *ắ*, — acesta din urmă provenit [44] din *é* sau *ó* —, n-o putem constata, din pricina lipsei de exemple la *é* + *ń* + voc. și *ắ* (< *é* ori *ó*) + *ń* + voc., după cum am spus la locul cuvenit), și anume: teritoriul pe care se zice *călcîi̯u̯* (în Banat, *călcîń(e)*) corespunde cu cel pe care se zice *gutúi̯u̯* și *gutîi̯u̯* (în Banat, *gutîń*), iar teritoriul pe care se zice *călcắi̯u̯* corespunde cu cel pe care se zice *gutắi̯u̯*. În urma argumentării din paragrafele precedente rămîne hotărît că *á* + *ń* + voc. a devenit întîi *ắ*, și că după aceea *ắ* + *ń* + voc. a devenit *î́* în Ardeal, Oltenia și Muntenia, iar în Moldova a rămas neschimbat: *ắ*. Presupunerea pe care o făceam la § 7, pe baza paralelismului fenomenelor, că *ắ* + *ń* + voc. s-a schimbat în *î́* în Oltenia, Muntenia și Ardeal, iar în Moldova a rămas neschimbat, este acum adeverită, și aceasta constituie o probă de temeinicia ipotezelor făcute pe baza paralelismului fenomenelor. Legea 3: voc. acc. de deschidere mijlocie + *ń* + voc. > voc. acc. omorgană + ... de deschidere minimă în Oltenia, Muntenia și Ardeal și voc. acc. omorgană de deschdiere mijlocie în Moldova este [45] perfect îndreptățită, așa că *vĕnio*, care este singurul exemplu pentru *é* + *ń* + voc., a trebuit să dea în Moldova întîi **γ'ei̯u* sau **véi̯u*, care, apoi, prin analogie cu formele verbale care aveau *é* + *n* + *e* (de exemplu *vine* < *venit*), a fost înlocuit cu *vìu̯* (în Oltenia, Muntenia și Ardeal, *i* a rezultat prin evoluție fonetică, nu prin analogie). Tot așa, *rîi̯e* (în loc de **răi̯e*) și *tămîi̯e* (în loc de **tămăi̯e*) trebuie socotite în Moldova ca împrumuturi din Ardeal și din Muntenia.

§ 17. Cum se explică faptul că vocalele de deschidere mijlocie accentuate + *ń* + voc. dau vocale omorgane de deschidere minimă într-o regiune și rămîn neschimbate în alta ? Un răspuns ar putea fi acesta :

1. În Moldova *ń* n-a avut nici o influență asupra vocalei de deschidere mijlocie accentuate precedente, pe cînd în Oltenia, Muntenia și Ardeal a transformat-o în vocala omorgană de deschidere minimă. Aceasta ar trebui s-o admitem dacă am avea vreo dovadă că *ń* a căzut tîrziu, [46] după ce s-a petrecut în Moldova închiderea vocalelor de deschidere medie accentuate, urmate de nazale.

2. Explicația de mai sus trebuie înlăturată, căci, dacă în împrejurările 1, 2 și 4 fenomenul s-a petrecut la fel pe întreg teritoriul dialectului dacoromân, a trebuit să se petreacă la fel peste tot teritoriul dacoromânesc și în împrejurarea 3.

Explicația nu poate fi decît următoarea : *ń* a dat *i̯* în Moldova, înainte de a se petrece fenomenul închiderii vocalelor *ă*, *e*, *o* accentuate de către nazala următoare. Vocalele în discuție nu s-au putut deci închide decît pe teritoriul în care *ń* a existat și pe timpul acestui fenomen, adică pe teritoriul ardelean, crișean, maramureșean, bănățean, oltenesc și muntenesc (în Banat și Hațeg, *ń* se păstrează și azi). Deci *ń* + voc. a avut asupra vocalelor *a*, *e*, *o* acc. aceeași influență pe care a avut-o *n* + voc.

C. CAUZELE INCHIDERII VOCALELOR ACCENTUATE URMATE DE NAZALE

§ 18. Fenomenele similare din alte limbi au fost considerate de M. Grammont, [47] *Traité de phonétique*, ed. 1-a, 1933, p. 217—222, drept niște asimilații ale vocalei la nazala următoare[11]. Am putea să fim de acord cu acest învățat, dat fiind că

[11] Grammont a făcut greșeala de a considera asimilații și fenomenele de închidere a vocalelor urmate de nazale, ca *e* + nazală > *i*, și cele de deschidere, ca *i* + nazală > *e*. Cum a arătat Alf Sommerfelt, NTS, VIII, 1937, p. 484 (în cadrul recenziei cărții citate a lui [109] Grammont, p. 481—486) : „Une telle explication n'explique rien". Sommerfelt continua, imediat după aceea : „En réalité il s'agit dans le premier cas d'une différenciation, dans le second cas d'une assimilation". Îi putem da dreptate dacă luăm termenii asimilație și disimilație în sens pur formal și nu considerăm că ei redau esența fenomenelor (vezi mai jos, acest §).

nazalele sînt sunete cu închidere mai mică decît vocalele. S-ar putea admite că intrarea în funcțiune a omușorului (coborîrea lui) pentru a produce consonanta nazală a determinat anticipativ o micșorare a spațiului oral, fapt care ar fi dus la închiderea vocalei precedente. Faptul că fenomenul de închidere nu s-a produs cînd vocala accentuată era urmată de *m* + vocală, adică atunci cînd limba nu mai era angajată în articularea consonantei nazale ne-ar arăta că avem a face cu o modificare a articulației linguale a vocalei în vederea acomodării ei la articulația consonantei nazale următoare[12]. Iar faptul că dubla nazală *nn* nu duce la închiderea vocalei ar avea și el o explicație : întrucît pronunțarea nazalei duble cere un efort mai mare decît pronunțarea nazalei simple, individul vorbitor își concentrează toată atenția asupra grupului consonantic, așa că efectele [48] nazalității nu se mai pot extinde asupra vocalei anterioare, care a primit, poate, ceva din intensitatea neobișnuită cu care este articulat grupul consonantic[13].

Numai că, a spune că un fenomen fonetic este o asimilație, ca și a spune că este o disimilație sau o metateză, nu înseamnă a explica acel fenomen, ci a-l descrie. Această greșeală, făcută de vechii foneticieni, prestructuraliști, a fost combătută de A. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 286—290. Ca să dăm o explicație propriu-zisă, ar trebui să arătăm de ce într-un caz se produce o asimilație, în altul o disimilație, în altul o metateză. Lăsăm la o parte faptul că multe dintre fenomenele considerate drept asimilații sau disimilații nici nu se încadrează de fapt ușor în aceste categorii și sînt considerate ca atare numai datorită

[12] Probabil că aici trebuie cuprins și cazul cînd vocala era urmată de *mn*, căci în articularea acestui grup consonantic nu găsim tensiunea articulatorică, energia, intensitatea de articulare a lui *nn*. Despre articularea lui *n* și *m* înainte de consonante, vezi cele expuse de mine în BIFR, II, p. 251—256, III, p. 139—143, și V, p. 103—106 (aici. p. 63 — 70, 72 — 76 și 263 — 266). [110]

[13] Nu putem fi de acord cu E. P e t r o v i c i, cînd admite, în *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București, 1956, p. 30, că închiderea vocalelor *á*, *é* și *ó* urmate de nazale — de o închidere a lui *ă'* + nazale el nu vorbește — presupune un fenomen anterior, de nazalizare a vocalelor *á*, *é*, *ó*. El mai admite că, într-o perioadă mai nouă, vocalele nazale s-au denazalizat, menținîndu-și însă timbrul închis. Dealtfel el nu ne spune dacă prefacerea lui *á* + + *m* + *u* în *ă'*, pe care o admite la p. 7, nota 15, a necesitat aceeași nazalizare a vocalei *a*. El crede că vocala rezultată din *á* + nazale, *∂* nazal „avea un timbru vocalic nedefinit ,apropiat de acela al lui *ă* sau *î*". Am dovedit mai sus că era un *ă*. La p. 7—8 și 33—34, el face afirmația, de asemenea neîntemeiată, că *∂* denazalizat a devenit *î*, în secolele al VI-lea — al VIII-lea, datorită bilingvismului româno-slav : slavii și romanicii bilingvi ar fi identificat pe *∂* cu ы. [111]

preocupării de încadrare cu orice preț, de către lingviști, a fenomenelor, într-o categorie oarecare. Dar problema explicației fenomenului mai prezintă și alte aspecte.

Unii nu fac nici o legătură între [49] fenomenul închiderii lui *á* urmat de nazale — dealtfel, cum am văzut, unii cuprind la acest fenomen nu numai transformarea lui *á* în *ắ*, ci și cea care i-a urmat și care a avut ca rezultat vocala *î* — și fenomenele închiderii lui *é* și *ó* urmați de nazale (despre închiderea lui *ắ* în aceleași împrejurări nu se vorbește), ci le consideră izolat; alții le consideră manifestarea aceleiași tendințe, dar par a le pune totuși, în mod greșit, în aceeași epocă (vezi § 14). Pentru noi, care admitem că prefacerea *á* urmat de nazale > *î* este anterioară prefacerilor: *ắ*, *é*, *ó* urmate de nazale > *î*, *i*, *u*, se pune problema dacă este o legătură între aceste două schimbări. Între cele două fenomene sînt asemănări: 1. Amîndouă fenomenele constau într-o închidere a vocalelor; deci asemănare de rezultat. 2. Amîndouă se petrec în aceleași împrejurări (afară de 4. *m* + *u*, care nu se mai găsește la schimbarea vocalelor de deschidere mijlocie, dar care, poate, n-a avut loc); deci identitate de împrejurări.

Fiecare schimbare fonetică izvorăște [50] dintr-o tendință a organelor articulatorii, a bazei de articulație. Cum cele două schimbări fonetice de mai sus sînt succesive, chiar dacă s-au petrecut la cîteva secole, în timp, una de alta, și anume închiderea vocalelor de deschidere mijlocie urmează închiderii vocalei de deschidere maximă *(á)*, se poate presupune că amîndouă fenomenele ies din aceeași tendință a bazei de articulație, care a început a acționa mai întîi asupra vocalelor celor mai deschise, le-a transformat în vocale de deschidere mijlocie, și apoi a continuat asupra tuturor vocalelor de această deschidere, pînă ce le-a adus la gradul minim de deschidere. Se poate presupune deci că cele două fenomene au o cauză comună care a acționat și în timpul primului și în timpul celui de-al doilea. Astfel de cazuri par să se găsească și în istoria altor limbi[14].

Ne întrebăm totuși dacă nu trebuie să admitem că înșiruirea succesivă a celor două fenomene nu se explică prin alte fapte, asupra cărora e greu să fim informați. Prezența continuă a uneia și

[14] Astfel, M. Grammont, *Traité de phonétique*, p. 156—161, crede că poate explica prin tendința de a apropia articulațiile de punctul culminant al palatului o serie de schimbări ale vocalelor și ale consonantelor, care au loc atît în dialectul răsăritean al indoeuropenei primitive (*ŏ > *ă), cît și în însăși epoca de [111] început (de formare) a limbii indoiraniene (*ĕ > ă și *ŏ > ă) și în epoca de formare a indienei vechi. [112]

aceleiași cauze [51] care ar acționa întîi asupra vocalei *á* + nazale, închizînd-o numai pe ea, și, după ce ar înceta să acționeze, s-ar aplica mult mai tîrziu vocalelor de deschidere mijlocie *ắ*, *é*, *ó* (*ắ* fiind rezultat și din *á*, prin fenomenul discutat la § 8—17), închizîndu-le acum numai pe ele, nu este verosimilă. Trebuie să ne oprim la concluzia că tendința de prefacere a vocalei *á* urmată de nazale, în *ắ*, în cele mai vechi timpuri ale românei, se explică prin substratul traco-dacic, adică prin moștenirea tendințelor articulatorii ale tracilor și dacilor romanizați, dar că tendința de prefacere a vocalelor *ắ*, *é*, *ó* urmate de nazale, în *î́*, *í*, *ú*, care se produce cu mult mai tîrziu în română, nu mai stă în legătură cu același substrat, ci cu o schimbare a bazei de articulație românești, de prin preajma anului 1000. Cauza acestei schimbări a bazei articulatorii nu ne este cunoscută, dar ea ar putea consta în amestecul românilor cu alte popoare. Din nefericire, nici una din limbile vecine nu prezintă fenomenele *ắn*, *én*, *ón* > *î́n*, *ín* *ún*. [52] Nu putem admite existența unei singure tendințe fonetice, atunci cînd schimbările fonetice mai tîrzii, socotite ca ieșind din aceeași tendință cu altele mai vechi, se produc la o articulație care a rezultat prin schimbările mai vechi. Încercarea de a găsi cauzele schimbărilor fonetice va întîmpina dificultăți de neinvins, dacă vom admite o cauză unică acolo unde acționează succesiv mai multe cauze. Se pare, așadar, că trebuie să admitem apariția în limbă a unor tendințe fonetice foarte asemănătoare ca efecte cu tendințe fonetice dintr-o epocă anterioară. Dealtfel, cum am văzut, fenomenul schimbării lui *ắ* în *î́* se petrece în mai puține cazuri (împrejurări) decît schimbarea lui *á* în *ắ* (anume nu se mai petrece în împrejurarea 4. *m* + *u*). Deși nu admitem deci, în cazul de față, o tendință fonetică unică, pentru comoditatea exprimării, vom numi schimbarea vocalei *á* în *ắ* faza I a închiderii, iar schimbarea vocalelor *ắ*, *é*, *ó* în *î́*, *í*, *ú*, faza a II-a a închiderii[15].

[15] Închiderea vocalei *ắ* are loc, în faza a doua a închiderii, și în cîteva cuvinte care prezintă alte condiții ale vocalei, anume cînd este urmată de *r* + cons. sau de *s* + cons. : **nepărcă* (cf. alb. *nepërkë*) > *năpircă*, **părghe* (< lat. *pĕrgula*, devenit **pérgl'ă*, apoi **pắrgl'ă*, cu o prefacere neexplicabilă, în *ă*, a lui *é* precedat de labială, cu toate că în silaba următoare avem o consonantă muiată) > **pí rghe* > **pîrghie* > *pirghie*, și *văsc* (< lat. *vĭscus*), rămas azi dialectal, > *visc*, **mezgă* (< sîrb. *mezga*) > **măzgă* > *mizgă*. E de remarcat că transformarea are loc numai înainte de lichida *r*, înrudită cu consonantele nazale, și de spirantele *s* și *z*, care, prin caracterul lor spirant, se apropie de asemenea de consonantele nazale. Un fenomen paralel, de închidere a lui *é* în *i*, atunci cînd vocala e urmată de *r*+cons., avem în dial. *ńirlă* (< *ńerlă* < lat. *mĕrula*).

§ 19. Închiderea vocalei *á*, urmată de nazale, din cele dintîi timpuri ale limbii române, [53] nu poate fi separată de un alt fenomen de închidere vocalică, petrecut pe atunci, anume de închiderea lui *a* neaccentuat inițial în *ă* și *î* : *angustus* > *îngust*. Desigur însă că fenomenul de închidere a lui *a* neaccentuat + *n* + cons. nu trebuie formulat ca la P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 26 („*a* neaccentuat inițial se preface în *ă*, *î* numai cînd este urmat de *n*" ; tot astfel l-am formulat și noi mai sus)[16]. Desigur, mai întîi a avut loc prefacerea lui *a* neaccentuat inițial în *ă*, și abia mai tîrziu s-a petrecut și schimbarea lui *ă* neaccentuat în *î*, pe care o atestă și cuvintele formate cu prefixul *în-* (< lat. *in-* > **en-* > **ăn-*). Așadar, întocmai ca și în cazul lui *á* + nazale (afară de *m* + vocală), evoluția *a-* + *n* > *î-* + *n* trebuie descompusă în două fenomene fonetice, care au avut loc în timpuri diverse.

Prefacerea lui *a-* neaccentuat + *n* în *ă* s-a petrecut în cele mai vechi timpuri ale limbii române (în epoca de formație a românei). Desigur, se înșela P h i l i p p i d e, cînd considera fenomenul, *Orig. rom.*, [54] II, p. 240—246 și 310—314, ca posterior epocii pe care el o numea românească primitivă și o încheia la începutul influenței slave. Este însă drept că el se referea și la prefacerea în *î-*, care s-a produs într-adevăr după epoca de formare a românei[17]. Prefacerea lui *a-* neaccentuat + *n* în *ă-* se datorește probabil substratului traco-dacic, căci modificarea vocalelor neaccentuate se produce în atîtea limbi, cu ocazia trecerii limbii la o nouă populație (o întîlnim ca un fapt de «accent» și la cei care învață limbile străine). De aici urmează că legarea ei de schimbarea lui *á* + consonante nazale este cu atît mai plauzibilă. Prefacerea lui *ă-* neaccentuat + *n* în *î-* trebuie să se fi petrecut cam odată cu închiderile vocalelor *á*, *é*, *ó* urmate de nazale și trebuie să fi avînd aceeași cauză[18].

[16] Dealtfel tot așa îl formula și [112] D e n s u s i a n u, *Histoire*, II, p. 17.

[17] Este curios că Philippide n-a procedat în același fel ca pentru *á* + *n* + consonantă, atunci cînd a stabilit cronologia schimbării vocalei *a-* + *n* + consonantă.

[18] Nu putem admite cu E. P e t r o v i c i, *Influența slavă*, p. 30—31, că *a* neaccentuat + nazale a devenit *ə* nazal, care apoi s-a denazalizat, și că (p. 33) acest *ə* nazal, în epoca bilingvismului slavo-român, a fost identificat cu ы și, deci, transformat în *î*.

D. TENDINȚA MAI CUPRINZĂTOARE, A ÎNCHIDERII VOCALELOR ÎN GENERAL

§ 20. Toate fenomenele de închidere a lui *a*, discutate pînă acum, pot fi socotite ca fiind manifestarea aceleiași tendințe fonetice [55] care a stat și la baza fenomenului de închidere a lui *a* neaccentuat (cu excepția celui inițial) în *ă* (*lacere* > *tăcere*, *casa* > *casă* etc.). Cum a remarcat *S.* P u ș c a r i u, *Études de linguistique roumaine*, 1937, p. 131—132 (în cadrul articolului *Phonétique et phonologie*) : „la position atone a la même conséquence que la position nasale (*n* + voyelle ou consonne et *m* + consonne), à savoir la fermeture de la voyelle". Transformarea vocalei este condiționată acum de lipsa accentului, nu de vecinătatea unei consonante nazale[19]. Diferența de condiții nu poate constitui însă o piedică în considerarea acestor fenomene ca o unitate, ca rezultatul aceleiași tendințe, aceleiași cauze. Urmează de aici că vechea clasificare a schimbărilor fonetice în schimbări spontanee, — care nu sînt condiționate de alte sunete din cuvînt sau sînt condiționate numai de accent —, și schimbări combinatorii, — care sînt condiționate de unele sunete vecine sau mai îndepărtate din cuvînt —, este pur și simplu formală și nu are în [56] vedere natura fenomenelor. Aceeași tendință fonetică se

[19] În spiritul fonologiei contemporane, trebuie să se admită că *ă* născut din *a* în toate aceste împrejurări este o variantă combinatorie a vocalei *a*, că amîndouă aceste vocale alcătuiesc un singur fonem vocalic, căci doar *a* și *ă* apar în poziții complementare. Este ceea ce și face E m i l P e t r o v i c i, *Influența slavă*, p. 31, și ceea ce gîndește, desigur, H e l m u t L ü d t k e, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus*, Bonn, 1956, p. 95, cînd afirmă că, în poziție finală, româna avea odată patru vocale finale : [113]

ă, *e*,
u, *i*.

Dar dacă avem în vedere că articolul definit feminin singular nominativ-acuzativ *-a* a trebuit să existe în limbă în aceeași epocă, afirmația celor doi cercetători apare problematică : situația admisă de ei a durat, se pare, foarte puțin sau nu a existat niciodată. Și chiar dacă ea va fi caracterizat întreaga epocă de formație a românei, pe plan fonetic și morfologic, noi nu putem admite că *a* și *ă* au constituit variantele aceluiași fonem. Cele două vocale n-au putut fi simțite ca variante ale aceleiași unice realități fonetice, dat fiind că se deosebeau net una de alta prin timbru. Cu aceasta, noi nu vrem să tăgăduim existența variantelor combinatorii ale unor sunete ; dar vrem să considerăm ca atare numai realități fonetice-acustice mai asemănătoare unele cu altele. Vezi în această privință cele spuse de noi în *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, Iași, 1939, p. 90—107 (paginația publicației în care a apărut lucrarea : [114] BIFR, V, 1938 ; [aici, p. 251—267].

manifestă, în unele cazuri, prin schimbări condiționate numai de accent sau de alte elemente de același fel (cantitate, înălțime), iar, în alte cazuri, prin schimbări condiționate de sunetele vecine sau mai îndepărtate[20].

Trebuie să spunem însă că D e n s u s i a n u a făcut greșeala, *Histoire*, II, p. 17, de a cuprinde la fenomenul discutat aici și prefacerea lui *a* neaccentuat neinițial + nazale în *ă* (de fapt, el vorbea de o schimbare a lui *a* neaccentuat, în aceste condiții, în *î* : *cantare* > *cîntare*). Dar *a* neaccentuat neinițial se transformă și în alte cazuri (cînd urmează alte consonante sau *nn*) în *î*, cel puțin în dialectul moldovenesc : *cacare* > *căcare* > *cîca*, *ingannare* > *îngănare* > *îngîna*, v. sl. **pokaliti* > *păcăli* > *pîcili*[21]. S-ar putea totuși pretinde că, pe cînd *a* neaccentuat neinițial + nazale devine *î* oricînd (cf. și turc. *kantar* > *cîntar*), cel care nu e urmat de nazale se oprește de obicei la *ă*. N-are dreptate nici P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 25, cînd introduce [57] în formula fenomenului discutat aici și pe *î*, ca rezultat al schimbării. Trebuie să admitem că avem două fenomene distincte : unul mai vechi, de prefacere a lui *a* în *ă* (așa formulează Philippide schimbarea în *Principii*, p. 16), și altul mai nou, de prefacere a acestui *ă* în *î*. Cel dintîi a avut loc, desigur, în epoca de formare a românei, — căci constituie și una din condițiile pe care le cere diftongarea lui *é* și *ó*, — și anume, în aceeași vreme în care s-au produs și închiderile în *ă* ale lui *a* urmat de nazale; cel din urmă este un fenomen tardiv, din epoca în care *ă* + nazale a devenit *î*, dar el s-a putut produce și mai tîrziu, pînă azi. N-avea dreptate Philippide cînd considera fenomenul (*Orig. rom.*, II, p. 240—314) ca petrecut după epoca de formare a limbii române. Această

[20] Examinarea schimbărilor fonetice ale limbilor după principiul pe care P. G. G o i d à n i c h (vezi mai sus, § 4) l-a numit al s i n t e z e l o r l i n g v i s t i c e și pe care l-a reluat, dîndu-i o formă nouă, școala lingvistică franceză — M e i l l e t, V e n d r y e s și G r a m m o n t — care vorbește de t e n d i n ț e f o n e t i c e, duce deci la concluzii neîntrevăzute de acești cercetători. Cum e de la sine înțeles, principiul sintezelor sau tendințelor fonetice a fost însușit și de fonologi — chiar dacă aceștia nu-i pomenesc pe toți înaintașii lor —, acest principiu fiind, în fonetica evolutivă, pendantul cercetării sistemelor din fonetica descriptivă. Se observă însă că lupta împotriva „atomismului" neogramaticilor în domeniul foneticii evolutive a început cu mult înainte de primele manifestări ale școlilor lingvistice structuraliste din Apus, ca o reacțiune provocată chiar de lingviști care s-au încadrat în general în direcția de cercetare inițiată de neogramatici.

[21] Pentru etimologia acestui cuvînt, vezi S. P u ș c a r i u, *Dacor.*, I, p. 237. [Întrucît această notă a fost introdusă ulterior în text, numerotarea celorlalte note nu mai este conformă cu originalul — n.e.]

afirmație nu poate fi valabilă decît pentru prefacerea lui *ă* neaccentuat neinițial în *î*. În prima fază, fenomenul trebuie explicat prin substratul traco-dacic, așa cum au crezut unii lingviști (nu însă și cel iliric, căci ilirii nu prea au intrat [58] în alcătuirea poporului român)[22].

Faptul că tendința închiderii vocalelor se manifestă și printr-un fenomen spontaneu, ne ajută să înțelegem că este eronat să considerăm închiderea vocalelor accentuate și neaccentuate, urmate de nazale, ca un fenomen de asimilație a vocalei la nazala următoare. Explicația cea dreaptă va avea în vedere și schimbarea condiționată numai de accent a vocalei *a* neaccentuat în *ă*, schimbare în care nazala nu mai are nici un rol. Rezultă că nazala nu poate constitui o cauză nici pentru închiderea vocalelor accentuate, măcar că aceste schimbări se produc numai cînd urmează nazala. Trebuie să deducem că împrejurările fonetice în care se produce o schimbare — în cazul de față, nazala care urmează vocalei accentuate —, nu sînt cauza schimbării, ci numai favorizează sau permit realizarea schimbării, realizarea tendinței. Dacă ni se cere să indicăm cauza acestor fenomene de închidere, ea nu poate fi decît atracția de către ceea ce am numit altădată (vezi BIFR, IV, p. 204—211, și V, p. 96—97 și 104—106) [aici, p. 80—86, 257—258 și 265—266] vocala [59] i m p l i c i t ă, adică de către vocala s t ă r i i d e r e p a u s, care e mai comodă (în română sînt două asemenea vocale : *î* și *i*), ceea ce înseamnă o schimbare spre timbrul ei velar sau palatal și spre gradul ei de închidere. Dar vom face imediat observația că, într-o limbă oarecare nu toate sunetele tind spre vocala implicită și spre sunetele care prezintă calitățile ei (fenomenul discutat la § 22—29 este un exemplu). Așa că, pentru moment, concluzia noastră cu privire la explicarea schimbărilor fonetice prin tendința spre starea de repaus a organelor articulatorii e negativă : evoluția fonetică nu se poate explica decît prin adaptarea la tendințele articulatorii înnăscute. Căci nu pot fi explicații acelea pe care le încearcă structuraliștii.

[22] D e n s u s i a n u, *Histoire*, II, p. 17—18, combate pe nedrept explicația prin substrat. La fel, P e t r o v i c i, *Influența slavă*, p. 6—7 (cf. în special nota 16) și 33, care crede că, în epoca bilingvismului româno-slav, *ă* neaccentuat a fost identificat cu ъ. Acum înțelegem de ce a admis acest învățat că *a* + nazale nu s-a dezvoltat în *ă*, ci în *ə* nazal (vezi mai sus, nota 13 și nota 18): numai în felul acesta rămînea posibilă o identificare a vocalei rezultate din *ă* + nazale cu ы. Dar este sigur că românii și slavii au considerat ca identice pe *ă* + nazale cu ѫ care avea valoare de *ăn*. [116]

§ 21. După cum prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă* izvorăşte din aceeaşi tendinţă care a dus şi la închiderea vocalei *á* + nazale, tot aşa fenomenele *a*, *o* şi *e* neaccentuaţi > *î*, *u*, *i* se alătură fenomenelor de închidere a vocalelor *ắ*, *ó*, *é* + nazale, [60] ca fiind manifestarea aceleiaşi tendinţe fonetice[23]. Din nefericire, fenomenele de închidere sau deschidere a vocalelor *ă*, *o* şi *e* neaccentuate nu pot fi încă formulate cu precizia necesară (vezi A. P h i l i p p i d e, *Principii*, p. 21, şi *Orig. rom.*, II, p. 57, 79—81 şi 96—98, care însă nu mai formulează schimbarea lui *ă* neaccentuat în *î*, pentru că o cuprinde în formula de prefacere a lui *a* neacc. şi *u* neacc.).

II. DIFTONGAREA VOCALELOR DE DESCHIDERE MIJLOCIE, ACCENTUATE, CÎND ÎN SILABA URMĂTOARE SE GĂSESC VOCALE DE ACEEAŞI DESCHIDERE

A. CONDIŢIILE FENOMENULUI

§ 22. Întrucît *a* latin neaccentuat a devenit *ă* chiar la începutul epocii de formaţie a limbii române, diftongarea vocalelor *é* şi *ó* n-a fost provocată de un *-a* următor, ci de *ă* şi *e*. Credem deci că nu formula stabilită de W. M e y e r-L ü b k e, *Grammatik* [61] *der romanischen Sprachen*, I, p. 100—101[24], este cea justă, ci cea stabilită de H. T i k t i n şi A. P h i l i p p i d e. Deci :

é, cînd în silaba următoare se găseşte *ă* sau *e*, devine *ę́*;

ó, cînd în silaba următoare se găseşte *ă* sau *e*, devine *ǫ́*.

E m i l P e t r o v i c i, *Influenţa slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, Bucureşti, 1956, p. 24, 26, 29—30 şi

[23] Că schimbările de închidere ale vocalelor *e* şi *o* neaccentuate în *i*, respectiv [116] *u*, sînt manifestarea aceleiaşi tendinţe de închidere care acţionează şi asupra vocalelor accentuate urmate de nazale, a spus-o M i r c e a Z d r e n g h e a, AUI, Serie nouă, Secţiunea III, tomul III, 1957, p. 155, în cadrul articolului *În legătură cu evoluţia sistemului vocalic al limbii române*. [117]

[24] Dar, pentru diftongarea lui *é*, învăţatul german adăuga şi condiţia *-o*. Pentru diftongarea lui *ó*, el dădea (p. 132) numai condiţiile *-ă* şi *-e*. [117]

32—33, formulează fenomenele fonetice în discuție cu totul altfel decît s-a făcut pînă la el. El admite, p. 29—30, că vocalele *é* și *ó*, cînd în silaba următoare avem vocalele deschise *a* (*ă*) și *e*, se pronunțau, prin secolele al VI-lea — al VIII-lea, deschis: *ę* și *ǫ* (el cuprinde aici și pe *e* din lat. *del* > **dę*, *stel* > **stę*). Apoi, întrucît, după dînsul, în română nu avem diftongii *ęa*, *ǫa*, ci consonante palatale, respectiv rotunjite, urmate de ä, respectiv å, el admite (p. 32—33) că *ę* și *ǫ* s-au transformat în *ä*, respectiv *å*, și că consonantele anterioare și-au păstrat pronunția suplimentară [62] palatală, respectiv labială, pe care o aveau și mai înainte. El nu vorbește deci de o diftongare, ci de o deschidere. Acest ultim proces el îl socoate o influență a slavilor, de pe teritoriul romănesc primitiv, care aveau în limba lor, pe de o parte: *e* (< indoeur. **ĕ*) și *o* (< indoeur. **ă* și **o*); pe de alta, *ä* (< *ĕ* < indoeur. **ē*) și *å* (< indoeur. **ō*). El precizează (p. 33): «Slavii bilingvi, pe cale de a se romaniza, precum și romanicii bilingvi, familiarizați cu pronunțarea slavă, au început să rostească variantele romanice *ẹ*-*ę* și *ọ*-*ǫ* în felul slavilor, redînd variantele romanice mai închise ale acestor vocale prin corespondentele slave *e*, *o*, iar variantele lor mai deschise prin corespondentele slave foarte deschise *ä*, *å* (consoanele precedente păstrîndu-și, bineînțeles, articulația suplimentară palatală, respectiv labială)". La p. 24 ni se spune că *a* de după consonantele rotunjite, "notat grafic *oa*, a luat naștere dintr-un *o*, care s-a deschis pînă a devenit *a*, pierzîndu-și rotunjirea, care s-a păstrat ca un apendice [63] labial al consoanei precedente sau ca o vocală de tranziție avînd timbrul unui *u*". Iar la p. 26, ni se spune: „În ceea ce privește consoanele palatalizate sau rotunjite în altă poziție decît finală, ele s-au dezvoltat în marea lor majoritate din consoane urmate odinioară de vocalele *e* sau *o* devenite *a*, consoanele precedente păstrînd însă apendicele palatal resp. labiovelar, pe care l-au primit de la vocalele următoare". Din toată această construcție teoretică, nu putem admite decît ideea că vocalele *é* și *ó* au devenit întîi *ę́* și *ǫ́*, dacă în silaba următoare era *ă* sau *e*, — dar și aceasta ca o simplă probabilitate.

În mod independent de Petrovici, o asemenea presupunere a făcut și H e l m u t L ü d t k e, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus* (pentru amănunte, vezi mai jos, § 30). Pentru a reveni la discuția concepției lui Petrovici: noi credem că, la începutul sau în interiorul cuvîntului, caracterul palatal sau rotunjit al celor mai multe consonante se explică prin caracterul palatal sau rotunjit al [64] vocalei următoare și că el este

de fapt irelevant (imperceptibil), de unde urmează că ẹ sau ọ nu aparține consonantei, ci formează un diftong împreună cu vocala următoare. Prezența unor consonante muiate sau rotunjite și la începutul sau în interiorul cuvîntului se poate admite cel mult pentru acele graiuri dacoromâne care prezintă aceste consonante în poziție finală. Dealtfel Petrovici nesocotește faptul că, cel puțin pînă în vremea palatalizării labialelor, ẹá rezultat din é în pozițiile -ă și -e se deosebea de ịá — altfel ar fi produs și el palatalizarea labialelor — și că numai dacă în loc de ẹá ar fi existat ịá, am fi avut dreptul să admitem caracterul muiat al consonantei anterioare.

Trebuie totuși să relevăm că, mai tîrziu, cînd s-a ajuns ca, prin articularea substantivelor feminine, să existe în limbă, în poziție finală, și vocala *-a* și diftongul *-ẹa*, aceste noi condiții fonetice n-au cerut înlăturarea formelor diftongate, în favoarea formelor cu *é* și *ó*. De aceea se poate presupune că și vocala *-a* a [65] produs diftongarea, dacă *a* va fi existat în poziție finală, în momentul în care s-a produs fenomenul.

Din faptul că toate cuvintele latinești care prezentau pe *é* și *ó* în pozițiile indicate mai sus au suferit diftongarea, pe cînd, dintre cuvintele de origine străină (intrate, prin urmare, mai tîrziu în limba românească) unele o prezintă, iar altele nu, rezultă că diftongarea vocalelor *é* și *ó* în pozițiile *ă* și *e* s-a produs în două etape: 1. Ca schimbare fonetică, petrecută în epoca de formare a limbii române, și 2. Ca fenomen de analogie, petrecut oricînd de la realizarea diftongării ca fenomen fonetic și pînă astăzi. Diftongarea, ca schimbare fonetică, este un fenomen general și de aceea ea se găsește la toate cuvintele de origine latină. Ca analogie, ea nu poate fi decît sporadică și de aceea nu o prezintă toate cuvintele împrumutate. Pentru clasificarea fenomenelor de diftongare în fenomene fonetice și fenomene de analogie, vezi I. Iordan, *Dift.*, p. 17 [66], iar pentru despărțirea exemplelor, vezi aceeași operă, p. 39—42. Mulțimea fenomenelor de diftongare prin analogie, fapt care nu-și mai găsește paralelism la nici una din schimbările fonetice ale limbii românești (sau cu alte cuvinte, marea propagare prin analogie a acestui fenomen fonetic, pe care n-o mai prezintă nici un alt fenomen fonetic al limbii românești), se explică prin faptul că sunetele *ă* și *e* în poziție finală, care produc diftongarea, sînt și forme gramaticale (nominale și verbale) și se găsesc foarte des la sfîrșitul cuvintelor, așa că diftongul *ẹá* sau *ọá* din temă a ajuns să semnifice

el însuşi aceeaşi categorie lingvistică pe care o semnifică şi *ă*, *e* din terminaţie (cf., de pildă, *plec* — *pleci* — *pleacă*). În cazurile în care accentul se găseşte, la o formă gramaticală a unui cuvînt, pe temă, iar, la altă formă gramaticală a aceluiaşi cuvînt, pe terminaţie, diftongii *e̯á*, *o̯á* din temă devin semne şi pentru categoriile exprimate prin forme gramaticale cu accentul pe temă (*pleacă* — *plecăm*, şi mai ales *leagăn* — *legeni* — *leagănă* [67]-*legănăm*). În acest articol noi avem în vedere numai diftongarea ca schimbare fonetică.

§ 23. T i k t i n, *Studien*, p. 52, a presupus, pe baza cuvîntului mr. *tre̯ámor* sau *tre̯ambor* şi mgl. *trẹ́mur* < *tremulo* şi pe baza cuvintelor vechi româneşti *do̯áo*, *no̯áo*, *vo̯áo* etc., < *dŭae*, *novem*, *nova*, *novae*, *nobis*, *vobis* etc., că diftongarea vocalelor *é* şi *ó* se petrece şi-n poziţia *o*. Dintre aceste exemple însă, singurul care ar putea arăta acest lucru este *tre̯ám(b)or*, *trémur*. La celelalte, -*o* provine dintr-un mai vechi -*ă*, provenit la rîndu-i din -*e* precedat de *u*, şi este, prin urmare, nou în limba română (însuşi Tiktin a recunoscut acest lucru în Z f r Ph, XI, p. 79 ; vezi şi I o r d a n, *Difl.*, p. 14, 16, 306).

Pe baza exemplelor *pîrái̯e* (pluralul de la munt. *pîríu*, mold. *pîrắu̯*), care ar proveni din *pîrắi̯e* (cuvînt de origine traco-dacică sau albaneză ; vezi P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 77 şi 729), *hîrdái̯e* (pluralul de la *hîrdắu̯*), care ar proveni din *hîrdắi̯e*, şi alte cuvinte de origine [68] ungurească (vezi P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, § 61 şi 62), la care -*ái̯e* de la plural corespunde lui -*ắu̯* de la singular, precum şi pe baza formelor vechi româneşti *pîráo*, *hîrdáo* (pluralele de la *pîrắu̯*, *hîrdắu̯*) provenite din *hîrdáu̯ă*, *pîráu̯ă* (< **pîráu̯e*, **hîrdáu̯e* ; Tiktin greşeşte cînd crede că -*ái̯e* provine din *áă* ; vezi P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II., p. 95[25]), Tiktin a presupus, *Z f r Ph*, XI, p. 59, şi XII, p. 230 şi 234, că s-a diftongat şi *ắ* (în *ă̯á*, care a dat apoi *á*). Dar exemplele vechi româneşti invocate de el, *pîráo*, *hîrdáo* ne indică nu o diftongare a lui *ắ* în poziţia *o*, ci în poziţia -*e* sau -*ă*. Pe de altă parte, întrucît, în română, ca şi în alte limbi, grupul *ă̯a* nu există decît ca rezultat al unei pronunţări silite, nenormale, *ắ* a devenit, în acest caz, *á*, nu *ă̯á*, şi de aceea este exact să se vorbească de o d e s c h i d e r e a lui *ắ* în poziţiile *ă* şi *e*.

[25] Philippide admite însă formele **pîre̯au̯e* > **pîre̯au̯ă* > **pîre̯ao*, cu un *e̯a* provenit dintr-un mai vechi *o* ; după părerea noastră, vezi mai jos, aceste forme probabil n-au existat.

A. Philippide, *Orig. rom.*, § 61 și 62, admite că *pîrăie*, *hîrdăie* etc. au la bază niște mai vechi **pîroáe*, **hîrdoáe* etc., și că, deci, în aceste cazuri s-a [69] produs nu o diftongare a lui *ă*, ci diftongarea lui *ó*[26]. Această afirmație însă nu este valabilă decît pentru pluralul lui *pîrău*, care probabil a sunat odată în românește **păróu*, **păroiu* (cf. alb. *përrúa*, art. *përrói* și bulg. *poroj*, ceea ce poate presupune un **părroíu* în faza cea mai veche a românei), deși e mai probabil că, și în acest cuvînt, *o* a devenit de mult *ă*, cum am presupus pentru alte cuvinte la § 8. Desigur, cuvintele de origine ungurească au căpătat terminația *-ău* pentru terminațiile maghiare *-a*, *-ó*, *-u*, *-ú*, *-ö*, *-ő*, chiar în momentul cînd au intrat în limba română. Românul le-a perceput cu sunetele existente în limba lui și le-a pronunțat așa cum le-a perceput. Așa se întîmplă cu toate cuvintele care trec dintr-o limbă în alta, cînd între cele două limbi sînt mari diferențe de sistem fonetic. Dacă am admite că aceste cuvinte ungurești au avut la început *-óu*, ar fi inexplicabilă pe terenul limbii române schimbarea r e g u l a t ă, numai în cuvintele de origine ungurească, a lui *-óu* în *-ău*[27]. De aceea trebuie să admitem că, în [70] cuvintele de mai sus, a avut loc o înlocuire a lui *ă* în poziția *-e* prin *á*. Dat fiind că elementele maghiare au intrat destul de tîrziu în limbă, prezența lui *á* în pluralul lor nu se poate explica decît ca o propagare prin analogie a alternării *-ău* singular — *-áie* plural, pe care o prezentau pe acea vreme în limba română vreo cîteva cuvinte foarte vechi, care suferiseră prefacerea lui *ă* în *á* ca schimbare fonetică, ori în care *-ou* — *-oaie* devenise pe cale fonetică *-ău* — *-áie*, și pe care cuvintele de origine maghiară le-au avut ca model. Astăzi acele cuvinte nu se mai găsesc în limba română. Singur pluralul *pîraie* prezintă, poate, un *ă* provenit (fonetic, nu analogic) din *á*, dar, cu aceeași probabilitate, el poate fi socotit ca un cuvînt care a suferit diftongarea lui *ó*[28]. Forma dialectală moldovenească de plural *pîrăi* (< *pîrăie*) a înlocuit, poate, pe

[26] Părerea lui Philippide a fost acceptată de V. A r v i n t e, *Terminația de plural -ăuă a unor substantive neutre*, în SCL, X, 1959, p. 213—239, în special p. 230—234, care o consideră valabilă numai pentru unele cuvinte de origine maghiară. [117]

[27] Cele cîteva cuvinte de origine maghiară care au păstrat pe *-ó* ca *-óu* (vezi A r v i n t e, *art. cit.*, p. 223 și 232) nu schimbă situația generală. [117]

[28] Totuși alternanța *-ău* — *-ăuă* s-a născut pe cale fonetică din alternanța *-éu* — *-eáuă* în cuvinte ca *copirșău*, pl. *copîrșauă*, dacă acestea au avut la început în limbă o formă, cu *é* — *eá*, redusă apoi la *ă*—*á* sub influența șuierătoarei anterioare. [117—118]

cale analogică, o formă mai veche, *pîráie*, rămasă pe teritoriul oltenesc-muntenesc, după cum forma de plural din același dialect, *hîrdăi* (< *hîrdăie*), a înlocuit, probabil, forma *hîrdáie*. [71] Faptul că s-a creat un plural *pîraie* (eventual și *pîrauă*), iar nu *pîrîie*, ne arată că schimbarea fonetică a lui *ắ* în *-á* a avut loc pe vremea cînd *ắ* din acest cuvînt nu devenise *î*; schimbarea însăși a lui *ắ* în *î*, în acest cuvînt, în dialectul oltenesc-muntenesc, rămîne neexplicată, dacă nu admitem că *ắ* era urmat de *ń*.

În orice caz, cel ce face istoria sunetelor limbii românești nu poate lăsa neexplicat fenomenul de diftongare în poziția *o*, pe care-l prezintă mr. *trĕám(b)or* și mgl. *trẹ́mur*, și nici fenomenul din cuvintele ungurești *hîrdắu-hîrdáie* etc., care ne arată că, în română, a avut loc și o schimbare fonetică a lui *ắ* în *á*.

În paginile următoare vom căuta să vedem dacă aceste fenomene pot fi puse alături cu diftongarea în *ẹá* și *ọá* (vom căuta adică să vedem dacă ele pornesc din aceeași tendință a bazei de articulație, din care pornește și aceasta, dacă nu comportă aceeași explicație), și, în caz cînd ele pot fi puse alături, de ce se prezintă în atît de puține exemple. [72]

B. NATURA DIFTONGĂRII VOCALELOR é ȘI ó ÎN POZIȚIILE ă ȘI e

§ 24. Să lăsăm la o parte cazurile nesigure de diftongare, adică diftongarea în poziția *-o* și diftongarea lui *ắ*, și să arătăm în ce consistă fenomenul numai pe baza cazurilor sigure. Pentru ceea ce ne propunem noi acum nu este numaidecît nevoie să avem stabilite toate condițiile în care fenomenul se petrece, căci în fiecare din aceste cazuri avem realizarea aceleiași tendințe care se găsește și la baza celorlalte cazuri.

Atît vocalele *é* și *ó*, care se diftonghează, cît și vocalele finale *ă* și *e* sînt de deschidere mijlocie. Diftongii proveniți din *é* și *ó* sînt alcătuiți din sunetul de deschidere mijlocie, care exista înainte de diftongare, și din sunetul de deschidere maximă *a* (nu mai este nevoie să spunem că, în diftong, accentul cade nu pe *e*, ci pe *a*, din cauza sonorității mai mari a [73] acestuia din urmă). Fenomenul apare deci ca o disimilație la distanță a voca-

lelor accentuate de deschidere mijlocie față de vocalele de aceeași deschidere mijlocie din silaba următoare, și această disimilație se manifestă printr-o lărgire a canalului oral (că diftongarea constă într-o lărgire a canalului oral a spus-o întîi Tiktin, *Studien*, p. 53 și 54). Odată cu această deschidere însă, partea finală a sunetelor *é* și *ó* este înlocuită cu sunetul *á*, adică la articularea lui *é*, în partea de la sfîrșit a acestui sunet, limba se retrage spre fundul gurii, schimbîndu-și articulația din palatală în velară (guturală), iar la articularea lui *ó*, în partea de la sfîrșit a acestui sunet, buzele își pierd rotunjirea, iar limba, care se găsește deja în poziție de articulare velară, se retrage foarte puțin spre fundul gurii (despre această înapoiere a articulației organelor, care se manifestă în cazul lui *ó* și prin lipsa de articulare a organelor anterioare, ca buzele, a vorbit întîia oară Iordan, *Dift.*, p. 35—37). Dar fenomenul esențial [74] din care constă diftongarea este acela al lărgirii canalului oral. Înapoierea articulației linguale posterioare este o urmare a fenomenului de deschidere a gurii. Putem admite, cu Emil Petrovici, *Influența slavă*, p. 24, 26, 29—30 și 32—33, și Helmut Lüdtke, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus*, Bonn, 1956, passim (vezi locurile exacte, aici, mai jos, la § 30), că *é* și *ó* au devenit întîi *ę*, resp. *ǫ*, și că mai tîrziu *ę́* și *ǫ́* s-au transformat în *ęa*, resp. *ǫa*[29]. Dar nu avem a face cu altceva decît cu o presupunere. Faptul că macedoromâna și cea mai mare parte a dacoromânei prezintă *ęá* și *ǫá* ne îndeamnă să credem că vechiul mod de a vedea lucrurile — transformarea vocalelor *é* și *ó* de-a dreptul în diftong — corespunde realității. Dacă a avut loc întîi prefacerea vocalelor *é* și *ó* în *ę́* și *ǫ́* și apoi nașterea diftongilor, trebuie să admitem că, sub formulele diftongării, stabilite la § 22, se ascund două schimbări fonetice, care au avut loc în timpuri diferite. Iar dacă a avut loc prefacerea [75] vocalelor *é* și *ó* de-a dreptul în diftongi, sîntem nevoiți să admitem că, deși fenomenul consta într-o deschidere, baza de articulație românească a evitat vocalele *ę́* și *ǫ́*, adică a evitat de a crea sunete care nu erau în firea ei din acel timp[30]. Adaug că Tiktin a socotit diftongarea numai

[29] Părerea aceasta a fost acceptată de Mircea Zdrenghea, *art. cit.*, și de Al. Ionașcu, *Din nou despre evoluția vocalelor accentuate e și o în pozițiile ă, e*, în SCL, X, 1959, p. 587—591 [118].

[30] Explicații asemănătoare a dat și Grammont, *Traité de phonétique*, de exemplu la p. 200—209, unde se discută asimilația consonantelor vocalice la vocalele vecine. [118]

ca o lărgire, iar I o r d a n numai ca o înapoiere a articulației; dar diftongarea este și una, și alta: dacă ar fi avut loc numai o lărgire ,é și ó ar fi devenit ę și ǫ, iar dacă ar fi avut loc numai o înapoiere a articulării, é și ó ar fi devenit ă. I o r d a n socotește înapoierea articulației ca o asimilare a lui é și ó la ă și e. Asimilație însă nu putem avea aici, căci dacă á se aseamănă în adevăr mai bine cu ă decît se aseamănă é și ó cu ă, între á și e nu este o asemănare mai mare decît între é și e sau ó și e. Greșeala aceasta se regăsește la toți lingviștii care au discutat după aceea diftongarea românească, de exemplu la S. P u ș c a r i u, *Dacor.*, I, p. 377 și urm., și A l. R o s e t t i, *Recherches*, p. 135 și urm., *Istoria limbii române*, IV, p. 32, și *Studii* [76] *lingvistice*, București, 1955, p. 77—78 și 80—82. P u ș c a r i u, *Dacor.*, I, p. 380, și R o s e t t i mai afirmă că, în poziția e, a avut loc întîi o prefacere a lui é în *ee* și a lui ó în *oo*, prin «anticipare vocalică» (deci ca la fenomenele de „Umlaut"), ceea ce este imposibil de admis (în fond aceasta înseamnă a admite lungirea vocalei, sau, cum presupusese deja I o r d a n — vezi aici, imediat mai jos —, apariția unei silabe cu două vîrfuri). Am spus însă (mai sus, § 18) că a considera un fenomen fonetic ca unul de asimilație nu înseamnă a-l explica. Trebuie să admitem că, la un moment dat, limba română a ajuns la o asemenea particularitate pe care mai înainte n-o avea și pe care a pierdut-o după aceea. Trebuie să admitem că, la un moment dat, a existat această tendință a bazei articulatorii românești.

În ce privește felul în care s-a produs fenomenul, potrivit părerii, generale pe vremuri, că pentru a se naște un diftong este nevoie de o silabă cu două vîrfuri, I o r d a n a admis același lucru și despre diftongarea românească. De acest [77] lucru însă nu este nevoie. Ba, dimpotrivă, este curioasă nașterea diftongilor din silabe cu două vîrfuri, care trebuie considerate la drept vorbind ca două silabe, și este perfect naturală o dezvoltare a diftongilor din silabe cu un singur vîrf.

Diftongarea românească nu are nici o legătură cu faptul că, începînd cu secolul al VII-lea, au pătruns în limba română elemente lexicale slave cu diftongul ęa (ѣ), cum admite R o s e t t i, p. 78 și p. 81 (după aceea s-ar fi diftongat și ó). Tendințele fonetice ale unei limbi nu se pot explica prin influența unei limbi străine, ci numai prin amestecul cu o populație străină, ceea ce duce la schimbarea bazei articulatorii. În spiritul modului nostru de a vedea lucrurile, ar trebui să înțelegem, deci, că, prin amestecul

cu slavii, baza articulatorie a românilor și-a asimilat o tendință articulatorică caracteristică slavilor. Fapt e că, în slavă, *ē* devenise ѣ, dar numai *ē*, nu și *ĕ*. S-ar putea admite că organele articulatorii ale [78] românilor au căpătat tendința articulatorie a diftongării printr-o evoluție proprie lor.

§25. Tendința bazei de articulație românești de a schimba în vocale de deschidere maximă vocalele accentuate de deschidere mijlocie, atunci cînd în silaba următoare se găseau vocale de aceeași deschidere, a trebuit să se aplice în toate cazurile, iar nu numai vocalelor *é* și *ó*. A trebuit să se aplice adică și lui *ắ*, precum și tuturor acestor trei vocale în poziția *o*. Presupunerea noastră, care are la bază paralelismul fenomenelor fonetice, devine mai plauzibilă dacă se iau în considerare cele cîteva exemple sigure, care prezintă fenomenul presupus, invocate de Tiktin: mr. *trę̂ám(b)or*, mgl. *trẹ́mur*, căruia nu i se poate găsi altă explicație, ne arată că în mr. și mgl. diftongarea a avut loc și în poziția *o*. Faptul că numai un cuvînt prezintă pe *é* în poziția *-o* nu trebuie să ne împiedice de a formula fenomenul și pentru această poziție. Puținătatea sau lipsa exemplelor nu presupune lipsa unei tendințe a bazei de articulație de a deschide vocalele *é* și *ó*, cînd în silaba [79] următoare se găsea un *o*. Și, din moment ce diftongarea în poziția *o* există în mr., este de presupus că această schimbare s-a petrecut și-n dr., dacă au fost în acea vreme cuvinte care să aibă *é* și *ó* în poziția *o*. În ce privește prefacerea lui *ắ* în *á*, exemplele analogice *hîrdắi̯e — hîrdắu̯* etc., care ne obligă să admitem că fenomenul a avut loc și ca schimbare fonetică, ne arată că tendința de deschidere s-a manifestat și asupra acestui sunet.

Prefacerea lui *ắ* în *á* arată mai clar decît diftongarea vocalelor *é* și *ó* că diftongarea românească este în esență un fenomen de deschidere a vocalelor accentuate de deschidere mijlocie, iar nu de înapoiere a articulației, cu sau fără anticiparea vocalelor din silaba următoare. La fenomenul *ắ* > *á*, înapoierea articulației linguale, înapoiere care a avut loc ca urmare a deschiderii, este foarte mică (anume de la *ą̆* la *a*) sau chiar nulă față de aceea de la diftongarea lui *é*. Dealtfel, deoarece în limba română, și probabil în orice limbă, — după cum am spus-o la § 23 — grupul *ă̯a* (cu [80] *ă* consonant) nu se poate pronunța decît cu greutate, la drept vorbind nici n-a avut loc o diftongare a lui *ắ*, ci o transformare (o deschidere) a lui *ắ* în *a*.

C. ÎNTÎLNIREA TENDINȚEI DIFTONGĂRII (SAU DESCHIDERII) CU CEA A ÎNCHIDERII

§ 26. Diftongarea (ca schimbare fonetică, nu ca analogie) vocalelor *é* și *ó* în pozițiile *ă* și *e* nu se petrece cînd *é* și *ó* sînt urmați de: 1. *n* (ori *m*) + cons. (cuvintele *pánă* < *pẹánă* < *pĭnna* și *tọamnă* < **tomnă* < *autŭmnus*, care apar pentru moment ca excepții, vor fi explicate mai jos, § 27); 2. *n* + voc. (adică *ă* și *e*) (vezi I o r d a n, *Dift.*, p. 106—109, 167—184, 249—251 și 299—305; A. P h i l i p p i d e greșea cînd spunea, *Orig. rom.*, II, p. 38—39 și 74, că *é* + *n* + *ă* și *ó* + *n* + *ă* s-au diftongat). Cuvintele *ğẹánă* și *sprinčẹană* (*sprînčẹană*) < **supergena* sau **superingena* (mai probabil decît *supercĭlium*, cum cred atîția, care admit un singular refăcut după pl. *sprinčéne*; bineînțeles, *ğ* [81] a devenit *č* sub influența lui *supercilium* sau a lui **subfronticella*, care stă la baza mr. *sufrînțeao* și *sufrunțeao*), vor fi explicate mai jos (§ 28). Nu putem spune, pe baza exemplelor, dacă în împrejurarea 3. *ń* + voc. (adică *ă* + *e*), diftongarea s-a produs sau nu. Exemplele de care dispunem, *gulúĭe* (în Muntenia și Ardeal), *gulắĭe* (în Moldova) și forma feminină singulară *-ọaie* < *-onea* și eterogenă plurală *-ọáĭe* < *-onea* a sufixului *-óĭu* < *-oneus*, *-onius* nu pot da nici o lămurire în această privință, pentru că *-ọáĭe* poate fi format prin analogie cu substantive ca *covor*/*covọare*, *izvor*/*izvọare* etc., iar *gulúĭe* și *gulắĭe*, prin analogie cu *gulúĭu* și *gulắĭu*. În cazul 4. *m* + voc. (adică *ă* și *e*), diftongarea se produce. În cazurile în care diftongarea a fost împiedicată, vocalele *é* și *ó* se găsesc schimbate în *i* și *u*. În mod analogic, nu ca schimbare fonetică, diftongarea s-a petrecut și în împrejurările 1 și 2, la unele cuvinte care au intrat mai tîrziu în limbă. Nu mai dăm exemple.

După cum se vede, diftongarea nu [82] s-a realizat tocmai în împrejurările în care *á* urmat de nazale și *ắ*, *é*, *ó* urmați de nazale se închideau. Putem deci afirma, cu toate că n-avem exemple, că nici în cazul 3. *ń* + voc. (adică *ă* și *e*) diftongarea nu s-a petrecut.

Cu împrejurarea 4. lucrurile stau altfel. Aici nu ne putem aștepta la o nerealizare a fenomenului diftongării, pentru că numai *á* + *m* + *u* se preface în *ắ*, iar diftongarea nu se petrece atunci cînd în silaba următoare avem *u*, ci numai cînd avem *ă* sau *e*; în această împrejurare, închiderea lui *á* în *ă* se îndeplinește în mai puține cazuri decît în celelalte împrejurări (1, 2, 3),

căci numai *á* + *m* + *u* se preface în *ă*, iar nu și *á* + *m* + celelalte vocale pe care le mai prezintă exemplele (adică vocalele *ă* și *e*; cuvinte cu *á* + *m* + *î*, *i*, *o* lipsesc). Baza de articulație românească a avut tendința de a închide numai pe *á* + *m* + *u*, nu pe *á* + *m* + orice vocală[31]. O serie de cuvinte care nu prezintă nici diftongarea, nici închiderea, cu toate că au *é* și *ó* urmați de nazale și în pozițiile diftongării (asemenea exemple vezi [83] în I o r d a n, *Dift.*, p. 94—103, 154—167, 227—240, 290—299), precum și faptul că diftongarea e mai veche decît velarizarea prin labiale, care, și ea, e mai veche decît faza a doua a închiderii vocalelor (vezi § 8), ne arată că diftongarea, ca schimbare fonetică, s-a petrecut cu mult înainte ca *én* să devină *in*. Și chiar dacă diftongarea s-a produs mai tîrziu decît închiderea lui *á*, faptul că ea nu se realizează în condițiile în care se produsese mai înainte închiderea lui *á* ne arată că tendința închiderii încă era vie, că cele două tendințe opuse au fost deci simultane, că cea de deschidere a apărut măcar spre sfîrșitul celei de închidere a lui *á*. Se constată, așadar, existența în același timp în limbă a două tendințe fonetice cu totul opuse. Cum este posibil acest lucru ?

Trebuie să remarcăm că lucrul ar fi cu totul curios numai dacă am admite că cele două tendințe fonetice s-au exercitat asupra sunetelor în discuție în toate împrejurările în care ele apar. În acest caz, ar trebui să admitem că ceea ce realizează o [84] tendință este anulat de cealaltă, că, în unele împrejurări (condiții) fonetice învinge o tendință, iar, în alte împrejurări, învinge alta. Dacă, dimpotrivă, admitem că cele două tendințe opuse nu există la același sunet decît în anumite împrejurări (condiții) fonetice, — accentuat sau nu, urmat de anumite sunete sau nu —, atunci e ușor de înțeles cum pot ele coexista.

Rezultatele la care am ajuns sînt foarte importante din punct de vedere principial : în aceeași epocă din dezvoltarea unei limbi pot exista tendințe articulatorii opuse, manifestîndu-se, după împrejurări, cînd una cînd alta din cele două tendințe. Schimbarea care izvorăște dintr-o tendință suferă, în ce privește împrejurările în care se petrece, restricții, care constituie tocmai condițiile de realizare a celeilalte tendințe.

[31] În urma celor spuse aici se înțelege că un cuvînt ca *rámură* poate fi socotit ca urmaș direct al latinescului *ramula*, prin fazele **rámolă* și **rámoră*. La cursurile sale universitare, G. Pascu îl socotea drept o formație analogică din pluralul *rámuri*, care, la origine, a fost format din *ram* (< *ramus*) + terminația de „eterogen" plural *-uri*. [118]

§ 27. Dacă în una din împrejurările 1, 2, 3 închiderea lui *á* urmat de nazale se face cu restricții, aceste restricții constituie tocmai condițiile pentru diftongarea lui *é* și *ó* în împrejurările 1, 2, 3, adică diftongarea trebuie să se petreacă în [83] cazurile în care închiderea lui *á* urmat de nazale nu are loc. În rîndurile următoare vom studia restricțiile închiderii vocalelor accentuate în împrejurarea 1. *n* (ori *m*) + cons., atît la fenomenul închiderii lui *á*, cît și la acela al nediftongării lui *é* și *ó*, în împrejurările 1, 2, 3.

Am văzut mai sus, § 8, că *á* + *nn* și *mn* rămîne neschimbat (pentru *mn*, faptul este constatat numai pentru o parte din teritoriul dacoromân; pentru rest, el este presupus). Diftongarea se petrece tocmai cînd *é* sau *ó* este urmat de *nn* sau *mn*. Exemplele pe care le avem nu sînt însă decît pentru cazul *é* + *nn* : *pánă* < < *pẹánă* < **pénnă* < *pĭnna*, și cazul *o* + *mn* : *lọámnă* < **tómnă* < *autŭmnus* ; pe baza paralelismului fenomenelor presupunem că și *é* + *mn* (cf. *seamne*, *înseamnă*, *leamne* etc., dacă *gn* > *mn* este mai vechi, ceea ce e probabil) și *ó* + *mn* au permis diftongarea. Așadar, presupunerea pe care o făceam în mod deductiv, la începutul acestui paragraf, se găsește confirmată prin examinarea faptelor. Cuvîntul *toamnă* ne arată că presupunerea făcută la § 8, că *á* + *mn* ar fi [86] rămas neschimbat pe tot teritoriul dacoromânesc dacă pe acest întreg teritoriu ar fi existat cuvinte care să-l conțină, este justă.

Efectul pe care grupurile *nn* și *mn* îl au asupra tendinței închiderii lui *á* (atît direct, prin fixarea la *á*, cît și indirect, prin permiterea diftongării se explică prin asemănarea care există, din punct de vedere al articulării, între cele două grupuri. După cît am văzut la § 8, *n* + cons. și *m* + cons. au aceeași acțiune asupra vocalei precedente, adică, din punct de vedere al primului element din grupurile *n* + cons. și *m* + cons., nu există nici o deosebire de efect. Același lucru trebuie să-l admitem și pentru *m* + *n* și *n* + *n*, și cum, în acest caz, elementul al doilea este în amîndouă grupurile *n*, se înțelege de ce efectul celor două grupuri asupra vocalei precedente este identic. Sau, poate, în conformitate cu cele spuse la § 18, *nn* și *mn* nu favorizează închiderea vocalelor și permit diftongarea din cauză că grupul *nn* atrage asupra lui tot efortul articulatoriu, [87] iar *mn* începe cu o articulație labială, care, ca și *m* + voc., nu angajează articulația linguală a vocalei anterioare.

Faptul că restricția *m* + *n* a rămas și-n faza a doua a închiderii vocalelor ne arată că, în această fază, *nn* ar fi avut asupra

vocalei precedente aceeaşi influenţă ca şi *mn*, dacă ar fi existat cuvinte care să-l prezinte. Cuvîntul *nun* < lat. *nonnus*, care la început a avut *nn*, a suferit schimbarea lui *ó* în *ú* şi ne arată că *nn* s-a redus la *n* mai înainte ca *é* şi *ó* să se prefacă în *i* şi *ú*. Presupunerea că, în faza a doua, *nn* n-a mai constituit o piedică pentru închiderea vocalelor trebuie respinsă, fiindcă nu se potriveşte cu faptele.

§ 28. Cuvintele *ģeană* şi *sprinčeană (sprînčeană)* au suferit diftongarea, desigur, din cauză că ele aveau, în cea mai veche epocă a limbii române, un *nn*. Dublarea consonantei nazale trebuie socotită ca un fenomen latinesc popular. Am arătat cu altă ocazie (*Despre schimbările fonetice italiene de tipul ct > tt, gd > dd*, în *Italica*, II, Iaşi, 1943, p. 128—132) că, în epoca [88] latinei populare, a avut loc extinderea de pe teritoriul italian a unor forme cu *tt* în loc de *ct*, în Gallia, şi a unor forme cu *ss* în loc de *cs* pe teritoriul românesc primitiv. Putem admite că însăşi geminarea lui *n* s-a extins în Peninsula Balcanică şi Dacia din acelaşi teritoriu italian, chiar dacă azi acolo nu sînt atestaţi urmaşii unui **genna*.

D. TENDINŢA MAI LARGĂ A DESCHIDERII VOCALELOR

§ 29. Tendinţa de deschidere a vocalelor de deschidere mijlocie nu se manifestă numai cînd aceste vocale sînt în poziţie accentuată şi cînd în silaba următoare se găseşte o vocală de aceeaşi deschidere. Ca şi în cazul închiderii vocalelor, ea se manifestă şi la unele din aceste vocale în poziţie neaccentuată. Se ştie că, după unii lingvişti (de exemplu, P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 56—57), *e* neaccentuat iniţial se transformă în *a*, într-o epocă destul de veche a limbii române. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 230 şi 232, [89] consideră fenomenul petrecut înainte de influenţa slavă (în ceea ce eu aş numi epoca de formaţie a sistemului fonetic şi morfologic al românei). Faptul că participă la acest fenomen şi un cuvînt de origine slavă (*jeremiinŭ dĭnĭ* „ziua [sfîntu]lui Ieremia", conceput de români drept un singur cuvînt), ne arată că fenomenul este posterior începutului influenţei slave. El nu poate fi însă prea nou, căci nu se găseşte în alte elemente slave şi nici în elementele de altă origine, aşa că s-a petrecut tocmai

pe vremea diftongării[32]. Să se remarce și faptul că tendința deschiderii vocalelor accentuate se manifestă numai în acea împrejurare în care *a* neaccentuat nu devine *ă*: poziția inițială. Acum se înțelege ușor de ce în această poziție *a* neaccentuat a rămas intact. Dar, încă o dată, manifestarea aceleiași tendințe fonetice printr-un fenomen combinatoriu și prin altul determinat numai de accent și de poziția în cuvînt, arată cît de necorespunzătoare realităților este vechea clasificare a schimbărilor fonetice și cît de superficiale sînt [90] explicațiile vechi. Diftongarea nu este decît formal o disimilație, ea este de fapt un caz special al unui fenomen mai general de deschidere a vocalelor *ă*, *e*, *o*.

E. CRITICA TEORIEI LUI HELMUT LÜDTKE CU PRIVIRE LA DESCHIDEREA VOCALELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

§ 30. Helmut Lüdtke, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus*, Bonn, 1956, caută să explice diftongarea românească după principiile structuralismului lingvistic apusean. El încadrează just, p. 75, și mai ales 95, diftongarea românească într-o tendință de deschidere a vocalelor. Cercetătorul german constată (p. 95) că aceste fenomene românești de armonizare, — astfel numește el metafoniile[33] — se deosebesc radical de cele din limbile romanice occidentale, care sînt toate fenomene de închidere a vocalelor (dar lucrul fusese spus deja de Meyer—Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, *Academia*

[32] Nu avem motive să admitem că expresia slavă în discuție ne-a venit după [118] ce slavii meridionali s-au creștinat. Dacă ar fi așa, fenomenul fonetic în discuție s-ar fi produs în secolele al IX-lea — X-lea. Dar, poate, unii slavi meridionali s-au creștinat înainte de 863, anul creștinării bulgarilor. Și trebuie să admitem că, pe acea vreme, *e-* românesc nu avea, ca azi, tendința de a deveni *i̯e-* și că chiar cuvintele slave cu *i̯e-*, ca cel pomenit mai sus, transformau acest *i̯e-* în *e*, atunci cînd intrau în limba română. Am arătat și cu altă ocazie (vezi *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 312), că și *e-* accentuat se pronunța *é-*, și nu *i̯é-*, ca azi. [119]

[33] Termenul poate înlocui pe cel de metafonie numai dacă metafonia este un fenomen de asimilație. Este drept că Lüdtke consideră diftongarea românească, ca și cercetătorii anteriori — Iordan, Pușcariu, Rosetti — drept un proces „asimilativ" (p. 75). Dar cum, după părerea noastră — vezi mai sus, § 24 și 29 —, diftongarea românească se prezintă formal ca o disimilație, eu n-o pot considera un fenomen de armonizare, ci unul de disarmonizare. [119]

Română, *M.S.L.*, Seria III, tomul V, p. 2). Lüdtke consideră atît fenomenele metafonice [91] din limbile romanice occidentale, cît și pe cele din română drept efectul tardiv al reducerii diftongului latin *ae* la *ę̄* (notat de el ε̄) în latina populară. Prin reducerea diftongului latin *ae* la *ē*, s-a ajuns, spune autorul (p. 96—97 și 296), la următorul aspect al aripii palatale a sistemului fonetic (el zice : fonologic) :

ī ē ę̄ ā

ĭ ĕ ă

Lüdtke crede că (p. 96—97) înlăturarea „strîmtorării" („primejdiei", „détresse") fonologice are loc, în română — în cu totul alt mod decît în limbile romanice occidentale — prin diftongarea necondiționată (spontană) a lui *ę̄* și *ĕ* în *i̯e*. Prin aceasta, sistemul vocalelor lungi și-a redus treptele de la patru la trei : *ī*, *ē*, *ā*. Dar Lüdtke admite (p. 96—97) că urmarea acestui fapt a fost păstrarea vechii variații de armonizare *ę̄*/*ẹ̄*, adăugînd că *ẹ̄* nu trebuia numaidecît să se închidă. După prefacerea lui *ĭ* în *ē*, s-a ajuns ca și *e* rezultat din *i* să formeze [92] aceleași variante ca și *ē*, deci *ę* și *ẹ*. Dar, continuă el (p. 97), prin noua ordonare unilaterală, lat. *ĭ* a intrat în paralelism cu *ŏ*, cum ar arăta schema următoare :

3. *ę̄ ĕ ā ă*
2. *ē ĭ ō ŏ*
1. *ī ū ŭ*

Și astfel, într-o vreme în care în limbă erau, în poziție finală (cf. p. 95), numai

-*ă*, -*e*,
-*u*, -*i*,

s-a ajuns, spune el (p. 95—96), la opozițiile :

nẹgru *frumọsu*
nęgră *frumǫsă*

El crede (p. 96) că, atunci cînd -*u* și -*i* au dispărut în română, s-a interpretat că vocalele *ę* și *ǫ* erau condiționate de vocalele deschise -*ă*, -*e* (că erau, deci, variante combinatorii) și că funcționau ca normale, ca nemarcate, adică drept variante fundamentale, numai vocalele închise. Dar, după aceea, ar fi avut loc o schimbare a realizării vocalelor (p. 96) : „vocalele originar marcate *ọ* [93] *ẹ* au devenit neutrele *o*, *e*, iar vocalele originar nemarcate *o*, *e* (adică *ǫ*, *ę*) s-au deschis paralel cu aceasta, pînă la *ǫa*, *ęa*, căpătînd ele marca „supradeschiderii" („der Überöffnung"). Cum spune cercetătorul german la p. 80—81 : „Deosebirile năs-

cute prin armonizare au devenit în română relevante“ (ę și ǫ au devenit ęa, resp. ǫa ; diftongii ęa și ǫa sînt considerați de Lüdtke ca monofonematici).

Dar, la p. 296—298, cercetătorul german înfățișează întrucîtva deosebit dezvoltarea sistemului vocalic al limbii române. El admite (p. 296) că, prin separarea lui ē, devenit *ie*, s-a ajuns la următorul sistem vocalic :

a
o *e*
u *i*

în care *o* și *e* prezintă modificări prin metafonie (armonizare). Modificările prin metafonie (armonizare) ale lui *o* și *e* sînt extinse asupra lui *a*, care capătă o variantă *ă* : *care*, *cărui* (se dă și *cărĭ*, inexistent în română)[34]. Niște schimbări [94] analogice — pentru care vezi cele spuse de mine în BIFR, VI, p. 97—113, 313—314 — sînt socotite de autor drept schimbări fonetice ![35] Lüdtke invocă de fapt această schimbare tardivă, înainte de a fi vorbit despre schimbarea lui *á* + *n* + voc., pe care o discută la p. 296—297 și care e cu mult mai veche. El admite apoi (p. 297) acest sistem vocalic („ein phonematisches Realisationssystem“) :

ǫ ą ę
ọ ạ ẹ
u ä i,

care este o creație a minții sale, căci diversele forme ale lui *a*, cuprinse în el, au toate deschiderea maximală și nu pot fi socotite paralele cu ę, ẹ, *i*, resp. ǫ, ọ, *u*. Lüdtke admite apoi că s-au născut în limbă opozițiile : *ă/a*, *î/a*, *ă/e*, *î/i*, prin fenomenele de velarizare a vocalelor *e* și *i*. După aceea, variantele ọ/ǫ și ẹ/ę au fost „fonologizate“, devenind *o/ǫa*, resp. *e/ęa*. A pătruns apoi în limbă (p. 297—298) și *ęa*, de origine bulgară, independent de condițiile

[34] În cartea lui Lüdtke se mai găsesc și alte forme inexistente în română. Astfel, la p. 81 : pe lîngă *foarte*, dă și inexistentul *forți*, apoi *cartă*, *cărți*, în loc de *carte*, *cărți*. Nu știm, de asemenea, dacă *dor* de la p. 96 are sensul „doar“. În acest caz, este vorba de o formă regională. El consideră pe *dor* ca născut secundar din varianta originară *doar*, pe care, la p. 297, o explică prin *de* + *oare*, în loc de *de* + *oară*.

[35] Dealtfel tot așa procedează Emil Petrovici, *Influența slavă*, p. 7, nota 15, cînd consideră că, în *dă* (< lat. *dat*), *stă* (< lat. *stat*), *dă !* (< lat. *da*), *fă !* (< lat. *fac*), avem o prefacere fonetică, nu una analogică, a lui *á* în *ă*. [120]

95] de „armonizare“. S-a ajuns astfel la sistemul fonologic românesc de astăzi (p. 298) :

ǫa   a   ęa
o   ă   e
u   î   i

§ 31. Toată această explicație este rezultatul imaginației pure. Este imposibil de admis că, după ce *ę̄* și *ĕ* au devenit *i̯e* în română, vechiul *ē* și *e* din *i̯e* au căpătat variantele *ę* și *ẹ*, ca o amintire a vechiului caracter deschis al lui *ę̄*. Sistemul vocalic care s-a născut prin schimbarea lui *ĕ* în *i̯e* a fost acesta :

ā   ă
i̯ĕ   ē   ĕ   ŏ   ō
ī   ŭ   ū,

dacă s-au mai păstrat vocale lungi, sau acesta :

a
i̯e   e   o
i   u,

dacă vocalele lungi au devenit scurte (este drept că acest ultim sistem cu trei trepte a fost admis și de Lüdtke). Cît [96] despre plasarea lui *ę̄* și *ę* alături de *ā* și *ă*, în sistemul anterior acestuia, ea este neîngăduită. Schimbarea vocalelor *é* și *ó* în *ęa*, resp. *ǫa*, a fost condiționată din capul locului de prezența vocalelor *ă* și *e* în silaba următoare și nu e nevoie să se admită sunetele intermediare *ę*, resp. *ǫ* decît ca faze de tranziție în realizarea fenomenului ; iar condiționarea diftongilor *ęa*, *ǫa* de vocalele *ă*, *e* din silaba următoare a avut loc de la început, nu ca urmare a dispariției vocalelor finale *-i* și *-u*, care dealtfel n-au dispărut pe tot teritoriul dacoromânesc. Că s-ar fi pronunțat deci vreodată :

nẹgru   frumọsu
nęgră   frumǫsă

este un lucru nedovedit. Se poate presupune cel mult că dialectul ardelenesc a avut de pe atunci *ę* și *ǫ*. Dealtfel, Lüdtke neglijează faptul relevat de noi la § 29 : că diftongarea românească este manifestarea unei tendințe fonetice care stă și la baza fenomenului *e* inițial neaccentuat > *a*.

Dar, chiar dacă ar avea dreptate autorul să admită fazele intermediare *ę* și *ǫ*, [97] nu se poate vorbi de variante fonetice nemarcate în condițiile care păstrează vechiul sunet și de variante fonetice marcate în condițiile în care se realizează noul sunet. Marca serială sau a sunetului izolat trebuie identificată printr-o analiză comparativă pur sincronică a celor două sunete, nu printr-o analiză comparativă diacronică a lor.

E mai probabil că sistemul vocalic presupus de autor pentru acest moment :

ǫ *ą* *ę*
ọ *ạ* *ẹ*
u *a̤* *i*

(în seria lui *a* trebuie admis nu *ą*, *ạ* și *a̤*, ci *a*, *ă*, *î*), cu corectarea pe care i-am făcut-o în §-ul precedent, n-a existat în română decît secundar, cînd diftongii s-au redus în unele regiuni la *ę*, resp. *ǫ*. Pentru a încheia, trebuie să spun că nu pot socoti ca monofonematici diftongii *ęa* și *ǫa*, întrucît, după părerea mea, nici un diftong nu e un fonem unic, ci o succesiune de două foneme.

Ca și alți lingviști care cred că tendințele fonetice sînt legate de sistemul [98] lingvistic — în cazul de față, „fonologic“ —, iar nu de colectivitatea lingvistică, Lüdtke a făcut greșeala de a vedea în procesele fonetice ale limbilor romanice o reacțiune la o situație dată din latina populară. Dar tendințele fonetice nu sînt legate de limbă, de sistemul lingvistic ca atare, ci de oamenii care-l întrebuințează, și de aceea fenomenele fonetice ale limbilor romanice nu continuă tendințe fonetice ale latinei populare, ci sînt manifestarea tendințelor articulatorii ale popoarelor cucerite de romani sau ale popoarelor romanice înseși. [99].

DIN FONETICA EVOLUTIVĂ A LIMBII ROMÂNE (CU CÎTEVA DISCUȚII DE FONETICĂ GENERALĂ)*

I. SOARTA DIFTONGULUI LATINESC au

1. Diftongul latinesc *au*, accentuat și neaccentuat, a suferit în limba română schimbări care variază nu numai de la dialect la dialect și de la subdialect la subdialect, dar chiar și de la un cuvînt la altul al aceluiași dialect. Dacă variabilitatea de la dialect la dialect se înțelege, aceea însă care apare în cuvintele aceluiași dialect ne apare de neînțeles atîta timp cît nu se găsesc condiții deosebite pentru fiecare caz în care avem și o schimbare deosebită. Cred că nu mi se va lua în nume de rău, dacă voi încerca să aplic și aici acele principii care s-au aplicat și se aplică necontenit de la neogramatici încoace în studiul schimbărilor fonetice, adică să deosebesc ceea ce este împrumut și analogie de ceea ce este schimbare reală de sunet. Și cer să mi se îngăduie aceasta nu pentru că asemenea principii au fost socotite false de unii lingviști, — mie ele nu mi se par false, iar greșeala neogramaticilor cred că consistă nu în stabilirea acestor principii și aplicarea lor practică, ci în interpretarea extralingvistică, filozofică, pe care au dat-o acestor fapte, socotind legile fonetice analoge cu legile fizice —, dar pentru că, după cum se va vedea, rezultatele la care voi ajunge nu vor putea fi socotite toate ca adevăruri incontestabile, cum este de dorit să fie în știință (căci acest lucru

* Apărut în BIFR, II, 1935, p. 128—161 (și în extras).

nu se poate totdeauna realiza). Cauza este puţinătatea exemplelor de care dispunem[1]. Pentru rezolvarea acestor [128] chestiuni ne vom folosi şi de luminile pe care ni le poate da soarta celorlalţi diftongi cu *u* consonant. Mai înainte însă de a trece la studiul schimbărilor, este necesar să ştim ce particularităţi de articulare prezintă s i s t e m u l f o n e t i c al limbii române, — sau, cu termenul întrebuinţat de Philippide, b a z a d e a r t i c u l a ţ i e românească —, din punctul de vedere al diftongului *au̯*. Se înţelege că voi lua în considerație numai timpul de faţă, singurul în care putem cunoaşte limba direct. Asupra epocilor anterioare vom trage concluziile permise.

2. Diftongul *au̯*, atît accentuat cît şi neaccentuat, în care se cuprinde şi diftongul *au̯* din triftongi ca *i̯au̯*, *u̯au̯*, *e̯au̯* etc., nu există, sau, mai propriu, nu poate exista în limba română decît la sfîrşitul cuvîntului: *lăudáu̯*, *lăudát-au̯* etc. În categoria alcătuită de aceste cuvinte trebuie socotite şi cuvintele monosilabe care nu consistă decît din diftong sau din diftong precedat de vreo consonantă (ori consonante): *au̯* (< *habent*, *aut*), *au̯* ! (interjecție care arată spaima), *lau̯*, *dau̯*, *i̯au̯* etc. La începutul şi în interiorul cuvîntului *a* şi *u* din seria *au-*, *-au-* fac parte din silabe deosebite: *áur*, *aúd*, *aurít*, *láud* etc. Există însă la aceste cazuri o restricţie, după cum se poate constata din pronunția următoarelor cuvinte: *Jáu̯că* (nume de familie, probabil din Moldova), *Tîrnáu̯ca* (nume de sat din jud. Dorohoi), *áu̯gust* (numele lunii), *Au̯gust* (numele împăratului roman şi nume de botez), *áu̯gust*, *-ă* ori *au̯gúst*, *-ă* (adj.). Se pare deci că, la începutul şi în interiorul cuvîntului, diftongul *au̯* poate exista, dacă este urmat de *c* sau *g* şi dacă se află în silabă deschisă (adică dacă aceşti *c* şi *g* fac parte din silaba următoare). În *augmént*, *augmentativ* etc., unde *g* aparţine, în limba de origine, aceleiaşi silabe, *au* se pronunţă disilabic.

Acestea sînt normele de articulare a diftongului *au̯* în limba română, l e g i l e s t a t i c e prin care se formulează nu o schimbare, ci felurile de pronunţare dintr-un anumit moment al limbii, cazurile cînd diftongul poate exista şi cînd nu. La aceste norme se adaptează cuvintele pe care le împrumutăm din limbi străine, în cazul cînd în aceste limbi ele prezintă diftongul *au̯*. În condiţiile în care diftongul poate exista în româneşte, *au̯* din cuvintele împrumutate se păstrează. În cazurile celelalte, diftongul

[1] În prezentul articol m-am servit aproape numai de exemplele adunate de A. P h i l i p p i d e, în *Orig. rom.*, II, şi de cele pe care le cunosc prin proprie experienţă.

s-a desfăcut în două silabe, [129] şi, dacă era accentuat, accentul a trecut, după fenomenul de diereză, pe *a*, sau, mai bine zis, avînd în vedere că în diftong această vocală avea mai mare durată, mai mare intensitate a curentului expirator şi mai mare amplitudine a vibraţiilor coardelor vocale decît *u*, a rămas pe *a*. Aşa s-a întîmplat cu cuvinte ca *augmént*, *áulă*, *auróră*, *paupertále*, *Aurél*, *Aurélia* etc. În vorbirea aproape a tuturor celor care întrebuinţează aceste cuvinte *au* este pronunţat disilabic. Puţini din pătura cultă îşi dau silinţa să pronunţe cele două vocale într-o singură silabă, aşa cum sînt în limba de origine. Se face însă excepţie chiar în cazul acesta cu cuvinte ca *Aurél*, *Aurélia*, în care pronunţia disilabică a grupului *au* s-a impus tuturor.

Cînd un român, neobişnuit cu pronunţia limbii străine din care s-a împrumutat un cuvînt cu diftongul *au̯*, pronunţă acest cuvînt, el desface, involuntar şi inconştient, diftongul în două silabe, realizînd astfel o adaptare a cuvîntului la propria lui pronunţie. Eu însumi mi-aduc aminte că în primul an de studiu al limbii germane, probabil însă şi-n următorii, pronunţam prepoziţia *aus* în două silabe, şi, cînd o pronunţam izolat, accentuam pe *a*. Cazul se petrecea, desigur, cu toate cuvintele în care acest diftong se găsea fie la începutul, fie în interiorul lor. De-abia mai tîrziu, dîndu-mi seama de adevărata pronunţare, mi-am corectat greşeala. Să ne gîndim apoi la felul cum este pronunţat diftongul latin *au* în şcolile noastre secundare[2].

3. Tot ce-am spus mai sus cu privire la pronunţarea diftongului *au̯* în limba română se aplică şi altor diftongi descendenţi al căror element vocalic cu funcţie de consonantă este *u̯*, şi anume diftongilor *eu̯* şi *ău̯*. Exemple: mold. *şidéu̯* (<*şedeau̯*) şi *vorghéu̯* (<*vorbiáu̯*)[3], *mîncău̯*; *léu̯că* (o piesă a carului, în satul Vutcani, din jud. Fălciu [azi jud. Vaslui]), *găúcă* „gaură (sau adîncitură) într-un corp oarecare, de exemplu în piatra rîşniţei (în Vutcani); *Európa* (în patru silabe), *Zéus* (disilabic), *ráule* etc. În special exemplele *léu̯că* şi *găúcă* sînt importante, căci ne arată că diftongii *eu̯* şi *ău̯* pot exista [130] în româneşte, în interiorul cuvîntului, numai dacă se găsesc în silabă deschisă şi apar urmaţi de o explozivă velară, întocmai ca şi diftongul *au̯*.

[2] Se observă că, pentru a stabili normele de pronunţare ale limbii române, am luat mai ales în consideraţie cuvinte străine, intrate de curînd în limbă, şi felul cum pronunţă românii limbile străine. În adevăr, nu poate fi alt criteriu mai sigur în cercetările de acest fel.

[3] Imperfectele în discuţie se găsesc numai în graiul vorbitorilor influenţaţi de limba literară. Poporul utilizează de fapt formele *şidé*, *vorghé*.

Diftongii *ou̯*, *iu̯* și *îu̯*, accentuați și neaccentuați, nu pot exista în românește decît numai la sfîrșitul cuvîntului și în monosilabe alcătuite exclusiv din diftong sau din diftong precedat de o consonantă (ori consonante). Exemple: *biróu̯* ori *bi̯uróu̯*, *tulburíu̯*, *médiu̯*[4], *țîu̯* (din interj. *țîu̯-țîu̯*), *îu̯*! (interj.); *médiului̯* (în patru silabe), *nóur*, *plîuri̯* (pl. de la *plîu̯*), *țîui̯e* (în trei silabe) etc.

4. Dar starea de lucruri pe care am descris-o mai sus nu este decît aceea a Moldovei (fără Bucovina și Basarabia ?) și a Munteniei (cu Oltenia), precum și a limbii comune. Pentru celelalte graiuri dacoromânești și pentru celelalte dialecte lucrurile stau altfel, după cum se poate vedea din exemplele adunate de P h i l i p p i d e, *op. cit.*, p. 27–28. Chiar pentru Moldova și Muntenia (cu Oltenia) se găsesc, în textele culese de Weigand (vezi *ibidem*), exemple care să contrazică cele stabilite mai sus. Pentru Bucovina și Basarabia, Philippide dă numai exemple care contrazic regulile noastre. Pentru Ardeal (anume Criș—Mureș, Someș—Tisa, Țara Bîrsei și Țara Oltului, sud-estul Ardealului și Munteni—Pădureni) cele mai multe exemple, aproape toate, luate din textele lui Weigand și I. Popovici, prezintă diftongul în condițiile în care el nu poate exista în Moldova și numai în cîteva cazuri apare pronunția disilabică. În Țara Oașului diftongii *au̯*, *eu̯* etc. există de asemenea în condițiile în care nu pot exista în Moldova și sînt mai frecvenți decît în celelalte părți ale Ardealului, pentru că în această regiune a avut loc transformarea oricărui *l* precedat de vocală și urmat de consonantă (deci a oricărui *l* care închide silaba) în *u̯*, prin faza intermediară *ł* (*Orig. rom.*, II, p. 110 și 117, și I.-A. C a n d r e a, *Graiul din Țara Oașului*, p. 14). Exemple ca: *cót*, *coțăm*, *cotát* din Țara Oașului (vezi *Orig. rom.*, II, p. 27, și C a n d r e a, *op. cit.*, p. 9) ne arată că în acest ținut diftongul *au̯* exista și mai înainte, căci altfel nu s-ar mai fi putut [131] realiza schimbarea lui *au̯* în *o* în acest cuvînt. Tot așa stă lucrul cu acele regiuni din Ardeal care au păstrat pînă astăzi diftongul *au̯* în cuvintele de origine latină ce aveau în latinește acest diftong. În Banat probabil că unele cuvinte prezintă diftongul latin *au̯* neschimbat pînă astăzi (vezi §-ul următor). În macedoromână probabil nu există diftongi descendenți cu *u* consonant decît la sfîrșitul cuvîntului (cf. *áu̯*<*habent*, *dáu̯*, *l'áu̯*, *éu̯*, *óu̯*, *bóu̯*, *γiu̯*),

[4] Eu pronunț *médiu̯*, nu *médi̯u*, cum pronunța, de exemplu, Philippide. Se poate cunoaște pronunția lui Philippide din felul cum este ortografiat acest cuvînt în *Orig. rom.*

iar în istroromână probabil nu există deloc. Altfel stă cazul cu dialectul meglenit, pentru care vezi Philippide, *op. cit.*, p. 28 și 117, precum și Th. Capidan, *Meglenoromânii* I, p. 135. Desigur că în acest dialect asemenea diftongi au existat fără întrerupere de la latina populară și pînă astăzi.

5. Trecem acum la schimbările pe care le-a suferit diftongul latinesc *au̯* în românește. Se înțelege de la sine că nu voi lua în considerație și cuvintele de felul lui *coádă* < *coda* (= *cauda*), *uréche* < **orécla* < *auricula* etc., în care *au* latinesc se prefăcuse în *o* deja în latina populară și pe care le putem cunoaște prin compararea limbilor romanice între ele (vezi W. Meyer—Lübke, *Einführung*, ed. a III-a, p. 121) sau direct, prin monumentele de limbă rămase de la romani.

Vom cerceta mai întîi schimbările pe care *au̯* le-a suferit în Banat, în macedoromână și în istroromână[5].

În aceste dialecte *u̯* din diftong, fie că acesta era accentuat, fie că nu, se găsește schimbat într-o consonantă labială. În mr. consonanta este *v* sau *f*, după cum sunetul imediat următor este fonic sau afon. Se găsesc însă neschimbați diftongii în *-u̯* de la sfîrșitul cuvîntului și cei izolați, care sînt toți recenți, fiind produși în urma consonantizării lui *u* sonant final precedat de vocală[6]. Faptul se explică, probabil, prin aceea că schimbarea lui *u̯* în *v*, *f* a avut loc mai înainte ca *-u* să se consonantizeze și să formeze diftong cu [132] vocala precedentă. În acest caz însă trebuie să admitem că tendința de a schimba pe *u̯* în spirantă labiodentală s-a manifestat nu numai cînd *u̯* era urmat de consonantă, ci și la sfîrșitul cuvîntului (cînd, adică, nu-i mai urma nici un sunet). (Diftongul *au̯*, urmat de vocală în același cuvînt, pierde pe *u̯*, care trece la silaba următoare ; *au̯* urmat de vocală nu există, deci, în românește.)

În dialectul bănățean apare *p* înainte de consonantele afone și *b* înainte de cele fonice. Foarte probabil că nu orice *u̯* din diftongul *au̯* a devenit consonantă în acest dialect. Exemplele adunate de Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 27, care prezintă o

[5] În ciuda deosebirii de tratament, de la un dialect la altul, al acestui diftong, la cîteva cuvinte găsim aceeași situație în toate dialectele românești. Afară de aceasta, tratamentul cuvintelor în discuție este în fiecare dialect altul decît cel obișnuit. Este cazul cuvintelor *apúc*, *ascúlt*, *tọámnă*, care sună astfel în dr. și mr. *scúlt*, *tọámnă* în mgl. și *scúlu*, *tómnă* în ir.

[6] Nu se poate, dealtfel, ști dacă și ceilalți diftongi în *-u̯*, afară de *au̯*, ar fi schimbat pe *u̯* în *f* sau *v*, căci nu avem cuvinte care să fi conținut acești diftongi (*eu̯*, *ou̯*, *ău̯* etc.) la începutul sau în interiorul lor.

asemenea schimbare, aveau toate un *au̯* urmat de *l* sau *d*. Probabil, deci, că numai în aceste condiţii *u̯* a devenit o explozivă labială.

Închiderea completă (ocluziunea) s-a căpătat, probabil, prin faza intermediară a lui *v* şi *f* bilabiali. Philippide citează şi două exemple luate din Weigand, care prezintă spiranta fonică bilabială. Curios este însă faptul că ea apare şi înainte de consonantele afone (cf. *láwtă* < ngr. λαοῦτα). În Banat schimbarea lui *u̯* în consonantă labială se întîlneşte şi la ceilalţi diftongi cu -*u̯*. Philippide dă exemplul *cheptoare* < *cheu̯toáre*, care prezintă schimbarea lui *u̯* în *p* în aceleaşi condiţii ca şi la *u̯* din *au̯*, adică urmat de *t*. Este apoi foarte probabil că forma *cáu̯t*, care există în Banat alături cu *cápt*, e un împrumut din subdialectele vecine, aşa că nu ar constitui o excepţie la schimbarea constatată mai sus.

În ir. *u̯* apare prefăcut în *v*, *w* (= spiranta fonică bilabială), *m* şi *p*. Vezi exemple în *Orig. rom.*, II, p. 28 şi 89. Această spirantă se întîlneşte nu numai la diftongul *au̯*, ci şi la *eu̯*, *ou̯* şi *ău̯*. Dintre sunetele care rezultă prin schimbare, cel mai frecvent este *v*. Mai puţin frecvent este *w*. *M* apare numai în două exemple, culese din I. Popovici, şi pare că se datoreşte lui *p* imediat următor într-un caz, şi lui *m*, ceva mai îndepărtat, în celălalt caz (*i̯e ăl'-am*) [= *av*] *pógledit* = el s-a uitat la dînsa şi *i̯a spús-a c-am* [= *av*] *i̯a ămnát* = ea a spus că s-a dus). Consonanta *p* apare într-un singur cuvînt, anume în *captá* (după S. P u ş c a r i u, *Studii istoromâne*, II, p. 105). La drept vorbind, în dialectul istroromân nu avem a face cu schimbări diferite, [133] ci cu o variaţie a pronunţării. Acelaşi cuvînt se pronunţă cînd cu *v*, cînd cu *w*, cînd cu *m*.

În acest dialect vedem, deci, că în locul lui *u̯* apare numai consonanta fonică *v* sau *w*, nu şi cea afonă *f*, cum ar fi de aşteptat să apară înainte de consonantele afone. Apoi, spre deosebire de mr., schimbarea se găseşte realizată şi la diftongii recent născuţi, de la sfîrşitul cuvîntului.

Cuvîntul *aúr*, pe care Philippide îl citează după I. Popovici, trebuie socotit, poate, ca un împrumut dintr-un subdialect dacoromân care desfăcuse diftongul în două silabe. (În acest caz el merge alături cu acele cîteva cuvinte istroromâne care prezintă palatalizarea labialelor şi care nu pot fi explicate mai plauzibil decît tot ca împrumuturi din dialectul dacoromân.) S-ar putea însă admite că, înainte ca *au̯* să devină *av* în ir., acest cuvînt (*aúr*) suferise, printr-un accident oarecare, dezmembrarea diftongului şi trecerea accentului pe *u*.

6. Vom cerceta acum schimbările pe care le-a suferit *au̯* în cealaltă parte a dialectului dacoromân și în dialectul meglenit. Aceste teritorii lingvistice se deosebesc de celelalte prin aceea că *u̯* nu se preface în consonantă, ci rămîne tot vocală, numai că, în unele regiuni, din consonant devine sonant.

În cea mai mare parte a Ardealului diftongul se găsește păstrat. Se întîlnesc totuși și exemple cu diereză. În Țara Oașului *cáu̯t*, *căŭtắm*, *căŭtát* au dat *cót*, *cotắm*, *cotát*. Nu pot ști dacă prefacerea lui *au̯* în *o* s-a produs în această regiune la toate cuvintele care prezentau diftongul. Forma *cót* se mai găsește în Someș—Tisa, împreună cu *cáu̯t*, *cát* și în Criș—Mureș, împreună cu *cáu̯t*, *cáol*, *căt*, *căŭt*, *co̯u̯t*, *cápt*, *cált* (vezi *Orig. rom.*, II, p. 27 ; exemplele sînt luate din Weigand). *Căt* este, probabil, o formațiune analogică după *cătắm*, *cătắți*, *cătám* etc. *Căŭt* a rezultat, probabil, printr-o contaminație între *cót* și *cáu̯t*, iar *co̯u̯t*, printr-un fel de contaminație între *cót* și *cáu̯t*. *Cápt* trebuie să fie un împrumut din dialectul bănățean, iar *cált*, o falsă regresiune a lui *cáu̯t*, motivată de faptul că *au̯* + consonantă din ținutul apropiat, al Oașului, corespundea lui *al* + consonantă din vorbirea locuitorilor de la Criș și Mureș (P h i l i p p i d e, *loc. cit.*, p. 117, socotește fenomenul ca o alunecare de sunet — L a u t w a n d e l — și-l compară cu prefacerea lui *u̯* în *l* din dialecte italienești [134], pentru care trimete la W. M e y e r—L ü b k e, *Italienische Grammatik*, § 125).

În Moldova și Muntenia diftongul *au̯*, accentuat și neaccentuat, a trebuit să se desfacă, conform celor stabilite la § 2, în două silabe, dacă era inițial sau medial și nu urmau *c* sau *g* în aceeași silabă ; a trebuit, dimpotrivă, să rămînă așa cum era, dacă se găsea la sfîrșitul cuvîntului, dacă forma singur cuvîntul sau dacă, fiind la începutul ori în interiorul cuvîntului, era urmat de un *c* sau *g*, care aparținea silabei următoare. Accentul trebuia să rămînă pe *a*, în cazul cînd diftongul fusese accentuat. Așa s-au și petrecut lucrurile în aceste două subdialecte. *Aurum*, *laude* au dat *áur*, *láudă*, iar *aut* a dat *áu̯*. Nu avem însă cuvinte de origine latină în care *au̯* să fi fost urmat de *c*, *g* aparținători silabei următoare. În *adaugeo*, cu celelalte forme ale sale, diftongul era urmat de *ğ* și de *s* (cf. *adáus*, care altădată era participiu și care a rămas numai substantiv, de cînd *adáug* a trecut la conjugările a IV-a și I-a), iar, dacă mai tîrziu s-au creat prin analogie și forme cu *g*, acestea n-au putut să impună celorlalte forme păstrarea difton-

gului, mai ales că, după căderea lui *-u* dintr-o formă ca *adáu̯gu*, *ǫ* rămînea în aceeaşi silabă cu *au̯* şi nu mai putea menţine diftongul.

La legea stabilită mai sus (vezi şi § 2), de fixare a accentului, avem o excepţie : *audio* a dat în dr. *aúd*, iar nu *áud* ; şi ar trebui să adăugăm şi pe ir. *aúr*. Nu pot pricepe căror cauze se datoreşte schimbarea de accent din cuvîntul istroromân. Cred însă că dr. *aúd*, pentru **áudu* sau **áud*, se explică foarte bine ca formaţie analogică, alcătuită pe baza acelor verbe care se accentuează pe ultima silabă la pers. I-a sing. a prezentului indicativ. Şi alte verbe, tot de conj. a IV-a, ca şi *aúd*, au schimbat accentul de pe silaba penultimă pe cea din urmă (cf. *răpắd*, format de la *rắpede*, şi *slobód*, de la *slóbod*). Verbele de conj. a III-a, *culég* şi *înţelég*, la care se întîlneşte aceeaşi schimbare de accent (cf. lat. *collĭgo* şi *intellĭgo*), au suferit-o sub influenţa participiului lor, *culés* şi *înţelés*, la care accentul a fost totdeauna pe silaba finală. Schimbarea accentului la verbele de conj. a IV-a, arătate mai sus, nu se poate explica prin participiu, ci numai prin analogie cu celelalte verbe de conj. a IV-a şi I-a, care nu se termină în *-ésc* şi
[135] *-éz* şi care, în acelaşi timp, au accentul pe ultima silabă. După modelul *tresărím* — *tresár*, lui *auzim* trebuia să-i corespundă la pers. I-a sing. *aúd* (în locul vechiului **áud*). La unele verbe de conj. I-a, ale căror forme legitime sînt cele cu accentul pe silaba penultimă, căci sînt alcătuite cu un sufix neaccentuat *-ur*, se observă astăzi o oscilaţie între aceste forme şi altele cu accentul pe ultima silabă, oscilaţie care poate fi şi ea invocată în cazul de faţă : cf. *înfắşur* — *înfăşór*, *desfắşur* — *desfăşór*. Tot aşa *încónjur* are o variantă oxitonă, pe *înconjór*. Dacă *înlắtur* şi *mắtur* nu au şi ele forme corespunzătoare lui *înfăşór*, *înconjór*, aceasta se datoreşte, poate, faptului că se opun substantivele *láturǎ*, *mắturǎ*, care au accentul pe silabele *la-*, *mă-*. *Măsór* şi *înfiór* vin, probabil, din nişte mai vechi *mắsur* şi **înfi̯éur*, prin acelaşi procedeu prin care de la *înfắşur* şi *încónjur* s-a ajuns a *înfăşór*, *înconjór*. (*Mắsur* se întrebuinţează prin unele părţi ; în Vutcani se întîlneşte numai *măsór*, deşi se zice *încónjur* şi *înconjór*, *înfắşur* şi *înfăşór*. **Înfi̯éur* ar fi un derivat cu prefixul *în-* şi cu sufixul zero de la **fi̯éu̯r(ă)*, forma la care trebuia să ajungă lat. *fĕbris* în limba noastră ; căci aceasta este, evident, originea cuvîntului românesc.) O alternare a accentului pe cele două din urmă silabe ale persoanei I-a de la prezentul indicativ mai prezintă şi verbele *dărîm* şi *sfărîm* (cf. *dárăm*, *sfárăm*).

Este, deci, foarte probabilă schimbarea de accent pe care am presupus-o pentru *aúd*[7].

Odată dezmembrarea diftongului *au̯* împlinită, *u* neaccentuat putea să alterneze cu *o*, și așa se explică forme ca *adáog, adăogat* etc. De asemenea, în cazul cînd diftongul fusese neaccentuat, *a* rămas în urma dezmembrării, putea (ori trebuia) să se prefacă în *ă*, dacă nu cumva se prefăcuse deja de pe vremea cînd constituia diftongul (cf. *adăugat, lăudat* etc.).

În mgl. *au̯* a rămas neschimbat de la latina populară și pînă astăzi. Singurul cuvînt care prezintă un tratament deosebit este *úd* (<*audio*). El vine desigur, după cum presupune Philippide, *op. cit.*, p. 28, din *aúd*, prin apocopa lui *a* [136] inițial, care este foarte frecventă în acest dialect. O asemenea apocopă se putea însă produce numai la forma *aúd*, în care nu mai exista diftong, iar accentul stătea pe *u*. Dar *aúd* este ceva normal numai pentru dialectul dacoromân. Ne arată oare asemenea formă că între meglenită și dacoromână au fost raporturi de comunitate, — sau cel puțin de vecinătate —, pînă într-o epocă destul de tîrzie ?

7. Tratamentul diftongului *au̯* și al celorlalți diftongi descendenți cu *u* consonant variază, deci, după regiuni. În interiorul dialectului dacoromân, tratamentul din Banat este altul decît în celelalte părți ale acestui dialect ; și, probabil, tot așa stau lucrurile cu Țara Oașului și cu regiunile Criș-Mureș și Someș-Tisa. Moldova și Muntenia merg împreună cu unele ținuturi din Ardeal. Cu alte regiuni din Ardeal merge meglenita. Macedoromâna și istroromâna prezintă tratamente deosebite între ele și deosebite și de ale celorlalte regiuni.

Dar între unele tratamente sînt asemănări, iar, în unele cazuri, avem identitate de tratament. Asemănarea dintre macedoromână și istroromână devine identitate în cazul cînd mr. *a* este urmat de o consonantă fonică. Asemănarea dintre macedoromână și dialectul bănățean este de asemenea identitate, dacă luăm în considerație prefacerea grupului mr. *fs* în *ps* și prefacerea bănățeană a lui *u̯* în *p*.

Nu putem ști însă dacă macedoromâna n-a prefăcut cumva diftongul *au̯ în av, af* sub influența limbii neogrecești, cum spun unii, sau dacă a suferit schimbarea fără influența acestei limbi,

[7] O altă explicație decît cea propusă aici a schimbării accentului de pe o silabă pe alta în cuvîntul *aúd*, a fost dată de S. Pușcariu, *Dacor.* III, p. 773—4, și a fost adoptată, cu modificări, de I. Iordan, BIFR, I, p. 117. N-aș putea afirma care dintre aceste două explicații corespunde faptelor. Amîndouă sînt la fel de posibile.

cum înclină a crede P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 29. De aceea nu putem ști dacă în r e a l i t a t e (adică din punctul de vedere al tendințelor fonetice ale limbii românești; se exclud, deci, schimbările provenite prin imitație) macedoromâna merge nu împreună cu Banatul, ci cu celelalte regiuni în care *au̯* a rămas nemodificat, anume cu meglenita și cu unele părți din Ardeal. În cazul cînd schimbarea din macedoromână s-a produs sub influența limbii grecești, aceea din istroromână, care nu poate fi atribuită unei asemenea influențe, ne face să admitem, pentru o epocă anterioară, o asemănare etnică sau o perioadă de comunitate[8] cu [137] dialectul bănățean. Identitatea dintre macedoromână și Banat, amintită mai sus (mr. *fs* < *ps* și băn. *u̯* > *p*), este întîmplătoare, [138] macedoromâna îndeplinind această modificare sub influența limbii grecești (vezi *Orig. rom.*, II, p. 28). Dialectul moldovenesc [139] și cel muntenesc, care au desfăcut diftongul în două silabe, au realizat, desigur, acest fenomen în urma schimbării de aptitudini articulatorii ale indivizilor vorbitori, produsă prin vreun amestec cu populații străine. La noua bază de articulație, ieșită prin acest amestec, au trebuit să se adapteze vechii diftongi descendenți cu *-u̯*.

Nu putem ști dacă influența limbii grecești asupra dialectului macedoromân s-a realizat indirect, adică prin vreun amestec etnic (o „aromânizare" a unor greci), sau direct, prin imitarea de către macedoromâni a pronunției limbii neogrecești, pe care macedoromânii, ca bilingvi, o cunoșteau. Este însă mai probabil că avem a face cu un fenomen de imitație. [140].

8. Schimbările fonetice, despre care am vorbit pînă acum, sînt de trei feluri. O schimbare ca diereza lui *au̯* în Moldova și Muntenia și în unele părți ale Ardealului constă într-o a d a p t a r e b r u s c ă la aptitudinile de pronunțare ale indivizilor vorbitori, care, din diferite motive, sînt altele decît cele de mai înainte. Adaptarea este bruscă, adică se produce dintr-odată și în același moment în care grupul fonetic ce se schimbă este pronunțat pentru prima oară cu noua bază de articulație. O schimbare ca prefacerea lui *u* consonant, urmat de *t* sau *d* (și se înțelege de la sine că *u̯* este precedat de vocală), în *p* sau *b*, care se petrece în Banat, este de altă natură. Știința actuală nu ne poate spune ce sînt aceste schimbări, așa cum ne spune, de exemplu, că cele ca *au̯* > *au* sînt de adaptare bruscă, sau că transformările plantelor și animalelor sînt

[8] Vezi *Anexa*.

o daptare la mediu prin selecţie naturală. Totuşi nu ne putem îndoi că aceste modificări sînt de altă natură decît celelalte, căci ele nu se pot explica nicidecum ca schimbări de adaptare bruscă[9]. În sfîrşit, o schimbare ca prefacerea lui *au̯* în *af* şi *av* din dialectul macedoromân este de altă natură decît celelalte două feluri de schimbări de care am pomenit, căci constă în i m i t a r e a unei pronunţii dintr-o limbă străină, pe care indivizii ce vorbesc altă limbă o cunosc.

Cel care a insistat întîia oară asupra distincţiei dintre primele două categorii de schimbări este A. M e i l l e t, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes* (vezi ed. a VII-a, p. 17—26), unde vorbeşte însă nu numai despre schimbările fonetice, ci despre toate schimbările limbii. Lingviştii, în practica lor, nu iau deloc sau mai deloc în consideraţie o asemenea clasificare, care este însă absolut necesară, dacă vrem să avem o idee mai lămurită despre schimbările sunetelor. Probabil, neglijarea se datoreşte faptului că în istoria unei limbi oarecare se întîlnesc foarte puţine schimbări de adaptare bruscă. Cea mai mare parte aparţin celei de-a doua categorii, şi întotdeauna cînd lingvistul vorbeşte despre schimbări fonetice la acestea se gîndeşte. Meillet înţelege, dealtfel, schimbările de adaptare într-un sens prea restrîns : acelea care se produc cînd o populaţie îşi schimbă limba. Schimbări de adaptare bruscă se produc însă şi la cuvintele pe [141] care o limbă le împrumută de la altele vecine (trebuie lăsate la o parte, în acest caz, schimbările prin audiţie). Astfel, v. bulg. *črъkda* a dat *circadă* chiar în momentul cînd acest cuvînt a fost împrumutat de români. Şi mai avem încă o categorie de schimbări de adaptare bruscă : acelea care se produc imediat ce au loc schimbările fonetice de natură necunoscută, atunci cînd aceste schimbări produc sunete ori grupuri de sunete în contradicţie cu normele de articulare ale limbii (vezi § 16), precum şi acelea care se produc în cazul cînd, prin compunere sau derivare ori prin căderea unei vocale ori prin schimbări sporadice, se ajunge la o combinaţie de sunete iarăşi contrară aceloraşi aptitudini de pronunţare (cf. *paşnic* < **pačnic* < *pace* + + *-nic*, *obzeci* < *optzeci* etc.).

Despre schimbările de imitaţie a pronunţiei unei limbi străine Meillet nu vorbeşte, dar relevă existenţa unei alte categorii de schimbări, asemănătoare cu acestea, întrucît presupun cunoaşterea tot a două idiome şi constau tot dintr-un fenomen de imitaţie.

[9] Vezi *Anexa*.

Este vorba de schimbări ca înlocuirea lui *ųé* francez dialectal, din cuvintele *lųé*, *rųé* etc., prin *ųá*, pe care îl impune pronunția pariziană din corespunzătoarele *loi*, *roi* etc.

În aceste patru categorii de schimbări cred că se pot împărți toate schimbările fonetice generale din istoria unei limbi, adică acelea care se produc în orice cuvînt care conține același sunet sau același grup de sunete, deci schimbările numite legi fonetice.

II. SCHIMBĂRILE GRUPURILOR br, bl ȘI mn INTERVOCALICE ÎN ur, ul ȘI un

9. Se știe că *br* latinesc intervocalic se preface în românește în *ur*, iar *bl* latinesc intervocalic în *ul*. Vezi, de exemplu, A. Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 147, care însă nu adaugă pentru *bl* condiția de intervocalic. Cum **amblo* (< *ambulo*) a dat *úmblu*, urmează că formula completă a schimbării este cea pe care am dat-o mai sus. În dacoromână se întîlnesc pretutindeni *ur* și *ul*. Probabil însă că, în unele regiuni, *u* din aceste grupuri este consonant. În macedoromână [142] lui *br* îi corespunde *vr*. Excepție face numai descendentul cuvîntului latinesc *cribrum*, care sună *țir*. Pentru istroromână dispunem probabil numai de cuvîntul *ťśúr*, urmașul aceluiași cuvînt latinesc. Motivele care ne fac să admitem că în macedoromână actualul grup *vr* suna mai înainte *ur* le vom vedea ceva mai jos.

O excepție atît la tratamentul obișnuit în macedoromână, cît și la cel din dacoromână este cuvîntul *întunéric* (v. rom. *întuņérec*, mr. *ntuņáric*) (subst.), și mr. *ntuņáric* (verb), această formă a existat, desigur, mai înainte și în dacoromână, unde însă ea s-a schimbat în **întuņánec*, **întunenecáre* etc., de unde vine, prin haplologie, actuala formă *întúnec*). De asemenea, se mai observă că, în cazul cînd *br* era precedat de *u* (cf. dr. *lúnec*, mr. *alúnic*, mgl. *luréc* < *lubrico*), vechiului *br* îi corespunde în toate cele trei dialecte pentru care avem exemple (dr., mr. și mgl.) numai *r* (transformat în dr. și mr. în *n*).

În ce privește schimbarea lui *bl*, exemplele sînt și mai neîndestulătoare. Există, se pare, numai două, dintre care unul, *stául* (< *stablum* < *stabulum*), se găsește numai în dacoromână, iar

celălalt, *súlă* (< *subla* < *subula*), în dacoromână, macedoromână și istroromână (în ultimul dialect sună *súlă̦*). Acest din urmă cuvînt se află într-o situație cu totul asemănătoare lui *lúnec*, *bl* fiind precedat de *u*, așa că pentru macedoromână nu avem nici un exemplu care să prezinte o prefacere a lui *bl* în *vl*, cum ne-am aștepta după cele petrecute cu *br*.

10. Schimbările fonetice de natură încă necunoscută (vezi § 8) trebuie, după cum se zice, explicate. O explicație completă ar fi aceea care ne-ar arăta din ce cauză s-au produs, din ce cauză schimbarea s-a produs în cutare sens, și nu în altul, și din ce cauză schimbarea se petrece numai în cutare limbă sau dialect, și nu și în alte limbi sau dialecte. Lucruri mai sigure în actuala stare a științei se pot spune numai despre primele două cauze. Într-adevăr, Grammont și Meillet au observat că schimbările fonetice, generale sau sporadice, se pot încadra în formule generale, valabile pentru toate limbile în care aceste schimbări apar și că unele din ele se produc pretutindeni numai într-un anumit sens și același. Uneori ei au crezut că așa stă lucrul cu toate schimbările fonetice, [143] ceea ce nu este adevărat. Altă serie de schimbări fonetice se petrec în sensuri opuse sau, dacă nu în sensuri opuse, în orice caz nu se produc în același sens. (Exemple : *ū* > *ü* în fr., *ū* > *ĭ* (notat de lingviști *y*) în slava comună, *e*, *i* > *ă*, *î* și *ă*, *î* > *e*, *i* în românește, — pentru schimbările românești, vezi A. Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 44—47 — etc.). Fapt este însă că unele schimbări se produc, în toate limbile în care apar, numai în una și aceeași direcție. O explozivă afonă intervocalică poate deveni spirantă fonică, dar o spirantă fonică intervocalică nu poate deveni explozivă. Aceasta înseamnă că sensul schimbării este determinat de condiții pretutindeni și oricînd aceleași. Aceste condiții le putem afla, dacă luăm în considerație articularea seriilor de sunete. Într-un grup ca *ata* coardele vocale trebuie să se oprească din vibrarea lor și apoi imediat să înceapă din nou a vibra. Perioada de neactivitate a lor este mai scurtă decît cea anterioară și cea posterioară, în care ele vibrează. Se înțelege că organele întîmpină o oarecare dificultate să se oprească din activitatea lor și apoi imediat să înceapă din nou aceeași activitate. Prin fonicizarea explozivei intervocalice s-a înlăturat, deci, o activitate fiziologică nu destul de comodă prin alta la care se cere mai puțină energie. De asemenea, într-un grup ca *ada*, distanța dintre maxilarul inferior și cel superior și distanța dintre limbă și palat trebuie să se reducă, în momentul articulării lui *d*, la zero. Timpul acesta este de cîteva ori mai scurt decît cel în care distanța dintre maxilare sau

dintre limbă și palat era mare. Dacă acum luăm în considerație un grup ca *aδa*, unde în locul lui *d* avem o spirantă, este evident că mișcarea și energia întrebuințată pentru articularea acestui grup este mai mică decît cea întrebuințată pentru *ada*.

O asemenea considerare a faptelor ne arată, în parte, cauza schimbării și a sensului schimbării (evident, numai pentru acele schimbări care se petrec în una și aceeași direcție, nu și pentru celelalte). Aceste schimbări constau într-o simplificare a mișcărilor necesare pentru articularea unui grup de sunete, și prin această simplificare se obține o economie de efort muscular[10]. Cauza schimbării ar fi deci o [144] t e n d i n ț ă   c ă t r e   c e l   m a i   m i c   e f o r t sau, cu alt cuvînt, c o m o d i t a t e a. Cauza sensului schimbării stă în însuși felul de articulare a sunetelor: numai în cazul cînd vocalele ar fi întotdeauna afone am avea schimbări ale consonantelor intervocalice în afone, și numai în cazul cînd vocalele ar fi mai închise decît spirantele am avea schimbări ale spirantelor intervocalice în oclusive. Dar asemenea presupuneri sînt absurdități. Ele nu pot corespunde niciodată realităților, care sînt altele, și sensul schimbării nu se poate realiza, prin urmare, decît în direcția arătată mai înainte.

Cu schimbările care se produc în sensuri opuse sau disparate lucrurile stau altfel. Ele constau tot într-o economisire de forțe, — aceasta este aproape evident, cînd e vorba de schimbări combinatorii ca *cl* > *pl* din românește, pentru care vezi §-ul 16, nota 3, și *cl* > *tl* din italienește, și este cu totul obscur, cînd e vorba de schimbări spontane ca *ū* > *ü* din franțuzește ; că așa stau lucrurile însă și cu acestea din urmă voi dovedi cu altă ocazie —, și sînt tot produsul unei tendințe către minimum de efort sau al comodității[11]. Dar sensul lor nu mai poate fi explicat prin însuși felul de

[10] A spune că aceste schimbări fonetice constau într-o simplificare de mișcări sau într-o micșorare de efort fiziologic nu înseamnă, cum s-ar putea crede, a discuta însăși natura lor. Aceasta este numai o jumătate de adevăr, căci alte întrebări se pun : de ce este necesară această micșorare de efort ? Sînt într-o limbă, la un moment dat, sunete sau grupuri de sunete care constituie ceva mai dificil de pronunțat decît alte sunete ori grupuri de sunete ? Dacă este așa, din ce cauză avem, în anumite momente ale unei limbi, asemenea situații ? Numai cînd se va răspunde la aceste întrebări, natura schimbărilor fonetice va fi lămurită. S-ar părea că aceste întrebări nu trebuie puse sau că nu prezintă nici o importanță. Nu pot arăta aici că lucrurile stau altfel. Tuturor acestor probleme le voi da un răspuns cu altă ocazie și atunci se va vedea și temeinicia problemelor. [Vezi acum articolul *Noțiunea de română primitivă (Urrumänisch)*, *Apendice*, BIFR, VII—VIII, p. 185—187, și [aici p. 216—218].

[11] Cele spuse în nota precedentă sînt valabile și pentru această categorie de schimbări.

articulare a sunetelor. Tocmai din cauză că direcția schimbării nu este determinată de felul de articulare a sunetelor se și pot petrece ele în direcții deosebite. Grupul *ct* se poate schimba și în *pt* și în *tt*. Rămîne să se găsească în legătură cu ce particularități antropologice (conformația organelor articulatorii) stă schimbarea grupului, căci acest grup nu se schimbă în toate limbile, și, după aceea, în legătură cu ce particularități antropologice stă rezultatul schimbării în română, și în legătură [145] cu ce alte particularități antropologice stă rezultatul schimbării în italiană (căci este sigur că numai rasa va da explicarea, după cum am spus în §-ul 7, nota). Numai în chipul acesta se va putea ști cauza sensului schimbării și cauza pentru care schimbarea apare numai la cutare popor sau numai la cutare popoare.

11. Dar pentru a da un răspuns mulțumitor celor trei chestiuni care se pun în legătură cu o schimbare fonetică oarecare (anume, care este cauza schimbării, care este cauza sensului schimbării și care este cauza pentru care schimbarea se petrece în cutare limbă), trebuie lămurită întîi o altă chestiune, oarecum preliminară acestora. Este ceea ce s-ar putea numi interpretarea unei formule fonetice. În adevăr, schimbările fonetice sînt designate prin formule, care stabilesc o corespondență între o stare lingvistică anterioară și alta posterioară. Un termen al formulei îl constituie sunetul sau grupul de sunete din starea anterioară, celălalt termen este sunetul sau grupul de sunete din epoca posterioară. Se poate însă ca formula schimbării să nu cuprindă toate sunetele vecine între care se petrece la un moment dat o acțiune (anume atracție, respingere ori interversiune, care corespund celor trei categorii de schimbări fonetice: asimilații, disimilații, metateze). Se poate apoi ca schimbarea fonetică să fie mai complicată decît trecerea de la un sunet la altul (de la articulația unui sunet la articulația altuia). Formula arată doar numai începutul și sfîrșitul schimbării, și între acești doi termeni s-a putut trece prin sunete despre care nu avem nici o indicație. Este, deci, necesar să știm, în primul caz, care sînt sunetele între care s-a produs într-adevăr o acțiune, iar în al doilea, care sînt fazele intermediare ale schimbării sau care a fost ținta urmărită de schimbare. Exemplele de mai jos vor arăta în mod concret despre ce este vorba.

Se înțelege că o asemenea considerare a faptelor trebuie aplicată atît la sunetul fizic, produs de organele articulatorii, cît și la mișcările acestor organe, adică la articulații. Cînd vorbim de schimbările fonetice, noi ne imaginăm, de obicei, schimbări ale sunetelor. Dar în realitate nu sunetul fizic se schimbă, ci articularea lui.

De aceea este absolut necesar ca [146] la interpretarea unei formule fonetice să luăm în considerare faptele fiziologice. O interpretare este chiar imposibilă fără a trece în domeniul fiziologic.

Nu toate formulele fonetice pe care le stabilim au nevoie de o interpretare. Cu alte cuvinte, la unele schimbări fonetice interpretarea nu oferă nici o dificultate. Așa stă lucrul, de exemplu, cu schimbările explozivelor intervocalice sau cu schimbările secvenței *ct* (în *pt*, în *tt*), de care am vorbit în §-ul 10. În alte cazuri, mai multe interpretări sînt posibile pentru aceeași formulă fonetică, și din această cauză cred că se poate vorbi de o i n t e r p r e t a r e a formulelor fonetice.

O schimbare ca prefacerea secvenței *cl* în *cl'* și a secvenței *gl* în *gl'*, din românește și din alte limbi, s-ar putea să nu fie bine formulată. Poate, fiziologicește nu avem a face cu schimbarea articulației lui *l*, precedată de articulația lui *c* sau *g*, ci cu schimbarea articulației lui *l*, precedată de articulația lui *c* sau *g* și urmată de articulația unei vocale[12]. Și atunci formularea justă este : *cl*, *gl* + vocală dau *cl'*, *gl'* + vocală (formularea atîrnă, deci, de interpretarea fiziologică) ; dar cum *cl* și *gl* nu pot fi urmați de alt sunet decît de vocală, formularea este completă chiar dacă excludem termenul v o c a l ă din formulă, căci atunci el este subînțeles. Așadar, aceeași formulă a schimbării se poate referi la amîndouă interpretările. Acesta este cazul în care mai multe interpretări sînt posibile pentru aceeași formulare.

Alt caz îl prezintă acele prefaceri fonetice în urma cărora se produce o schimbare de adaptare bruscă. Vezi ce am spus despre ele la §-ul 16. Prin schimbare ar fi trebuit să se ajungă la alt sunet decît cel la care s-a ajuns. A intervenit însă o schimbare de adaptare bruscă, care s-a produs imediat în urma celeilalte. Astfel stînd lucrurile, sîntem expuși să ne înșelăm asupra cauzei și sensului schimbării. Explicarea schimbării presupune, deci, și o interpretare.

Un alt caz, în sfîrșit, ni se prezintă atunci cînd stadiile lingvistice pe care le comparăm între ele sînt prea îndepărtate în timp unul de altul, așa că este posibil ca sub o formulă [147] de corespondență să se ascundă mai multe schimbări fonetice succesive. Sunetul *a* accentuat latinesc, urmat de *n* + vocală, *n* + consonantă și *m* + consonantă, a dat, poate, mai întîi *ă*, care, apoi,

[12] În felul acesta crede G r a m m o n t, *Traité de phonétique*, Paris, 1933, p. 209—212, că trebuie interpretată această schimbare.

urmat de aceleași sunete, s-a schimbat în *i*. Noi însă nu avem nici o dovadă de existența lui *ă*.

Se înțelege acum că interpretarea fiziologică a unei schimbări presupune și o cunoaștere a cauzelor schimbărilor și a cauzelor sensului lor. Nu putem da o interpretare fără a fi cît de puțin lămuriți asupra acestor chestiuni. Sau, ceea ce e tot una : acea interpretare fiziologică a unei schimbări este justă care e în acord cu cauza schimbării și cu cauza sensului schimbării. (Cît privește aceste cauze, am văzut în §-ul precedent că ele se pot afla mai ușor la acele schimbări fonetice a căror interpretare este simplă.) Interpretarea fiziologică a unei schimbări este, deci, o procedare preliminară în fonetica evolutivă, dar ea se face implicit cu acelea de care vorbeam în paragraful precedent.

12. După aceste considerații de ordin general, să încercăm a explica schimbările pe care le-au suferit *bl* și *br* intervocalici în limba română. Aceste schimbări pot fi formulate și altfel : *b*, precedat de vocală și urmat de lichidă (*l*, *r*) plus vocală, se preface în *u*. În acest caz însă se poate spune că dăm schimbării fonetice, în mod sumar, altă interpretare decît cea conținută în prima formulare. În această dintîi formulare înțelegem că lichida nu are nici un rol activ în fenomenul petrecut și că totul s-a făcut numai sub acțiunea vocalelor ; în cea de-a doua înțelegem că lichida acționează împreună cu vocalele înconjurătoare asupra labialei *b*.

Dar să examinăm mai de aproape felul cum se prezintă aceste două interpretări. Să arătăm întîi ce au ele comun. Mi se pare un lucru aproape sigur că schimbarea lui *b* în împrejurările arătate este un fenomen de același fel cu schimbarea oclusivelor intervocalice. Oricare ar fi formularea și interpretarea dată fenomenului, fapt este că avem a face cu o exploziva care se găsește între sunete cu o deschidere mai mare decît a spirantelor și că schimbarea constă într-o pierdere a ocluziunii și înlocuirea ei prin o deschizătură a gurii tot așa de mare (sau aproape tot așa de mare) ca și a sunetelor [148] înconjurătoare. Exploziva labială fonică *b*, precedată de vocală și urmată de lichidă plus vocală, se preface în vocala omorgană *u*. Avem a face, deci, cu acel caz în care o exploziva fonică intervocalică se preface în spirantă, iar spiranta astfel provenită, fiind în aceleași condiții ca și exploziva, dispare cu totul sau se preface într-o vocală. Și să se ia în considerație că numai exploziva labială fonică, *b*, nu și cea afonă, *p*, suferă schimbarea. Deci încadrarea în formula schimbărilor consonantelor intervocalice este, din acest punct de vedere, perfectă. Mai mult încă : mi se pare că această schimbare a lui *b* urmat de lichide

trebuie pusă alături cu căderea sunetelor *b* și *v* (acesta era bilabial, nu labiodental) intervocalici latinești în românește, adică socotită ca ieșită din aceeași tendință a limbii române. În limba franceză *pr* și *tr* intervocalici dau *br* și *dr*, iar *br* și *dr* intervocalici dau *vr* și *rr* sau *r* (prin faza *δr*), și este evident că aceste schimbări au fost produse de aceeași tendință a limbii franceze care a schimbat pe *p* și *t* intervocalici în *b* și *d* și pe *b* și *d* intervocalici în *v* și zero (prin faza *δ*). O consonantă precedată de vocală și urmată de *r* + vocală este, deci, tratată în franceză întocmai ca și o consonantă intervocalică. Faptul poate fi interpretat în două feluri (acum începe deosebirea de interpretare, de care vorbeam mai sus):

a) Se poate admite că lichidele au aceeași influență asupra consonantei anterioare ca și vocalele (ceea ce este explicabil, dacă ne gîndim că între o lichidă și o vocală sînt asemănări mai mari, — sau mai multe ? —, decît între o explozivă și o vocală).

b) Dar se poate admite și că lichida n-a avut nici o acțiune asupra lui *b* precedent (sau a altor consonante de dinaintea lui), ci totul se datorește numai vocalelor. Am avea, în acest caz, a face cu o influență la distanță a vocalei următoare, cu o influență care s-ar exercita, adică, p e s t e, mai exact p r i n articulațiile lichidei. Un asemenea fel de acțiune este posibil în limbă, după cum ne arată atîtea fenomene care se petrec între sunete la distanță. Se pune însă în acest caz problema de ce numai străbătînd articulațiile lichidelor a putut să se exercite acțiunea vocalelor, și nu și străbătînd articulațiile altor consonante [149]. Probabil că acest fapt se explică tot prin caracterul special al lichidelor[13].

[13] Mai avem cazuri cînd o vocală exercită influență asupra unei consonante anterioare, de care este despărțită printr-o lichidă, ba încă și printr-o altă consonantă. În românește, *s* + *i̯* + voc și *s* + *i* s-au prefăcut, în anumite condiții, în *ś*. Acțiunea lui *i* asupra lui *s* s-a exercitat și cînd între *s* și *i* era o consonantă linguală (nu labială), adică *t* sau *k* (se înțelege însă că un asemenea *k* trebuia să se pronunțe *k'*, căci după el urma un *i*), după cum ne arată schimbarea lui *st* + *i̯*, *i* în *št* și a lui *ske*, *sk'i* în *šle*, *šli* (aceasta însă numai dacă *șle* și *șli* nu vin din *sče*, *sči*, în care africata *č* s-ar fi născut din *k'* latinesc). Dar acțiunea lui *i* se poate exercita și peste grupurile *tr* și *cl*, după cum se poate constata din schimbarea, în anumite condiții, a lui *str* + *i* în *štr* și a lui *scl'* în *šk'*. Desigur, în cazul lui *scl'* nu mai avem a face cu un *i*; dar elementul esențial al lui *i* se găsește în articularea lui *l'*, iar acest element are asupra lui *s* aceeași influență ca și un *i*. S-ar putea obiecta că această articulare palatală, care se găsește printre articulațiile lui *l'*, nu apare după lichidă, ci are loc în același timp cu ea, și că, prin urmare, influența ei asupra lui *s* se exercită numai peste *c*. O obiecție analoagă nu se mai poate însă aduce în cazul schimbării lui *str* + *i* în *štr*, unde avem într-adevăr a face cu o influență exercitată și prin articulațiile lui *r*.

Dar ori că admitem prima interpretare, ori că o admitem pe cea de a doua, fapt este că socotim schimbarea în *u* a lui *b* urmat de lichide ca un caz special al căderii consonantelor *b* și *v* latinești intervocalice. Să nu întîrziem însă a arăta și consecințele acestei presupuneri, chiar dacă ele ar fi așa de îndrăznețe, încît presupunerea pe care am făcut-o să apară, din cauza aceasta, ca mai puțin probabilă. Dacă interpretarea dată mai sus este justă, urmează numaidecît că populațiile din Imperiul roman care au intrat în constituția poporului român au avut ele înseși tendința de a schimba pe *b* intervocalic latinesc în *w* (spiranta bilabială fonică), și nu era numaidecît nevoie ca oamenii centrului de guvernămînt ori ai bisericii ori ai relațiilor comerciale să aducă din altă regiune noul mod de pronunțare. (Părerea că *bl* și *br* intervocalici s-ar fi schimbat chiar în latina populară în *wl* și *wr* nu se poate admite pentru motivele arătate în § 14.) Se poate însă presupune că schimbarea lui *b* intervocalic latinesc în *w* se petrecuse în latina comună mai înainte ca strămoșii românilor să fi avut tendința de a produce aceeași schimbare și că ei adoptaseră deja prin imitație, ceea ce s-ar fi produs ceva mai tîrziu din propria lor inițiativă. Cînd a venit timpul ca tendința românească de dezoclusivare a lui *b* intervocalic să [150] se manifeste, ea nu s-a mai putut manifesta, fiindcă nu se găseau combinații de sunete asupra cărora să lucreze. Numai cazul cînd între *b* și vocala următoare se găsea o lichidă se întîlnea la unele cuvinte, și numai în acest caz s-a putut ea manifesta. Dar acestea sînt simple ipoteze, făcute asupra unor fapte despre care niciodată nu vom putea fi mai bine informați, și nu știu care din ele este cea adevărată, și nici dacă, într-adevăr, a existat la români o tendință de schimbare a lui *b* intervocalic în *w*. Totuși asemenea ipoteze trebuie făcute, dacă nu pentru faptul că s-ar putea să fie juste, cel puțin pentru a arăta cît de slabe sînt informațiile noastre și că lucrurile sînt mai complicate decît ne închipuim de obicei[14]. În orice caz, este sigur că strămoșii românilor au avut tendința de a distruge pe *w* intervocalic, și măcar cu acest fenomen se poate pune în legătură schimbarea lui *bl* și a lui *br* în *ul* și *ur*.

[14] Despre legitimitatea presupunerilor că o tendință fonetică nu se poate manifesta în limbă, din cauză că sunetele asupra cărora ar trebui să se aplice nu există atunci în acea limbă, și că, dacă aceste sunete ar exista, ea s-ar manifesta schimbîndu-le, nu pot vorbi aici. Voi arăta cu altă ocazie cît de dese sînt asemenea cazuri. (Și este necesar să se arate acest lucru, pentru că nu aceasta este concepția curentă despre schimbările fonetice.)

Acestea sînt interpretările pe care le propun pentru schimbările lui *bl* și *br* intervocalici în *ul* și *ur*. Cu ele devine inteligibilă și cauza schimbării (simplificare de mișcări articulatorii, deci comoditate) și cauza sensului schimbării (schimbarea nu putea să fie decît deschidere). Mai rămîne însă de găsit cauza pentru care s-au petrecut ele la poporul român și pentru care s-au petrecut numai în cutare timp. Dar problemele acestea sînt de fapt insolubile, pentru că ne-ar trebui cunoștințe de anatomie (anatomia părților mari ale organelor articulatorii) și asupra actualilor români și asupra celor de pe vremea schimbărilor pe care le discutăm.

13. Fazele intermediare prin care *b* din *bl* și *br* a ajuns la *u* trebuie să fi fost următoarele: *b* s-a transformat mai întîi în *w*, spiranta fonică bilabială, care apoi s-a prefăcut în *u* consonant. Din *b* trebuia să iasă numaidecît *w*, iar nu *v*, spiranta fonică labiodentală, căci de la acest sunet ar fi fost [151] imposibil să se treacă la *u* consonant[15]. Că *u* născut din *b* era consonant, se poate înțelege dacă luăm în considerație faptele fiziologice. O vocală care provine dintr-o consonantă trebuie să fie tot consonantă, adică să se pronunțe într-un timp cît mai scurt, cu o amplitudine mai mică a vibrațiilor coardelor vocale și cu un curent expirator mai slab decît o vocală sonantă. Sunetul *u* care provine din *ł* urmat de consonantă, în franceză, în spaniolă și în Țara Oașului, este tot consonant, ca și *ł* din care ieșise. Dar că *u* născut din *b* era consonant, se poate deduce și din faptul că cuvintele *súlă*, *lúnec* nu pot veni din *súulă*, *lúunec*, ci din *súu̯lă*, *lúu̯nec*, precum și din faptul că, în macedoromână, *u* ieșit din *b* a suferit aceleași schimbări ca și *u* din diftongul latin *au̯* și din toți diftongii descendenți cu *u̯*. (Dealtfel identitatea de rezultat între schimbările acestor doi *u* nu există numai în dialectul mr., ci și în celelalte dialecte.)

Că sunetul *v*, care corespunde în macedoromână lui *b* din grupul latinesc *br*, este provenit dintr-un mai vechi *u̯*, cu alte cuvinte, că nu este faza intermediară dintre *br* și *u̯r*, ne arată următoarele fapte: 1. identitatea de rezultat de care vorbeam adinioarea; 2. cuvîntul macedoromân *ḷir*, care vine, desigur, — prin schimbarea, întîlnită și în alte cuvinte, a lui *i̯u* în *i* —, dintr-un mai vechi *ḷi̯úr*,

[15] Desigur, din cauza acestei schimbări a lui *w* în *v*, sunetul *v* intervocalic francez, provenit din *p* și *b* intervocalici, n-a căzut de tot, cum s-a întîmplat cu *t* și *d* intervocalici, iar, în anumite cazuri, și cu *c* și *g* intervocalici, ci a rămas ca *v*.

iar acesta, la rîndul lui, din *fiu̯ru* sau *čiu̯ru*[16] ; (dintr-un *fivr* nu putea ieși actuala formă macedoromână) ; 3. cuvîntul macedoromân *ntunǵáric*, care nu poate veni nici el din *intenevricu*. Un cuvînt ca **fábru* (< lat. *faber*) a dat, deci, pe tot teritoriul românesc *fáu̯ru*, iar după aceea *u* consonant, care a alcătuit un diftong cu vocala precedentă, a suferit schimbările pe care le-a suferit și *u̯* din diftongul latinesc [152] *au̯*. Prefacerea lui *b* în *u̯* era un fapt împlinit atunci cînd au început schimbările diftongului *au̯* și ale celorlalți diftongi descendenți cu *u̯*, în dialectele românești.

Odată cu chestiunea fazelor prin care s-a ajuns de la *b* la *u̯* se mai pune și altă întrebare. Dacă schimbarea aceasta iese din aceeași tendință care a făcut ca *b* și *w* intervocalici să cadă, de ce *b* din *bl* și *br* n-a fost distrus complet, cum s-a intîmplat cu *b* și *w* intervocalici ? Desigur, aceasta se explică tocmai prin faptul că *b* nu era intervocalic, ci urmat de *l* sau *r*. Cînd din *b* s-a ajuns la o deschidere a buzelor și a gurii ca aceea a lui *u*, limba română s-a anchilozat în această fază, pentru că lichida următoare nu avea o deschidere mai mare decît aceea a vocalelor celor mai închise (*i*, *u*, *ü*, *î*). Vocala care trebuia să iasă din *b* ar fi fost un *u̯* fără articularea părții posterioare a limbii, căci la *b* partea posterioară a limbii nu are nici un rol. Cum însă un asemenea *u* nu există nicăieri, el a fost înlocuit din capul locului cu un *u̯* obișnuit.

14. A. Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 147, socotește schimbarea lui *b* din grupurile *bl* și *br* intervocalice ca anteromânească, adică latinească populară și trimite pentru acest lucru la Grandgent, *Introduzione*, §-ul 318. Lucrurile stau însă altfel. Schimbarea lui *bl* intervocalic în *ul* și a lui *br* intervocalic în *ur* s-a petrecut în latina populară în foarte puține cuvinte. De obicei grupurile *bl* și *br* intervocalice au rămas neschimbate. Aceasta se poate constata prin compararea limbilor franceză și italiană. Cea dintîi a păstrat pe *bl* latinesc provenit în numeroase cazuri dintr-un mai vechi *-bul-* sau *-bil-*, intact, pînă astăzi, cea de-a doua l-a schimbat în *bbi̯*, grup în care exploziva a conti-

[16] Dacoromâna și istroromâna prezintă de asemenea schimbarea lui *čiu̯ru* în *čúru*. Ea s-a produs, desigur, în felul următor. Diftongul *iu̯* nefiind obișnuit la români în interiorul cuvîntului (vezi §-ul 3), organele articulatorii l-au schimbat în *i̯u*, sau, mai exact, au avut tendința de a-l schimba în *i̯u*. Cum însă, în cazul nostru, *i̯* din *i̯u* ar fi fost precedat de sunetul *č*, care cuprinde, în articulația sa, toate elementele esențiale ale articulației lui *i*, *i* consonant, care trebuia să se producă prin schimbarea lui *iu̯* în *i̯u*, n-a mai apărut. Schimbarea lui *čiu̯ru* în *čúru* este de așa natură, că a trebuit să se petreacă în mod independent în toate părțile.

nuat să existe și a devenit dublă. Un cuvînt ca *fiaba* (< **flaba* < < **fabla*) ne arată de asemenea că, în primele timpuri ale limbii italiene, grupul *bl* conținea o exploziva labială, iar nu o spirantă sau vocală. Cît privește pe *br* intervocalic latinesc, el a dat în italienește *bbr*, iar în franceză *vr*, care vine însă, cu siguranță, dintr-un grup francez, mai vechi, *br*, deoarece și latinescul *pr* se găsește schimbat în franceză în *vr*. Numai cuvintele franceze *forge* (< lat. *fabrĭca*) și *parole* (lat. *parabŏla*) presupun niște latinești comune **faurga* și **paraula* (vezi, de exemplu, Ed. B o u r c i e z, [153] *Phonétique française*, ed. a VII-a, Paris, 1930, p. 223 și 224). Dar dintre aceste cuvinte, cel care ne arată în mod sigur că a avut loc în latină o schimbare a lui *b* în *u* este numai *forge*. La celălalt cuvînt, poate, nu avem a face cu prefacerea lui *b* în *u*, ci cu o cădere a lui *b* intervocalic, după ce se prefăcuse în *w*.

Schimbarea lui *b* precedat de vocală și urmat de lichidă plus vocală este un fenomen ieșit dintr-o tendință a limbii române, și nicidecum un fenomen de imitație după alte regiuni ale Imperiului roman. Ea este posterioară rotacismului lui *l* intervocalic din românește, căci altfel ar fi trebuit ca *staul*, *sulă* să sune *staur*, *sură*. (De fapt posterioritatea se poate afirma cu siguranță numai pentru prefacerea lui *w* în *u*, nu și pentru schimbarea lui *b* în *w*.)

15. Din aceeași tendință care se găsește la baza schimbării lui *bl* intervocalic în *ul* și a lui *br* intervocalic în *ur* iese și schimbarea lui *mn* în *un*. Cu alte cuvinte, socotesc acest fenomen ca paralel cu celelalte și produs de aceeași cauză. Vom vedea mai jos motivele de ordin fiziologic și cronologic care ne fac să admitem acest lucru. Aici trebuie să spun că schimbarea se găsește realizată numai în două cuvinte de origine latină : *dáună* < *damna* (pluralul lui *damnum* ; e mai probabil, cum admite și M i l l a r d e t, locul citat mai jos, că vine de la pluralul cuvîntului latinesc), care s-a păstrat numai în dialectul dacoromân, și *scáun* < *scamnum*, care se găsește în toate dialectele române. În ce privește pe *scamnum*, schimbarea se întîlnește numai în dacoromână, fără Banat. În Banat și în macedoromână se constată păstrarea grupului *mn* ; regiunea Criș-Mureș prezintă amîndouă cazurile : *scámn* și *scáu̯n(d)*. Pînă la o documentare mai bogată nu putem ști dacă cele două tratamente sînt caracteristice fiecare cîte unei părți deosebite a acestei regiuni, sau dacă nu cumva unul din aceste tratamente este cel normal pentru întreaga regiune, iar celălalt se găsește în variante (ale cuvîntului *scáun*) împrumutate din subdialectele vecine. Regiunea Criș-Mureș este doar la hotarul dintre aria lui *mn* și aceea a lui *un*. De asemenea, nu putem ști dacă meglenita

și istroromâna au avut tendința de a preface pe *mn* în *un* sau, mai bine zis, dacă ar fi realizat această tendință, căci, în aceste dialecte, *scamnum* sună astăzi *scánd* (mgl.) și *scánd* [154] (ir). Apariția lui *d*, produsă printr-o anticipare a lipirii vălului palatului de peretele posterior al faringelui, adică prin pătrunderea unui element al vocalei *u* (din *scamnu*) în partea finală a lui *n*, s-a putut realiza mai înainte ca *mn* să dea *un*, dacă o asemenea tendință a existat în aceste dialecte. Cum **scámndu* trebuia să se prefacă numaidecît în *scándu* printr-un fenomen de adaptare bruscă, deoarece grupul *mnd* era — și este — împotriva aptitudinilor de pronunție ale bazei de articulație românești (și, în general, împotriva aptitudinilor de pronunție ale oricărei baze de articulație), acest cuvînt nu mai poate fi luat în considerație pentru schimbarea ce ne interesează. Nu știm dacă *damna* a urmat o evoluție paralelă cu *scamnum*.

16. Că schimbarea lui *mn* în *un*, prezentată de cele două cuvinte, a ieșit din aceeași tendință fonetică din care au ieșit și celelalte două schimbări, ne arată interpretarea fiziologică cea mai nimerită care se poate da acestei schimbări. Faptul că fenomenul se găsește limitat numai la o parte din teritoriul românesc nu este un motiv pentru a susține că el nu alcătuiește un grup împreună cu celelalte. În toate limbile se găsesc schimbări fonetice, care ies din aceeași tendință a limbii, dar care au arii neegale ca întindere. În diferite locuri din *Traité de phonétique* al lui M. Grammont se pot găsi asemenea cazuri[17].

O interpretare fiziologică a schimbării lui *mn* în *un*, care se mai întîlnește și în alte părți (în dialectul gascon și în armeană), au dat G. Millardet, *Linguistique et dialectologie romanes*, Paris, 1923, p. 297—8, și M. Grammont, *op. cit.*, p. 235—6. Amîndoi o socotesc ca o diferențiere (adică disimilație de sunete în contact) a celor două sunete, care sînt și unul și altul oclusive și nazale. „La première des deux nasales en contact se dénasalise dans sa totalité, elle perd aussi [155] le caractère occlusif de son élément

[17] Dealtfel s-ar putea ca, cel puțin în Banat, dacă nu și în macedoromână, *mn* să provină dintr-un mai vechi *u̯n*. Este, adică, foarte posibilă o schimbare inversă, care să fi adus lucrurile la starea în care erau la început. Acest fenomen ar fi paralel (ieșit din aceeași tendință) cu schimbarea lui *u̯* de la sfîrșitul silabei și urmat de *t*, *d* (sunete anterolinguale ca și *l*, *r*, *n*; pentru termenul anterolingual vezi nota următoare) în *p*, care se întîlnește în Banat, și cu prefacerea lui *u̯* de la sfîrșitul silabei, urmat de consonantă, în *f*, *v*, care se întîlnește în macedoromână. Cum în Banat *u̯* a dat *p* sau *b*, după cum consonanta următoare era afonă sau fonică, este de presupus că, înainte de *n*, a dat o nazală, adică *m*.

labial. . ." zice Millardet. Grammont crede însă că pierderea ocluziunii lui *m* a fost produsă de vocala precedentă printr-o extensiune de deschidere și că numai nazalitatea lui *m* s-a pierdut, în același timp cu deschiderea, prin diferențiere față de *n* următor. Grammont scapă însă din vedere faptul că, astfel interpretată, schimbarea nu mai poate fi considerată în primul rînd o diferențiere, ci o asimilație. Fenomenul esențial este în acest caz dezoclusivarea lui *m* de către vocala precedentă, iar pierderea nazalității, întîmplată în momentul dezoclusivării, este un fenomen secundar, de adaptare bruscă, care trebuia să se întîmple într-o limbă fără vocale nazale și fără spirante nazale (din *m* trebuia să iasă, prin dezoclusivare, spiranta *v* bilabială nazală ; vezi §-ul 17). Însuși Grammont a arătat, dealtfel, în numeroase ocazii cum asemenea fenomene secundare vin să adapteze rezultatul unor tendințe fonetice la normele de articulare, caracteristice limbii în momentul schimbării. Este un fel de terapeutică aplicată nu la simboale (semnele lingvistice), și nu de către creier, ci la sunete, și de către organele articulatorii. Tendințele fonetice sînt de așa natură, că rezultatul lor poate să fie chiar contrar aptitudinilor de pronunție ale organelor articulatorii.

Cred că schimbarea ce ne interesează apare mai motivată dacă o socotim ca efectul acțiunii pe care cele două vocale înconjurătoare au exercitat-o asupra grupului *mn*. Nu numai vocala de dinainte, ci și cea din urmă a căutat să-și facă mai asemănător ei însăși grupul alcătuit din cele două nazale. În orice caz, ceea ce mi se pare în afară de orice îndoială este faptul că acest fenomen trebuie socotit ca manifestarea aceleiași tendințe, sub impulsia căreia *bl* și *br* intervocalici au dat *ul* și *ur*. Acest lucru ni-l arată asemănările dintre *bl* și *br* pe de o parte și *mn* pe de alta, apoi asemănările dintre schimbările pe care aceste grupuri le-au suferit. Într-adevăr, ca și grupurile *bl*, *br*, grupul *mn* este alcătuit dintr-o oclusivă fonică labială urmată de o consonantă anterolinguală alveolară[18], care să nu fie explozivă sau spirantă (în mod implicit [156] este, deci,

[18] Înțeleg prin sunete a n t e r o l i n g u a l e pe cele care se pronunță cu partea anterioară a limbii ; cele care se pronunță cu partea posterioară a limbii trebuie numite p o s t e r o l i n g u a l e. Amîndouă aceste categorii formează clasa sunetelor l i n g u a l e, care se alătură celor l a b i a l e și l a b i o d e n t a l e. Cred că termenii l i n g u a l, a n t e r o l i n g u a l și p o s t e r o l i n g u a l sînt de preferat celor obișnuiți : d e n t a l, p a l a t a l, v e l a r. Aceasta însă nu înseamnă că excludem pe aceștia din urmă. Sunetele care se articulează cu limba trebuie numite cu doi termeni (cum sînt numite, de exemplu, sunetele *f* și *v* l a b i o d e n t a l e) : unul care să arate organul care articulează și partea care articulează a acestui organ, iar altul care să arate locul la care se produce această

fonică) şi amîndouă aceste consonante sînt nazale, după cum în grupurile celelalte avem a face numai cu sunete orale. Apoi sunetul care se schimbă în grupul *mn* este tot cel labial, iar sunetul care rămîne neschimbat prezintă de asemenea mare asemănare cu lichidele. (O dovadă în sprijinul acestui fapt ne-o furnizează chiar istoria sunetelor limbii române, căci, într-o perioadă foarte veche, *l* şi *n* intervocalici au avut aceeaşi soartă.)

Dacă luăm în consideraţie faptul că schimbarea lui *gn* în *mn* trebuie socotită ca ieşită din aceeaşi tendinţă care a făcut ca *ct* să devină *pt*[19], — şi pe baza paralelismului fenomenelor se [157] poate presupune fără hazardare că şi *gd* a trebuit să dea *bd*, dar nu avem exemple în care să se fi găsit acest grup —, părerea exprimată mai sus cu privire la *mn* > *un* apare şi mai verosimilă. Nazala *n* are, în schimbarea unor sunete, acelaşi rost ca şi consonantele anterolinguale nenazale, ceea ce, fiziologiceşte, este foarte explicabil. Schimbarea lui *mn* în *un* este paralelă, deci, cu aceea

articulaţie. Vom întrebuinţa, deci, pentru sunetele linguale termenii a n t e r o l i n g u a l d e n t a l, a n t e r o l i n g u a l a l v e o l a r, a n t e r o l i n g u a l p a l a t a l, p o s t e r o l i n g u a l p a l a t a l, p o s t e r o l i n g u a l v e l a r. Această terminologie, cu deosebiri de construcţie şi de pronunţare, a fost întrebuinţată de A. P h i l i p p i d e în cursul său de *Fiziologia sunetelor*, ţinut la Universitatea din Iaşi. El spunea: l i m b a l, l i m b a l a n t e r i o r, l i m b a l p o s t e r i o r.

[19] Prefacerea lui *ct* în *pt* a fost socotită de P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 274, ca o disimilaţie (cu termenul lui Meillet, diferenţiere); şi cu drept cuvînt, căci un grup care constă din două consonante linguale s-a transformat într-un grup alcătuit dintr-o consonantă labială urmată de una linguală. Tot aşa trebuie socotită şi schimbarea lui *gn* în *mn*.

Cred că mobilul care a determinat aceste schimbări este următorul: baza de articulaţie românească nu putea îngădui ca o consonantă posterolinguală velară să fie urmată de alta anterolinguală alveolară. Acest lucru se înţelege în parte, dacă ne gîndim că trecerea de la articulaţia uneia la articulaţia celeilalte nu se putea face printr-o mişcare într-o singură direcţie a organelor articulatorii, cum este, de pildă, cazul cu trecerea de la *p* la *f*, de la *f* la *u*, de la *p* la *u*, de la *p* la articulaţia labială a lui *a* etc., şi nici prin mişcarea imediat posterioară ca timp, şi în parte chiar simultană, a unui alt organ, cum e cazul cu trecerea de la *p* la *r* sau de la *p* la articularea linguală a unei vocale. Aici avem a face cu mişcarea succesivă a două părţi ale aceluiaşi organ, ceea ce constituie o dificultate de articulare, căci mişcarea care urmează celei dintîi nu se poate face în toată libertatea, cum este la *pr*, *pu*, *pa*, ci numai după sfîrşirea deplină a celeilalte. Această situaţie a fost înlăturată prin schimbarea organului care trebuia să facă mişcarea cea dintîi. Se mai pune problema de ce schimbarea s-a produs la primul sunet, iar nu la al doilea, şi de ce a fost evitat numai grupul: consonantă posterolinguală velară + consonantă anterolinguală alveolară, şi nu şi grupul alcătuit din aceleaşi categorii de consonante în ordine inversă. Dar cu acestea ar însemna să lungim prea mult discuţiile asupra altor fapte decît cele pe care ne-am propus să le discutăm. Vezi şi §-ul 10.

a lui *bl* în *ul* și a lui *br* în *ur* și comportă aceeași interpretare fiziologică. Ea este un fenomen de asimilație a grupului la vocalele înconjurătoare și trebuie formulată astfel : *mn* intervocalic dă *un*. Se pare, dealtfel, că în românește *mn* nici nu există altfel decît intervocalic. O consonantă adăugată imediat înainte sau după acest grup l-ar face greu de pronunțat. Totuși faptul că nu există decît în poziție intervocalică nu trebuie să ne împiedice de a enunța această condiție în formula pe care o dăm schimbării. Dacă în limba română grupul *mn* nu există decît intervocalic, în armeană el există și precedat de o lichidă, și, în acest caz, în limba armeană schimbarea lui *mn* în *un* nu se mai realizează.

Un singur motiv ne-ar putea face să ne îndoim că aceasta este interpretarea cea justă a schimbării. Dacă socotim că fenomenul *mn* > *un* iese din aceeași tendință din care au ieșit și schimbările *bl* > *ul*, *br* > *ur*, ni s-ar părea firesc ca alături cu schimbarea lui *mn* în *un* să existe și o schimbare a lui *m* intervocalic, după cum schimbării lui *bl* și *br* intervocalici i se asociază o schimbare a lui *b* intervocalic. Dar o schimbare a lui *m* intervocalic n-a existat în limba română.

S-ar putea ca această obiecție să nu fie întemeiată, căci, poate, *m* din grupul *mn* are, față de *b*, asemănări mai mari decît le are *m* intervocalic față de același sunet. Dacă însă nu se poate admite acest lucru, atunci trebuie să căutăm, pentru schimbările grupurilor *bl*, *br* și *mn* în *ul*, *ur* și *un*, altă explicație decît cea dată în prezentul articol. Ceea ce totuși [158] mi se pare mai sigur între toate aceste presupuneri pe care le-am făcut pînă acum este faptul că *mn* > *un* merge împreună cu *bl*, *br* > *ul*, *ur*. Ar fi interesant de cercetat dacă în armeană și în dialectul gascon schimbarea lui *mn* în *un* nu este însoțită și de celelalte două. Am avea în acest caz o puternică probă că toate cele trei schimbări ies din aceeași tendință. Și ar mai trebui cercetat dacă, acolo unde se produc schimbările lui *bl* și *br* intervocalici în *ul* și *ur*, nu se întîlnește și schimbarea sau căderea lui *b* intervocalic (*bl* > *ul* și *br* > *ur* apar și în nord-estul Franței). În cazul cînd nu se găsește, ar fi o indicație că explicația dată în studiul de față este falsă[20].

[20] S-ar putea oare socoti toate aceste schimbări ca niște disimilații ale celor două consonante ? S-ar putea spune că pierderea ocluziunii lui *b* și a lui *m* s-a produs din cauză că baza de articulație românească nu putea îngădui un *b* sau *m* (consonante fonice bilabiale) urmat de o lichidă sau nazală anterolinguală ? Ar fi explicația dată de M i l l a r d e t pentru *mn* > *un*, aplicată și la celelalte schimbări. Și s-ar putea explica, în acest caz, de ce schimbarea s-a produs numai cînd grupurile erau intervocalice ?

17. Fazele intermediare prin care s-a ajuns de la *m* la *u* trebuie să fi fost următoarele : *m* a dat *w* nazal (adică o spirantă nazală), sau, mai precis, acesta este sunetul care trebuia să iasă din *m* prin dezoclusivare. Cum este foarte probabil că nazalitatea la spirante nu există şi nici n-a existat în limba română, *w* şi-a pierdut nazalitatea, sau, mai bine zis, vălul palatului a început să se depărteze de peretele faringelui numai cînd începea articularea lui *n* următor. Această schimbare a trebuit să se întîmple concomitent cu aceea a deschiderii lui *m*. Pe urmă, *w* s-a prefăcut în *u*, care a suferit apoi schimbările studiate în prima parte a articolului nostru.

18. Desigur că acest fenomen este românesc, adică produs de o tendinţă a bazei de articulaţie româneşti, iar nu provenit prin imitaţie de la vreo populaţie oarecare de pe timpul Imperiului roman. În sprijinul acestei afirmaţii s-ar putea invoca faptul că fenomenul s-a produs numai într-o parte a dialectului dacoromân, dar mai ales faptul că el nu se întîlneşte pe teritoriile romanice decît într-o regiune foarte îndepărtată, unde s-a produs în mod independent.

Schimbarea în discuţie este mai veche decît prefacerea lui [159] *gn* în *mn*, — destul de veche şi aceasta —, căci altfel *mn* provenit din *gn* ar fi dat *un*. Avînd în vedere că *bl* > *ul* sau cel puţin *wl* > *ul* este posterior rotacismului lui *l* intervocalic, putem fixa schimbarea aceasta, a sunetelor *b* şi *m*, în cele dintii timpuri de existenţă a limbii române.

19. Am lăsat înadins la urmă o chestiune care se mai pune în legătură cu schimbarea lui *mn* în *un* : aceea a restricţiilor pe care formula schimbării, aşa cum am stabilit-o în §-ul 16, le comportă, căci nu orice *mn* intervocalic latinesc se schimbă în *un*. Cuvinte ca *domn, somn, Dumnezeu, doamnă, toamnă* au păstrat intact grupul *mn* intervocalic. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 122, afirmă că fenomenul este sporadic. M i l l a r d e t, *loc. cit.*, şi G r a m m o n t, *loc. cit.*, spun că schimbarea nu s-a produs cînd vocala de dinaintea lui *mn* era *o*. M i l l a r d e t : „. . . dans cette position, l'*m* s'est trouvée prise entre deux forces différenciatrices contradictoires : l'élément vélaire de la voyelle *o* ayant fait obstacle à la vélarisation de l'*m* et à son passage à la semi-voyelle *w*. Ce phénomène est tout à fait parallèle à celui qui se constate en arménien, où en principe le groupe *mn* passe à *un*, mais où, après *u*, le groupe reste intact (vezi Grammont, M. S. L., XX, 242). D'où il ressort

que l'*m* du roumain *somn* ne continue l'*m* du latin *somnum* qu'en vertu d'une sorte d'équilibre : repoussé dans un sens par l'*n*, il a été repoussé en sens contraire par l'*o*".

G r a m m o n t : „. . . en roumain quand la voyelle précédente était un *o* elle a consolidé l'*m* par une différenciation préventive qui a empêché la différenciation demandée par l'*n*, parce qu'elle aurait abouti à un *u*, phonème si voisin de l'*o* pour le timbre et l'articulation qu'il aurait formé avec lui un groupe instable tendant à la monophtongue. . . ".

S-ar putea ca una din aceste păreri să fie justă[21]. Numărul redus al cuvintelor care posedau grupul *mn* și al celor care au suferit schimbarea ne pune în situația de a nu putea afirma nimic sigur în această privință. Totuși, dacă luăm în considerație schimbările paralele cu aceea a lui *mn* în *un*, se poate face o obiecție părerilor celor doi învățați francezi : [160] *súlă* și *alúnec*, în care *bl* și *br* erau precedați de *u*, au suferit schimbarea lui *bl* și *br* în *ul* și *ur*. Vocala *u* n-a împiedicat, deci, schimbarea lui *b* în *u* și probabil că n-ar fi împiedicat-o nici pe aceea a lui *m* în *u*. Dar *u* este o vocală labială, ca și *o*, și este încă de presupus că, dacă vocalele labiale au avut un efect asupra schimbării lui *bl*, *br* și *mn* în *ul*, *ur* și *un*, acest efect a fost mai mare cînd preceda *u* decît cînd preceda *o*[22]. Apoi Grammont și Millardet nu iau în considerație cuvinte ca *doamnă*, *toamnă*, unde *mn* nu este precedat de *ó*, ci de *a*, și se găsește totuși păstrat. Părerea lor se poate însă împăca cu aceste fapte. Trebuie numai să admitem că schimbarea lui *mn* în *un* este anterioară diftongării lui *o* în *o̯á*. În caz contrar, în loc de *do̯ámnă*, *to̯ámnă* am avea *do̯áună*, *to̯áună*.

Dacă schimbarea lui *mn* în *un* se datorește unei influențe a celor două vocale înconjurătoare asupra grupului, cum am opinat mai sus, atunci se mai poate face o ipoteză cu privire la restricțiile fenomenului. În unele limbi se constată o asimilare a explozivelor intervocalice la vocalele înconjurătoare numai în prezența vocalelor celor mai deschise (vezi G r a m m o n t, *op. cit.*, p. 163–4). S-ar putea, deci, presupune că în românește *mn* s-a schimbat în *un* numai cînd era precedat de *a* (bineînțeles, pe lîngă condiția de-a fi urmat de vocală). În acest caz trebuie să admitem, ca și

[21] Dacă schimbarea este într-adevăr sporadică, faptul nu constituie o piedică pentru a admite că ea face parte din aceeași tendință din care a ieșit schimbarea lui *bl* în *ul* și a lui *br* în *ur*.

[22] Un cuvînt în care *mn* să fi fost precedat de *u* este, poate, *Dumnezeu*. Dar, poate, schimbarea lui *o* în *u* este aici posterioară fenomenului *mn* > *un*.

pentru părerea lui Grammont și Millardet, că fenomenul *mn* > *un* este anterior diftongării lui *ó* în *o̯á*, căci, după diftongare, grupul *mn* s-ar fi găsit precedat de *a*.

20. Dacă schimbarea lui *mn* în *un* s-a petrecut în realitate numai în Ardeal (fără Banat) și în Moldova și Muntenia, atunci ea presupune o deosebire de rasă între indivizii care vorbeau aceste dialecte în cele dintîi timpuri ale limbii române și cei care vorbeau actualele dialecte bănățean și macedoromân. În cazul cînd în aceste două din urmă dialecte avem a face cu o schimbare a lui *u̯n* în *mn*, atunci nu mai putem vorbi de o deosebire de rasă pentru o epocă așa de veche, ci pentru una mai recentă, în care s-a petrecut această schimbare a lui *u̯n* în *mn* [161].

ANEXĂ : **CAUZELE SCHIMBĂRILOR FONETICE***

Schimbările fonetice comune mai multor dialecte despărțite unele de altele sau mai multor limbi care se trag toate din aceeași limbă primitivă se pot [137, nota] explica, într-adevăr, în două feluri : sau prin apariția în timpul cînd acele dialecte și limbi erau vecine și trăiau în strîns contact, deci în perioada de comunitate, — și pe vremea comunității limbile „surori" de mai tîrziu erau dialecte —, sau prin apariții independente în fiecare dialect ori limbă, apariții cauzate de identitatea de rasă a indivizilor care vorbesc acele limbi sau dialecte. Schimbări fonetice identice se produc doar și în limbi a căror origine comună este destul de îndepărtată în timp, sau a căror origine comună nici nu se poate dovedi. Dar dacă admitem că schimbări fonetice identice pot avea loc în mod independent, urmează că, chiar într-o perioadă de comunitate, o schimbare caracteristică întregii comunități sau numai unei părți din ea se poate produce în mod independent. Pentru ca acest lucru să se întîmple, este nevoie de o asemănare sau identitate de rasă a indivizilor care formează comunitatea. (Să se observe că, de fapt, expresia „perioadă de comunitate" poate să nu fie totdea-

* În textul original, ceea ce aici am situat ca o anexă era o notă la §-ul 7. Caracterul independent al discuției ne-a determinat să-i schimbăm locul și să-i dăm acest titlu [n. a.].

una justă. Este foarte posibil ca dialectele din care se trag limbilit „surori" de mai tîrziu să nu fie deloc sau mai deloc în contace unele cu altele şi totuşi să dezvolte independent aceleaşi schimbări fonetice, fiindcă indivizii vorbitori se aseamănă ca rasă. Nu întotdeauna o limbă formează o comunitate în adevăratul înţeles al cuvîntului, — dacă ar forma-o, acea limbă n-ar mai avea decît foarte puţine şi mici deosebiri dialectale —, şi adeseori termenul „comunitate", singur sau în expresia „perioadă de comunitate", nu înseamnă decît suma diferitelor comunităţi mai mici — acestea adevărate comunităţi — în care se împart toţi indivizii vorbitori a unei limbi. Cu o comunitate în sensul propriu al cuvîntului avem a face însă în cazul limbilor aşa-zise comune, deşi suprafaţa pe care se vorbeşte o asemenea limbă este tot aşa de întinsă ca şi aceea pe care se vorbesc toate dialectele unei limbi.)

Deoarece am afirmat că deosebirile de aptitudini articulatorii şi de tratament al unor sunete sau grupuri de sunete se datoresc unor deosebiri de rasă, cred necesar să spun aici cîteva cuvinte asupra acestui fel de explicaţii.

Singurele explicaţii valabile ale variaţiei sistemelor fonetice (cuprinse fiind toate aptitudinile articulatorii) şi ale variaţiei schimbărilor fonetice de la un dialect la altul sau de la o limbă la alta sînt acelea care pun aceste variaţii în legătură cu deosebiri de rasă. Lingviştii au început în ultimul timp să se folosească din nou de acest fel de explicare, neglijat de pe la 1900 încoace. Fundamental în această privinţă mi se pare articolul lui J. van Ginneken, *La biologie de la base d'articulation*, publicat în *Psychologie du langage*, Paris, 1923, p. 266—320. Pentru prima oară s-a arătat că anumite sisteme fonetice şi anumite schimbări fonetice se întîlnesc numai în limbile vorbite de anumite rase. Altele sînt sistemele şi schimbările fonetice la rasele dolihocefale, altele la rasele brahicefale. Şi tot pentru prima oară s-a arătat de ce cutare sistem fonetic sau schimbare fonetică „convine" cutărei rase şi de ce cutare altele, „convin" altor rase. Este desigur nevoie de numeroase cercetări în această direcţie, pînă ce se va ajunge ca toate caracterele sistemelor fonetice şi toate schimbările fonetice să fie puse în legătură cu caracterele antropologice (anatomice) ale indivizilor vorbitori. Dar deja din articolul lui van Ginneken reiese legătura dintre limbă şi rasă, sau, mai precis, oglindirea rasei în limbă [138, notă].

Mulţi înţeleg această influenţă a rasei asupra limbii în felul teoriei substratului. S-a observat anume că schimbări fonetice dintr-o limbă sînt identice sau asemănătoare cu schimbări

fonetice din limba unui popor anterior care a intrat în compoziţia celui nou. Şi s-a mai observat că popoare care vorbesc limbi deosebite, dar care sînt sau au fost vreodată vecine, prezintă de asemenea unele schimbări fonetice comune. S-a admis atunci că aceste schimbări se datoresc în primul caz faptului că poporul anterior a intrat în compoziţia celui nou, iar în al doilea caz, faptului că unul şi acelaşi popor anterior a intrat în compoziţia celor două popoare vecine. Alteori s-a afirmat că deosebirile de tratament dintre limbile care se trag din aceeaşi limbă primitivă se explică tocmai prin faptul că limba primitivă a fost vorbită în diferitele ei regiuni de popoare deosebite. Astfel înţeleasă, teoria substratului se confundă cu aceea a determinării schimbărilor fonetice de către rasa indivizilor vorbitori, care rezultă prin perfecţionarea celei dintîi. Dar deseori schimbările fonetice atribuite cutărui substrat nu sînt prea numeroase, şi cei care stabilesc aceste legături nu afirmă nimic despre restul schimbărilor fonetice dintr-o limbă, sau vorbesc de ele ca şi cum n-ar fi în legătură cu nici un substrat. S-ar părea că pentru dînşii, schimbările fonetice ale unei limbi se pot împărţi în două categorii : unele care ar fi un fel de împrumuturi de la neamuri anterioare ori vecine — şi acestea sînt cele atribuite unui substrat —, iar altele care ar fi ieşite din felul propriu de a fi al limbii în discuţie, din spiritul limbii — şi acestea sînt cele care nu sînt puse în legătură cu nici un substrat. Desigur că o asemenea clasificare se poate face, dar lingviştii care o aprobă sînt inconsecvenţi. Dacă admiţi că anumite schimbări fonetice se datoresc cutărui substrat, trebuie să admiţi că şi celelalte schimbări stau în legătură cu vreun substrat oarecare. Faptul că mulţi lingvişti vorbesc de substrat numai la schimbările care se pot pune în legătură cu cele din alte limbi se explică, poate, prin aceea că ei nu înţeleg să pună schimbările fonetice în legătură cu rasa, ci le socotesc numai ca variabile în raport cu limba. În urma celor arătate de van Ginneken se înţelege însă că o asemenea teorie a substratului trebuie modificată. În realitate toate schimbările fonetice ale unei limbi sînt determinate de rasa poporului care vorbeşte acea limbă. Iar dacă un popor nou se aseamănă ca rasă cu unul vechi, pentru că este continuarea aceluia, sau se aseamănă ca rasă cu unul vecin, pentru că s-a amestecat cu el, în mod independent el va dezvolta aceleaşi schimbări fonetice pe care le dezvoltase şi poporul anterior sau vecin.

Cei care admit influenţa substratului comit adeseori şi altă greşeală. Deşi admit că un popor oarecare este, în majoritatea lui, ieşit dintr-un alt popor, schimbările fonetice pe care le atribuie vechiului popor sînt foarte puţine. Dacă în compoziţia poporului

francez se găsesc, în majoritate, elemente celte, sau dacă aceste elemente au fost în majoritate pînă într-o anumită epocă, atunci substratului celt trebuie atribuite nu numai cîteva schimbări fonetice, ci majoritatea schimbărilor fonetice din limba franceză, cel puțin pînă într-o anumită epocă. (Și zic : „cel puțin pînă într-o anumită epocă", nu pentru că substratul celt ar fi trebuie să lucreze numai imediat după ce a acceptat limba latină, ci pentru că la un [140, notă] anumit moment au putut intra în compoziția poporului francez și alte neamuri. Dar asupra acestor lucruri voi insista mai amănunțit cu altă ocazie.) Este aceasta o presupunere care se impune numaidecît, dacă admitem că rasa indivizilor vorbitori determină schimbările fonetice.

Una din cele mai serioase contribuții la studiul raporturilor dintre rasă și limbă înainte de publicarea articolului lui van Ginneken, mi se pare a fi aceea a lui Philippide din *Orig. rom.*, II. Phillipide n-a atribuit cutare schimbări fonetice cutăror caractere antropologice, dar a arătat cum un foarte mare număr de schimbări fonetice (aproape toate) sînt comune unor dialecte despărțite de multă vreme unele de altele și cum numai un mic număr de schimbări fonetice sînt proprii fiecărui dialect. Asemenea fapte sînt elocvente prin ele înseși și ne fac să bănuim că multe din schimbările comune s-au produs în mod independent în fiecare dialect. De fapt aceasta se și poate constata prin cronologia absolută (stabilită cu ajutorul cuvintelor împrumutate din limbi străine) și relativă a schimbărilor fonetice. Atîtea dezvoltări identice independente din dialecte despărțite de vreme îndelungată și prin spații așa de mari, cum e cazul cu dialectele românești, l-au determinat în mod necesar pe Philippide să admită unitatea de rasă a tuturor românilor, căpătată prin vreun amestec de neamuri, pe un teritoriu redus, pe vremea romanizării. Pentru dînsul, schimbările fonetice din limba noastră sînt solidare unele cu altele, iar ceea ce le-a determinat este ceva comun tuturor dialectelor, ceva identic în toate dialectele. Putea fi acest lucru comun și identic în toate dialectele românești altceva decît rasa indivizilor vorbitori ? Philippide a arătat, deci, un caz aproape extrem de dezvoltare identică independentă a unor dialecte din punct de vedere fonetic și către ce fapt ne duce numaidecît o asemenea dezvoltare. Avem a face aici cu una din puținele probe temeinice aduse în sprijinul teoriei determinării schimbărilor fonetice de către rasă. Rămînea ca legătura dintre rasă și limbă să fie atinsă în însăși esența ei,

și acest lucru l-a făcut, în parte, van Ginneken. (Evident, fără a cunoaște opera lui Philippide; dar, pentru cine cunoaște pe Philippide, cercetările de felul celor inaugurate de van Ginneken apar și mai legitime.) [140 notă]

[Termenul „rasă" din expunerea de mai sus trebuie înțeles nu numai în sensul pe care-l dau antropologii acestui cuvint, dar și în sensul oricărei diferențieri din cadrul unei rase, diferențieri constatabile sau numai presumabile. 1980]. [N. a.]

PALATALIZAREA ŞI AFRICATIZAREA VELARELOR LATINE c, g+e, i ÎN LIMBA ROMÂNĂ*

Grupurile latineşti *ce*, *ci*, *ge*, *gi* se găsesc transformate astăzi în dialectul macedoromân în *ţe*, *ţi*, *ḑe*, *ḑi*, iar cînd *i* era final şi s-a păstrat sau *e* era final şi s-a fixat ca *i*, se găsesc transformate în *ţĭ*, *ḑĭ*. Cînd *e* s-a diftongat, *c* şi *g* latineşti se găsesc transformaţi de asemenea în *ţ* şi *ḑ*, aşa că, în acest caz, grupurilor *ce* şi *ge* latineşti le corespund *ţĕa*, *ḑĕa*. Cum în dialectul dacoromân avem în aceste cazuri grupurile [211] *ča*, *če*, *či*, *č* şi *ğa*, *ğe*, *ği*, *ğ*, din care au ieşit apoi grupurile *ŝa*, *ŝe*, *ŝi*, *ŝ*, *ẑa*, *ẑe*, *ẑi*, *ẑ* la moldoveni şi *śa*, *śe* etc. la bănăţeni, cercetătorii au avut prilejul să facă mai multe ipoteze cu privire la prefacerile velarelor *c*, *g* + *e*, *i* latineşti în dacoromână şi macedoromână. Astfel M i k l o s i c h, *Beiträge. Consonantismus*, II, p. 46 şi 47—48 şi W. M e y e r-L ü b k e, *Grammatik*, I, p. 318, § 403, admiteau o prefacere deosebită de la dialect la dialect, şi anume printr-o fază intermediară, *t'*, *d'*, care era deja latinească populară (de fapt ei socotesc şi prefacerea palatalelor *t'*, *d'* în spirantă ca fenomen latinesc popular). A. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 169—180, afirmă că filiaţia nu e clară: *ţ* a dat *tś* şi acesta *č*? Sau *č* a dat *tś* şi acesta *ţ*? Apoi *ḑ* a dat *dź* şi acesta *ğ*? Sau *ğ* a dat *dź* şi acesta *ḑ* şi *z*? (Sunetele *tś* şi *dź* se

* Titlu nou. Apărut în BIFR, IV, 1937, p. 211—220, sub titlul *ča, če, či, ğa, ğe, ği > ţĕa, ţe, ţi, dzĕa, dze, dzi în macedoromână şi meglenoromână.* În legătură cu acest studiu, acad. Al. Rosetti face unele observaţii critice în *Sur le traitement de lat. c devant voyelle antérieure en roumain* (BL, VI, 1938, p. 258—260). Profesorul G. Ivănescu răspunde în BIFR, VII—VIII, 1940—1941, p. 328—335 [aici, p. 185—191].

găsesc în graiul de la Olimp). La p. 225—227 admite însă o dezvoltare deosebită din capul locului de la dialect la dialect, fără a pomeni de vreo etapă intermediară. Probabil învăţatul ieşean se gîndea însă şi el la o prefacere latinească populară a secvenţelor *ce*, *ci*, *ge*, *gi* în *t'e*, *t'i*, *d'e*, *d'i*. S. Puşcariu, *Lateinisches Ţi und Ki im Rum.*, *It. und Sard.* (Weigand's Jb., XI), p. 167—169, admitea acelaşi lucru ca şi Meyer-Lübke, dar în loc de faza *ť* presupune una *tś*, prin care nu ştiu precis ce înţelege (vezi şi A. Philippide, *Un specialist român la Lipsca*, p. 127—128 şi 137). T. Papahagi, *Grai şi suflet*, I, p. 208—218, şi A. Rosetti, *Recherches*, p. 108, susţin, de asemenea, o dezvoltare deosebită din capul locului de la dialect la dialect şi avînd loc nu direct, ci prin nişte etape intermediare, asupra cărora găsim potrivit să nu mai insistăm. Ov. Densusianu, *Romania*, XXIX, p. 325, şi *Histoire*, I, p. 215, admitea că macedoromâna a avut mai înainte o fază identică cu cea din dacoromână şi că grupurile actuale din macedoromână sînt o dezvoltare posterioară. În sfîrşit, Th. Capidan, care face şi o privire generală asupra părerilor de pînă la dînsul (*Meglenoromânii*, I, p. 130, şi *Aromânii*, p. 322), afirmă că problema nu este încă lămurită, dar în *Meglenoromânii*, loc. cit., aduce cîteva fapte care pledează pentru existenţa, într-o vreme anterioară, a grupurilor *ča*, *če*, *či* şi, implicit, şi a grupurilor *ğa*, *ğe*, *ği* în dialectul macedoromân şi în cel meglenoromân. (Căci meglenoromâna merge, din acest punct de vedere, împreună cu macedoromâna.) [212]

Toate teoriile de mai sus, cu excepţia celei a lui Ov. Densusianu, au neglijat sau au interpretat greşit unele fapte, care duc în mod sigur spre o rezolvare a problemei. După Ov. Densusianu, a fost o vreme cînd amîndouă dialectele aveau, în locul grupurilor latineşti *ce*, *ci* şi *ge*, *gi* numai *če* (eventual *ča*), *či* şi *ğe* (eventual *ğa*), *ği*, şi de-abia mai tîrziu dialectul macedoromân a prefăcut aceste grupuri în *ţęa*, *ţe*, *ţi* şi *ḑęa*, *ḑe*, *ḑi*. Dar Densusianu n-a adus nici o probă în sprijinul afirmaţiilor sale. Soluţia dată de el i se părea justă, pentru că ea îi ajuta să încadreze limba română într-un teritoriu al limbii latine populare, în care, spre deosebire de altele, *c*, *g* + *e*, *i* s-ar fi prefăcut în *č*, *ğ* + *e*, *i*. „En regard du roman de la Gaule et de la péninsule ibérique, où le *ce*, *ci* est généralement rendu par *ts* [= *ţ*], *s*, *þ*, le roumain et l'italien forment, en effet, un groupe linguistique nettement tranché pour le traitement de la palatale latine; entre ces deux idiomes se place le rhétique avec *č* et *š*". Faptul că cuvintele latineşti din albaneză, ca şi limba dalmată, n-au suferit africatizarea lui *c*, *g* + *e*, *i* lati-

nești ne fac însă să ne gîndim că africatizarea aceasta n-a fost la români un fenomen latin popular, adică produs prin imitarea centrului de guvernămînt sau a unor provincii care se bucurau de un deosebit prestigiu în ochii cetățenilor romani de la Dunăre, ci un fenomen românesc primitiv, ieșit dintr-o tendință fonetică proprie numai românilor. Ipoteza aceasta a fost făcută întîi de W. Meyer-Lübke, *Rum., Rom., Alb.* (*Mitteilungen*, I), p. 13 și 31—32 (el a dat-o deci ca o simplă posibilitate). Vezi și discuția din A. Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 768, nota**. Unitatea pe care căuta s-o susțină Ov. Densusianu putea fi, deci, generată printr-o întîmplare, — anume coincidența în timp a africatizării românești cu africatizarea latinească populară, — și e probabil că, pe vremea cînd s-a produs africatizarea la români, nu mai erau decît legături foarte slabe sau chiar nule cu Italia.

Că ipoteza lui Densusianu cu privire la soarta lui *c* și *g* + *e* și *i* în macedoromână este justă, ne arată o serie de fapte, care se explică numai prin ipoteza aceasta.

În dialectul macedoromân *ţ* și *dz*, proveniți din *t* și *d* latinești prin africatizare, au guturalizat (sau velarizat) pe *e* și [213] *i* următori (i-au prefăcut în *ă* și *î*), pe cînd *ţ* și *dz* ,care corespund secvențelor *ce*, *ci*, *ge*, *gi* latinești, nu au avut acest efect asupra vocalei următoare. Faptele sînt cunoscute, întrucît s-a insistat de specialiști asupra lor. A. Philippide, T. Papahagi și Th. Capidan le-au și folosit, cînd a fost vorba de soarta velarelor *c* și *g* latinești urmate de *e* și *i* în românește, dînd fiecare cîte o interpretare deosebită. Astfel, Philippide spune (p. 52) : „Aceasta probează că articularea lui *ţ* > *c* + *e*, *dz* [=*ḑ*]—*z* > *g* + *e* este alta decît acea a lui *ţ* > *t*, *c* + *ĭ* + vocală, *dz* [=*ḑ*] — *z* > *d*, anume trebuie să fie — ori trebuie să fi fost pînă nu multă vreme în urmă — o articulare muiată“. P. 64 : „Aceasta probează că articularea lui *ţ* > *c* + *i*, *dz* [= *ḑ*] — *z* > *g* + *i* este alta decît acea a lui *ţ* > *t*, *dz* [= *ḑ*] —*z* > *d*, anume trebuie să fie — ori trebuie să fi fost pînă nu multă vreme în urmă — o articulare muiată“. Iar Papahagi, vorbind despre vocalele de după *ţ* și *ḑ* corespunzători lui *c* și *g* latinești și după cei corespunzători lui *t* și *d* latinești, afirmă (*Grai și suflet*, I, p. 212) : „[aceasta] dovedește cu prisosință că, din punct de vedere cronologic, fonetismul palatalelor n-a fost concomitent cu cel al dentalelor în ceea ce privește trecerea lor la *ţ* și *dz* (= *ḑ*) atunci cînd erau urmate de un *e* sau *i*“. P. 215—216 : „palatalele, de la un moment dat, au urmat aceeași cale fonetică pe care au parcurs-o cu două faze înaintea lor dentalele ; așa că, cronologicește, *ţ* provenit din *t* + *e*, *i* e mai vechi

decît dr. *č* sau ar. *ţ* proveniţi din *c* + *e*, *i* ; iar cît priveşte trecerea lui *c* la *ţ* în aromână, aceasta nu mai poate ridica nici o obiecţiune, pentru că, după cum *t'y* rezultat din lat. *t* a dat pretutindeni *ţ*, tot aşa şi faza *t'y* rezultat din lat. *c* a putut da normal în aromână tot *ţ*. Ceva mai mult..., amîndouă aceste palatale au dat concomitent *č*, *ǧ* în dacoromână şi *ţ*, *dz* (= *ḑ*) în aromână". Iar Capidan, *Meglenoromânii*, I, p. 131 afirmă : „Din existenţa celor doi *ţ* în dialectul megl. şi aromân, unul din *c* şi altul din *t*, un lucru se poate şti cu siguranţă, şi anume că *ţ* < *c* este mai nou decît *ţ* < *t*. Din compararea formelor *cena* > *ţină* şi *tĕneo* > *ţîn*, *ţǫn* rezultă că *ţ* din cea dintîi, avînd o pronunţare mai ascuţită, este relativ mai nou decît *ţ* < *t*, a cărui vechime, dealtfel, se poate constata şi din răspîndirea lui în întreg[ul] domeniu al limbii române. Dar această deosebire în tratarea celor doi *ţ* nu [214] ne ajută mult la stabilirea epocii cînd s-a putut dezvolta *ţ* < *c*, deoarece, oricum am admite, ori că *ţ* < *tś* [ipoteza lui Puşcariu] sau că *ţ* > *tš* [ipoteza lui Densusianu], întrucît şi unul şi altul au urmat după *ţ* < *t*, nu ne spun nimic privitor la raportul ce va fi trebuit să existe odată între *ţ* < *ts'* şi *ţ* < *tš*". [Aici *tš* = *č*.]

Dintre toate aceste interpretări, justă este cea a lui Capidan, dar, cum vom vedea, ea nu cuprinde tot ce se putea deduce din fapte. Celelalte interpretări sînt greşite. Într-adevăr, admiţînd explicaţia lui Philippide, nu se poate pricepe cum s-a putut stabili şi menţine o deosebire între *ţ* şi *ḑ* proveniţi din *c* şi *g* latineşti şi cei proveniţi din *t* şi *d* latineşti, în sensul că primii erau muiaţi, iar ceilalţi nu, căci doar şi într-un caz şi în altul *ţ* şi *ḑ* ar fi fost urmaţi de *e* şi *i* tot timpul pînă la fenomenul de guturalizare. Că astăzi *ţ* şi *ḑ* din grupurile *ţęa*, *ţe*, *ţi*, *ḑęa*, *ḑe*, *ḑi* se pronunţă altfel decît cei din grupurile *ţa*, *ţă*, *ţî* etc., este adevărat, dar deosebirea nu e de aşa natură, că primii ar putea fi numiţi muiaţi, iar cei din urmă nemuiaţi. O consonantă nemuiată poate fi urmată nu numai de *a*, *o*, *u*, dar şi de *e*, *i*, fără ca prin aceasta să se moaie. Admiţînd pe Papahagi, rămîne de explicat de ce *ţ* şi *ḑ* proveniţi în timpuri deosebite prin cele două schimbări fonetice nu s-au confundat de la o vreme şi nu au avut aceeaşi soartă. Prefacerea în *ţ* şi *ḑ*, ca punct final al unei schimbări latineşti populare, nu putea fi prea îndepărtată de latina populară, — la p. 216 el pune ca sfîrşit pentru una secolul VI, iar pentru cealaltă secolul VII —, iar pînă la fenomenul de guturalizare a lui *e* şi *i* mai rămînea încă multă vreme. Concluzia pe care o trage însă Capidan, că *ţ* şi *ḑ* născuţi din *c*, *g* sînt mai noi decît ceilalţi, e justă ; dar el nu trece la alte precizări, care se mai puteau face, şi anume că, dacă *e* şi *i*,

precedaţi de ţ şi ḑ proveniţi din c şi g, n-au urmat aceeaşi soartă ca e şi i precedaţi de ţ şi ḑ ieşiţi din t şi d (anume nu s-au guturalizat) înseamnă că ţ şi ḑ, reprezentanţi ai lui c şi g, au apărut în macedoromână după ce s-a realizat guturalizarea vocalelor e şi i precedate de ţ şi ḑ. După apariţia africatelor ţ şi ḑ, cu originea în lat. c şi g, velarizarea nu s-a mai putut produce, pentru că vremea ei trecuse. Ea se întîmplase doar în timpul cît sunetele ieşite din c şi g latineşti + e şi i nu se prefăcuseră în ţ şi ḑ. [215]. Dar în acel timp existau deja ţ şi ḑ în macedoromână, şi anume cei proveniţi din t şi d latineşti (ca şi din alte surse). Cum observă însă, iarăşi pe drept, Capidan, deosebirea de tratament a vocalelor palatale precedate de ţ şi ḑ proveniţi din lat. c şi g sau lat. t şi d nu se spune dacă sunetele care au fost mai înainte vreme în locul lui ţ şi ḑ din grupurile ţẹa, ţe, ţi, ḑẹa, ḑe, ḑi erau č, ğ, aşa cum admite Densusianu, sau tś, dź (adică nişte sunete mixte, între č, ğ şi ţĭ, ḑĭ), care se întîlnesc în graiul din Olimp, ci numai că sunetele acelea nu produceau velarizarea vocalei următoare. Dar cu aceasta nu se rezolvă problema, căci atît č, cît şi tś sînt sunete palatale. Ca să putem păşi mai departe, trebuie să luăm în consideraţie faptul că în aceleaşi cazuri dacoromâna prezintă sunetele č şi ğ, produse directe ale africatizării palatalelor c, g + e, i în dacoromână, şi că nu avem nici un motiv să nu admitem africatizarea, în acelaşi fel, a palatalelor c, g + e, i, şi în macedoromână. Acest lucru trebuie să-l admitem însă ca cert, dacă luăm în considerare o serie de fapte relevate de C a p i d a n, *Meglenoromânii*, I, p. 131—132, şi anume cîteva cazuri de č şi ğ (pentru c, g + e, i latineşti) rămaşi pînă astăzi neschimbaţi; şi ei nu s-au mai schimbat în ţ şi ḑ, din cauză că, la un moment anterior schimbării, vocala i a fost înlocuită pe cale analogică prin u (e vorba de perfectele *féču*, *fréğu*) sau din cauză că au fost ţinuţi în loc de anumite sunete din apropiere (e vorba de *cinuşe*, *cireş* etc., în care ş a menţinut pe č) ; şi acest lucru trebuie să-l admitem şi dacă luăm în considerare şi o serie de fenomene fonetice care nu se pot înţelege decît dacă admitem existenţa în macedoromână a unor č şi ğ născuţi din lat. c, g + e, i.

Că č şi ğ nu erau o imposibilitate pentru baza de articulaţie macedoromână, ne arată cuvintele de origine latină cu č şi ğ urmaţi de o şi u : acestea au rămas neschimbate pînă astăzi. În momentul de faţă macedoromâna are chiar cuvinte în care č şi ğ sînt urmaţi de e şi i. (Aceste două cazuri sînt prezentate de cuvinte slave împrumutate recent, ca *čelnicŭ*, *čirẹápŭ* etc., pentru care vezi P a p a h a g i, *Grai şi suflet*, I, p. 209—210, precum şi de cuvinte de origine latină, ca *cinuşe*, *cireşŭ*, care, din cauzele arătate mai înainte, s-au

sustras schimbării lui *č* în *ţ*.) E foarte probabil, deci, că mai înainte macedoromânii au avut nişte *ča*, *če*, *či*, *ğa*, [216] *ğe*, *ği* în locul actualilor *ţea*, *ţe*, *ţi*, *ḑea*, *ḑe*, *ḑi*, iar nu nişte grupuri formate cu africate ca *tś*. Africatele de acest din urmă fel se găsesc în dialectul aromân numai la românii de la Olimp (vezi A. Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 170 şi 171, şi Th. Capidan, *Aromânii*, p. 323 şi 331) şi sînt, desigur, recente.

Ajungem astfel să admitem că *ţ* şi *ḑ* din macedoromână, corespunzători velarelor *c* şi *g* latineşti, nu sînt rezultatul fenomenului de africatizare considerat, de obicei, latinesc popular, ci al unui fenomen posterior, şi că pe tot teritoriul românesc primitiv *c* şi *g* latineşti + *e* şi *i* s-au africatizat în *č* şi *ğ*. Nu ştim dacă această africatizare este latinească populară, adică un fenomen de imitaţie, sau dacă nu cumva este românească primitivă, adică născută dintr-o tendinţă proprie bazei de articulaţie româneşti (sau autohtone, ceea ce pentru noi e acelaşi lucru). Numai în cazul cînd africatizarea s-ar fi produs în mod deosebit de la dialect la dialect, ar fi fost exclusă ipoteza că e un fenomen latinesc popular, şi e de mirare că cei care au admis că africatizarea palatalelor latineşti populare *ḱ* şi *ǵ* născute din velarele lat. *c* şi *g* + *e* şi *i* a avut loc într-un fel în macedoromână şi în alt fel în dacoromână n-au văzut aceasta. Un fenomen latin popular ar fi trebuit să se prezinte la fel peste tot teritoriul românesc. Ei trebuiau să admită numaidecît şi caracterul românesc al africatizării, ba mai mult chiar : caracterul dacoromân al uneia şi cel macedoromân al alteia.

În ce priveşte cronologia fenomenului *č*, *ğ* > *ţ*, *ḑ* din macedoromână în raport cu influenţele lexicale străine, avem de făcut o rectificare lui T. Papahagi, care, în *Grai şi suflet*, I, p. 209—210, susţine că fenomenul (pentru el, de fapt, prefacerea lui *ḱ* în *ţ* şi a lui *ǵ* în *ḑ*) este anterior influenţei slave. El spune (p. 210, notă) că singurul element slav din macedoromână care ar prezenta o schimbare a lui *č* în *ţ* ar fi verbul *eŭ şuţu*, infin. *şuţire*, dacă cuvîntul vine, într-adevăr, din bulg. *sučъ*. Exemplele celelalte, de origine sîrbă sau bulgară (vezi p. 209—210), prezintă toate pe *č* neschimbat în *ţ*. Este însă de observat că, la unele din ele, *č* este urmat de *o* sau *u* (numai în macedoromână, sau şi în limba de origine) şi că, deci, chiar dacă au intrat în dialect mai înainte de prefacerea lui *č* în *ţ*, n-au putut suferi această schimbare. [217]. Cele care prezintă însă *č* înainte de *e* şi *i* au intrat, desigur, în dialect, după ce se petrecuse această schimbare. Aşadar, aceste împrumuturi din limbile slave sînt recente şi nu pot fi puse alături de împrumuturile din vechea bulgară, cum face Papahagi, p. 209—211.

Că fenomenul e anterior influenței slave, susține C a p i d a n, *Meglenoromânii*, I, p. 73—74, dar nu pe baza cuvintelor de origine bulgară cu *č*, *ǧ* + *a*, *e*, *i*, neschimbați, ci pe baza faptului că în limba română cuvintele slave cu *k* și *g* + *e*, *i* n-au suferit schimbarea. Dar în vechea slavă nu existau grupurile *ke*, *ki*, *ge*, *gi* decît în neologisme introduse din limba greacă. Deci afirmația lui Capidan nu are justificare. Apoi, dacă ar exista asemenea cuvinte în vechea slavă, concluzia care ar trebui scoasă e că *c*, *g* + *e*, *i* latinești erau transformați deja în alte sunete, atunci cînd a început influența slavă, iar nu că apăruseră deja *ţ* și *ḑ*. Aceștia au putut apărea mai tîrziu, cum am susținut noi mai sus.

Cele spuse pînă aici sînt valabile, mutatis mutandis, și pentru dialectul meglenoromân. Unii lingviști chiar au discutat simultan faptele corespunzătoare din amîndouă dialectele. Paralelismul pe care ele îl prezintă este desăvîrșit. Pentru a nu vorbi decît de cronologia fenomenului, în meglenoromână se găsesc, de exemplu, cuvinte de origine bulgară sau turcească, care prezintă sunetele *č* și *ǧ* urmate de *a*, *e*, *i*. Desigur, aceste cuvinte au intrat în dialect, după ce fenomenul în discuție se petrecuse.

Cele ce urmează vor fi de asemenea valabile și pentru meglenoromână.

Prefacerea lui *ča*, *če*, *či*, *ǧa*, *ǧe*, *ǧi* în *ţe̜a*, *ţe*, *ţi*, *ḑe̜a*, *ḑe*, *ḑi* din dialectul macedoromân nu trebuie considerată ca un fenomen produs sub influența vreunei limbi străine, de exemplu cea greacă. (Pentru meglenoromână influența limbii grecești este exclusă din capul locului.) Acest lucru ni-l arată faptul că grupurile *čo*, *ču*, *ǧo*, *ǧu* au rămas neschimbate. Dacă macedoromânii ar fi imitat vreo limbă străină, ar fi înlocuit pe *č* și *ǧ* cu *ţ* și *ḑ* în toate cazurile. Cum aceasta nu s-a întîmplat, urmează că avem a face cu un fenomen care s-a produs numai în anumite condiții, deci cu [218] un fenomen din cele care se înțeleg, de obicei, sub numele de schimbări fonetice sau legi fonetice. (S. P u ș c a r i u, *Lateinisches Ţi und Ki*, p. 168, și A. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 226—227, n-au dreptate, cînd cred că o schimbare a africatelor *č* și *ǧ* în *ţ* și *ḑ*, numai în cazurile în care sînt urmate de *a*, *e*, *i*, este imposibilă ; schimbările fonetice pot fi doar condiționate de anumite sunete.) Dar, dacă nu se poate admite că schimbarea este provenită prin imitarea unei limbi străine, se poate face ipoteza că macedoromânii au căpătat această tendință fonetică prin amestec cu o populație străină.

Împotriva susținerii noastre, că în macedoromână a existat un fenomen *č*, *ǧ* > *ţ*, *ḑ*, s-ar putea ridica de unii faptul că, după

prefacerea lui *ča*, *če*, *či*, *ğa*, *ğe*, *ği* în *ţea*, *ţe*, *ţi*, *dẓea*, *dẓe*, *dẓi* africatele născute nu au prefăcut şi ele mai tîrziu pe *e* şi *i* următori în *ă* şi *î*. Dacă ar fi fost aşa, nici n-am mai fi putut noi constata existenţa unei schimbări *č*, *ğ* > *ţ*, *dẓ*. Dar faptul n-ar fi fost imposibil. Dialectul moldovenesc, de pildă, care a produs guturalizările vocalelor *e* şi *i* precedate de *s*, *z*, *š*, *ž*, *ţ* şi *dẓ* destul de demult, le produce şi astăzi la neologismele care intră în limba română. (Faptul a fost relevat de I. Iordan în *BL*, IV, articolul *Mots savants et mots populaires*.) Dialectul macedoromân însă, care a produs şi el destul de demult guturalizările prin *ţ* şi *dẓ*, n-a mai putut guturaliza după aceea vocalele palatale următoare. (Fenomenul se găseşte totuşi în cîteva cuvinte, printre care şi *şuţîre* discutat mai sus. Probabil că într-o regiune destul de redusă a dialectului macedoromân *ţ* şi *dẓ* proveniţi din *č* şi *ğ* au guturalizat vocalele *e* şi *i* următoare şi că astfel de cuvinte au fost împrumutate şi de restul dialectului. A. Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 52—53 citează, după Weigand, exemplul *ţînă* (< *cena*) pentru Albania, dar se îndoieşte de existenţa lui.) Faptul stă, poate, în legătură cu aceea că macedoromâna nu produce guturalizarea vocalelor *e* şi *i* precedate de *s*.

Amănuntul că prefacerea lui *ča*, *če*, *či*, *ğa*, *ğe*, *ği* în *ţea*, *ţe*, *ţi*, *dẓea*, *dẓe*, *dẓi* s-a petrecut nu la multă vreme după ce avusese loc guturalizarea vocalelor *e* şi *i* prin *ţ*, *dẓ* ne arată că baza de articulaţie macedoromână s-a schimbat simţitor (prin amestec cu o populaţie străină ?) după guturalizarea prin *ţ* şi *dẓ*. Aşa trebuie interpretat faptul că grupurile *ţea*, *ţe*, *ţi* [219] *dẓea*, *dẓe*, *dẓi*, care tocmai fuseseră evitate prin guturalizare, au fost produse din nou. Deosebirea între vechea bază de articulaţie şi cea nouă constă tocmai în faptul că prima favorizează numai grupurile cu vocale velare (deci *ţă*, *ţî*, *dẓă*, *dẓî*), pe cînd cea de-a doua şi pe unele şi pe altele[1] [220].

[1] Constatările din nota de faţă sînt importante pentru cine vrea să stabilească deosebirile dialectale pe care le prezenta limba română în primele timpuri. Philippide pusese deosebirea de tratament, dintre macedoromână şi dacoromână, a grupurilor latineşti *ce*, *ci*, *ge*, *gi* pe timpul latinei populare. Era pentru dînsul această deosebire de tratament fonetic de la o regiune la alta a limbii române primitive singura care se produsese pe acea vreme, şi pe baza ei, Philippide admitea o sciziune în poporul românesc de atunci. Nouă însă limba românească din primele ei timpuri ne apare perfect unitară din punct de vedere fonetic, adică fără diferenţieri fonetice dialectale. De aici urmează că şi sciziunea pe care Philippide o credea produsă în poporul românesc de atunci n-a avut loc.

č, ğ + ịa, e, i > ţ, ḑ ÎN MACEDOROMÂNĂ ŞI MEGLENOROMÂNĂ*

În *BL*, VI, p. 258—260, Al. Rosetti apără teoria susţinută de d-sa şi de alţii cu privire la prefacerile velarelor *c* şi *g* latineşti urmate de *e* şi *i* în româneşte, teorie pe care eu, în *BIFR*, IV, p. 211 şi urm., o respinsesem. D-sa crede că argumentul pe care îl adusesem eu acolo pentru a susţine că *c* şi *g* latineşti urmaţi de *e* şi *i* au dat întîi *č* şi *ğ* pe tot teritoriul românesc, şi că apoi *č* şi *ğ* urmaţi de *ịa*, *e* şi *i* au devenit în macedoromână *ţ* şi *ḑ*, nu are nici o valoare. Faptul că în macedoromână *e* şi *i* precedaţi de *ţ* şi *ḑ*, aceştia din urmă ieşiţi din *t* şi *d* latineşti, s-au velarizat, pe cînd *e* şi *i* precedaţi de *ţ* şi *ḑ*, aceştia din urmă ieşiţi din *c* şi *g* latineşti, nu (mr. *ţîn* < *teneo*, dar *ţină* < *cena*), era interpretat de mine în felul că, pe [328] vremea velarizării vocalelor *e* şi *i* precedate de *ţ* şi *ḑ*, un cuvînt ca *ţină* suna *čină*, iar un cuvînt ca *ḑinere* suna *ğinere*. Al. Rosetti expune greşit părerea mea cînd, referindu-se la acest fapt, spune (p. 259): „Ceci devrait prouver que l'assibilation de *k* s'est produite après que l'*i* eût passé a *î* sous l'action de *ts*..." ; căci eu nu voiam să spun că africatizarea (acest termen este cel potrivit, iar nu cel de 'asibilare', prin care trebuie să înţelegem numai prefacerile în sibilante, nu şi în şuierătoare, cum e cazul cu prefacerile în *č* şi *ğ*) consonantelor *c* şi *g* latineşti urmate de *e* şi *i* s-a produs, după ce *ţe*, *ţi*, *ḑe*, *ḑi* au devenit *ţă*, *ţî*, *ḑă*, *ḑî*, şi că aşa stau lucrurile, reiese chiar din faptul că eu consideram africatizarea în discuţie ca fenomen latinesc popular sau ca un fenomen românesc foarte vechi (din timpul antichităţii).

* Apărut în BIFR, VII—VIII, 1940—1941, p. 328—335.

Împotriva părerii mele d-sa obiectează întîi : „Cette argumentation est cependant loin d'emporter la conviction. Car qui nous dit que la consonne issue de l'assibilation de *k*, avant de passer à *tš*, était en tout point identique à la consonne issue de l'assibilation de *t* ? Et si elle était différente, il est évident que cette consonne n'a pas pu exercer la même influence sur le timbre de la voyelle suivante. D'ailleurs, si l'on s'en reporte au daco-roumain, on s'aperçoit que la langue connaît de nos jours le passage de *i* a *î* après *ts* (Rosetti, BL, III, 109) ; dans ce cas, la présence de *ă* ou de *î* dans mr. *tsănă* (< *cena*, phonétisme relevé par Weigand, *Arom.*, II, 53) ne serait pas pour étonner..."

Precum se vede din prima jumătate a citatului, care e cam neclară (mă refer anume la fraza a doua), Rosetti mai admite și alte faze fonetice în afară de faza *č* pentru *c* latinesc, și faza *ţ* pentru *t* latinesc, și anume faze anterioare, și, întrebîndu-se dacă ele au fost identice în cazul africatizării lui *c* și al africatizării lui *t*, răspunde că nu, căci altfel nu s-ar explica de ce influența asupra vocalei următoare este deosebită în cele două cazuri. Pentru africatizarea lui *c* în dacoromână, Al. Rosetti propusese, într-adevăr, fazele intermediare *ky*, *ty* și $t^{š}y$ (cu un *š* mic sus, prin care, desigur, autorul înțelege un *š* moldovenesc, căci africata *č* el o notează prin *tš*, nu prin *tś*) (vezi p. 259), și o considera ca admisă și de mine (la [329] mine, pentru tot teritoriul românesc), deși în articolul meu eu nu mă pronunțasem asupra fazelor intermediare, ci citam numai pe unii care admiteau o fază intermediară *t'* (p. 212 ; [aici, p. 177 — 178]. Pentru africatizarea lui *t* latinesc în românește Al. Rosetti ar trebui să presupună o fază $t^{s}y$ (cu *s* mic sus), întocmai ca și pentru africatizarea în *ţ* pe care o admite d-sa în macedoromână pentru *c* latinesc, și așa și face în *Recherches*, p. 109. Totuși d-sa admite că trebuie să fi fost o deosebire, care a avut urmări asupra tratamentului vocalei palatale următoare. Presupunerea aceasta este tocmai cea pe care a făcut-o și A. Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 52 și 64, și pe care o redam și eu în articolul meu (p. 214; [aici, p. 179]); numai că Philippide arătase în ce consta deosebirea. La p. 215 [aici, p. 180] arătam însă de ce nu putem admite această interpretare : „admițînd explicația lui Philippide, nu se poate pricepe cum s-a putut stabili și menține o deosebire între *ţ* și *ḑ* ieșiți din *c* și *g* latinești și cei ieșiți din *t* și *d* latinești, în sensul că primii erau muiați, iar ceilalți nu, căci doar și într-un caz și în altul *ţ* și *ḑ* ar fi fost urmați de *e* și *i* tot timpul pînă la fenomenul de guturalizare". Apoi aceste faze intermediare

n-au putut dura prea multă vreme, — eu înclin chiar a crede că, în afară de faza *t'*, care a devenit dintr-odată *ț* și *č*, nici n-au mai existat altele —, și pe vremea cînd s-a produs velarizarea vocalelor *e* și *i* precedate de *ț* și *ḑ*, aveam de mult sunetele *č* și *ț* în cuvinte ca *cină* și *țin*. (Velarizarea e un fenomen posterior prefacerii lui *țçase* în *țese*, vezi A. Philippide, *op. cit.*, II, p. 49. Totuși exemplele macedoromâne *țáse*, *γițále*, *auḑái* etc., pentru care vezi *ibid.*, p. 51, și Capidan, *Aromânii*, p. 237—238 și 241, ne arată că în macedoromână velarizarea este mai veche decît prefacerea lui *çá-e* în *é-e*.) Îndoieli asupra faptului dacă pe vremea velarizării exista în macedoromână *č* ca rezultat al africatizării lui *c* latinesc urmat de *e* și *i*, am avut noi înșine, după Capidan, la p. 216 ; dar, invocînd cazul dacoromânei și resturile de *č* din macedoromână, am susținut că aceasta este singura ipoteză plauzibilă.

În a doua jumătate a citatului făcut mai sus, Al. Rosetti pomenește de velarizarea vocalelor *e* și *i* precedate de *ț* și *ḑ*, care se produce și astăzi în dacoromână și pe care o invocă [330] pentru a explica pe mr. (Albania) *țănă* (< *cena*). E de spus că velarizarea actuală din dacoromână nu-mi rămăsese nici mie necunoscută și că eu o invocam tot pentru a legitima forma *țănă* (p. 219 ; [aici, p. 183—184] ; dar nu se poate face deocamdată precizarea dacă macedoromâna din Albania este chiar în situația dialectului dacoromân. Căci în dacoromână avem a face cu un fenomen care a fost oricînd viu, de la primele timpuri ale manifestării fenomenului și pînă astăzi, pe cînd în macedoromâna din Albania velarizarea poate nu mai este astăzi în vigoare. Iar faptul că în macedoromâna din Albania nu este menținută starea din restul dialectului macedoromân, pe baza căreia noi am susținut că *țină* vine din *čină*, nu are nici o importanță (el fiind un fapt regional în cadrul dialectului macedoromân), după cum n-are importanță nici faptul, relevat la aceeași pagină (259) de Al. Rosetti, că în sudul domeniului macedoromân apare *țin* („fait que M. Ivănescu omet de mentionner").

După aceea d-sa îmi obiectează : „D'autre part M. Ivănescu ne justifie pas les raisons pour lesquelles mr. *tš* aurait passé à *ts*. L'auteur repousse, il est vrai, et avec raison... l'explication de ce traitement par le grec, pour admettre cependant qu'il est dû à un mélange de langues (? ; p. 219)." „Sur d'autres domaines, l'étape *ts* ne s'explique pas non plus par *tš*". Și autorul arată apoi, p. 259—260, după alții, că nici în franceză și în slava comună nu

avem o prefacere a lui *ḱ* în *č* şi apoi a acestuia în *ţ*, ci sau o prefacere în *č*, sau o prefacere directă în *ţ*.

Cu acestea se pare că Al. Rosetti vrea să susţină că nu este posibilă o prefacere a lui *č* în *ţ* şi a lui *ğ* în *ḑ*; se pare, deci, că d-sa vrea să formuleze o lege de fonetică generală cu privire la africatizări, înţelegînd prin fonetică generală ceea ce a înţeles şcoala lingvistică franceză, adică o serie de formule care reglementează evoluţia sunetelor din orice limbă. Aceste legi trebuie însă stabilite pe fapte, şi, dacă faptele le contrazic, ele trebuie considerate greşite. Iar cînd autorul spune că nu arăt motivele pentru care mr. *č* a trecut la *ţ*, eu pot răspunde că, prin citarea mai multor cazuri de africatizări ale lui *ḱ* în *č* sau, direct, în *ţ*, nu s-a arătat deloc de ce *ḱ* ar fi trecut la *ţ* în macedoromână. [331]. Problema este, de fapt, problema cauzei schimbărilor fonetice, care se poate considera încă nesoluţionată, şi un răspuns la obiecţia lui Rosetti nu se poate da decît numai plecînd de la soluţia acestei probleme. În ce mă priveşte pe mine, eu am arătat clar ce cred cu privire la cauza schimbărilor fonetice, în acest volum, la p. 185—188; [aici, p. 216—218]; şi concepţia expusă acolo o aveam şi pe vremea cînd am scris articolul luat în discuţie de Al. Rosetti. Cred că toate normele articulatorii ale unei limbi sau ale unui dialect se explică prin conformaţia organelor articulatorii, deci prin fapte rasiale, pe care le numesc, după P h i l i p p i d e, b a z ă d e a r t i c u l a ţ i e, şi că toate schimbările fonetice, cele cunoscute şi sub numele de legi fonetice, se datoresc schimbării bazei de articulaţie, care se poate produce prin amestec cu o populaţie străină, prin schimbarea raportului cantitativ dintre rasele constitutive ale unui popor şi prin trecerea limbii de la o populaţie la alta. În articolul meu spuneam anume că schimbarea *č* > *ţ* din macedoromână se explică prin amestecul macedoromânilor cu o populaţie străină. P. 219: „dacă nu se poate admite că schimbarea e provenită prin imitarea unei limbi străine, se poate face ipoteza că macedoromânii au căpătat această tendinţă fonetică prin amestec cu o populaţie străină". Acest pasaj n-a putut fi înţeles de Al. Rosetti cum trebuia, din cauză că în el nu apărea termenul 'bază de articulaţie', aşa că d-sa a trebuit să se gîndească la un „amestec al limbilor", pe care trebuia să-l primească cu semnul întrebării. Dar amestecul de care vorbeam eu era conceput ca un amestec de baze de articulaţie, deci de popoare. Termenul 'bază de articulaţie' apărea, de fapt, la p. 216 [aici, p. 181], unde spuneam că *č* şi *ğ* au fost cîndva posibili pentru baza de articulaţie macedoromână, apoi la p. 219—220 [aici, p. 185], unde vorbeam chiar de acea schimbare a

bazei de articulație macedoromâne, care a produs fenomenul nostru, numai că mă refeream la alt efect al ei, și anume la reintroducerea grupurilor *ṭe*, *ṭi*, *ḍe* și *ḍi*, care fuseseră înlăturate prin velarizarea vocalelor *e* și *i* precedate de *ṭ* și *ḍ*.

Ultima obiecție pe care mi-o face Al. Rosetti este următoarea (p. 260) : „M. Ivănescu est cependant bien obligé de reconnaître que le macédo-roumain connaît le traitement [332] *tš* dans un certain nombre de mots (< *k* + *i* en hiatus). Mais comme cette constatation ruinerait sa théorie, puisque *tš* n'est pas passé à *ts* dans ces mots, il explique la consevation de *tš* par influence de la voyelle suivante (p. 216), sans s'apercevoir que -*u* dans mr. *feču*, par ex., n'est pas organique (cf. Șiadbei, *Romania*, LVI, 333 s.)."

Al. Rosetti se referă la *č* și *ğ* + *i̯* + *ó* și *ú* din macedoromână, despre care spuneam, p. 216—217, că au rămas neschimbați. Ideea din articolul meu ar fi trebuit să fie redată de d-sa mai clar, pentru a se putea vedea că e justă. Nu înțeleg însă cum se poate spune că acest fapt, că *čo*, *ču* și *ğo*, *ğu* au rămas neschimbați, poate ruina părerea mea, din moment ce eu susțineam că în macedoromână a fost numai o prefacere a lui *či̯a*, *če*, *či* și *ği̯a*, *ğe*, *ği*, în *ṭe̯a*, *ṭe*, *ṭi*, și *ḍe̯a*, *ḍe*, *ḍi*. Eu nu voiam doar să spun că sunetele latinești *c* și *g*, urmate de *e* și *i* și de *i̯* + *ó* și *ú*, — astfel ar fi trebuit să se exprime Al. Rosetti, iar nu : „*i* en hiatus" —, s-au transformat în *č* și *ğ* și că apoi acești *č* și *ğ* au devenit în toate cazurile *ṭ* și *ḍ*. Eu nu voiam deci să stabilesc niște reguli de corespondență între latină și română. Eu arătam că a avut loc o prefacere a secvențelor *ce*, *ci*, *ge*, *gi* latinești în *če*, *či*, *ğe*, *ği* și că mai tîrziu aceste secvențe *če*, *či*, *ğe*, *ği* au devenit *ṭe*, *ṭi*, *ḍe*, *ḍi*. Și cum că era posibilă schimbarea lui *č* și *ğ* în *ṭ* și *ḍ* numai cînd urma *a*, *e*, *i*, nici nu mai era nevoie să argumenteze, din moment ce schimbările fonetice pot fi condiționate de anumite sunete (am spus aceasta în articolul meu, p. 219 [aici, p. 183]. Fiindcă acest lucru se pare curios în cazul schimbării de față, voi aminti că avem schimbări fonetice ale unor consonante care se produc numai cînd consonantele în discuție sînt urmate de *o*, *u*. E cazul, de exemplu, cu prefacerea lui *ğ* provenit din *d* și *g* latinești + *i̯* + *ó* și *ú* sau din *i̯* latinesc + *ó* și *ú*, în *j*, în dialectul muntenesc (*joc*, *judec*). Tot astfel putem avea și schimbări fonetice (ale unor consonante) care să se producă în cazul cînd consonantele sînt urmate de celelalte vocale. Și dacă în macedoromână a avut loc o prefacere în *ṭ* și *ḍ* a africatelor *č* și *ğ* urmate numai de *a*, *e* și *i*, o formă ca *feču* nu face deloc dificultăți, cum crede Al. Rosetti, căci putem considera pe -*u*, de la pers. I-a sing. a perfectului, adăugat anterior fenomenului

nostru, ceea ce nu este deloc [333] curios. (Cînd Philippide, *op. cit.*, p. 153 și 161, considera pe *feču* și *freğu* ieșite dintr-un **feţiu* și **fredziu*, nu avea dreptate.)

Cred, deci, că putem rămîne la părerea exprimată în articolul meu. Ba cred nu numai că putem rămîne la ea, dar chiar că ea e singura teorie care se impune, căci e singura care împacă toate faptele. Să nu se scape din vedere că teoria lui Rosetti, care e, dealtfel, și a lui Philippide și a altora, nu explică deosebirea de tratament dintre *c* și *t* latinești, din macedoromână, căci deosebirile admise de acești lingviști între cei doi *ţ*, cel provenit din *c* latinesc și cel provenit din *t* latinesc, în pronunție sau în cronologia fazelor lor anterioare, n-au putut avea ființă, precum am arătat în articolul meu la p. 214—216 [aici, la p.179—182]. Și rămîn, de fapt, neexplicate și forme ca *feču* și *freğu*, căci, precum voi arăta altă dată, explicația dată de Philippide (vezi mai sus) nu se poate admite.

Întrucît deosebirea de tratament dintre dacoromână (cu istroromâna) și macedoromână (cu meglenoromâna), pe care o admit învățați ca cei pomeniți mai sus, este pusă de unii din ei în legătură cu despărțirea macedoromânilor și meglenoromânilor de ceilalți români (pentru Philippide, vezi *Orig. rom.*, II, p. 225—228) și întrucît asemenea separări pot avea ca efect și deosebiri de tratament fonetic, ar fi de spus că argumente împotriva acestei deosebiri de tratament a lui *c* latinesc în dacoromână și macedoromână, și pentru un tratament unic, *č*, putem găsi și în unitatea mare pe care a constituit-o în cele dintîi timpuri ale limbii române dialectul macedoromân cu cel bănățean și, în general, cu subdialectele ardelene și cu istroromâna, asupra cărora au atras atenția în diferite rînduri Ov. Densusianu și T. Papahagi. Philippide, *op. cit.*, II, p. 238—239 și 314—321, este nevoit să le considere pe toate drept apariții independente, din moment ce pentru el tratamentul *č* și *ţ* al lui *c* latinesc + *e* și *i* este semnul scindării în două a poporului românesc din primele timpuri. Dar unele din aceste fenomene, precum este, de exemplu, schimbarea sporadică care a avut loc în *astáră* „astă seară“ (mr. și băn. *astáră*, istror. *stárę*; mgl. *stáră*, poate fi sau un macedoromânism sau o formă moștenită de pe timpul cînd dialectele nu erau încă [334] despărțite) (vezi *op. cit.*, p. 33 și 316), nu se pot considera decît ca dezvoltate pe vremea cînd dialectele nu erau încă despărțite unele de altele. Este drept că o deosebire de tratament fonetic de la o regiune la alta nu poate împiedica răspîndirea unei inovații

ca aceea din *astară*, precum e arată chiar faptul că ea se găsește atît pe teritoriul nerotacizant, cît și pe cel rotacizant (istroromân). Dar o deosebire de tratament fonetic poate fi și semnul unei sciziuni în populație. Date fiind însă fenomenele ca cel din *astară*, reiese că, dacă am admite un tratament al lui *c* latinesc în dacoromână și altul în macedoromână, n-am putea trage din aceasta nici o concluzie cu privire la vreo sciziune care s-ar fi produs în cele dintîi timpuri ale limbii române în masa românească, între macedoromâni și meglenoromâni pe de o parte și dacoromâni și istroromâni pe de alta, ci numai la o diferențiere dialectală produsă printr-un singur fenomen și care ar presupune încă un strîns contact între cele două regiuni[1]. [335].

[1] Curînd după publicarea acestui articol, Al. Rosetti a renunțat la punctul său de vedere, pentru a-l accepta pe cel al lui Ov. Densusianu și al meu : *Istoria limbii române*, IV, p. 52–56 (ediția din 1968, p. 372–375, ediția din 1978, p. 378–381). Vezi și G. Ivănescu *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 79–81 [n. a.].

DIFTONGUL *i̯e* ÎN LIMBA ROMÂNĂ*

În articolul intitulat *Din fonetica evolutivă a limbii române* (vezi vol. II al acestui *Buletin*, p. 128—161 [aici, p. 144—176]) arătam cum diftongul *au̯* și alți diftongi descendenți cu *u̯* nu există în unele regiuni ale limbii române decît numai în anumite condiții și susțineam că existența sau neexistența acestor diftongi în diferite condiții stă în legătură cu posibilitățile de pronunțare ale indivizilor vorbitori respectivi. Tot acolo mai arătam cum neologismele, a căror pronunție depășea aceste posibilități, au fost adaptate normelor de pronunție, și emiteam ipoteza că diftongul latinesc *au̯*, care a devenit *au* (două silabe) în unele regiuni ale limbii române, a suferit această schimbare tocmai printr-o adaptare la noi norme de pronunție. Lucruri asemănătoare sau identice se pot spune și despre alți diftongi din limba română. Voi lua acum un diftong ascendent și alcătuit cu *i̯*, și anume diftongul *i̯e*. Nu voi face un studiu amănunțit, ci voi înșira numai cîteva observații cu privire la acest diftong [146].

1. Diftongul *i̯e*, accentuat și neaccentuat, nu mai există azi în Moldova decît la începutul cuvîntului și în interior sau la urmă numai după vocală, cînd el apare însă întotdeauna ori de cîte ori ar trebui să urmeze un *e*. Altfel spus, la începutul cuvîntului sau în interior și la sfîrșit, după o vocală, nu poate exista niciodată *e*, ci numai *i̯e*. (Se înțelege, despărțitura silabică este între vocala precedentă și diftongul *i̯e*.) Această situație se întîlnește, probabil, în toate subdialectele dacoromânești și, într-o măsură destul de mare, și în limba comună. În subdialectele care n-au suferit palatali-

* Apărut în BIFR, III, 1936, p. 146—151.

zarea labialelor, diftongul *i̯e* se găsește și după consonantă (*pi̯ept* etc.). Acestea sînt lucruri știute de toată lumea.

2. Eu mi-aduc aminte că am auzit (nu știu bine însă dacă la colegii mei din școala primară sau din liceu ori la oameni veniți în atingere cu cultura) neologismele *subi̯ect* și *obi̯ect* cu pronunția *subect*, *obect*. Pe de altă parte, mai toți cei care vorbesc limba comună pronunță *subiect* și *obiect*, cu diereză. Prea puțini sînt cei care pronunță cuvintele acestea cu diftong, așa cum e corect în latinește, și aceștia pronunță astfel conștient și cu voință. Dacă nu mă înșel, chiar pronunția grupului latinesc *je* după consonantă este disilabică în școlile noastre secundare, și se zice, de pildă, *su-bi-ec-tum*, *o-bi-ec-tum*, iar nu *su-bi̯ec-tum* sau *o-bi̯ec-tum*. Cum se aplică cele două modificări de pronunție ale diftongului *i̯e* în neologismele latinești din limba noastră ?

Amîndouă sînt adaptări la normele de pronunție ale limbii române. Amîndouă sînt o înlăturare a diftongului, numai că pe căi diferite. Desigur, cei care au întrebuințat pentru prima oară în limba română cuvintele *subi̯ect* și *obi̯ect* le-au pronunțat cu diftong, cum e corect în latinește, și „curentul" cu această pronunție a continuat, — slab, e adevărat —, pînă astăzi. Pe de altă parte însă, moldoveanul (și alții) care nu avea destulă cultură sau care nu reflecta mai mult asupra pronunției sale, adoptînd cele două neologisme, le-a schimbat pronunția, fiindcă el nu avea în limba lui grupul consonantă + *i̯e*, și aceasta a fost posibil în două feluri : ori reducînd la zero pronunția lui *i̯* din diftong, — în chipul acesta unul din elementele diftongului s-a pierdut, dar a rămas neschimbat numărul silabelor cuvîntului —, ori transformînd pe acest *i̯* în
[147] sonantă, și în felul acesta cele două elemente ale diftongului s-au păstrat, dar s-a mărit numărul silabelor cu una. S-au format, deci, două alte „curente" de pronunție, care sînt cele mai puternice, întrucît pleacă din normele firești de articulare ale limbii române și se găsesc la aproape toți indivizii vorbitori. De ce însă adaptarea s-a făcut în două feluri ? Acestui fapt cred că i se poate da cu succes următoarea explicație : schimbarea lui *i̯e* în *e* a fost făcută de oameni care numai a u a u z i t pronunțîndu-se cuvintele *subi̯ect*, *obi̯ect*, pe cînd schimbarea lui *i̯e* în *ie* a fost făcută de oameni care a u c i t i t aceste cuvinte. Aceștia din urmă au fost, prin urmare, obligați să păstreze cele două sunete ale diftongului și, neauzind pronunția corectă de la nimeni, au pronunțat cuvintele scrise după obișnuințele lor de articulare. Cei dintîi au putut foarte ușor chiar

percepe un *e* în loc de *ie*, întrucît prea mare diferență între *e* și *ie* nu este. Iar în sprijinul acestei explicații poate veni și faptul că, după cît îmi pare, pronunția *subect*, *obect* se întîlnește la oameni fără cultură sau cu prea puțină cultură, pe cînd pronunția cealaltă se întîlnește la oameni culți.

Că grupul consonantă + *ie* nu este între cele firești limbii române (sau cel puțin moldovenilor), reiese, deci, din aceste fapte. Nu este o întîmplare dacă dialectul moldovenesc nu posedă acest diftong în condiția arătată. Lipsa lui se explică tocmai prin aptitudinile de pronunțare ale organelor articulatorii moldovenești.

Adaptarea aceasta nu s-a petrecut, dealtfel, numai la neologisme. Chiar cuvintele românești ca *fier*, *piept* etc., care se găsesc pe teritoriul cu labialele păstrate și în limba scrisă, sînt pronunțate în limba comună din Moldova *fer*, *pept* etc. (Desigur, mulți pronunță și în Moldova *fier*, *piept* etc., dar aceștia se întîlnesc, mi se pare, numai printre oamenii de cultură.) O formă ca *meu* pentru *mieu* s-a impus și în limba literară. Dar la aceste cuvinte fenomenul de adaptare s-a amestecat din capul locului cu un altul. Pentru a înțelege bine cum stau lucrurile, să pornim mai departe. Învățarea limbii comune în Moldova de către cineva care cunoaște dialectul înseamnă, între altele, înlocuirea prin imitație a unor sunete sau grupuri de sunete. (Nu e un caz identic cu acela cînd înveți o limbă străină.) Și, de exemplu, grupurile *ḱi*, *ǵi* sînt înlocuite [148] de multe ori prin *pi*, *bi*. Avem a face cu acea categorie de fenomene de care vorbeam în articolul meu citat mai sus (p. 142), unde se dădea ca exemplu înlocuirea lui *lué*, *rué* dialectal francez cu *luá* (*loi*), *ruá* (*roi*), pe care le impune pronunția pariziană. Dar atunci cînd în locul lui *h'er*, *ḱept* din Moldova se găsește *fer*, *pept*, nu avem a face numai cu un asemenea fenomen, ci și cu o modificare a însuși grupului imitat. Imitația nu mai este, deci, perfectă, căci elementul imitat suferă o schimbare. Și am spus că această schimbare s-a produs din cauza adaptării fonetice. Dar în cazul de față s-a suprapus și un fenomen de analogie, și probabil că mai mult datorită acestuia s-a petrecut schimbarea. Pe baza corespondențelor *h'i-fi*, *γ́i-vi*, *ḱi-pi*, *ǵi-bi* dintre dialect și limba comună, moldovenii cu mai puțină cultură și-au format (în limba românească comună pe care o vorbesc ei) grupurile *fe*, *ve*, *pe*, *be* pentru dialectalele *h'e*, *γ́e*, *ḱe*, *ǵe*. (Înțeleg acest fenomen nu numai ca petrecut într-un timp anumit, ci ca petrecîndu-se la oricare moldovean care învață limba comună.)

O adaptare fonetică a diftongului *ie* din limba literară, care să se petreacă în celălalt mod, adică prin diereză, nu există tocmai

din cauza analogiei amintite. Ea ar fi posibilă la alţi oameni decît aceştia, şi numai dacă n-ar auzi de la nimeni pronunţia *i̯e*.

Mai adaug aici că fenomene de felul acestora (francez *u̯é* < *u̯á* sau românesc *ki* < *pi*, *ke* < *pe*, — şi tot în această categorie intră şi dezrotacizarea teritoriilor care erau odată rotacizante) ar putea fi numite fenomene de u r b a n i z a r e, dat fiind termenul, destul de întrebuinţat, de h i p e r u r b a n i s m, care se referă la un anumit soi de analogie. Amîndoi aceşti termeni nu sînt însă perfect adecvaţi. În realitate avem a face nu cu o urbanizare, ci cu o transformare din dialectal în fapt de limbă comună, oficială sau literară, cum se mai poate spune. Iar o asemenea limbă nu se vorbeşte totdeauna numai la oraşe.

3. Dialectul moldovenesc avea altădată diftongul *i̯e* şi în cazul acesta era precedat de o consonantă, şi anume pe vremea cînd consonantele labiale încă nu se palatalizaseră. Este, deci, de presupus că aptitudinea de a pronunţa acest diftong precedat de consonantă s-a pierdut numai după palatalizarea [149] labialelor şi s-a produs prin cine ştie ce amestec cu vreo populaţie străină. Cred că palatalizarea labialelor nu poate fi socotită ca un mijloc de a scăpa de diftongul *i̯e* precedat de labială, întrucît ea are loc şi atunci cînd labiala este urmată de *i* sonant.

4. S-ar putea presupune că în cuvinte ca *albie (alghie), arie, frîmbie (frînghie), funie, sabie (saghie)*, care la început aveau un *-i̯e*, acest *i̯e* final neaccentuat s-a transformat în *-ie* tocmai din cauză că, de la un timp încoace, diftongul *i̯e* precedat de consonantă nu putea exista la sfîrşitul cuvîntului. Cuvintele s-au adaptat, deci, normei de pronunţie, cînd aceasta s-a schimbat. În cuvinte ca *aşchie, unghie, pîrghie, salcie* etc., *i* sonant s-a dezvoltat din chiar consonanta palatală după care urma odată *e*. La cuvinte ca *funie* (lat. *funis*), *gratie* (lat. *cratis*), *osie*, *pîrtie* (dar şi *pîrte*; pentru *pîrtie* cf. G. P a s c u, *Sufixele româneşti*, p. 247), *primejdie, prăpastie*, trebuie să admitem mai întîi naşterea unui *i̯* între consonantă şi *e* şi apoi dezmembrarea diftongului astfel născut.

5. Pentru ce în limba română nu poate exista la începutul cuvîntului şi în interior sau la urmă după vocală un *e*, ci numai un *i̯e* ? Pentru ce apare acest *i* consonant ?

Nu pot răspunde acum la această întrebare, dar sînt sigur că, pentru a se da mai uşor un răspuns, trebuie să se ia în conside-

rație și alte cazuri mai mult sau mai puțin asemănătoare din limba noastră. Mai jos nu voi face altceva decît să încadrez fenomenul acesta într-un fenomen mai general.

Un caz paralel cu cel de care a fost vorba mai sus îl prezintă vocala *o*. La începutul cuvîntului și după vocalele *e*, *i*, *o*, *u*, — probabil după toate acestea —, nu poate exista *o* în unele regiuni ale limbii române, ci numai *u̯o*. Am chiar impresia că în pronunția mea se găsește un *u̯*, care e aproape imperceptibil. Mi se pare însă că, după *a*, *ă* și *î*, vocala *u̯* din *u̯o*, care apare în cazul cînd ar trebui să urmeze un *o*, este destul de perceptibilă pe tot terenul limbii române, și avem : *au̯o*, *ău̯o*, *îu̯o*.

Iată acum un caz, nu paralel, dar înrudit, care constă chiar în apariția unui *i̯*. În limba română, după *e* sau *i*, nu poate urma un *a*, iar dacă vrei să pronunți grupurile *ea* sau *ia*, apare între *e* și *a* sau între *i* și *a* un *i̯* care formează diftong [150] cu *a*. Avem, deci, în aceste cazuri *ei̯a*, *ii̯a*. Desigur, după *e* și *i* poate urma și un *u̯a* ori *u̯ă* și *u̯î*, dar aceste cazuri nu ne interesează acum.

Dacă după vocalele palatale *e* și *i* nu poate urma imediat o vocală velară (cum este *a* sau *ă* și *î*), ci apare între ele un *i̯*, tot așa după vocalele labiovelare (sau velare rotunjite) (adică *o* și *u*) nu poate urma imediat o vocală velară, ci apare între ele un *u̯*. Așadar, nu există *oa*, *oă*, *oî* și *ua*, *uă*, *uî*, ci numai *ou̯a*, *ou̯ă*, *ou̯î*, *uu̯a*, *uu̯ă* și *uu̯î*. (Este probabil că *uu̯a*, *uu̯ă* și *uu̯î* nu se găsesc nici ele în cuvintele limbii române.) Firește, sînt posibile și grupurile *oi̯a*, *ui̯a*, dar pe noi ne interesează acum grupurile care apar atunci cînd vrem să pronunțăm secvențele *oa*, *oă*, *oî* etc.[1]

Din toate aceste cazuri se poate trage concluzia că limba română nu permite ca anumite vocale să fie în imediat contact una cu alta, ci legate numai prin mijlocirea altor vocale, care au o funcție consonantică. (Acesta e, dealtfel, cazul și cu alte grupuri decît cele văzute mai sus, cum sînt, de exemplu, *aa*, *ăa*, *ia*, *aă*, *aî*.) Cîteodată aceste vocale sînt produsul uneia din vocalele care vin în contact (mai exact : care ar trebui să fie în contact dacă nu s-ar naște acea vocală cu funcție consonantică). *I* consonant din *i̯e-* sau din grupurile voc. + *i̯e* și *e* (sau *i*) + *i̯a* și *u* consonant din

[1] N-am pus accentul pe nici una din vocalele sonante ale grupurilor discutate mai sus și n-am spus dacă diferitele vocale sonante care se combină sînt accentuate sau nu, pentru că este indiferent dacă accentul stă pe una sau pe alta din cele două vocale.

u̯o- sau din grupurile voc. + *u̯o* și *o* (sau *u*) + *u̯a*, *u̯ă*, *u̯î* sînt născute, primul din vocala palatală a grupului, iar celălalt din vocala labiovelară a grupului. În cazul cînd vocala din care s-a născut acest *i̯* sau *u̯* consonant este în silaba precedentă, ea trece în silaba următoare și formează diftong cu vocala acesteia, conform constatării făcute de A. G r a u r, *BL*, III, p. 15 și 22, care se poate formula și în felul următor: În limba română nu există diftongi descendenți cu *i̯* și *u̯*, cînd trebuie să le urmeze o vocală, ci numai vocale (sau diftongi ascendenți) urmate de un diftong ascendent (și, bineînțeles, și de unele vocale). [151]

NOŢIUNEA DE ROMÂNĂ PRIMITIVĂ (URRUMÄNISCH)*

1. Unii din lingviştii care se ocupă cu limba românească au ajuns să vorbească de o română primitivă sau o română comună (Urrumänisch), care ar sta la baza celor patru dialecte de azi şi s-ar întinde pînă la separarea lor unul de altul. Întrucît nu toţi lingviştii care s-au ocupat cu limba română în cele dintîi timpuri ale ei simt nevoia acestei noţiuni şi întrucît o noţiune analoagă nu se întîlneşte la istoria altor limbi, ea merită un examen critic. În momentul de faţă, în care lingvistica românească a ajuns la atîtea concepte care nu se întîlnesc la toţi lingviştii români şi la atîtea păreri contradictorii, este nevoie de o revizuire a tot ce s-a făcut pînă acum. Atragem însă atenţia asupra faptului că expresia cea mai potrivită pentru redarea germanului 'Urrumänisch' este 'română primitivă', şi nu aceea de 'română comună', care este echivocă, dat fiind că prin ea se poate înţelege limba română comună creată în secolul al XIX-lea. Expresia din urmă nici nu apare dealtfel decît la un singur lingvist român, I. Şiadbei, care o întrebuinţează sub influenţa şcolii lingvistice franceze (se ştie că şcoala lingvistică franceză întrebuinţează pentru cazurile analoage termenul nepotrivit 'commun' în loc de 'primitif'.

În faptul că lingvistica românească a acceptat noţiunea de română primitivă trebuie să vedem o influenţă a lingvisticii comparative indoeuropene. O limbă primitivă sau o limbă comună se admite la baza tuturor limbilor indoeuropene sau la baza tuturor limbilor germanice, tututor limbilor slave etc. După mo-

* Apărut în BIFR, VII—VIII, 1940—1941, p. 165—188 (şi în extras).

delele acestea, chiar din secolul trecut, [165] un lingvist ca M i k l o s i c h, format în epoca anterioară neogramaticilor, și un lingvist ca W e i g a n d, format în epoca neogramatică (pentru locurile precise din aceștia, vezi A. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 233, nota), au vorbit de o română primitivă. Dar nu la istoria oricărei limbi s-a ajuns să se vorbească de o fază analoagă cu aceasta de care e vorba la limba română. De obicei se vorbește de limbi primitive sau comune atunci cînd o astfel de limbă stă la baza mai multor limbi care s-au dezvoltat din ea. Cazul cînd se vorbește de o limbă primitivă sau comună care să stea numai la baza unor dialecte este mai rar. Limba română s-a pretat chiar de la începutul serios al lingvisticii române (aproximativ 1880) la o astfel de considerare. Cauza e ușor de găsit. Dialectele române, întocmai ca și limbile indoeuropene, germanice sau slave, sînt despărțite unele de altele prin spații aloglote. E de atras atenția totuși asupra faptului că, deși unele limbi indoeuropene, germanice sau slave sînt vecine, ele sînt limbi deosebite, așa că prezintă în ochii cercetătorilor destulă individualitate, pentru a putea fi considerate pe aceeași treaptă cu limbile separate unele de altele prin arii aloglote. E cazul limbilor romanice occidentale. Apoi, dacă unele limbi indoeuropene sînt vecine, ele pot să nu constituie arii continue, ci arii întrerupte.

Nu e rostul nostru de a arăta limbile în a căror istorie se admite o limbă primitivă, din care s-au desfăcut apoi dialectele. În lingvistica indoeuropeană ideea unor astfel de limbi comune se pare că a devenit mai obișnuită în secolul nostru, cînd unii indoeuropeniști, ca A. M e i l l e t, au început să vorbească de o greacă comună (e vorba nu de k o i n é, ci de greaca de la baza dialectelor grecești) (vezi *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, Paris, 1913). Deși dialectele grecești, spre deosebire de dialectele române, erau în direct contact unele cu altele, totuși s-a simțit și aici nevoia unei astfel de noțiuni. Acest fapt se explică, probabil, prin aceea că, între perioada numită de Meillet greaca comună și perioada istorică, au avut loc migrări. Se admite că greaca comună a fost vorbită pe alt teritoriu decît cel pe care erau vorbite dialectele de mai tîrziu.

În primul deceniu al secolului nostru ideea de română [166] primitivă a fost reluată de unii lingviști de formație neogramatică mai mult sau mai puțin ortodoxă, și anume de O. D e n s u s i a n u (*Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901) și S. P u ș c a r i u (*Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, 1910). Alții, ca P h i l i p p i d e, n-au pomenit pe atunci de așa ceva, deși au avut

ocazia să pomenească, ceea ce dovedește că nu simțeau nevoia unei astfel de noțiuni. De fapt, Densusianu nici nu înțelege româna primitivă în felul în care era înțeleasă de cei de dinaintea sa. Nu vom vorbi despre noțiunea de română primitivă astfel cum apare ea la Densusianu. Dealtfel nici el n-a prea insistat asupra ei. Cel care a dat viață acestui concept în cadrul lingvisticii române este S. Pușcariu (1910). Teoria acestuia a fost acceptată și de unii prieteni sau elevi ai săi (N. Drăganu numai în *Două manuscripte vechi : Codicele Todorescu și Codicele Marlian*, 1914, *passim*, deci numai în prima fază a activității sale, și Al. Procopovici). După aceea a vorbit de o română primitivă Ilie Bărbulescu, *Arhiva*, XXIX (1922). Cu toate că Bărbulescu nu admite atîtea din afirmațiile lui Pușcariu despre româna primitivă, nu se poate tăgădui însă că el a fost influențat de acesta cînd a admis o asemenea realitate. Acest lucru se poate bănui și din faptul că Bărbulescu și-a exprimat pentru prima oară concepțiile sale despre româna primitivă în recenzia pe care a făcut-o studiului amintit al lui Pușcariu. Aceeași influență s-a exercitat, desigur, și asupra lui I. Șiadbei, care, în *Le latin dans l'Empire d'Orient*, *Arhiva*, XXXIX (1932), p. 20 și în *Problemele vocabularului român comun*, Iași, 1934, p. 3—4, vorbește de o română comună. La dînsul s-a mai adăugat, desigur, și influența directă a școlii lingvistice franceze, la care noțiunea de limbă comună joacă un rol deosebit. Spre deosebire însă de toți ceilalți lingviști români de dinaintea sa, Șiadbei distinge și o preromână, ca fază intermediară între latină și româna comună. Ca și în cazul românei primitive, avem aici a face cu o noțiune introdusă sub influența lingvisticii indoeuropene (să ne gîndim la expresiile : preindoeuropeană, prehitită etc.). Influența, pe de o parte, a neogramaticilor, pe de alta a școlii lingvistice franceze se observă și în privința termenilor preferați : Pușcariu cu școala sa și [167] Bărbulescu au acceptat termenul 'străromână', o imitație nepotrivită după germanul 'Urrumänisch' ; Șiadbei întrebuințează termenul 'commun', care este termenul obișnuit la membrii școlii lingvistice franceze.

Firește, între toate aceste teorii sînt deosebiri din punct de vedere al datei cînd se pune despărțirea dialectelor, din punct de vedere al teritoriului geografic pe care se admite că a fost vorbită această limbă și din punct de vedere al conținutului lingvistic care i se dă, adică al fenomenelor lingvistice care o caracterizează. Noi nu vom arăta mai jos toate aceste deosebiri. Nu vom lua în considerare decît pe cele care ne vor ajuta la luarea

de atitudine. Trebuie să spunem însă că sînt și lingviști care înțeleg româna primitivă altfel decît o înțeleg lingviștii pomeniți mai sus, adică altfel decît ca faza lingvistică de pînă la despărțirea românilor în cele patru grupuri. Este vorba de concepția lui A. Philippide, *Orig. rom.*, II, și a elevilor săi. Deși se pot stabili oarecare asemănări cu concepția despre româna primitivă a lui Densusianu, concepția lui Philippide este întîi de toate o reacțiune la teoria despre româna primitivă a lui Pușcariu și Bărbulescu. Acest fapt constituie un motiv în plus pe care îl avem de a crede că noțiunea de română primitivă, astfel cum a fost înțeleasă ca de Pușcariu, Bărbulescu și Șiadbei, nu este solid întemeiată. De fapt va trebui să vedem dacă și concepția lui Philippide este justă. Va trebui să vedem dacă noțiunea de română primitivă, concepută de unii într-un fel, de alții altfel, iar la alții absentă, este într-adevăr o noțiune numaidecît necesară lingvisticii române, și anume sub care din cele două forme pe care le-a căpătat poate fi ea acceptată. Aceasta cu atît mai mult, cu cît ideea de română primitivă, ca fază lingvistică anterioară despărțirii românilor în mai multe ramuri, a fost introdusă, prin imitație, din lingvistica indoeuropeană, așa că s-ar putea să nu corespundă unei realități. Vom începe cu teoriile care definesc limba română primitivă ca limba de pînă la despărțirea dialectelor.

2. Ceea ce e caracteristic teoriei lui Pușcariu e că româna primitivă trebuia să cuprindă toate fenomenele comune celor patru dialecte sau unora dintre ele. Este dealtfel și concepția care se întîlnește la Miklosich și Weigand (vezi [168] *Orig. rom.*, II, p. 233, nota). S-au atribuit românei primitive toate fenomenele comune tuturor dialectelor, căci s-a crezut că nu se pot admite fenomene comune tuturor dialectelor, care să se fi dezvoltat aparte, în fiecare dialect. Pușcariu atrage însă atenția și asupra faptului că e vorba de fenomene care să constituie inovații caracteristice față de celelalte limbi romanice. În *Études de linguistique roumaine*, Cluj și București, 1937, p. 65, S. Pușcariu spune: „Les phénomènes linguistiques qui sont communs à ces quatre parlers essentiels, et constituent des innovations par rapport aux autres langues romanes, peuvent être considérés — car nous ne voulons pas attribuer au hasard un rôle prépondérant — comme la propriété commune du roumain primitif: nous entendons par roumain primitif la langue

parlée par les ancêtres des Daco-roumains, Aroumains (Macédo-roumains), Mégléno-roumains et Istro-roumains actuels, avant que ne fussent rompus leurs rapports réciproques (le roumain «commun»)". P. 66 : «Un simple examen des quatre dialectes montre tout d'abord que les caractères qui s'avèrent comme r o u m a i n s par rapport aux autres langues r o m a n e s se trouvent dans tous les quatre : ils étaient donc à peu près formés au temps du roumain primitif. Il n'est pas nécessaire ici de donner des exemples». La p. 68, după ce transpusese un text megleno-român în celelalte dialecte, spune : «il n'est pas possible de ne pas reconnaître là une seule et même langue. Non seulement les lois phonologiques [= phonétiques], mais encore leurs exceptions sont communes aux quatre dialectes, si haut que l'on remonte ; les concordances sont si frappantes, que nous sommes obligés d'admettre qu'avant la division en quatre dialectes les Roumains ont eu un h a b i t a t c o m m u n, où les innovations linguistiques pouvaient se répandre de toutes parts par une communication directe d'homme à homme». Aceeaşi concepţie o constatăm la Puşcariu şi în *Limba română*, I, Bucureşti, 1940. După ce afirmase (p. 232) că „Toate trăsăturile caracteristice ale limbii române, tot ce deosebeşte limba română de limba latină pe de o parte şi de celelalte limbi romanice pe de altă parte, se găseşte în cîteşi patru dialectele" şi după ce arătase (p. 232—244) notele comune ale celor patru [169] dialecte (fonetice, morfologice, de derivaţie, lexicale şi sintactice (vezi şi *Studii istroromâne*, II, p. 316—326, apoi *Études de linguistique roumaine*, p. 203—259), spune, p. 244 :

„Unele din fenomenele fonetice, morfologice, derivative, lexicologice sau sintactice enumerate în cele precedente se găsesc şi în alte limbi. Altele sînt specifice româneşti şi în t o t a l i t a t e a lor nu se găsesc în nici o altă limbă. Coincidenţa între dialectele româneşti nu se restrînge numai asupra fenomenului, ci şi asupra c a u z e l o r lui şi a c o n d i ţ i i l o r în care apare, încît găsim în cîteşi patru dialectele aceleaşi «excepţii». Avem dar a face cu aceleaşi tendinţe generale de dezvoltare caracteristice pentru limba noastră şi care, în totalitatea lor, se pot considera ca formînd c a r a c t e r u l n a ţ i o n a l al l i m b i i n o a s t r e.

Această unitate lingvistică a fost observată şi de străini, care au numit pe români *vlahi* oriunde se găseau ei, în Pind, la Dunăre sau în Carpaţii nordici.

Pe de altă parte, faptul că cele mai caracteristice trăsături ale limbii române se găsesc în t o a t e dialectele e o dovadă că

în epoca de formație a limbii române strămoșii noștri nu erau încă despărțiți, că între cei ce vorbeau românește exista o c o m u n i t a t e g e o g r a f i c ă.

Epoca aceasta, cînd limba română nu se divizase încă în dialectele de astăzi și cînd cele mai caracteristice inovații luaseră ființă, o numim e p o c a s t r ă r o m â n ă".

P. 245 : „În general putem spune că un fenomen de limbă este străromân, cînd se găsește în toate dialectele sau cel puțin în mai multe din ele".

Potrivit acestei concepții, Pușcariu admite ca fenomene românești primitive, printre altele, pe următoarele (în *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* le dădea numai pe acestea ; vezi și *Études*, p. 68–92, și *Limba română*, I, p. 249–251) : *aúd* (pers. I-a sing., indic. prez.) în loc de *aúz (aúdz)*, *lăudám* (pers. 1-a sing.) indic. imperf.) în loc de *lăudá*, *-á-* > *-ắ-* la pluralul în *-ị-* al femininelor, *ḷ* (din *l*) + *e*, *i* > *ḷă*, *ḷi*, *r* + *e*, *i* > *ră*, *rî*, palatalizarea labialelor și rotacismul lui *n* intervocalic. Aceste fenomene ar fi apărut însă în româna primitivă dialectal. În *Limba română*, I, p. 233–244, Pușcariu consideră, printre altele, ca românești primitive și consonantizarea și căderea vocalelor *i* și *u* finale, prefacerea vocalei *á* [170] urmat de *n* și de *m* + cons. în *î* și a vocalelor *é* și *ó* urmate de *n* și de *m* + cons. în *i* și *ú*. Aceste fenomene ar fi apărut pe tot teritoriul românesc primitiv.

Pușcariu a fost nevoit să admită că româna primitivă, definită ca limba de pînă la despărțirea românilor, prin migrare, în mai multe grupuri, coincide cu formarea limbii române sau cuprinde și acest proces, a fost, deci, nevoit să adauge un element în plus la ceea ce trebuia să fie definiția normală. Avem aici o deosebire a noțiunii de română primitivă față de noțiunea de indoeuropeană primitivă, slavă primitivă etc., care servise de model. Această notă adăugată de Pușcariu este, precum se va vedea, singurul lucru rezistent din teoria sa despre româna primitivă. Toate celelalte afirmații ale sale, redate de noi mai sus, sînt greșite. Prin metodele de care dispunem pentru stabilirea cronologiei relative și absolute a fenomenelor fonetice și, în general, lingvistice, se constată că aceste fenomene, afară de cel al rotacismului lui *n* intervocalic (bineînțeles în prima sa fază : *n* > *nr*, cu un *n* despre care am vorbit în *BIFR*, II, p. 251–255 ; [aici, p. 63–69]) sînt tîrzii (unele, precum crearea de forme analogice ca *aúd*, mai necesită discuții) și au apărut în mod inde-

pendent în fiecare dialect. A dovedit-o P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, pentru unele (anume pentru toate cele fonetice, afară de prefacerea lui *á* urmat de *n* și de *m*+cons. în *í*, în care trebuie să distingem fenomenul *á* > *ắ*, petrecut înainte de despărțirea românilor în cele patru grupuri, și *ắ* > *í*, produs în mod independent de fiecare dialect, apoi pentru următoarele fenomene morfologice : *-á-* > *-ắ-* la pluralul în *-i* al substantivelor feminine, pentru care vezi și G. I v ă n e s c u, BIFR, VI, p. 97—113 și 313—314, și *lăudam* în loc de *lăudá*). Teoria lui Pușcariu a rezultat din aplicarea greșită a metodei comparative, adică din aplicarea ei fără toate precauțiunile care trebuie avute. Pe atunci (1910) nu era curentă teoria lui A. M e i l l e t cu privire la metoda comparativă, pentru care vezi *Linquistique historique et linguistique générale*, I. Acesta a arătat că limbile surori prezintă fenomene de convergență, adică dezvoltări fonetice și morfologice identice (deși independente). Ceea ce a susținut Meillet pentru limbile deosebite înrudite [171] este însă just și pentru dialectele separate unul de altul ale aceleiași limbi. Dar noi îi dăm dreptate lui Meillet numai cînd e vorba de fenomenele morfologice, care sînt de fapt, fenomene de analogie. Este clar de ce astfel de fenomene se produc la fel în toate limbile sau dialectele înrudite. Dată fiind înrudirea dintre aceste limbi sau dialecte, vom avea condiții identice sau asemănătoare din punct de vedere al aspectului simboalelor (semnelor), — condiții moștenite din limba primitivă —, care vor îmbia în fiecare limbă sau dialect, în mod independent, la realizarea acelorași fenomene de analogie. Astfel se explică trecerea accentului de pe radical pe terminație la perfectul simplu al indicativului în limbile romanice, în care analogia cu conj. I-a se putea face mereu și independent (rom. *tăcui*, fr. *je valus* etc.) sau apariția perfectelor simple în *-éi* în limba română și italiană (rom. *dusei*, it. *fendéi* etc.) prin analogie cu aceeași conjugare. În alte cazuri condițiile identice, care îmbie la realizarea fenomenului de analogie în mai multe regiuni despărțite una de alta, nu sînt moștenite din limba primitivă, ci sînt provenite printr-o schimbare fonetică care s-a produs în mod independent la fel în acele regiuni. Situația fonetică inițială, modificată printr-o asemenea schimbare fonetică, fiind identică în toate acele regiuni, căci e vorba doar de limbi sau dialecte înrudite, situația fonetică rezultată va fi de asemenea identică. Astfel se explică înlocuirea lui *lăudá* prin *lăudám* (numai că *lăudá* nu s-a creat numai printr-o schimbare fonetică, ci și prin niște fenomene de analogie) și înlocuirea formei

de pers. I-a sing., indic. prez. *aúḑŭ* prin *aúd* în toate dialectele române, care, la un moment dat, au suferit căderea lui *ŭ* final și prefacerea lui *i* precedat de *ḑ* în *î*, căci în caz contrar s-ar fi ajuns la omofonie cu pers. a II-a sing., care, după fenomenul *ḑi* > *ḑi*, suna *aúḑ* (despre apariția formelor cu *d* și *t*, care nu fuseseră încă explicate, voi vorbi pe larg altădată[1]). Nu este însă clar de ce există și convergențe fonetice. Pentru cine nu admite existența legilor fonetice generale astfel cum le-a conceput M. Grammont și A. Meillet, — și ele nu sînt admise de școala fonologică, care nici nu pomenește de ele, apoi de noua școală lingvistică, de la Heidelberg, întemeiată de H. Güntert și care s-ar putea numi antropologică — [172] aceste convergențe sînt inexplicabile, dacă ne mulțumim numai cu teoriile lingvistice curente în Occident. Convergențele fonetice se explică însă prin teoria despre cauza schimbărilor fonetice pe care o expunem în *Apendice*, și a cărei primă formă se găsește la Philippide, *Orig. rom.*, II: schimbarea identică a bazei de articulație (adică a conformației organelor articulatorii, deci a conglomeratului de rase din care e alcătuit un popor) la limbi deosebite sau la dialecte despărțite unul de altul ale aceleiași limbi, are ca urmare schimbarea identică din punct de vedere fonetic a acestor limbi sau dialecte. Convergențele fonetice sînt, deci, de altă natură decît celelalte, întrucît se datoresc nu identității de situație lingvistică, explicabilă la limbi surori, ci identității de factori exteriori limbii, identitate care se poate întîlni și la limbi deosebite. Unele din fenomenele considerate de Pușcariu ca aparținînd românei primitive sînt posterioare despărțirii dialectelor, sînt, deci, convergențe lingvistice. Dintre cele pomenite mai sus, numai *á* urmat de *n* și de *m* + cons. > *ắ* și prima etapă a rotacismului lui *n* intervocalic trebuie considerate anterioare despărțirii dialectelor.

O critică a acestei concepții a lui Pușcariu a făcut întîi Ilie Bărbulescu, *Arhiva*, XXIX (1922), p. 292—310. Unele din obiecțiile formulate acolo sînt juste, dar, precum am spus deja, autorul se menține la definiția românei primitive ca fază anterioară despărțirii dialectelor. Apoi, întocmai ca și Pușcariu, Bărbulescu cuprinde în această română primitivă și epoca de formare a limbii române, în care se conturează individualitatea limbii române (vezi *Individualitatea limbii române și elementele slave*

[1] Vezi acum *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 272—288.

vechi, București, 1929). Nu avem spațiul necesar pentru a vorbi mai mult despre cele spuse de Bărbulescu. Tot aici ar fi locul să discutăm și teoria lui Șiadbei despre româna primitivă. Lucrarea sa consacrată acestui subiect, *Recherches sur le roumain commun*, terminată în 1930 (vezi I. Șiadbei, *Memoriu de titluri și lucrări*, Iași, 1934, p. 20), n-a apărut încă, pentru a putea ști ce atitudine are autorul cu privire la fenomenele de mai sus. Nu sîntem deocamdată informați decît asupra definiției pe care o dă el românei primitive. Fapt e că, distingînd și o preromână, [173] care este anterioară românei primitive, Șiadbei reduce sensibil întinderea în timp a românei primitive.

3. Vom trece acum la examinarea teoriei lui Philippide. El a ținut seama de tot ce trebuie în aplicarea metodei comparative la dialectele române. Dealtfel era și în măsură s-o facă, el fiind cel care a perfecționat teoria lui Meillet despre convergența schimbărilor lingvistice. Vorbind despre concepția asupra limbii române primitive a lui Miklosich, Weigand și Pușcariu, el spune, *Orig. rom.* II, p. 235: „La asemenea concepție asupra limbii române primitive au putut ajunge învățații citați numai pentru că n-au cunoscut numărul covîrșitor de mare al fenomenelor comune dialectelor față cu acel minim al fenomenelor proprii fiecărui dialect, și pentru că nu și-au dat socoteală de nenumăratele legături care există de la un dialect la altul din punct de vedere al subdialectelor. Toate rezultatele la care ajung eu în acest capitol (vezi în rezumat tablourile de supt § 271). [Se arată acolo că numărul fenomenelor proprii fiecărui dialect este mic, că numărul fenomenelor comune tuturor este foarte mare, că subdialectele unui dialect au foarte numeroase fenomene comune cu celelalte dialecte etc.] li erau necunoscute, și cîteva cazuri, care li veneau întîmplător în minte, li păreau suficiente pentru a stabili o teorie. Dacă și-ar fi dat socoteală de asemănările nenumărate, care, ca niște lanțuri de diferite lungimi și în diferite direcții, leagă între ele dialectele și subdialectele, ca într-un păinjiniș inextricabil, ar fi renunțat la părerea că fenomenele comune dialectelor aparțin timpului cînd neamurile românești, care le vorbesc astăzi, nu se despărțise încă unele de altele. În special, dacă n-ar fi avut în minte numai două trei cazuri izolate, ci întregul bloc de fapte discutate de mine supt § 268 No. 3 [e vorba de fenomenele care au loc în toate dialectele], ar fi renunțat, probabil, Pușcariu să explice fenomenele

lăudăm față de vechiul român *lăudă*, *celălți* față de vechiul român *celăți*, ca apariții dialectale din româna primitivă, ci le-ar fi cunoscut ca fenomene de recentă dată. În *Locul limbii române între limbile romanice*, p. 10—12, Pușcariu restrînge fenomenele care nu pot apărea în mod independent în mai multe dialecte la așa numitele de el i m p o r t a n t e, și zice, [174] de pildă, p. 10: „Dacă bunăoară vom descoperi în dialectele principale ale limbii române, care sînt despărțite de veacuri unul de altul, schimbarea labialelor în palatale, care foneticește e grea de explicat și pe care n-o mai întîlnim în nici o altă limbă, de la început vom recunoaște că pronunțarea *kept* în loc de *pĭept* în unele regiuni dacoromâne și la toți aromânii nu poate fi întîmplătoare, nu e probabil ca ea să se fi dezvoltat independent în fiecare din aceste dialecte după despărțirea lor". Că fenomenele așa-numite importante pot să apară în mod independent chiar în mai multe dialecte dezvoltate pe baze de articulație deosebite, cu atît mai vîrtos în mai multe dialecte dezvoltate pe aceeași bază de articulație, cum sînt dialectele limbii românești, am arătat în nota privitoare la latina populară de la § 85". (Pentru inovațiile independente, vezi și cele ce spune P u ș c a r i u, *Limba română*, I, p. 245—246.)

Întîi de toate, deci, numărul foarte mare al fenomenelor fonetice comune tuturor dialectelor române sau mai multora dintre ele l-a făcut pe Philippide să nu urce în epoca românei primitive toate fenomenele comune dialectelor și în special pe cele pe care Pușcariu le-a considerat românești primitive. Dar Philippide a mai luat în considerare și altceva, pentru a elimina din noțiunea de română primitivă unele fenomene considerate de Pușcariu astfel: mă refer la cronologia relativă și absolută a schimbărilor fonetice și, în general, lingvistice, care se poate stabili pe diferite căi și pe care Philippide a stabilit-o în *Orig. rom.*, II. Constatări de acest fel l-au împiedicat pe Philippide de a pune atîtea fenomene fonetice și morfologice, comune tuturor sau mai multor dialecte, pe vremea românei primitive (el nu s-a pronunțat totuși asupra formei *aúd*, care, cum am arătat noi mai sus, e tot recentă, fiind posterioară căderii lui *-ŭ* și guturalizării lui *i* precedat de *ḍ*). Din această concepție a lui Philippide decurge însă alta. Dacă este adevărat că două sau mai multe dialecte se dezvoltă la fel, cu toate că-s separate, numai pentru că la fiecare starea lingvistică de la care se pleacă este identică și numai pentru că ele sînt vorbite de populații cu bază de articulație identică sau foarte asemănătoare, atunci momentul cînd s-au desfăcut românii

[175] în mai multe bucăți este indiferent evoluției limbii române din punct de vedere fonetic și morfologic. Fie că despărțirea românilor în ramuri s-ar fi făcut mai tîrziu, fie că ea s-ar fi făcut mai devreme, fie că ea nu s-ar fi făcut niciodată, evoluția fonetică și morfologică a limbii române ar fi fost aceeași sau aproape aceeași. Data despărțirii românilor în mai multe grupuri nu separă două epoci ale aceleiași limbi, două unități în timp, distincte una de alta, ci stă în mod arbitrar la mijlocul unei epoci, unei unități, unei evoluții, care nu poate fi descompusă de noi, ci trebuie considerată ca un fapt unic. Este drept că de la un anumit timp încoace (cam de prin secolul al XV-lea) cele patru dialecte, formate prin migrările românilor, au început să se schimbe fiecare într-un anumit fel (în urma schimbării bazei de articulație prin amestecul cu alte neamuri, vezi G. Ivănescu, BIFR, IV, p. 211 și 219—220, și *Arhiva*, XLVI (1939), p. 275), dar româna prezenta diferențieri dialectale și înainte de despărțirea românilor în aceste patru grupuri, precum dovedește rotacismul lui *n* intervocalic, printre atîtea alte fenomene lingvistice. Aceste fapte sînt o probă mai mult că despărțirea românilor în mai multe grupuri nu este cauza cea mai apropiată a diferențierii dialectale a limbii române. Ea n-a făcut decît să permită mai tîrziu (cu mult mai tîrziu) schimbarea bazei de articulație a fiecărui dialect într-o direcție deosebită pentru fiecare dialect. Pînă atunci însă altele au fost cauzele diferențierii dialectale. De aceea este greșită și expresia 'separarea dialectelor', care apare mereu în vorbirea noastră.

În acest caz, româna primitivă, considerată ca limba unică de pînă la despărțirea românilor în mai multe grupuri, se dovedește a nu mai fi o realitate. Numai din punct de vedere al împrumuturilor, deci al lexicului, și foarte puțin al gramaticii și foneticii, despărțirea românilor în cele patru grupuri a putut fi o cauză imediată a diferențierii lingvistice, căci o limbă cu dialecte nedespărțite prin spații aloglote va fi supusă acelorași influențe pe întregul ei teritoriu, pe cînd dialectele separate prin spații aloglote, ale aceleiași limbi, vor putea suferi influențe deosebite. Deci numai din punct de vedere al împrumuturilor, și nu din punct de vedere al fenomenelor care constituie adevărata evoluție a unei limbi, se poate vorbi de o română primitivă, [176] care să înceteze cu despărțirea românilor în cele patru grupuri. Din celălalt punct de vedere, o asemenea realitate nu poate fi admisă. Acesta este sensul adevărat al teoriei lui Philippide.

Totuși Philippide vorbește în *Orig. rom.* de o română primitivă. Cum pînă la *Orig. rom.* nu vorbise de așa ceva, trebuie

să admitem că avem aici a face, pînă la un punct, cu o influență a lui S. P u ș c a r i u. Pînă la un punct, căci Philippide a dat cu totul alt sens acestei expresii. Avem a face cu un nou concept despre româna primitivă decît cel pe care l-am examinat pînă acum. *Orig. rom.* II, p. 232—233 : «Se poate susținea... cu oarecare șansă de a nu ne înșela, că numai fenomenele... [urmează apoi înșirarea a 14 fenomene fonetice] se petrec exclusiv la elementele băștinașe [prin elemente băștinașe Philippide înțelege elemente de origine latină]. Dacă însă este exact acest lucru, că ele se petrec exclusiv la elementele băștinașe, apoi apariția lor cade înainte de secolul VII. Lipsa altor elemente străine, în afară de cele slave, s-ar putea explica prin puținătatea contactului ori prin disparițiile provenite din cauza vremii, lipsa elementelor slave însă, cînd de la al șaptelea secol în jos slavii au cotropit teritoriul românesc..., n-ar putea căpăta nici o explicare, dacă am admite că fenomenele acestea ar aparținea timpului de după anul 600. Și fiindcă începutul secolului VII, ori mai precis anul 600, se poate considera ca granița de la care în jos s-a desfăcut limba română din sînul limbii latinești..., apoi fenomenele despre care este vorba se pot considera ca apariții d i a l e c t a l e ale limbii latine de pe teritoriul românesc. Deoarece prin a n t e r o m â n e ș t i înțelegem pe acele fenomene, care ori sînt proprii limbii latine comune..., ori ... aparțin la acele apariții dialectale latine care nu sînt conforme cu spiritul limbii românești, apoi pentru fenomenele de supt acest număr, ori eventual de supt acest paragraf [e vorba despre cele 14 fenomene și despre cîteva altele]..., n-am putea întrebuința altă denumire mai potrivită decît aceea de r o m â n e ș t i p r i m i t i v e (U r r u m ä n i s c h). Aceste fenomene românești primitive sînt, deci, contemporane cu (unele din ele... mai vechi decît) fenomenele anteromânești [urmează cîteva fenomene anteromânești]...». P. 233, nota 1 : «Eu dau concepției de „r o m â n ă p r i m i t i v ă", [177] „U r r u m ä n i s c h", un înțeles precis din punct de vedere al conținutului și al timpului : înțeleg prin r o m â n ă p r i m i t i v ă fenomenele specifice limbii române care s-au dezvoltat în această limbă încă din timpul cînd procesul de romanizare prin influența limbii latine comune (a așa-numitei limbi latine populare) nu se sfîrșise, și cînd limba română exista ca dialect al limbii latine, iar nu ca limbă romanică aparte. (Aproximativ pînă la începutul secolului VII...)». P. 238 : «Dacă este însă exact acest lucru, că ele [cîteva fenomene, altele decît cele de care era vorba în citatele precedente] se petrec exclusiv la elementele

băştinaşe, apoi apariţia lor cade înainte de secolul VII. Ele se pot considera ca apariţii d i a l e c t a l e ale limbii latine de pe teritoriul românesc şi ca aparţinînd la limba r o m â n ă p r i m i t i v ă (Urrumänisch)». Nu mai este acum vorba de româna de pînă la despărţirea dialectelor, nu despărţirea dialectelor este criteriul de limitare în timp a fazei numite româna primitivă. De fapt se constată că graniţa în timp, anul 600, coincide pentru Philippide aproximativ cu timpul cînd se despart dialectele; dar Philippide nu dă nici o însemnătate acestui fapt, şi de aceea nici nu-l pomeneşte atunci cînd defineşte româna primitivă. E de crezut că acest fapt n-a contribuit cu nimic cînd Philippide a dat sensul arătat expresiei de română primitivă. Dacă el s-a oprit la o asemenea definiţie, a făcut-o, pentru că româna primitivă îi apărea, în felul acesta, ca o realitate lingvistică, care se poate distinge în evoluţia limbii române, deci ca o fază unitară aparte, iar nu ca o fază arbitrar despărţită a limbii române. Faza românească primitivă capătă altfel individualitate, e de-sine-stătătoare. Exact ca şi în cazul indoeuropenei primitive, germanicei primitive etc., unde limba primitivă, tocmai fiindcă e altă limbă decît cele care se trag din ea, e o realitate distinctă de ele. Cu acestea se vede că introducerea noţiunii de română primitivă în lingvistica românească, prin analogie cu noţiunile de indoeuropeană primitivă, germanică primitivă etc., nu era îndreptăţită decît dacă se putea găsi în evoluţia limbii române o asemenea realitate.

Concepînd însă în felul acesta româna primitivă, Philippide, fără să-şi dea seama, a redus-o, de fapt, la nimic. Căci, considerînd-o drept dialect latin, a identificat-o cu [178] limba latină. Cu aceasta începem să vedem slăbiciunea teoriei lui Philippide despre româna primitivă. Dacă fenomenele româneşti primitive ar fi puţine, n-am avea nimic de obiectat acestei teorii. Dar fenomenele fonetice pe care Philippide le consideră româneşti primitive (cele petrecute pînă la anul 600) sînt numeroase (peste 30). În *Orig. rom.*, II, p. 236, nota, al. ultim, şi p. 310—311, el a arătat care sînt aceste fenomene. În acest caz, e de mirare că, deşi dialect al limbii latine comune, deci sub influenţa latinei comune, româna a dezvoltat totuşi atîtea schimbări fonetice (şi, desigur, şi de altă natură, dar acestea sînt greu de precizat), încît, atunci cînd încetează latina populară, româna să fie foarte deosebită de ea. Acest lucru nu este de admis. Atîtea schimbări fonetice cîte crede Philippide, cu dreptate dealtfel, că s-au petrecut pînă la anul 600, ne arată tocmai că româna nu mai era un dialect latin, pe cînd

dezvolta aceste schimbări, ci că scăpase de sub influența limbii latine. Nu putem admite doar că dialectele limbii latine s-au abătut prea mult de la norma pe care o constituia latina populară. Cîtă vreme româna era un dialect latin, ea a trebuit să sufere schimbările care se produceau și în alte părți ale imperiului și se deosebea de restul teritoriului de limbă latină prin oarecare particularități de accent (în sensul popular al cuvîntului) și poate chiar prin unele modificări fonetice, care vor fi devenit normale în teritoriul acesta, cum ar putea fi, de exemplu, pronunția ca *ă* a lui *a* neaccentuat. Dar grosul schimbărilor fonetice a trebuit să se producă după ce româna a scăpat de sub influența latinei comune. Trebuie să renunțăm, deci, la granița în timp dintre latina populară și limba română. Data de 600, pusă de Philippide ca sfîrșit al latinei populare și admisă, dealtfel, de aproape toți învățații români și străini, se întemeiază pe cronologia absolută a unor fenomene latinești populare, iar, în cazul limbii române, și pe năvălirea slavă. I. Ș i a d b e i a arătat însă, în *Le latin dans l'Empire d'Orient*, *Arhiva*, XXXIX (1932), și *Problemele vocabularului român comun*, p. 3, că latina a trebuit să înceteze în Peninsula Balcanică mai înainte de secolul VI, și anume în prima jumătate a secolului V. El invocă pentru aceasta fapte istorice (împărțirea imperiului) și lingvistice [179] (lipsa unor fenomene latinești populare tîrzii, ca *ŭ' > ó* și *ŏ' > u̯ó*, în limba română). Fenomenele care par să contrazică această părare, și anume diftongarea lui *é* în *i̯é* și africatizarea lui *ḱ* și *ǵ*, sînt considerate de el nu latinești populare, ci românești. Dacă pentru ultimul fenomen are dreptate (noi înșine am înclinat spre această părere în *BIFR*, IV, p. 217; [aici, p. 182]), pentru primul afirmația e îndoioasă. Prin urmare, ipoteza făcută de noi mai sus pe cale rațională cu privire la momentul cînd încetează latina populară în Balcani (de fapt, pe teritoriul de formațiune a limbii române) este justă. Ceea ce Philippide considera drept română primitivă nu este, deci, un dialect al limbii latine populare, cum credea el, ci este limbă românească, și anume cea din primele două secole ale existenței sale. Nu știm deocamdată nici măcar dacă limba din aceste două secole este realmente o unitate distinctă în evoluția limbii române, pentru a putea cel puțin admite că ceea ce rămîne din concepția lui Philippide este delimitarea în timp a unei asemenea unități. Căci, eliminînd din definiția lui Philippide atributul de dialect latin, eliminăm și caracterul de unitate distinctă pe care realitatea designată de el îl avea. Concepția lui Philippide despre româna primitivă nu rezistă, deci, nici ea cri-

ticii. E drept însă că Philippide a dat românei primitive un înțeles cu totul altul decît cel pe care-l avea la Pușcariu, Bărbulescu și Șiadbei, înțeles care face ca noțiunea aceasta să nu mai fie la el o simplă transpunere a unor noțiuni din lingvistica indoeuropeană în cea românească. Numai că ea nu se dovedește totuși a corespunde unei realități.

4. În fața acestei situații se pune întrebarea : mai este posibil să distingem în evoluția limbii române, și anume la începutul acestei evoluții, o fază care să constituie, într-adevăr, o unitate distinctă de restul evoluției limbii române și care să aibă dreptul de a se numi româna primitivă ? Cu aceasta sîntem aduși să examinăm ceea ce unii lingviști români (P u ș c a r i u și B ă r b u l e s c u, iar înaintea lor, alții) au numit epoca de formare a limbii române. Se admite de către aceștia că trecerea de la latină la română s-a făcut printr-o perioadă intermediară, a cărei durată este de vreo cîteva secole și în care s-au produs schimbările ce caracterizează [180] limba română, adică schimbările care au făcut ca în spațiul balcano-carpatic să avem altă limbă romanică decît în Apus. Această concepție implică pe aceea a unei relative stabilități a limbii române de la formarea sa și pînă astăzi. Este mai ales concepția pe care o au specialiștii (istoricii și publicul mare), căci lingviștii în general, avînd concepția că limbile se schimbă mereu, nu prea vorbesc de epoci de formare a limbilor ; ba unii, ca Philippide (vezi *Orig. rom.*, I, p. 825—826, unde discută tocmai părerea emisă de un nespecialist), au și combătut-o, susținînd că limbile ori se formează mereu, ori sînt formate întotdeauna. Cu toate acestea, concepția că limbile au perioade de formare este justă. Observația ne arată astfel de perioade de formare a limbilor care durează cîteva secole (trei sau patru). Se constată, de exemplu, că limba franceză a suferit cele mai multe schimbări fonetice între secolele al V-lea și al VIII-lea inclusiv (vezi Elise R i c h t e r, *Beiträge zur Geschichte der Romanismen*, Halle a. S., 1934, p. 14—17 și 20) și că după aceea a rămas relativ staționară. Și ceea ce e valabil pentru schimbările fonetice trebuie să fie valabil și pentru cele gramaticale și lexicale.

Astfel de perioade de formație a limbii sînt, într-adevăr, unități, faze care se pot distinge în evoluția lingvistică, și lingviștii vor trebui să le caute în istoria fiecărei limbi. Este drept că limbile pot suferi schimbări numeroase și după astfel de perioade de formare, — și schimbările acestea nu se grupează numai-

decît în perioade —, dar prin aceasta nu se înlătură caracterul de unitate distinctă în timp, pe care-l au epocile de formare. În această categorie de limbi este și limba română. Noi vom considera ca epocă de formare a limbii române timpul în care Philippide a plasat româna primitivă, adăugind însă la fenomenele considerate de dînsul românești primitive africatizarea lui *k* și *ǵ* și, eventual, și diftongarea lui *ẹ́* în *i̯é*. Dacă, deci, luăm în considerare, în definiția lui Philippide, complexul de fenomene lingvistice considerat de Philippide românești primitive și eliminăm epitetul de dialect latin pe care el l-a dat acestui complex, atunci Philippide intră în rîndul celor care au considerat româna primitivă ca epoca de formație a limbii române, numai că el nu o considera ca atare, căci Philippide nu admitea [181] epoci de formare a limbilor. (În treacăt spunem că epoca pe care Philippide o numea română primitivă, fiindcă o simțea ca unitate distinctă, tot are caracter de unitate distinctă în evoluția limbii române, numai că acest caracter este întemeiat altfel decît voia Philippide.) O bucată de vreme după aceea (în timpul influenței slave), limba românească s-a schimbat mai puțin, apoi, de la aproximativ anul 1000 pînă în secolul al XVIII-lea, limba românească a suferit în întregimea ei sau dialectal schimbări importante, dar faza de formare de pînă la anul 600 rămîne ca o epocă bine distinctă în care s-au produs schimbări ce au transformat latina în altă limbă. Cînd, deci, Pușcariu și Bărbulescu înțeleg prin româna primitivă faza de formare a limbii române, ei nu pot fi acuzați că nu designează prin această expresie o realitate. Numai că, în acest caz, se pune problema dacă într-adevăr mai are rost să numim 'română primitivă' epoca de formație a limbii române și să nu întrebuințăm termenul cel mai propriu: 'procesul de formare a limbii române'. Epitetul 'primitiv' ar putea induce în eroare, făcîndu-ne să înțelegem limba de pînă la despărțirea dialectelor. Dacă el a fost adoptat pentru a designa limbile din care derivă altele, e bine să rămînă cu acest sens și să nu mai fie întrebuințat și cu alte sensuri, ca cel dat de Philippide sau cel de perioadă de formare a unei limbi. Este drept că epitetul în discuție își găsește o legitimare și cu aceste sensuri, căci e vorba de cele dintîi timpuri ale unei limbi. Totuși nici din acest punct de vedere el nu e cel mai potrivit, căci pe de o parte o graniță finală în timp nu i s-ar putea pune decît în mod arbitrar, iar pe de o altă parte epoca de formare a unei alte limbi poate fi considerată și ca o fază anterioară limbii ce se naște în acel timp.

În felul din urmă vede lucrurile I. Șiadbei, cînd admite o preromână ca fază intermediară între latina vulgară și româna primitivă. În *Le latin dans l'Empire d'Orient*, *rev. cit.*, p. 20 : „În această epocă s-au produs inovațiile care caracterizează româna comună și pe care elementul latin al albanezei nu le mai cunoaște". În *Problemele vocabularului român comun*, p. 3 : „În dezvoltarea latinei din Imperiul de Orient se pot distinge două epoci bine definite. Prima epocă este aceea cind exista unitatea Imperiului roman și cînd latina din Orient [182] lua parte la inovațiile lingvistice cunoscute și de celelalte provincii. A doua epocă începe cu despărțirea celor două imperii și trebuie socotită ca reală la separarea definitivă a provinciilor adriatice și danubiene, între 424 și 437 p. Chr. Din acest timp începînd, datează inovațiile lingvistice diferite ale latinei din Orient față de cele din provinciile occidentale. Această epocă noi am numit-o preromână și face trecerea de la latina populară la româna comună..." „Perioada de dezvoltare preromână se constată ca stare îndeplinită în urmele romane din vorbirea slavilor balcanici și, indirect, cum arătăm în paginile următoare, prin lipsa fenomenelor caracteristice la împrumuturile de origine slavă în românește. Prin aceasta se vede că epoca preromână era încheiată, atunci cînd slavii s-au așezat definitiv în ținuturile dunărene (VI—VII)". Schimbările lingvistice pe care Șiadbei le consideră preromâne sînt, deci, cele pe care Philippide le consideră românești primitive. Șiadbei adaugă însă unele schimbări ca diftongarea vocalelor *é* și *ó* în pozițiile *e* și *ă* (vezi *Problemele*, p. 14, unde admite ca românească primitivă forma * *bășgárecă*), diftongarea lui *ĕ* în *ie* și africatizarea lui *ḱ* și *ǵ*.

Din numele pe care Șiadbei îl dă acestor schimbări urmează că pentru dînsul starea de limbă de pînă în secolele al VI-lea — al VII-lea nu se poate numi românească. Și trebuie să-i dăm dreptate, dacă ne gîndim că tot timpul antichității (adică pînă pe la 600, dar, de fapt, și după aceea, pînă în secolul al VIII-lea) nu apare în literatura istorică a vremii nici un nume special pentru a designa populația din care se vor trage românii de mai tîrziu. Lumea vorbește încă de romani sau nu dă nici un nume (să ne gîndim la ce ne spune Theophilactos Simocattes și Theophanes Confessor despre *torna*, *torna*, *fratre* sau *retorna*, *retorna*, *fratre* (anul 587) ; acești doi cronicari bizantini vorbesc de o limbă a țării sau de o limbă părintească a populațiilor romanizate din Peninsula Balcanică ; vezi A. Philippide, *Orig. rom.*, I, p. 504—508). Este drept că Priscus vorbește de un popor, a u-

s o n i i, și de limba lor, din regatul lui Attila, și că acest nume apare și într-un poet grec de pe la anul 300 (vezi E. C o n d u r a c h i, BIFR, IV, p. 100—101, într-un articol intitulat *Ausones d'Italie ou Ausones du Danube?*); dar de aici nu urmează, cum crede Condurachi [183], că populația de limbă latină de pe amîndouă malurile Dunării (la Pannonie et les Moesies) ar fi fost numită de greci a u s o n i în mod obișnuit. Avem a face, desigur, cu un termen care a apărut la unii greci, atunci cînd au voit să denumească populațiile rustice și fără cultură, de limbă latină, de la Dunăre, care, tocmai din cauză că erau fără cultură, nu puteau fi identificate cu ceea ce grecii își imaginau cînd pronunțau cuvîntul „roman". Dealtfel ei înșiși se numeau „romani", și atunci ei aveau încă un motiv pentru a considera populația de limbă latină de la Dunăre ca altceva decît romani. Priscus, dealtfel, înțelege prin limba ausonă un grai latinesc întrucîtva corupt. Totuși termenul întrebuințat de Șiadbei nu este nici el potrivit, căci fiecare schimbare lingvistică din epoca de formare a limbii române dă naștere unei situații pe care trebuie s-o considerăm ca românească. Este aici vorba de una din problemele nesoluționate pînă astăzi ale lingvisticii, aceea a momentului în care începe o limbă. Pentru noi e clar că începutul limbii române trebuie pus nu numai în momentul în care s-a sfîrșit perioada de formare a limbii române, ci și la începutul acestei perioade. De aceea, dacă ținem mult la expresia 'română primitivă', îi putem da, la urma urmei, acest înțeles de epocă de formare a limbii române, singurul pe care îl poate avea ea în cazul limbii noastre. Repetăm că este totuși de preferat expresia care arată de-a dreptul ce este cu această epocă din istoria limbii române: epoca de formare a limbii române.

Celălalt înțeles însă, de fază a limbii române pînă la despărțirea românilor în mai multe grupuri, nu poate fi nicidecum admis, căci despărțirea românilor la un moment dat în mai multe grupuri, care, desigur, a făcut pe unii lingviști să vorbească de o română primitivă, n-a putut împiedica pentru o bucată de vreme apariția acelorași fenomene lingvistice în toate dialectele. Deși despărțite între ele, situația dialectelor române este aceeași ca și în cazul limbilor romanice din Apus, unde dialectele sînt imediat vecine unele cu altele. În cazul limbilor romanice nu putem vorbi de faze primitive ale acestor limbi, în sensul în care se vorbește de o limbă primitivă indoeuropeană, slavă etc. Singura limbă primitivă de [184] care putem vorbi în cazul limbilor romanice este latina populară, pe care, din această cauză, o și putem numi

limba romanică primitivă (Urromanisch) (unii o numesc romanică comună sau pan-romanică). Rămîne de văzut dacă și noțiunea de greacă comună, postulată de Meillet, corespunde unei realități.

APENDICE
CAUZA SCHIMBĂRILOR FONETICE

Pentru a se vedea că obiecțiile și susținerile noastre de mai sus sînt juste, ar fi trebuit să dăm lămuriri mai ample cu privire la felul în care ne imaginăm noi procesul schimbărilor fonetice. Concepția noastră își are originea în concepția pe care a avut-o A. Philippide începînd din anul 1914 și care se găsește expusă în *Orig. rom.* Noi n-o vom expune nici aici mai pe larg, dar cele spuse vor fi suficiente pentru ca ea să fie apreciată cum se cuvine. Pe larg va fi expusă ea în două lucrări în pregătire, care se vor intitula, una *Doctrina lingvistică a lui Alexandru Philippide*, iar alta *Natura și cauza schimbărilor fonetice.*

O teorie serioasă asupra cauzei schimbărilor fonetice nu se poate face, dacă nu se ține seama de unele fapte fundamentale, pe care le observăm în istoria limbilor. A. Cuny, *Revue des études indo-européennes*, II, p. 24—33, într-un articol intitulat *Le facteur «temps» dans l'évolution linguistique (phonétique en particulier)*, aduce în discuție o problemă care merită de multă vreme mai multă atenție, aceea a timpului necesar pentru schimbarea radicală a aspectului fonetic al unei limbi. El arată că în viața limbilor sînt epoci relativ scurte de evoluție fonetică rapidă. Este drept că, înaintea sa, A. Meillet, *La méthode comparative en linguistique historique*, p. 44—45, vorbise de asemenea epoci de revoluționare fonetică a unei limbi. Nici unul, nici altul însă n-au reușit să explice de ce în anumite epoci limba se schimbă repede, pe cînd în altele ea este staționară sau se schimbă foarte puțin.

Printre epocile de evoluție fonetică rapidă trebuie să socotim și epocile de formare a limbilor, de care am vorbit [185] mai sus. Luarea lor în considerație ne va ajuta să ne dăm seama că epocile

de revoluționare fonetică se produc atunci cînd limba trece de la o bază de articulație la alta (adică de la o conformație a organelor articulatorii la altă conformație a organelor articulatorii). Căci o asemenea trecere este un fapt indubitabil pentru epocile de formare a limbilor. Dar, mai înainte de a ne convinge că aceasta este cauza schimbărilor fonetice, ar trebui să ne convingem că toate normele de pronunție ale unei limbi, dintr-un moment oarecare, sînt determinate de conformația organelor articulatorii ale poporului care vorbește acea limbă. Nici asupra acestui lucru nu putem da acum mai multe lămuriri. Dar, admițînd acest lucru, urmează că, în cazul cînd limba trece la o nouă bază de articulație, normele de pronunție ale limbii nu mai sînt în spiritul noii baze de articulație, și noua bază de articulație caută să le modifice în sensul unei potriviri din ce în ce mai mari cu dînsa. Această potrivire a pronunțiilor cu noua bază de articulație, această adaptare la baza de articulație nu se poate produce decît în cursul cîtorva generații umane, adică în cursul cîtorva secole. Româna a început să se formeze atunci cînd latina a trecut de la romani la traci, iar franceza, atunci cînd latina a trecut de la romani la celți. De fapt procesul de formare a noilor limbi n-a început chiar atunci, căci, atîta vreme cît Imperiul a avut destulă putere pentru a se menține ca un organism politic unitar, tracii și celții nu s-au putut abate prea mult de la limba latină a agenților romanizării. În tot acest timp au fost posibile numai acele abateri lingvistice pe care le impune orice om unei limbi străine vorbite de dînsul. Abaterile cele numeroase, prin a căror aglomerare se naște o limbă nouă, n-au luat ființă decît după ce tracii și celții, acum populații de limbă latină, au scăpat de sub influența lingvistică a agenților romanizării. În acest caz, limba latinească trebuia să se adapteze noilor baze de articulație. Schimbarea bazei de articulație și lipsa de frîu în ce privește norma lingvistică veche, lipsă de care suferă oricînd graiurile populare, sînt cauzele schimbărilor fonetice. Astfel înțelege lucrurile și P h i l i p p i d e în *Orig. rom.*, II, passim, numai că el nu precizează cît timp durează [186] această perioadă de adaptare la noua bază de articulație. Epocile de formare a limbilor sînt, însă, desigur, epocile de adaptare ale unei limbi la noile baze de articulații. Începutul limbii române coincide, deci, cu momentul în care limba vorbită de traci a scăpat de sub influența limbii latine vorbită de agenții romanizării. Probabil că acest moment este cel arătat de Șiadbei în *Les latin dans l'Empire d'Orient* (anii 421—437).

Schimbările fonetice de după epocile de formare a limbilor sînt tot adaptări la baza de articulație. Acum nu mai avem a face însă cu trecerea limbii de la un popor la altul, ci cu schimbarea bazei de articulație la același popor. Dacă în acest caz însă evoluția fonetică este mai înceată, aceasta se explică prin faptul că și schimbarea bazei de articulație este mai mică. Căci baza de articulație a unei limbi nu poate rămînea aceeași de-a lungul veacurilor. Prin schimbarea raportului cantitativ dintre rasele componente, ca și prin amestecul cu alte populații, ba poate chiar prin mutații biologice, ea se schimbă neîncetat. Aceste schimbări se reflectă în schimbarea sunetelor.

Cînd schimbarea bazei de articulație se va face în același sens la toate dialectele unei limbi, chiar despărțite unele de altele prin spații aloglote, atunci și schimbarea fonetică a limbii se va face în același sens în mod independent. Este cazul limbii române după epoca de formare a ei. Fenomenele ca prefacerea lui *á* + *n* și *m* + cons. în *î́*, a lui *é* și *ó* + *n* și *m* + cons. în *í* și *ú*, consonantizarea și căderea vocalelor finale, velarizarea lui *e* și *i* prin *ł*; *ḍ* și *r* anteriori și palatalizarea labialelor, pe care le-am discutat în articolul nostru, se explică în felul acesta. Unele evoluții independente și în același sens s-ar putea explica prin aceea că un popor se desparte în mai multe ramuri tocmai în momentul cînd începe epoca de adaptare la noua bază de articulație.

Bineînțeles, teoria aceasta despre cauza schimbărilor fonetice este o ipoteză. Dar trebuie să se înțeleagă că cei care nu sînt de această părere nu pot opune nici ei altceva decît ipoteze, dacă nu cumva nu opun nimic. Iar între toate ipotezele făcute, noi o preferăm pe aceasta [187].

Concepția de mai sus cu privire la cauza schimbărilor fonetice nu se întîlnește la nici una din școlile lingvistice de pînă astăzi din Europa. Prin consecințele pe care le implică, ea ar putea constitui punctul de plecare al unei noi școli lingvistice, de origine românească. O parte din aceste consecințe au fost deja trase de A. Philippide în *Orig. rom.* (vezi cele spuse de noi în *Însemnări ieșene*, anul V, vol. XV, nr. 7, p. 155—157), altele vor fi trase de noi în lucrările pomenite. Negarea noțiunii de română primitivă, făcută mai sus, nu este decît unul din rezultatele aplicării acestei noi concepții la limba română [188].

CONSTITUIREA UNEI FONETICI CARE SĂ NU FIE FIZIOLOGIE ŞI ACUSTICĂ*

INTRODUCERE

1. Teza pe care o vom susţine noi în acest articol nu se întîlneşte pentru întîia dată aici. Sub o formă deosebită, ea are de multă vreme reprezentanţi în lingvistică, şi anume de atunci cînd pentru prima oară sunetele limbajului au fost considerate ca obiectul de studiu al mai multor discipline (anume două), nu al uneia singure (fonetica). Iar în ultimul deceniu, o anumită şcoală lingvistică i-a adus o modificare care nu o deosebeşte decît prea puţin de teza noastră. Ne gîndim la distincţiile, curente în lingvistica actuală, între f o n e t i c ă şi f o n o l o g i e. Numirea mai veche (din timpul neogramaticilor) de f i z i o l o g i a s u n e t e l o r sau a v o c i i, întrebuinţată pentru studiul aceloraşi sunete, a fost părăsită.

Definiţiile care se dau astăzi foneticii şi fonologiei nu sînt aceleaşi la toţi lingviştii, ci variază. Se pot distinge două atitudini mai însemnate din acest punct de vedere, şi aceste două atitudini caracterizează două mari şcoli lingvistice : 1. sînt, pe de o parte, definiţiile şi concepţiile şcolii lingvistice franceze (de S a u s s u r e, G r a m m o n t), cea dintîi şcoală care, pe lîngă fonetică, a admis existenţa şi a unei alte discipline care să se ocupe cu sunetele limbajului, şi 2. pe de altă parte, definiţiile şi concepţiile şcolii lingvis-

* Apărut în BIFR, V, 1938, p. 55–139 (şi în extras, Iaşi, 1939). Acest studiu a fost recenzat de Al. Graur , în *Viaţa Românească*, XXXI, 1939, nr. 8, p. 156–157 ; Eugen Seidel, în BIFR, VI, 1939, p. 114–122 şi de H. Guiter, în *Revue des langues romanes*, LXIX, nr. 1947 pe 1940–1945, apărut în 1947, p. 333–334. Profesorul G. Ivănescu a răspuns criticilor formulate de Al. Graur şi E. Seidel în BIFR, VII–VIII, 1940–1941, p. 309–326 [aici, p. 296–311].

tice slave (ar trebui s-o numim, mai precis, școala rusă și cehă) din jurul Cercului lingvistic din Praga, care e cea mai recentă școală lingvistică[1]. Terminologia [55] școlii lingvistice slave își are originea în cea a școlii lingvistice franceze, dar sensul pe care lingviștii slavi l-au dat acestor termeni este deosebit, deși au fost influențați de francezi și din acest punct de vedere. Cei doi reprezentanți ai școlii franceze, arătați mai sus, credeau că distincția între cele două discipline se face nu din punctul de vedere al obiectului lor, ci numai din punctul de vedere al atitudinii omului de știință : în cazul cînd faci fonetică, te ocupi cu sunetul așa cum îl găsim în fiecare limbă, iar în cazul cînd faci fonologie, cu sunetul considerat în general ca tip și valabil, deci, pentru toate limbile. Cu totul altfel stau lucrurile cu școala lingvistică din Praga. Lingviștii care o ilustrează cred că deosebirea dintre cele două discipline este din punctul de vedere al obiectului lor. Realitățile cu care se ocupă ele sînt deosebite una de alta. Fonetica se ocupă cu sunete, pe cînd fonologia, cu o realitate pe care ei o numesc f o n e m e. Termenul f o n e m se găsește, de asemenea, la F. de Saussure, de la care a și fost împrumutat, — și la ceilalți membri de seamă ai școlii lingvistice franceze : M e i l l e t, G r a m m o n t, V e n d r y e s —, dar cu sensul larg de sunet al limbajului sau cu un sens despre care se poate spune că n-a fost precizat îndestul. El a căpătat însă un sens deosebit de acesta la lingviștii structuraliști și a avut unul deosebit chiar la Baudouin de Courtenay, lingvistul în ale cărui idei își are întîi de toate originea actuala școală slavă de lingvistică. (Baudouin de Courtenay a împrumutat termenul f o n e m de la F. de S a u s s u r e, vezi N. T r u b e t z k o y, *La phonologie actuelle*, în *Psychologie du langage*, Paris 1933, p. 228; nota 2). Precum a arătat W. D o r o s z e w s k i în *Autour du „Phonème"* (*Travaux* IV, p. 61 urm.) și cum recunoaște dealtfel și N. T r u b e t z k o y, *La phonologie actuelle* (*Psychologie du langage*, p. 229—230), membrii școlii lingvistice din Praga nu au adus modificări esențiale definiției date de Baudouin de Courtenay fonemului. S-au

[1] Nu cuprindem aici însă pe lingviștii ruși, elevi propriu-ziși ai lui B a u d o u i n d e C o u r t e n a y, care au trăit sau trăiesc în Rusia dinainte și de după revoluție, cum ar fi Š č e r b a, P o l i v a n o v. După cît reiese din studiile tipărite în *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, ei au adoptat ideile maestrului lor, dar cu modificări. Aceștia alcătuiesc școala rusă a lui Baudouin de Courtenay, care trebuie considerată ca un curent lingvistic deosebit, cu viață numai în cadrul culturii rusești și fără influență asupra lingvisticii din Europa. Mai există și o școală poloneză a lui Baudouin de Courtenay.

mai bine zis, au păstrat [56] și definiția lui Baudouin de Courtenay. Totuși ei au introdus în definiție și elemente care nu se găsesc la acesta, și anume pe cel de valoare funcțională, de părtaș dintr-un sistem și altele, care, luate singure în considerație, schimbă, esențial definiția lui Baudouin de Courtenay, nemaiconsiderînd fonemul ca reprezentare a sunetului, deci ca ceva exclusiv psihic, cum făcea acesta. Astfel s-a ajuns să se definească de unii fonemul într-un mod care nu mai aduce deloc aminte de cel al lui Baudouin de Courtenay. Ščerba este cel care a privit întiia oară fonemul din punct de vedere funcțional (vezi *Travaux* IV, p. 294).

Vasăzică eliberarea de psihologism s-a produs chiar în interiorul școlii lui Baudouin de Courtenay. Cred însă că, la membrii școlii lingvistice din Praga, asta s-a făcut și sub influența lui F. de Saussure, care din acest punct de vedere, este iarăși la originea școlii lingvistice slave din jurul Cercului lingvistic din Praga. E interesant de adăugat că despre realitatea numită de Baudouin de Courtenay f o n e m a vorbit și F. de Saussure, numai că el nu i-a dat același nume, ci a numit-o i m a g i n e a c u s t i c ă, și n-a înțeles să intemeieze pe baza ei o nouă disciplină[2]. Acest lucru l-au făcut numai Baudouin de Courtenay și, cu modificări sau adaosuri, continuatorii săi actuali.

În articolul de față noi nu vom lua în considerație concepția întîlnită la școala lingvistică franceză, pe care dealtfel nici nu o credem îndreptățită, ci pe cea a școlii lingvistice din Praga, care este mai apropiată de a noastră și care dealtfel a și prilejuit-o pe aceasta.

Partea I-a

TEMEIUL UNEI FONETICI CARE SĂ NU FIE FIZIOLOGIE ȘI ACUSTICĂ

2. Precum s-a văzut, distincția dintre fonetică și fonologie este legată de aceea dintre sunet și fonem. Pe drept cuvînt dis-

[2] Despre reprezentări (ba chiar și despre noțiuni) de sunete a vorbit și A. P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 266 și urm. El se găsește însă în aceeași situație ca și F. de Saussure, adică nu se gîndește să intemeieze pe baza lor o nouă disciplină.

dincția între obiecte trebuie să determine și o distincție între disciplinele care se ocupă cu ele. Și noi sîntem de acord cu atitudinea generală a școlii lingvistice din Praga, care [57] consideră sunetele ca un element din afara limbajului, dîndu-le pe socoteala foneticii, și consideră ca făcînd parte din limbaj numai fonemele, care rămîn să fie studiate de fonologie. Nu vom expune aici definițiile date sunetului și fonemului de către reprezentanții școlii lingvistice din Praga. Ele sînt numeroase, și se poate spune că nu există o unitate de vederi ; dar în cele mai multe din ele (cel puțin în cele ale reprezentanților celor mai autorizați ai acestei școli) se observă tendința arătată de noi mai sus.

Pe această bază, lingviștii din Cercul de la Praga consideră numai fonologia ca o parte integrantă a lingvisticii. După dînșii, fonetica ar fi o știință exterioară lingvisticii și auxiliară ei. Cum fonetica era considerată astfel de dinainte (de la începutul epocii neogramatice), urmează că școala lingvistică din Praga a creat o nouă disciplină lingvistică între cele cunoscute pînă acum (morfologia, sintaxa etc.). Natural însă că, deoarece această nouă disciplină își revendică ceva paralel cu sunetele, un fel de a l t e r e g o al lor, s-a pus la sus-numita școală problema raporturilor dintre noua disciplină și fonetică, adică dintre o disciplină lingvistică și alta extralingvistică.

Dar, dacă noi admitem atitudinea generală a școlii lingvistice din Praga, nu înseamnă că în același timp nu-i facem și obiecții. Va urma aici o expunere a părerilor noastre și o critică a părerilor școlii lingvistice în discuție cu privire la această chestiune.

3. Realitatea cu care au lingviștii a face este triplă : ea este fiziologică (și ca atare și psihică), pentru că constă din mișcări ale organelor articulatorii, mișcări pe care le numim articulații ale sunetelor sau pronunții ; ea este apoi fizică, deoarece constă din vibrații ale aerului produse prin mișcarea organelor articulatorii ; și ea este psihică, pentru că constă în percepții ale diferitelor vibrații ale aerului, percepții prin care noi admitem existența sunetelor și pe care noi le memorăm, le reprezentăm etc. Aceste percepții sînt asociate la celelalte fenomene psihice (gîndire, simțire, voință), împreună cu care constituie un singur lucru (vorbire). Dar acest lucru este strîns legat și cu articulațiile organelor articulatorii și cu vibrațiile aerului. Deci în partea de vorbire care rămîne prin eliminarea înțelesurilor, adică în partea

alcătuită [58] din simboale, se pot distinge trei categorii de elemente. Potrivit acestei scindări în trei a unei părți din realitatea pe care o studiază lingvistul, și disciplinele care se nasc din cercetarea ei vor fi trei sau de trei feluri. Vom avea, deci, o știință a articulațiilor sunetelor sau a pronunțiilor, și aceasta va fi o fiziologic, ca orice știință care se ocupă cu mișcările unor organe umane; vom avea apoi o știință care se va ocupa cu vibrațiile aerului pe care le produc articulațiile, și aceasta va fi o acustică, deci fizică; și vom avea, în sfîrșit, o disciplină care se va ocupa cu percepțiile sau imaginile acustice pe care le avem de la vibrațiile aerului produse prin vorbire. Și aceasta va fi o psihologie, o sociologie, o știință despre om, despre spirit.

Primele două științe au și fost constituite. Chiar dacă numele care li se dă este aproape exclusiv cel de fonetică, nimeni nu scapă din vedere că, de fapt, această disciplină este o fiziologie și o acustică. Cea din urmă disciplină încă n-a fost constituită și nici nu se poate constitui, cu toate că Baudouin de Courtenay credea că a întemeiat-o (el o numea psihofonetică) și atîția lingviști și psihologi au vorbit de realitatea cu care s-ar ocupa ea. Cineva poate vorbi desigur numai despre imaginile de sunete. Dar o asemenea disciplină e făcută inutilă de celelalte două, la care apare mereu ideea de sunet. Dacă există sunete, este de la sine înțeles că există și percepții ale acestor sunete, și a mai pomeni în mod special de ele ar fi inutil. O asemenea știință nu are rațiunea de a fi, fie amestecată cu celelalte, fie practicată singură. Ea are rațiunea de a fi numai dacă reprezentările de sunete sînt o realitate lingvistică în calitatea lor de reprezentări. S-ar părea, deci, că în realitate nu există decît științele care se ocupă cu articulațiile și cu vibrațiile produse de ele, științe care ar constitui așa-numita fonetică sau fiziologia sunetelor ori a vocii (numită de F. de Saussure și Grammont și fonologie, dar cu o accepție specială despre care am pomenit). Pe ce bază se poate întemeia atunci o disciplină asemănătoare cu fonetica de acest fel, dar care să nu fie fonetică și care să nu fie nici exterioară științei limbajului? Sau, cu alte cuvinte: ce poate fi fonemul, dacă el nu este partea fiziologică și cea fizică a vorbirii? Și ca o chestiune complementară: este drept să înțelegem prin foneme percepția sau imaginea acustică, așa cum a făcut Baudouin de Courtenay? [59].

Abia acum putem, deci, noi pune clar problema pe care o anunță titlul acestei lucrări. Pentru noi este clar din capul locului că, în cadrul limbajului, avem a face cu niște articulații și cu niște

vibrații ale aerului, care dau naștere fiecare cîte unei științe, și, știind că de la Baudouin de Courtenay încoace școala sa și școala de la Praga au susținut existența unei alte discipline care să se ocupe cu sunetele limbajului, căutăm să vedem pe ce baze se poate întemeia o asemenea disciplină.

4. Fonemul a fost mereu opus numai sunetului. Termenul de la care s-a pornit, cînd s-a creat noțiunea de fonem, a fost cel de sunet. În raport cu acesta, s-a căutat să se definească și celălalt. Nu s-a observat însă că noțiunea de sunet nu era prea precisă și că termenul se referea la mai multe realități, pe care le desemna rînd pe rînd. Aici e greșeala fundamentală a școlii lingvistice slave din jurul Cercului lingvistic din Praga și a învățatului din ideile căruia ea s-a inspirat (Baudouin de Courtenay). Prin sunet acești învățați înțeleg nu numai partea fizică a vorbirii, cum ar fi în drept să vorbească (acest termen se întrebuințează doar la fizică), ci chiar și articulațiile organelor vorbirii sau pronunțiile. Dealtfel aceasta este o greșeală pe care au făcut-o lingviștii și foneticienii întotdeauna. Așa se și face că încă din secolul trecut lingviștii sau foneticienii au vorbit de o fiziologie a sunetelor, atunci cînd ar fi trebuit să vorbească despre o *fiziologie a articulațiilor sunetelor* sau a *pronunțărilor* (*Physiologie der Lautartikulationen*, *Physiologie der Artikulationen*, *Artikulationslehre*). Și tot așa se face că de cele mai multe ori știința care se ocupă cu articulațiile a fost numită *fonetică* (vezi toate tratatele foarte cunoscute de fonetică din secolul trecut și pînă astăzi), adică știință a sunetelor (doar φωνή înseamnă sunet); căci pînă la fonetica experimentală, studiul vibrațiilor, deci al sunetelor propriu-zise, era în aceste tratate extrem de redus, și tratatele acestea sînt mai ales fiziologii ale articulațiilor. În acest caz s-a scăpat, deci, cu totul din vedere faptul că știința despre care era vorba era fiziologie.

De ce se face însă această greșeală în mod consecvent, din cele dintîi timpuri ale foneticii ca știință modernă și [60] ajutătoare a științei limbajului? De ce se consideră articulația drept sunet? Se datorește oare aceasta numai imitației unei greșeli făcută de vreo autoritate în știința foneticii și în lingvistică? Sau avem a face cu o greșeală pe care în mod fatal o face fiecare lingvist și fonetist, atunci cînd se gîndește la sunete? După noi numai a doua ipoteză e justă. Mi-aduc aminte că în primii

mei ani de studii universitare, cînd am început să mă ocup mai de aproape cu lingvistica, încă nu-mi imaginam sunetul ca articulație, ci numai ca o realitate fizică. A fost pentru mine aproape o revelație cînd mi-am dat seama că, dacă trebuie să înțeleg procesele fonetice, trebuie să mă gîndesc întîi la articulație (mă interesam atunci de problema schimbărilor fonetice). De atunci am început să consider sunetul și ca articulație, iar studiul fiziologiei sunetelor mi-a întărit această concepție. Desigur, așa stă lucrul cu orice începător și cu oricare om neprevenit. Nimeni probabil că nu înțelege la început prin s u n e t articulația : dar cînd începe să reflecteze asupra problemelor pe care le pun sunetele și este, deci, nevoit să ia în considerare și articulațiile lor, ajunge să le considere (mai bine zis să le numească) și pe acestea tot sunete. Astfel orice lingvist și fonetician întrebuințează cuvîntul s u n e t și cu un sens greșit, pe cînd profanul întrebuințează cuvîntul s u n e t numai cu sensul lui adevărat. S-ar putea da nenumărate citate din operele lingviștilor și foneticienilor, din care să se vadă că termenul s u n e t este echivalent de multe ori cu termenul a r t i c u l a ț i e, dar renunțăm, pentru că oricine poate găsi prin proprie lectură astfel de pasaje. Avem a face cu un fel de tendință a spiritului uman cercetător de a considera articulația ca sunet, și cauzele ei vor trebui să fie arătate. Vom vedea mai tîrziu cauza principală care face ca articulația să fie confundată cu sunetul și să fie numită astfel. Aici noi relevăm că acest lucru a fost favorizat de faptul că sunetul și articulația sînt lucruri extrem de strîns legate unul de altul, așa că, atunci cînd apare unul, apare și celălalt. Afară de aceasta, felul lor de a fi nici nu prea este luat în considerare, așa încît cele două realități nu sînt separate bine una de alta în mintea noastră, și distincția între ele nu e clară. Amîndouă sînt considerate ca un fel de produs al activității și voinței omului [61]. Limbajul obișnuit ne și arată chiar că articulația este considerată ca un fel de însușire a sunetului. Se spune, de ex. : a r t i c u l a ț i a u n u i s u n e t, p r o n u n ț i a u n u i s u n e t, ca și cum articulația ar fi o însușire a sunetului, sau o parte din el. E probabil apoi că identificarea articulației cu sunetul s-a făcut și în urma unei nevoi practice de a se extinde informațiile și asupra articulațiilor, atunci cînd vorbești de sunetele limbii. Atît de puțin era de spus despre sunetul propriu-zis, încît în mod fatal expunerea trecea și la felul cum este el articulat. Cunoașterea felului în care se articulează sunetul era dealtfel necesară și în învățămîntul practic al limbilor, așa că foneticienii au trebuit să vorbească și despre

articulaţie. Numai fizica vibraţiilor nu-i interesa pe foneticienii care predau pronunţiile diverselor limbi şi, deci, numai aceasta putea să fie neglijată.

Toate tratatele de „fonetică" se intitulează, deci, greşit. Cu toate că numele de f o n e t i c ă este atît de înrădăcinat, el trebuie părăsit, dacă ne gîndim la articulaţiile sunetelor. Şi este greşit chiar şi cel de f i z i o l o g i e a s u n e t e l o r, căci sunetele n-au o fiziologie. Cu sunetele nu se poate ocupa decît o a c u s t i c ă, o f i z i c ă. Trebuie să se vorbească numai despre o fiziologie a articulaţiilor.

5. S-ar părea, deci, că numai studiul elementului fizic al limbajului, adică studiul vibraţiilor produse de articulaţii, trebuie numit fonetică. Noi sîntem de părere însă că şi această întrebuinţare e greşită. Şi greşeala provine din aceea că însăşi partea fizică a vorbirii nu trebuie considerată ca alcătuită din sunete. Este o greşeală pe care o face omul neprevenit că vibraţiile aerului sînt sunete şi că acustica (deci o parte din fizică) s-ar ocupa cu sunete. Acustica se ocupă nu cu sunete, ci cu vibraţii ale aerului. Sunetele nu sînt decît ceea ce ne închipuim noi că există acolo unde, de fapt, este o vibraţie a aerului. Omul neprevenit însă n-are de unde să ştie aceasta. Numai o ştiinţă ca fizica îi poate arăta cum stau lucrurile. Pentru el însă există o realitate exterioară, pe care nu se încearcă s-o definească, dar a cărei existenţă o admite numai pentru că el ştie că orice cunoştinţă care se capătă prin simţuri vine de la un lucru din afara noastră. Pe baza imaginii acustice, omul proiectează în afara sa o realitate corespunzătoare (simetrică, paralelă) imaginii. Această realitate exterioară, admisă de [62] el pe baza percepţiei acustice, este pentru el singurul element obiectiv, şi, deci, pentru cei care ştiu că în realitate acolo există vibraţii ale aerului, sunetul de dinafară noastră se identifică cu vibraţiile. Aşa se şi face că fizicienii şi lingviştii întrebuinţează termenul sunet cu acest sens. În mod fatal noi numim lucrurile exterioare nouă şi cu termeni împrumutaţi din limbajul obişnuit, termeni care se referă la aceste realităţi aşa cum ne apar ele nouă. În realitate, vibraţiile pe de o parte şi sunetele, aşa cum ni le imaginăm noi, pe de alta, apar ca lucruri cu totul deosebite, unele fiind mişcări ale aerului, iar celelalte fiind nişte realităţi neprecizate ca natură. (Acelaşi lucru e cu culorile.) De fapt sunetul nu există decît ca

fel de percepere și de cunoaștere umană. El nu e, deci, ceva fizic, ci e felul în care ne apare o parte din realitate. Sunetele sînt ficțiuni ale noastre, nu realități obiective: p h a i n o m e n a, nu n o u m e n a. W. D o r o s z e w s k i, în *Autour du „Phonème“* (*Travaux* IV, p. 64) crede deci, pe drept, că sunetul n-are decît o existență psihică. Pentru precizie cităm: „Quant à l'expression «équivalent psychique du son», — este vorba de definiția dată de Baudouin de Courtenay fonemului —, qui a connu une grande vogue et a servi de base à maintes déductions, on ne saurait trop insister sur le fait que cette expression repose elle-même sur un malentendu. Il ne faut pas être psycholoque pour se rendre compte qu'un s o n n'a d'autre existence qu'une existence psychique, que de même qu'«il faut un oeil pour que le soleil brille», il faut une oreille (et un cerveau) pour qu'un son se réalise, car en dehors de l'appareil psychophysique de l'homme les s o n s n'existent pas: ce qui existe objectivement, ce sont les vibrations de l'air qui ne sont que des vibrations de l'air, tant qu'elles ne viennent pas frapper un organe auditif qui les transforme en sons. Le son est, par définition, une impression produite par la réaction de l'organe auditif à une excitation extérieure. Le son est donc essentiellement un «équivalent psychique» d'un facteur objectif et on ne peut qu'aboutir à la confusion en échafaudant au-dessus de cet «équivalent» un autre «équivalent» qui serait en quelque sort encore plus psychique — ou autrement psychique — que le premier. Il faut cependant reconnaître que cette opposition, [63] théoriquement injustifiable: s o n — é q u i v a l e n t p s y c h i q u e d u s o n, était fondamentale pour Baudouin de Courtenay“.

Observațiile sale sînt juste. El face totuși greșeala că privește lucrurile din punct de vedere științific (și filozofic), și nu din punctul de vedere al individului vorbitor. Iar cînd e vorba de limbă, numai aceasta contează. Desigur că sunetele, aceste phainomena, nu sînt decît niște realități sufletești. Dar pentru omul obișnuit ele sînt o realitate obiectivă și exterioară lui, sau, mai bine zis, pentru dînsul ele nu există, ci există numai realitățile exterioare pe care acesta și le imaginează tocmai pe baza lor. Avem a face cu ceea ce filozofii numesc r e a l i s m u l n a i v. De aceea, pe drept cuvînt se poate distinge în vorbire o parte alcătuită din sunete, concepute ca niște realități exterioare nouă. W. D o r o s z e w s k i, *Travaux* IV, p. 72—73, își dă și el seama că ceea ce Baudouin de Courtenay numește sunet este considerat de acesta ca o realitate obiectivă, tocmai

pentru că el vedea lucrurile în sensul realismului naiv, dar el combate o asemenea concepție, atunci cînd tocmai ar fi trebuit s-o aprobe. Din punctul de vedere al individului vorbitor ar trebui să nu se vorbească tocmai despre reprezentările de sunete, căci despre existența acestora individul vorbitor nu-și dă seama. Imaginile acustice nu contează ca realități lingvistice ale conștiinței individului vorbitor, profran, ci numai ca realități ale omului de știință (care studiază limbajul).

Iar, din acest punct de vedere considerate lucrurile, realitatea lingvistică nu este alcătuită nici din articulații și sunete. Ele nu fac parte din acea lume pe care o cunoaște și o formează individul vorbitor cu simțul auzului și din care face parte și limbajul prin partea lui alcătuită din simboale (vorbim de o lume externă nouă, neprecizată ca natură și considerată ca existentă pe baza percepțiilor noastre).

Este de mirare că, din punctul de vedere al individului vorbitor, limbajul nu mai este alcătuit din elementele reale ale sale, pe care le-am arătat la § 3, ci din altele sau, mai bine zis, dintr-o singură categorie de elemente: sunetele, concepute ca o realitate neprecizată în natura lor. În afara acestei lumi create de conștiința individului vorbitor, lume care are și ea realitățile ei obiective, căci trebuie să admitem punctul de vedere al realismului naiv, există desigur și realitățile fiziologică și fizică, strîns legate de actul [64] vorbirii. Dar ele sînt numai un corespondent al sunetelor, în sensul pe care l-am dat noi acestui cuvînt, și nu se identifică cu ele.

E clar, deci, că acustica nu se ocupă cu sunetele, astfel concepute, ci numai cu vibrațiile aerului. Ea nici nu s-a întemeiat ca știință (ca parte a fizicii) decît atunci cînd s-a aflat că „sunetele" sînt vibrații ale aerului. Singura știință care se ocupase pînă atunci cu sunetele (dar numai cu cele ale vorbirii) era fonetica. Dacă totuși în fizică se vorbește de sunete și dacă se crede că ea se ocupă cu sunetele, aceasta pentru că se cade mereu în greșeala de a întrebuința pentru realitățile materiale din afara noastră termenii cu care numim noi aceste realități sub forma pe care le-o dau lor simțurile noastre. Și chiar dacă fizica veche își aranjează parțial materia după simțurile noastre, aceasta nu înseamnă că lucrurile există exact sub forma pe care ne-o dau ele. Termenul de f o n e t i c ă, care însemnează ș t i i n ț ă a s u n e t e l o r, nu poate să fie întrebuințat pentru studiul fizic al vorbirii. Această disciplină face parte din acustică (sau fizica vibrațiilor aerului) și, întrucît se ocupă cu sunetele vor-

birii, se poate numi acustica sunetelor vorbirii. (Termenul acesta este totuși greșit, căci acustica nu se ocupă cu sunete. Ar trebui să spunem : acustica vibrațiilor aerului produse prin vorbire.) Și, după cum știința articulațiilor apare ca o parte a fiziologiei, care se ocupă cu mișcările organelor umane, și din această cauză își merită numele de fiziologie, tot așa știința care se ocupă cu partea fizică a vorbirii ne apare ca o parte a acusticii și trebuie să poarte același nume (deci acustică sau fizică), cu adaosul special care să arate că e vorba numai de vibrațiile din timpul vorbirii.

Fonetica, deci, dacă într-adevăr ea trebuie să existe ca știință, n-ar putea să se ocupe decît cu ceea ce cred oamenii că există ca realitate obiectivă în lumea așa cum o cunosc ei. Apoi ea ar trebui să fie nu numai o disciplină lingvistică, ci o disciplină mai largă, care să se ocupe cu sunetele de orice natură (așa cum și le imaginează omul comun). După cum fiziologia articulațiilor se încadrează în fiziologie, iar acustica vorbirii în acustică, tot așa fonetica aceasta a sunetelor vorbirii s-ar încadra într-o fonetică al cărei obiect ar fi „sunetele“ în general. Fonetica ar fi, deci, o disciplină despre sunete în accepția [65] vulgară, comună, a cuvîntului s u n e t, accepție care este, dealtfel, cum am spus mai sus, singura îndreptățită.

6. Se pune însă problema dacă o asemenea disciplină mai este necesar să fie făcută, din moment ce ea se ocupă cu ceva fictiv și considerat ca realitate numai pe baza percepției noastre. Nu cumva oare o asemenea fonetică ar putea fi înlăturată de o știință a percepțiilor noastre acustice, singura realitate adevărată cu care avem a face ? O asemenea disciplină poate fi considerată cu adevărat științifică ?

Cînd lingvistul vorbește de sunete ale limbajului, are de foarte multe ori în vedere tot acea realitate lingvistică despre care vorbește exclusiv omul necunoscător al problemelor limbajului. Nici nu se putea să fie altfel, din moment ce ideea de sunet ca o realitate neprecizată, exterioară nouă, apare la orice om. Ideea de reprezentare este, deci, exclusă din discuție. Dar lingvistul nu e nici în situația fizicianului, care vrea să știe cum e într-adevăr ceea ce numim noi de obicei sunet. Pentru dînsul acest fel de cercetare n-are importanță. El se poate mulțumi numai cu forma de cunoaștere pe care i-o dă simțul auzului. Numai atîta contează ca element lingvistic, ca parte integrantă din limbaj. Lim-

bajul doar nu se construiește (în partea simbolică, de semne, a lui) cu altceva decît cu sunete așa cum și le imaginează omul. Lingvistul n-are nevoie să ducă analiza mai departe. El va fi obligat, deci, să vorbească despre sunete, să le admită ca pe ceva existent în afara omului și să exercite asupra lor procedările omului de știință. Și dealtfel așa și este cazul cu o parte din fonetica existentă în toate timpurile, și anume întrucît aceasta n-a fost fiziologie și acustică.

Dacă fonetica (și în genere lingvistica) nu studiază realitatea sub forma ei adevărată, ci sub forma in care o cunoaștem noi, ca își are valoarea ei, căci din punctul de vedere al individului vorbitor aceste ficțiuni sînt realități. Ea s-ar putea reduce, la urma urmei, la un studiu asupra impresiilor (percepțiilor) acustice pe care le avem noi de la lumea vibrațiilor aerului. S-ar putea reduce, adică ar putea fi înlocuită. Aceasta însă nu se întîmplă niciodată, căci noi credem că dincolo de impresia acustică există sunetul și, ocupîndu-ne cu sunetul, ne pare inutil să mai vorbim și de reprezentarea lui. Lipsa de fundament a unei discipline despre percepțiile acustice se poate conclude și din [66] faptul că imaginile acustice nu sînt realități admise de individul vorbitor. Prin urmare, există o fonetică, știință a realității fictive pe care o numim sunete. Ea se găsește pe ici pe colo în vechile tratate de fonetică și în orice studiu asupra sunetelor limbajului.

Acum putem da răspunsul la întrebarea pusă în § 3. O fonetică care să nu fie fiziologie și acustică și care, deci, să fie mai înrudită cu adevăratele discipline lingvistice, este posibilă și nu se poate întemeia decît ca știință a sunetelor, în sensul pe care trebuie să-l aibă acest cuvînt și-l are în graiul celui ce nu știe fizică.

Totuși teoria prin care să se întemeieze această disciplină n-a fost făcută pînă acum și, prin urmare, disciplina respectivă n-a avut conștiință de existența ei însăși. De aceea știința sunetelor a și fost realizată pînă acum numai amestecată cu aceea a articulațiilor și cu aceea a vibrațiilor. Numai de acum încolo ea se va putea face și separat, ca o disciplină aparte, și se înțelege că această procedare este perfect îndreptățită.

7. Dacă lucrurile stau precum am arătat noi mai sus, atunci concepția școlii lingvistice din Praga despre fonem și despre fonologie trebuie să sufere schimbări radicale. În §-ele precedente n-am afirmat în mod special, dar am lăsat să se înțeleagă că,

în afară de articulații și de vibrațiile aerului, pe care lingviștii și foneticienii le studiază în așa-numita fonetică, nu există, ca realitate care să poată fi luată în considerare de lingviști drept obiect de studiu, decît ceea ce am înțeles noi prin sunet și că, prin urmare, dacă este vorba să se întemeieze o disciplină lingvistică sau dintre cele în dependență de lingvistică, care să nu fie fiziologie și acustică, această disciplină nu se poate întemeia decît pe faptul că există ceea ce noi, după individul vorbitor neinstruit, am numit sunete. Fonologia are însă pretenția de a fi o disciplină care să nu fie fiziologie și acustică. Este ea identică cu fonetica noastră ? Și realitatea cu care se ocupă ea, fonemul, se confundă cu sunetul așa cum a fost definit de noi ? Iată întrebările care se pun cu privire la fonologie, acum cînd posedăm precizările făcute mai înainte.

Trebuie să spunem din capul locului că fonologii înțeleg prin fonem altceva decît înțelegem noi prin sunet, — acest lucru se poate bănui chiar numai din faptul că ei au recurs, [67] pentru denumirea acestei realități, la alt termen decît cel de sunet —, și că, prin urmare, ei găsesc legitimă fonologia din alt motiv decît acela care ne face pe noi să admitem existența unei fonetici deosebite de fiziologie și acustică. Cum rămîne însă atunci cu afirmația noastră că, în afară de articulații, de vibrațiile aerului și de sunete, nu mai există nici o altă realitate în acea parte a cuvîntului care nu este sensul lui ? Examinarea de aproape a ceea ce școala fonologică de la Praga numește f o n e m ne va arăta însă îndată că o asemenea realitate nu există și că ea este, de fapt, ceea ce noi am numit s u n e t. Pentru a ne da seama de sensul adevărat al cuvîntului fonem, e nevoie să știm ce înțeles are cuvîntul „sunet“ la aceeași școală lingvistică.

8. Am atras atenția mai înainte asupra greșelii fonologilor de a fi plecat de la o noțiune flotantă despre sunet. Mai mult decît la alte școli lingvistice, era necesară la dînșii o precizare a înțelesurilor acestui termen, căci ei doar urmau să susțină existența unei alte realități, în strînsă legătură cu aceasta și pe care o opuneau acesteia.

S-ar putea bănui că prin s u n e t ei înțeleg aceleași lucruri ca și ceilalți lingviști de pînă acum, — deci cînd articulația, cînd vibrația, cînd sunetul ca ceva perceput, cînd un amestec parțial sau total din acestea —, numai din faptul că pentru denumirea celeilalte realități, pe care ar fi descoperit-o ei, întrebuințează

termenul f o n e m. Sensul pe care îl dau însă ei cuvîntului „sunet" se vede atît din întrebuințarea dată de dinșii acestui cuvînt, cît și din definiția pe care o găsim într-un loc din opera lui T r u b e t z k o y. W. D o r o s z e w s k i, *Travaux* IV, p. 70, vorbind despre Trubetzkoy, spune că acesta n-a dat o definiție a sunetului. Aceasta era, poate, adevărat la 1931, data publicării articolului lui Doroszewski. Într-un articol scris în iulie 1932 și publicat în *Psychologie du langage*, Paris 1933 *(La phonologie actuelle)*, Trubetzkoy, discutînd concepția lui Baudouin de Courtenay despre sunete și foneme, spune (p. 229) : „Ce mode d'expression était erroné, puisque, d'une part, les «sons» ne sont pas des phénomènes purement physiques, mais psycho-physiques par définition (un son est «un phénomène physique p e r c e p t i b l e par l'o u ï e» ou bien une [68] «i m p r e s s i o n a u d i t i v e causée par un phénomène physique») et que, de l'autre, ce qui distingue le phonème du son, ce n'est pas son caractère purement psychique, ...» (Sublinierile sînt ale autorului.)

În acest fragment de frază se acordă două naturi sunetului : 1. sunetul este un fenomen fizic, 2. sunetul este o impresie și se face o afirmație care aduce lămuriri interesante cu privire la natura lui ; 3. sunetul este un fenomen fizic și psihic. Cele două naturi acordate sunetului nu se împacă însă una cu alta, și numai dacă le admitem pe amîndouă, combinîndu-le într-o unitate, ele nu contrazic afirmația 3. Din cea dintîi reiese că pentru Trubetzkoy sunetul este fenomenul fizic al vibrațiilor aerului, dar numai fenomenul acela care este perceptibil prin auz, nu și acela care n-ar fi perceptibil. Din cea de a doua reiese că sunetul este impresia auditivă. Tot astfel înțelege el sunetul și în nota 3 de la aceeași pagină, unde opune „impresia acustică imediată" „reprezentării sau imaginii acustice" și unde impresia este sunetul, iar reprezentarea este fonemul. Deci el înțelege atît fenomene fizice perceptibile, cît și impresii acustice produse de un fenomen fizic, adică fenomene psihice.

E indiferent pentru noi dacă el înțelege prin sunet cînd unul cînd altul din aceste lucruri, sau dacă le înțelege pe amîndouă simultan. Amîndouă ipotezele sînt tot atît de probabile. Ceea ce ne interesează aici este cum se explică această variație în înțelegerea sunetului. Și să nu uităm că afirmația 3 îmbină cele două naturi acordate sunetului. E clar că Trubetzkoy înțelege prin sunet mai multe realități.

Sensul de vibrație a aerului îl are cuvîntul s u n e t la dînsul, așa cum îl are la toți lingviștii, foneticienii și fizicienii, și am

arătat mai înainte de ce se impune el mereu. Sensul de percepție cuvîntul s u n e t îl are însă, pentru că Trubetzkoy consideră lucrurile din punctul de vedere al psihologiei. Definind sunetul ca fenomen fizic, fie chiar perceptibil, el se abate de la sensul pe care am arătat noi că trebuie să-l aibă acest cuvînt. Definindu-l ca impresie, el se apropie mult de sensul pe care i l-am dat noi. Numai că el nu și-a dat seama că, pe baza acestei impresii, noi admitem existența unei realități exterioare sau că, din punct de vedere comun, nu există percepții, [69] ci numai realități. Probabil el își imaginează sunetul și în felul în care și-l imaginează individul vorbitor, dar, probabil, el confundă o astfel de realitate cu ceea ce este realmente în afara noastră, adică cu vibrația. Și, poate, tocmai din cauza aceasta mai vorbește el de un fenomen de percepție. El n-a făcut disocierea absolut necesară între vibrație și ceea ce ne imaginăm noi în afara noastră pe baza percepției. Din această cauză a și întrebuințat el termeni care se referă la lucruri de existența cărora nu-și dă seama individul vorbitor, așa încît se poate spune că el a văzut sunetul cum este el în realitate, iar nu cum și-l imaginează individul vorbitor. Astfel sunetul este, în concepția lui Trubetzkoy, un amestec de vibrație și realitatea fictivă arătată de noi, amestec care apoi a fost privit și cu ochii psihologului și numit percepție.

Este de observat că în definiția (sau definițiile) de mai sus nu se pomenește nimic despre articulații ; dar asta nu înseamnă că, practic, Trubetzkoy nu le înțelege și pe ele, atunci cînd vorbește de sunete. Iată un citat din care se vede că articulațiile organelor articulatorii sînt considerate de el ca un element al părții fonice (lautlich) a vorbirii omenești (Anleitung zu phonologischen Beschreibungen, p. 3) : „Bis vor kurzem betrachteten die meisten Sprachforscher die lautliche Seite der menschlichen Rede als ein sinnloses Aggregat akustischer und motorischer Erscheinungen...". Iar fonetica este definită de el ca o știință atît a vibrațiilor aerului, cît și a pozițiilor și mișcărilor organelor care produc aceste vibrații (*Psychologie du langage*, p. 231—232) sau ca o cercetare fiziologică și fizică (vezi *Anleitung zu phonologischen Beschreibungen*, p. 3, n.1).

Trebuie să atrag atenția asupra faptului că Trubetzkoy nu se exprimă totdeauna în așa fel încît să ne imaginăm că sunetele despre care vorbește el sînt și o realitate psihologică. De mai multe ori (de ex. *Psychologie du langage*, p. 231—232) el afirmă că fonetica studiază partea materială a sunetelor vorbirii, ceea ce ne dă dreptul să înțelegem numai articulațiile și vibrațiile

aerului. Desigur însă că aceste afirmaţii nu sînt gîndite de el astfel, ci sînt numai un fel de expresie [70] scurtă şi în orice caz la îndemînă, pentru complexul de realităţi pe care îl înţelege el prin s u n e t.

9. Să încercăm acum a stabili care este realitatea pe care fonologii o numesc f o n e m. Definiţia obişnuită la fonologi (cf. *Projet de terminologie phonologique standardisée*, în *Travaux* IV, p. 309 şi urm.), şi anume că fonemul este cea mai mică u n i t a t e f o n o l o g i c ă, aceasta fiind orice membru al unei o p o z i ţ i i f o n o l o g i c e, iar aceasta din urmă fiind orice opoziţie fonică care este întrebuinţată la diferenţierea înţelesurilor intelectuale (adică a elementelor gîndirii), nu ne spune nimic cu privire la natura realităţii de care este vorba. Căci indicaţia că avem a face cu un lucru care are o funcţie distinctivă nu priveşte felul de a fi al fonemului, iar afirmaţia că fonemele au o valoare de simbol şi că slujesc la diferenţierea de înţeles ne arată că este vorba de o realitate materială care este cunoscută de om şi, ca atare asociată la nişte idei. De aceea se pune întrebarea : Cum este această realitate ? Fizică ? Psihică ?

Termenul f o n i c (frc. p h o n i q u e, germ. l a u t l i c h; că germ. l a u t l i c h traduce pe p h o n i q u e, se vede din *Anleitung zu phonologischen Beschreibungen*, p. 7, unde definiţia dată mai sus, după textul francez alcătuit de şcoala fonologică din Praga, este tradusă în nemţeşte), cu care sînt caracterizate de şcoala din Praga opoziţiile care servesc la diferenţierea înţelesurilor, are el însuşi nevoie să fie definit. Într-adevăr, la ce se referă el ? La ceea ce Trubetzkoy numeşte sunete ? Atunci de ce nu întrebuinţează cuvîntul f o n e t i c ? Sau se referă la f o n e m e ? Atunci de ce nu se întrebuinţează cuvîntul f o n o l o g i c ? Unităţile fonologice ar fi definite, în acest caz, ca opoziţii fonologice, nu fonice, şi am rămîne tot în acelaşi domeniu de fapte. Nu cumva însă şcoala fonologică din Praga întrebuinţează în definiţia unităţii fonologice termenul f o n i c tocmai pentru a nota întregul complex alcătuit din sunete şi foneme ? Se pare că, într-adevăr, aşa stau lucrurile. Căci în *Anleitung*, p. 3, Trubetzkoy numeşte L a u t l e h r e atît fonetica, cît şi fonologia, iar l a u t l i c h e derivat de la L a u t, care intră în compoziţia lui L a u t l e h r e. Poate însă că, prin întrebuinţarea termenului f o n i c, şcoala fonologică vrea să definească unitatea [71] fonologică în raport cu ceea ce se înţelege de către lingvişti prin sunet, căci întotdeauna un lucru necunoscut trebuie definit prin altul cunoscut. Iar termenul f o n i c s-ar putea referi numai la

sunete. În această accepție îl întrebuințează doar și școala franceză. Și este apoi un fapt că Trubetzkoy socotește cîteodată sunetele limbii tocmai ca acea realitate care are o funcție distinctivă și o valoare simbolică (cf. *Anleitung*, p. 3 : „Diese Sachlage änderte sich aber mit einem Male, sobald aus der schon längst bekannten Tatsache, dass die Sprachlaute eine distinktive Funktion und Zeichenwerte besitzen, der logische Schluss gezogen wurde, dass..." (sublinierea e a mea). Poate lautlich se referă la această realitate de care e vorba aici. Dar atunci, încă o dată, de ce nu întrebuințează termenul fonetic ?[3].

Rămîne deci, să înțelegem ce este fonemul, care este natura lui, din alte afirmații ale școlii din Praga decît cele date în *Projet de terminologie phonologique standardisée.*

Că fonemul este, pentru Trubetzkoy, o realitate psihică, se poate vedea din mai multe părți ale operei sale. Astfel, de exemplu, în *Psychologie du langage*, p. 229, unde spune : „... ce qui distingue le phonème du son, ce n'est pas son caractère purement psychique, mais son caractère différenciel, qui en fait une valeur linguistique". Din alte părți ale operei sale se poate constata și ce fel de realitate psihică sînt aceste foneme, căci a spune numai că sînt o realitate psihică este vag. Și, în atîtea locuri, el afirmă că fonemele sînt reprezentări de sunete. Punînd în legătură aceasta cu afirmația discutată mai înainte, că sunetul este o impresie acustică sau o percepție acustică, avem clar în minte deosebirile pe care le stabilește Trubetzkoy între sunet și fonem, dar pe care el totuși nu le trece în definiția din *Projet*, adică în ceea ce este după el adevărata definiție a fonemului (și, implicit, și a sunetului). Iată și un pasaj în care el afirmă deosebirea dintre cele două realități (*Psychologie du langage*, p. 229, n. 3) : „Ainsi, bien que l'impression acoustique immédiate et la représentation ou l'image acoustique soient toutes deux des phénomènes psychiques, elles n'en sont pas moins des phénomènes essentiellement différents".

Dacă astfel stau lucrurile, atunci fonemul trebuia să fie [72]
definit din capul locului ca reprezentare, și pe urmă se putea adăuga că are și o funcție distinctivă și o valoare de simbol.

10. Trebuie să spunem însă că, dacă convenim să numim fonem reprezentarea unui sunet, ajungem la crearea unui termen inutil în lingvistică. Pe lingvist nu-l interesează dacă are a face

[3] Cu privire la termenul fonic dă lămuriri Jakobson, *Travaux*, II p. 103.

cu o reprezentare sau cu o percepție (ori, cum îi spune Trubetzkoy, impresie) de sunet. Acest lucru nu l-ar interesa prea mult nici pe psiholog. E drept că între o percepție și o reprezentare există deosebiri. Astfel, percepția este un act psihic pasiv, pe cînd reprezentarea e un act psihic activ. Percepțiile sînt produse în urma unor influențe pe care le exercită asupra noastră lucrurile de dinafara noastră, pe cînd reprezentările sînt, oarecum, scoase din inconștient și realizate în conștientul nostru. Dar ele nu se deosebesc de percepții decît prin aceea că sînt mai slabe, mai puțin intense, căci sînt formate doar pe baza percepțiilor și sînt un fel de aducere aminte a acestora. (Ceea ce nu înseamnă că, în anumite momente, noi nu putem avea reprezentări destul de puternice, ca de ex. atunci cînd ni se pare că auzim vocea unui cunoscut.)

De aceea trebuie să admitem un paralelism desăvîrșit între percepții și reprezentări din punctul de vedere al elementelor care le constituie. Astfel am înțeles noi lucrurile mai sus (§ 5), și așa se explică de ce am întrebuințat acolo, la întîmplare, cînd termenul p e r c e p ț i e, cînd termenul r e p r e z e n t a r e.

Dar dacă lucrurile stau astfel, este o greșeală să consideri percepția sunet și reprezentarea fonem. (Este drept că prin sunet Trubetzkoy înțelege și fenomenul fizic. Dar în acest caz greșeala e dublă, deoarece la cea arătată chiar acum se adaugă și cea relevată în § 8.) Căci atunci funcția distinctivă și valoarea de simbol, pe care Trubetzkoy le consideră posibile numai la reprezentări, le poate avea și le are, de fapt, și ceea ce el numește sunet (percepție.) După Trubetzkoy ar urma că, atunci cînd ascultam pe cineva vorbind, sunetele n-ar avea funcția și valoarea pe care el le consideră nelipsite fonemului. Dar în acest caz noi n-am mai înțelege nimic din ceea ce auzim. Cum noi înțelegem ce auzim, urmează că și percepțiile au funcțiile lor distinctive și valorile lor simbolice. Dar atunci care mai este deosebirea dintre ele și reprezentări, cînd ceea ce Trubetzkoy consideră caracteristic [73] pentru foneme (reprezentări) este caracteristic și pentru sunete (percepții sau impresii) ? Nu se cuvine atunci să nu le mai dăm nume deosebite ? Și dacă evităm termenul s u n e t, nu se cuvine atunci să le numim pe amîndouă f o n e m ?

Logic ar fi fost, deci, ca prin f o n e m Trubetzkoy să denumească atît percepția, cît și reprezentarea. Prin s u n e t ar fi rămas să se înțeleagă numai vibrațiile aerului și, avînd în vedere greșeala făcută în mod fatal și constant de lingviști, și articulația. Dacă însă Trubetzkoy și-ar fi dat seama că, din punctul

de vedere al individului vorbitor, nu există percepţii (şi nici reprezentări), ar fi trebuit să numească f o n e m realitatea pe care individul vorbitor şi-o imaginează în afara sa, atunci cînd are o percepţie sau o reprezentare. Noi am putea adopta termenul f o n e m cu acest sens. Dar nu e oare mai bine să se întrebuinţeze în acest caz cuvîntul s u n e t? Noi credem că da. C ă c i c o n s i d e r p o t r i v i t s ă r e s p e c t ă m l i m b a j u l o b i ş n u i t, c a r e e s t e î n t o t d e a u n a a r a n j a t d u p ă f e l u l d e a c o n c e p e l u c r u r i l e a l i n d i v i d u l u i v o r b i t o r. Î n c a z u l n o s t r u, i n d i v i d u l v o r b i t o r a r e î n t o t d e a u n a î n v e d e r e a c e a r e a l i t a t e p e c a r e e l o a d m i t e î n a f a r a s a p e b a z a p e r c e p ţ i e i ş i, d e c i, p e a c e a s t a o n u m e ş t e e l s u n e t. A vorbi despre realităţi ca reprezentarea sau percepţia, care pentru individul vorbitor sînt inexistente, nu mi se mai pare, cum am spus şi mai înainte, necesar, din moment ce eşti obligat să vorbeşti despre realităţile pe care individul vorbitor le crede obiective. Şi atunci ar rămîne să se dea nume speciale numai fenomenului fizic şi celui articulatoriu, care deja şi le au, numai că nu sînt întrebuinţate întotdeauna. Astfel sunetul ar rămîne o realitate obiectivă, aşa cum cere punctul de vedere al individului vorbitor, care vede lucrurile conform realismului naiv, dar o realitate obiectivă cunoscută de noi şi căreia spiritul nostru îi poate da o funcţie distinctivă şi o valoare de simbol. Dacă ne limităm însă la percepţia auditivă, articulaţiile şi vibraţiile ne rămîn întotdeauna străine, necunoscute, şi deci nefolosite în limbaj ca simboale (articulaţiile au alt rol: acela de a produce simboalele) (existenţa articulaţiilor poate fi constatată de individul vorbitor cu ajutorul simţului intern, adică al aceluia prin care ne dăm seama că mişcăm organele noastre, şi al văzului) [74].

Una dintre greşelile fonologilor este, deci, şi aceea că ei consideră în limbaj elementele din care el este realmente alcătuit, iar nu elementele din care pare el alcătuit omului de rînd. Aceasta se impune numaidecît, atunci cînd vorbim despre diferite limbi, adică atunci cînd facem lingvistică romanică, germanică, românească etc. În acest caz doar nu mai avem în vedere forma adevărată pe care o are limbajul. Aceasta nu poate fi luată în considerare decît atunci cînd vorbim despre limbaj în general, adică atunci cînd facem lingvistică generală. Şi se impune cu atît mai mult să vorbim din punctul de vedere al individului vorbitor, cu cît, de bine de rău, cuvintele noastre se referă tot la realităţile

pe care și le imaginează omul comun. Termenul sunet nu poate avea la fonologi alt sens decît cel pe care-l are de obicei, — cel puțin noi sîntem împinși să-l acceptăm astfel —, iar cuvîntul fonem, dacă nu cumva își pierde sensul de reprezentare sau pe cel de percepție, pe care ar trebui să-l aibă, riscă să rămînă fără sens sau să însemneze tot „sunet". De aceea este așa de greu, pentru lingviștii care n-au aderat la părerile școlii lingvistice de la Praga, să-și imagineze o altă realitate (fonemul) pe lîngă cea cunoscută de toată lumea pînă acum (sunetul).

Se poate spune că și Trubetzkoy și-a imaginat fonemul astfel cum ne imaginăm noi sunetul. Vorbind de deosebirile de procedare ale fonologului față de fonetician, spune (*Psychologie du langage*, p. 232) : „Le phonologue... ne veut étudier que les différences que chacun doit remarquer dans sa langue maternelle... le phonologue... cherche à pénétrer dans la conscience linguistique d'une communauté linguistique... Grossièrement parlé, la phonétique recherche ce qu'on prononce en réalité en parlant une langue, et la phonologie ce qu'on s'imagine prononcer". (Sublinierile sînt ale autorului.) Este vorba de ceea ce crede individul vorbitor că pronunță, deci de realitatea pe care individul vorbitor o crede în afara sa și pe care noi am numit-o sunet. Trubetzkoy consideră, deci, acum lucrurile din punctul de vedere al individului vorbitor. Și era imposibil ca acest punct de vedere, singurul just, să nu i se impună și lui. (Vom vedea totuși mai tîrziu că expresiile de mai sus pot avea și alt sens, și că mai ales pe [75] acela l-a avut în minte Trubetzkoy cînd a vorbit astfel. Poate tocmai din cauza asta consideră el neprecis [„grossièrement parlé"] felul de a vorbi din citatul de mai sus.)[4]

[4] Într-un loc Trubetzkoy se exprimă în așa fel, încît ai impresia că fonemele ar fi pentru el niște idei. Astfel, în *Psychologie du langage*, p. 232, spune : „Le phonologue ... cherche ... à étudier le contenu des idées phoniques différentielles dont se composent les signifiants des mots de la langue donnée". O asemenea concepție contrastează cu aceea pe care am arătat-o mai sus. Este apoi de observat că amîndouă aceste concepții ale fonemului au fost formulate luîndu-se în considerație numai actul audiției. Trubetzkoy a luat însă în considerare, în alte cazuri, și actul fonației (vorbirii). Astfel, undeva (*Psychologie du langage*, p. 232) spune : „Le son n'est pour le phonologue que la réalisation phonétique du phonème, un symbole matériel du phonème". (Deci de pe acum, Trubetzkoy definește sunetele și formele cum va face în *Grundzüge der Phonologie*.) În *Actes du deuxième Congrès international de linguistes*, p. 121, Trubetzkoy consideră fonemele ca noțiuni (idei) de sunete (Lautbegriffe) și admite că în vorbire aceste noțiuni se prefac în intenții fonetice (Lautabsichten). În *Travaux* I, p. 85 el le consideră ca idei acustico-motrice.

11. Faptul că Trubetzkoy distinge așa de hotărît reprezentarea unui sunet de percepția lui ne face să ne gîndim că, de fapt, el nu înțelege prin reprezentare sau imagine acustică (și, deci, prin fonem) chiar reprezentarea unui sunet, care este foarte greu de realizat pentru majoritatea oamenilor, iar dacă e realizabilă, e aproape neobservabilă, ci mai degrabă sunetele sub forma pe care o au ele în v o r b i r e a i n t e r i o a r ă (vorbire în gînd) a omului, dar sunetele izolate. Sub forma aceasta sunetele sînt extrem de ușor de realizat, și ele sînt în acest caz cu totul altceva decît o reprezentare acustică. Avem a face, cum spune B e n n i, cu o intenție de a pronunța un sunet (acesta îi spune i n t e n ț i e f o n e t i c ă și p s i h o f o n, ultimul în opoziție cu f i z i o f o n care este articulația) (cf. *Travaux* IV, p. 66—69).

La producerea fonemului astfel conceput au un rol și centrele motoare ale organelor articulatorii, și de aceea el nu mai poate fi considerat ca reprezentare. Totuși impresia că auzi un sunet este extrem de puternică, — tot mai slab însă ca la vorbirea șoptită —, și de aceea a fost considerat de Trubetzkoy tot ca reprezentare. Avem dreptul să credem că chiar Baudouin de Courtenay se gîndea numai la acest lucru, cînd vorbea de foneme. Căci el definea fonemul ca o „reprezentare omogenă, care aparține domeniului fonetic, născută în suflet prin fuziunea psihică a impresiilor primite de la articulația aceluiași sunet". În unele locuri Trubetzkoy chiar a considerat fonemele ca i n t e n ț i i fonetice (Laut i n t e n t i o n e n sau Laut a b s i c h t e n, vezi *Actes du deuxième Congrès*, p. 107—113 și p. 120—125). În *Travaux* I, p. 85 el le consideră ca i d e i acustico-motrice.

În acest caz se înțelege foarte ușor de ce atît Baudouin de Courtenay, cît și Trubetzkoy au considerat fonemul ca fiind [76] cu totul altceva decît sunetul. Fonemul li se părea lor o realitate cu adevărat, sunetul rămînînd să fie, în concepția lui Baudouin de Courtenay, ceva exclusiv fiziologic și fizic (deși el nu pomenește de o parte fizică a sunetului, este sigur că se gîndește la ea și și-o imaginează, probabil, nu numai ca o vibrație a aerului, ci și în felul comun), iar la Trubetzkoy, ceva fizic (și fiziologic) și psihic (anume percepție). Și pe drept cuvînt, astfel considerat, fonemul este o realitate care se poate distinge foarte ușor de articulație, vibrație și percepție. Dar atunci considerarea lui ca reprezentare este greșită, el nefiind o reprezentare acustică, ci altceva, deoarece la producerea lui au un rost și centrele nervoase motoare, el este de fapt o imagine a c u s t i c o-m o t r i c e. În orice caz, din astfel de elemente sînt alcătuite simboalele vorbirii interioare.

Fonemele, astfel concepute, sînt elemente ale vorbirii interioare. De aceea cred că e bine să nu fie numite foneme, ci altfel. Termenul fonem ne face să pierdem din vedere adevăratul lor fel de a fi.

O disciplină care să se ocupe numai cu asemenea imagini acustico-motrice nu se poate admite, nu este justificată. Știința limbajului ar trebui să se ocupe, desigur, cu toate felurile de limbaj, deci și cu cel pronunțat tare și cu cel interior. De obicei însă cel pronunțat tare acaparează toată atenția, și pe drept cuvînt, căci el este cel mai întrebuințat și în el se produc aproape toate procesele unei limbi. S-ar putea face și o lingvistică (și o fonetică) a graiului șoptit, apoi o lingvistică (și o fonetică) a vorbirii interioare. Dar ele nu există încă și nici nu sînt necesare. Ar trebui să se repete, la ele, cea mai mare parte a lingvisticii care se ocupă cu vorbirea pronunțată tare. Deci nici o știință despre aceste reprezentări acustico-motrice nu este necesară.

Dacă fonologii vor să întemeieze o nouă disciplină lingvistică, trebuie să ia în considerare numai elementele limbajului pronunțat tare. Dar atunci ce mai poate fi reprezentarea unui sunet? Nu poate fi altceva decît fenomenul pe care l-am discutat la §-le 8 și 9.

Imaginea acustico-motrice, care este însoțită de cele mai multe ori de o expirație a aerului pe nas sau pe gură, ține, în vorbirea interioară, locul pe care-l are articularea [77] în graiul pronunțat tare și în cel șoptit. O știință care ar avea-o pe ea drept obiect de studiu ar fi o știință corespunzătoare fiziologiei articulațiilor, dar, ocupîndu-se cu limbajul interior, nu poate pretinde un drept de existență. Din punctul de vedere al vorbirii pronunțate tare, astfel de reprezentări nu există, așa că lingvistul nu se poate ocupa de ele.

12. Dacă fonologii nu definesc fonemul din punctul de vedere al „substanței" lui, adică al felului lui de a fi, ci numai prin funcția lui, dacă, adică, nu-l definesc ca reprezentare sau, din punctul nostru de vedere, ca realitate imaginată în afara noastră pe baza percepției acustice, aceasta nu se datorește întîmplării. În articolul lui Trubetzkoy, *La phonologie actuèlle (Psychologie du langage*, p. 229) găsim: ... „ce qui distingue le phonème du son, ce n'est pas son caractère purement psychique, mais son caractère différentiel, qui en fait une valeur linguistique". Fonologia s-ar întemeia, deci, pe existența unor funcții ale unor anumite realități, iar nu pe existența acestor realități. (Că numai caracterul diferențial transformă realitatea de care vorbim în una lingvistică,

e just. Dar aceasta nu ne interesează deocamdată.) Avem a face aici cu o greșeală, pe care au relevat-o W. D o r o s z e w s k i, *Arch. néerlandaises de phonétique expérimentale*, VIII—IX, p. 225 (la A. R o s e t t i, *BL* II, p. 7, n. 3) și A. R o s e t t i, *BL* II, p. 7—8, care a fost influențat de primul. Doroszewski spune pe drept: „On peut s'intéresser aux fonctions des sons, mais il importe de noter que l'«objet» de l'étude (les sons) reste en ce cas le même : ce n'est que le point de vue qui change". Iar Rosetti spune (p. 7) : „Ce qui caractérise le phonème, ce n'est donc pas son caractère différenciel ou sa valeur sémantique, qui permet au même support phonique de changer de sens toutes les fois que l'un des phonèmes qui entre dans la constitution du suport phonique, varie... Car, dans ces variations, ce sont toujours des sons qui entrent en jeu; la matière ne change donc pas. Les alternances phonétiques ont le rôle de faire varier le sens du support phonique... mais le phonème n'est pour rien dans ce procès". Pag. 8 : „Il est donc indifférent que le phonème entre ou n'entre pas dans des alternances fonctionnelles". [78]

Precum se vede, atît Doroszewski, cît și Rosetti fac distincție între sunet și funcția lui și nu consideră drept fonem sunetul pentru că are o funcție. (Este de relevat că Rosetti exemplifică această funcție numai cu alternanțe fonetice, deși ea ar trebui exemplificată cu orice deosebire de simbol.) De aceea amîndoi dau altă definiție decît Trubetzkoy fonemului, și anume primul înțelege prin fonem un fel de s u n e t t i p (unitate autonomă a sistemului fonetic) (vezi *Travaux* IV, p. 73—74), iar al doilea, ideea pe care și-o face individul vorbitor despre un sunet cu toate variantele lui. În *BL* II, p. 5—6 și 9, Rosetti afirmă : „le s o n est la représentation d'une émission physique interprétée par l'oreille... le p h o n è m e est l'idée que l'on se fait d'un son"[5].

[5] La această definiție a ajuns Rosetti sub influența lui J. van G i n n e k e n și D o r o s z e w s k i, dar ar fi putut ajunge și sub influența lui A. P h i l i p p i d e (vezi *Orig. rom.*, II, p. 266 și urm.). Acesta a vorbit și el de noțiuni de sunete, pe care le-a opus reprezentărilor și percepțiilor de sunete, exact cum van Ginneken și Rosetti opun ideile sau noțiunile de sunete reprezentărilor de sunete. Numai că Philippide a considerat atît reprezentarea, cît și noțiunea sunetului ca altceva decît sunetul însuși. E de mirare că în *Actes du deuxième Congrès international de linguistes*, Paris 1933, p. 146, unde sînt rezumate observațiile lui D o r o s z e w s k i și van G i n n e k e n cu privire la comunicarea lui V. M a t h e s i u s, *La place de la linguistique fonctionnelle et structurale dans le développement général des études linguistiques*, observații de care a și fost influențat Rosetti, Doroszewski definește fonemul ca noțiune a unui sunet. Mă întreb dacă nu este o greșeală a secretarului de ședință, dat fiind că între această definiție și cea a lui Doroszewski

Desigur, prin reprezentare, Rosetti înțelege percepția, așa că definiția dată de el sunetului ne duce tot la realitatea pe care o înțelege Trubetzkoy prin sunet. [79] Definiția dată de Rosetti fonemului nu numai că se deosebește de cea a lui Trubetzkoy, dar ne face să ne gîndim chiar la altă realitate. Ideea despre un sunet este cu totul altceva decît ceea ce este sau poate fi reprezentarea la Trubetzkoy. Totuși ideea despre un sunet este față de reprezentare în aceeași situație în care este reprezentarea față de percepție, adică nu cuprinde alte elemente în plus față de acelea ale reprezentării. O noțiune se formează doar pe baza reprezentărilor. Desigur, ideea despre un sunet este o realitate care trebuie luată în considerare de lingvist. Dar, întocmai ca și în cazul reprezentării, este inutil să mai vorbești despre ea, din moment ce ea este egală cu aceasta și, prin urmare, și cu sunetul imaginat de noi în afara noastră pe baza reprezentării. Singurele realități care contează pentru individul vorbitor sînt sunetele. Rosetti și cercetătorii pe care i-a urmat el (Doroszewski, în redacția din *Actes du deuxième Congrès international de linguistes*, Paris 1933, p. 146, și van Ginneken, *ibid.*) au ajuns să vorbească despre idei de sunete, fiindcă Trubetzkoy n-a arătat prea clar ce înțelege prin f o n e m. Atît Doroszewski, cît și van Ginneken și Rosetti nici nu bănuiesc că prin fonem Trubetzkoy ar putea designa sunetele limbajului interior, cum am arătat noi în § 11. Cum pe de altă parte ei nu-și pot imagina reprezentări de sunete adevărate, — și se explică de ce : acestea sînt extrem de slabe și, deci, greu de realizat —, ei au confundat reprezentarea cu percepția. În acest caz, fonemul nu mai putea fi pentru dînșii decît ideea formată pe baza reprezentărilor, confundate și ele cu percepțiile.

În urma acestor lămuriri înțelegem că Rosetti are, din punctul său de vedere, dreptate, cînd crede că funcția distinctivă și valoarea semantică o au și sunetul și fonemul și că ele nu sînt necesare definiției fonemului (trebuie numai să eliminăm din ceea

din *Travaux* IV, p. 73—74, nu este altă deosebire decît aceea că, pentru Doroszewski, fonemul este o realitate obiectivă, articulatorică și fizică, nu psihică. Ne manifestăm această îndoială cu atît mai mult, cu cît constatăm că Doroszewski a socotit drept o „platonizare", cu douăzeci și patru de secole mai tîrziu, faptul că se vorbește despre reprezentări și idei de sunete în *Arch. néerl. de phonétique expérimentale*, VIII—IX (1933), p. 225 (la R o s e t t i, *BL* II, p. 6, n. 3). E drept că Doroszewski înțelege prin s u n e t, precum am văzut mai înainte, o realitate psihică, anume o percepție, și că, deci, sunetul tip de care vorbește el, ar fi o noțiune. Dar, pentru el, faptul că un sunet este o realitate psihică rămîne fără importanță, și el crede potrivit să vorbească numai de sunete, nu și de percepții.

ce el numește sunet, reprezentarea, adică percepția). Și are dreptate și cînd afirmă (p. 9): „La p h o n o l o g i e n'est donc pas seulement la «partie de la linguistique traitant des phénomènes phoniques au point de vue de leurs fonctions dans la langue»; son domaine est beaucoup plus vaste. En effet, la phonologie est la science du phonème et, en second lieu seulement, la science [80] de l'emploi du phonème dans la langue". În citatul acesta trebuie să se înțeleagă însă prin f o n e m ceea ce noi numim sunet.

Totuși ar fi o mare greșeală, dacă s-ar crede că fonemul sau, după noi, sunetul, n-ar implica și o funcție distinctivă sau o valoare de simbol. Este vorba, bineînțeles, numai de reprezentările sau sunetele care sînt elemente ale limbii. (Termenul f o n e m se referă, de fapt, numai la realități lingvistice. Termenul s u n e t se referă însă și la alte realități, și de aceea, în discuția noastră, ar trebui să-i adăugăm epitetul a l l i m b a j u l u i.)

Faptul că fonemul este, în concepția școlii de la Praga, o realitate psihică, iar sunetul este, din punctul de vedere al individului vorbitor, o realitate accesibilă minții noastre, face posibilă existența unei funcții diferențiale și a unei valori de simbol la aceste realități. Prin folosirea acestor realități la construcția a ceea ce se numește limbaj, le este impusă funcția și valoarea de care vorbim. De aceea bine fac fonologii cînd afirmă că fonemul se caracterizează prin faptul că are o funcție diferențială și o valoare de simbol. Ei greșesc însă cînd cred că numai funcția distinctivă și valoarea de simbol fac ca ceea ce ei numesc fonem să se deosebească de ceea ce înțeleg ei prin sunet.

Transpunînd problema în termenii noștri, ar fi o greșeală să se creadă că sunetele se deosebesc de articulație și de vibrație numai din cauză că ele au o funcție distinctivă și o valoare de simbol. Deosebirea există, chiar dacă lăsăm la o parte funcțiile și valorile pe care le are ceea ce noi și individul vorbitor considerăm drept sunet. Căci acestea nu sînt ceva primar, ci o consecință.

Prin urmare, dacă se afirmă din capul locului că sunetele cu care ne ocupăm sînt sunete ale limbajului, se înțelege de la sine că ele au o funcție distinctivă și o valoare de simbol. Aceasta se deduce din faptul că limbajul, în totalitatea sa, este un fapt s e m e i o l o g i c. Este inutil, deci, și pleonastic să se mai adauge în definiția fonemului sau a sunetului că el are o funcție distinctivă și o valoare de simbol. (Școala franceză a crezut că este necesar să se dea un nume special sunetelor limbajului, tocmai

pentru că sînt sunete ale limbajului. Acest lucru nu este îndreptățit, căci, chiar folosite [81] de om cu acest scop, sunetele limbajului rămîn tot sunete, exact ca și cele care nu sînt folosite de el la construcția limbajului.)*

13. Deci noi credem că ceea ce fonologii numesc fonem nu poate avea altă ființă decît cea arătată de noi (în realitate percepția și reprezentarea acustică, iar din punctul de vedere al individului vorbitor, realitatea exterioară lui pe care acesta o numește sunet) și că ceea ce ei numesc fonologie nu poate fi decît o știință a acestor realități. Distincția și opoziția inițiată de Baudouin de Courtenay și continuată cu modificări de școala rusă a acestuia și de fonologii de la Praga, există, dar între alte realități și între alte discipline decît cele pe care și le-au imaginat ei. În afară de realitățile arătate de noi nu există altele, și vrînd-nevrînd, trebuie să rămînem numai la ele. Dacă ei ar fi pătruns din capul locului adevăratul fel de a fi al realității lingvistice, n-ar mai fi căutat un nume nou, altul decît cel de sunet, ca să distingă realitatea care li se părea că n-a fost luată în considerare pînă acum de către lingviști și foneticieni. Ei ar fi putut să adopte alt termen, cel mult din cauză că termenii s u n e t și r e p r e z e n t a r e d e s u n e t sînt generali, referindu-se și la alte sunete și reprezentări de sunete decît cele ale limbajului. Dar este o greșeală să se dea un nume nou unei realități oarecare, pentru că ea intră în formarea alteia (limbajul). Sunetul sau reprezentarea de sunet rămîn și în acest caz tot sunet sau [82] reprezentare de sunet, și este bine să i se păstreze vechiul și adevăratul său nume. (Greșeala aceasta a fost făcută de lingviștii

* Numai în urma acestor lămuriri înțelegem afirmația lui Trubetzkoy (*Psychologie du langage*, p. 229—230) că „în cursul dezvoltării sale, școala lui Baudouin de Courtenay (mai ales discipolii săi ruși) a tins să se elibereze de psihologismul primelor definiții ale fondatorului ei". Școala din Praga a fost din capul locului departe de acest psihologism. Această dezbărare de psihologism trebuie înțeleasă în felul că elevii lui Baudouin de Courtenay (și fonologii) nu mai consideră esențial pentru fonem faptul că el este o realitate psihică (reprezentare), ci numai faptul că are o valoare de simbol și că, prin urmare, se cere fonemului o funcție de diferențiere. De fapt fonologii sînt tot psihologiști. Din punctul nostru de vedere, actuala fonologie ar trebui să se dezbare ea însăși de psihologismul pe care încă îl are ca moștenire de la Baudouin de Courtenay. Fonologii ar trebui să nu mai vorbească de reprezentări și percepții de sunete, ci numai de realitățile admise ca existente de individul vorbitor pe baza acestor percepții și reprezentări. Fonemele n-ar trebui să fie decît sunetele despre care vorbește individul vorbitor cel mai necunoscător în chestii de lingvistică și de acustică.

francezi, care au numit, înainte de școala fonologică, f o n e m e sunetele limbajului. Despre reprezentări de sunete ei nu vorbeau.)

Distincția și opoziția stabilită între fonologie și fonetică este de fapt o distincție și o opoziție între o fiziologie și o acustică pe de o parte, și o știință a sunetelor ca realități admise de omul comun, pe de altă parte, știință care poate fi numită f o n e t i c ă. Vechea fonetică n-ar trebui considerată, în această opoziție, ca o singură disciplină, ca o disciplină unică, ci ca două discipline. Astfel ar fi trebuit să se înfățișeze, deci, teoria fonologilor. Ei însă au apucat pe o cale greșită din capul locului. Așa se și explică de ce astăzi între fonologi nu există o unitate de vederi. Dacă părerile lui Trubetzkoy sînt coerente și consecvente și dacă unii ca Jakobson le-au admis întocmai, alții au însă păreri cu totul deosebite despre fonem. Nici nu se putea să nu se ajungă la aceasta, fundamentul pe care stă astăzi fonologia nefiind stabil. Desigur, concepțiile acestea au ceva comun între ele, și acest lucru îl au comun și cu concepția noastră. Se tinde să se considere sunetul ca un fel de realizare a fonemului, și ca ceva extra-psihic și extra-lingvistic. Dar aceasta nu înseamnă că oscilația despre care vorbim nu există. Noi credem că numai concepția noastră poate pune capăt unor asemenea șovăiri.

Dar dacă distincția și opoziția între fonetică pe de o parte, și fiziologia articulațiilor și acustica vibrațiilor vorbirii pe de altă parte, sînt îndreptățite, și dacă lingviștii din Cercul lingvistic de la Praga n-au văzut realitățile lingvistice așa cum sînt ele de fapt, cum se face că au putut ajunge ei totuși la constituirea unei noi discipline ? Tendința de a constitui această disciplină era la dînșii ieșită dintr-o simplă iluzie ? Desigur lor le-a folosit mult faptul că înaintea lor un lingvist ca Baudouin de Courtenay a susținut existența unei astfel de discipline care să nu fie vechea fonetică, dar ei au ajuns la o astfel de concluzie și din cauză că măcar cît de cît au luat în considerație și realitățile (și acest din urmă lucru e just și pentru Baudouin de Courtenay). Școala fonologică a văzut ceva din realități, dar n-a putut pune fonologia pe adevăratele ei baze și nu i-a dat forma [83] pe care ea trebuie s-o aibă într-adevăr. De aceea fundamentul (îndreptățirea existenței) ei există și nu există. Este aceasta o muncă care trebuie să fie luată de la capăt.

Că fonologii iau în considerare și realitățile, se poate vedea și din următoarele citate făcute din articole sau lucrări ale lui Trubetzkoy. *Actes du deuxième Congrès...*, p. 121 : „Von verschiedenen

Seiten kommen die Sprachforscher selbständig zur Einsicht, dass die Untersuchung der Lautabsichten oder Lautbegriffe für die Linguistik vielleicht wichtiger als die Untersuchung physiologischer Artikulationsvorgänge und physikalisch-akustischer Lautwerte ist". *Anleitung*, p. 3: „Bis vor kurzem betrachteten die meisten Sprachforscher die lautliche Seite der menschlichen Rede als ein sinnloses Aggregat akustischer und motorischer/fiziologice/ Erscheinungen". *Ibid.*, nota 1: Die „Phonetik", d.i. physikalische und physiologische Untersuchung der materiellen Seite der Sprachlaute" ...Din ele se vede că intenția fonologilor a fost de a construi o fonetică care să nu fie fiziologică și acustică.

14. Trubetzkoy a afirmat întotdeauna că fonologia este o disciplină lingvistică nouă, care, adică, n-a mai existat pînă la Baudouin de Courtenay și pînă la școala fonologică. Karl B ü h l e r (*Travaux* IV, p. 23) crede însă că, de fapt, fonologii n-au descoperit o știință nouă, ci că numai au ridicat la rangul de știință o serie de cunoștințe care existau și pînă atunci, bineînțeles, sub o formă nedezvoltată, în diferitele tratate de fonetică, și au perfecționat această disciplină. Cu alte cuvinte, această disciplină exista fragmentar și înainte de școala lingvistică de la Praga, numai că lingviștii nu erau conștienți de ea sau de posibilitatea de a face din acele afirmații o disciplină autonomă. Aceasta ar însemna că obiectul de studiu al actualei fonologii a fost luat în considerare și mai înainte de către lingviști. Noi împărtășim această idee a lui Karl Bühler. Într-adevăr, cînd vechii lingviști făceau fonetică, adică, de fapt, fiziologie, vorbeau și credeau că vorbesc de sunete și, desigur, înțelegeau prin sunet acel complex de realități pe care, cum am arătat noi mai sus, îl are acest cuvînt în uzul lingviștilor și al foneticienilor. Termenul s u n e t avea, deci, și sensul pe care îl are el la oamenii care nu se interesează de problemele lingvisticii și de acustică. Dar noi am arătat mai sus să sunetul astfel conceput este tocmai ceea ce ar fi trebuit să înțeleagă actualii fonologi prin f o n e m. Opoziția pe care o vedea Trubetzkoy între sunet și fonem nu mai există, dacă dăm cuvîntului s u n e t adevăratul său înțeles. Fără să-și dea seama, deci, fonologii vorbesc despre lucruri despre care vorbiseră și vechii foneticieni. Numai că aceștia nu-și dădeau seama de funcția distinctivă și de valoarea de simbol a sunetelor, și, chiar dacă-și dădeau seama, n-o luau în considerare. Ei afirmau întîi că există cutare sunet sau cutare sunete, și apoi arătau articulațiile care produceau acel

sunet sau acele sunete. Prima procedare era, de fapt, o înaintașă a actualei fonologii, și era fonetică în adevăratul înțeles al cuvîntului (acela pe care i-l dăm noi). A doua procedare era fiziologie. Dar se credea și se crede că ei făceau în amîndouă cazurile numai fiziologie, pentru că, atunci cînd cineva își propune [84] să vorbească despre articulații, trebuie să pomenească, pentru ușurința înțelegerii, și de sunetele „produse" prin acele articulații.

Cu toate că fonologia își are începuturile în vechea fonetică, nu se poate admite totuși că ideea de fonem a rezultat prin separare din ideea de sunet, așa cum se găsește de obicei la lingviști și foneticieni. Căci fonologii s-au gîndit, întîi de toate, tot la reprezentare, și nu la o realitate obiectivă oarecare, cum este imaginat de obicei sunetul. Numai pentru că, de fapt, reprezentările se identifică cu ceea ce omul comun numește sunet, actuala fonologie își are începuturile în vechile tratate de fonetică (și să adăugăm, anume, nu numai în tratatele de fonetică, dar și în orice studiu lingvistic în care era vorba despre sunete).

15. Trubetzkoy afirmă *(Anleitung*, p. 3*)* că metodele de cercetare ale foneticii (ale vechii fonetici) sînt fiziologice, fizice și psihologice de percepție sau, mai bine zis, de percepere („eine wissenschaftliche Untersuchung der lautlichen Seite der menschlichen Rede nur mit Hilfe physikalischer, physiologischer oder, höchstens, wahrnehmungspsychologischer Methoden") și că metodele fonologiei sînt cele ale cercetării lingvistice („dieselben Methoden der sprachwissenschaftlichen Untersuchung"). Cu privire la acestea (de fapt, aceasta) spune el în *Travaux* I, p. 39: „Die phonologische Betrachtung, durch die ein gesprochenes Wort in einzelne Phoneme zerlegt und aus diesen Phonemen bestehend wahrgenommen wird, beruht auf derselben a s s o z i a t i v e n A n a l y s e, durch die bei morphologischer Betrachtung das Wort in seine morphologischen Bestandteile, d.h. Morpheme, zerlegt wird. Warum wird ein Wort wie tschech. *duby* als Nom. — Akk. Plur. erkannt? Weil es sich einerseits mit Wörtern wie *zuby*, *hrady* usw., andrerseits aber mit *dub*, *dubu*, *dubem* usw. assoziiert und auf diese Weise in zwei morphologische Bestandteile oder Morpheme *(dub+y)* zerlegt werden kann. Aber ebenso wird dasselbe Wort *duby* als aus den Phonemen d+u+b+y bestehend wahrgenommen, weil jedes von diesen Phonemen nicht bloss in diesem Worte, sondern auch in anderen Wörtern vorkommt: nach seinem anlautenden *d* assoziiert sich *duby* mit *dáli*, *deset*, ...usw., nach seinem *-u-* mit *zuby*, *ruka* usw. Durch [85] diese

lautlichen Assoziationen mit verschiedenen anderen Wörtern derselben Sprache wird das gegebene Wort oder, besser gesagt, die gegebene Wortvorstellung in ihre phonologischen Bestandteile, d.h. die einzelnen Lautvorstellungen oder Phoneme zerlegt".

La acestea avem de făcut unele rectificări cerute de cele afirmate de noi pînă acum.

Desigur că metodele vechii fonetici sînt fiziologice și fizice, adică tocmai acelea pe care le întrebuințează fiziologii, atunci cînd studiază mișcările organelor și fizicienii cînd studiază sunetele. Această fonetică este doar fiziologic și acustică. Nu este însă clar de ce Trubetzkoy mai adaugă și metoda psihologică a percepției. Și apoi de ce-i spune psihologică ? Vrea să spună cu aceasta că percepția este o metodă întrebuințată de psihologi ? (Căci el o opune doar metodelor fiziologice și fizice.) Dar ea e întrebuințată și de ceilalți oameni de știință, și anume chiar de fiziologi și fizicieni (percepția optică la primii, cea acustică la ceilalți). Iar în psihologie ea nu este singura întrebuințată. Psihologia se servește și de metoda introspecției, și trebuie să remarcăm că această metodă este folosită și de fiziologie, atunci cînd se studiază (fără instrumente) mișcări ale unor organe pe care nu le vedem (e vorba de cunoașterea prin așa-numitul simț intern). Percepția, și anume cea acustică, — probabil la aceasta se referă Trubetzkoy — este, desigur, o metodă de cercetare a sunetelor, adică a vibrațiilor aerului. Percepțiile noastre sînt doar indicii ale acestor realități, din afara noastră. Se poate spune însă că această metodă ajută la cunoașterea acelei realități imaginare pe care noi am numit-o sunet și că ea aparține, deci, foneticii, care, după concepția noastră, se confundă cu actuala fonologie. Desigur, deosebirile constatate de noi cu urechea sînt, în realitate, deosebiri dintre vibrațiile aerului, iar acestea sînt în legătură cu deosebirile dintre articulații, așa că, de fapt, cu simțul auzului noi facem o observație valabilă pentru fenomenul fizic și, prin extindere, și pentru articulații. Din punctul de vedere al individului vorbitor însă, observația s-a făcut asupra realității imaginare de care am pomenit. Cînd observăm, luăm în considerație ceea ce este realitate cu adevărat. Și totuși fenomenul observării [86] se produce ca și cum am observa ceea ce ne imaginăm că există. Cînd vorbim de metodele de observație, trebuie să ne gîndim la realitate așa cum este ea, nu la realitatea așa cum ne-o imaginăm noi. Dar în cazul nostru se impune și o considerare a lucrurilor din punctul de vedere al individului vorbitor. Și apoi nu trebuie să se scape din vedere că prin percepția acustică nu s-ar putea afla niciodată

că avem a face cu vibrații ale aerului. Acestea se pot căpăta numai cu ajutorul instrumentelor. Percepția acustică ne dă, desigur, informații prețioase asupra vibrațiilor aerului, dar informații transfigurate. Perceperea acustică este, deci, o metodă nu numai fizică (întrebuințată, adică, la acustică), ci și fonetică (întrebuințată, adică, la ceea ce noi numim fonetică). Mai avem de spus că această metodă este utilizată și în fonetica veche, ceea ce înseamnă că fonetica veche este și fonologie, căci percepțiile sînt totuși clarificate. (O clarificare se face oricînd și se ajunge astfel la foneme.)

Metoda a n a l i z e i p r i n a s o c i a ț i e, considerată de Trubetzkoy caracteristică fonologiei, nu există decît la morfologie și la studiul prefixelor, sufixelor ori al alternanțelor fonetice. Acolo, într-adevăr, este nevoie de o comparație între diferitele aspecte ale aceluiași cuvînt, pentru a putea distinge în el ceea ce este formă gramaticală, prefix, sufix sau parte alternantă. Dar o comparație cu celelalte cuvinte, pentru a putea distinge în el unitățile fonetice din care e compus, este cu totul inutilă. Aceste unități se află altfel, și anume prin simpla observare (percepere), exercitată de către lingvist, a cuvîntului despre care este vorba (deci a vorbirii, și anume a părții fizice a ei). Pe baza percepțiilor pe care le va avea în timpul observațiilor, el își va imagina în afara sa o realitate identică cu cea pe care și-o imaginează în același caz individul vorbitor. Trubetzkoy a admis că metoda prin care se disting elementele cele mai mici din care e alcătuit simbolul unui cuvînt este analiza prin asociație, tocmai pentru că el a plecat de la teza sa că sunetele au o valoare de simbol, care le impune o funcție distinctivă.

Dealtfel altădată (*Psychologie du langage*, p. 232) el a admis altă metodă pentru constatarea elementelor celor mai mici din care sînt alcătuite simboalele cuvintelor : observarea ideii pe care și-o face individul vorbitor despre fiecare cuvînt sau, mai bine zis, „pătrunderea în conștiința lingvistică a unei comunități lingvistice" (vezi citatele făcute în § 10). [87] Conform acestei metode ar trebui să apelăm, deci, nu la faptul lingvistic, ci la ideile pe care indivizii vorbitori le au în general despre acest fapt. Metoda propusă este, desigur, interesantă. Dar oare ea duce la alte rezultate decît cele care s-ar căpăta prin observarea făcută direct de lingvist asupra vorbirii ? (E vorba de o observare, cu simțul auzului, a părții fizice a vorbirii.) La această întrebare vom răspunde în paginile următoare, unde vom studia și aprecia și alt aspect al fonologiei cercului lingvistic din Praga decît cel pe care l-am studiat pînă acum.

16. Pînă acum am luat în discuție numai acele afirmații ale școlii lingvistice din Praga (anume ale întemeietorului ei, Trubetzkoy) din care se înțelegea că, fonemul este ceva corespunzător sunetului și că, ori de cîte ori este dat un sunet, avem și un fonem, sau ori de cîte ori este dat un fonem trebuie să admitem și existența unui sunet. Dar Trubetzkoy a făcut cu privire la fonem afirmații care ne dau dreptul să înțelegem cu totul altceva decît ceea ce am înțeles noi pînă acum din pasajele citate. Din acestea rezultă că între fonem și ceea ce noi numim s u n e t n-ar fi o deosebire prea mare și că fonologia ar putea fi considerată ca o știință a sunetelor concepute așa cum le-am definit noi. Concepția despre fonem a lui Trubetzkoy, pe care o vom examina acum, va contrasta cu cea care rezultă din pasajele citate pînă acum și va contrasta și cu concepția noastră despre sunet. Se cuvine să luăm în discuție și aceste afirmații.

Trubetzkoy susține că nu toate însușirile pe care le are un sunet (deschidere sau, mai bine zis, timbrul de la *î*, *i*, *u* spre *a*, durată etc.) devin elemente fonologice, constitutive ale fonemului. Nu orice material fonetic devine sau este în același timp și un material fonologic. Unele însușiri ale sunetului sînt r e l e v a n t e, altele sînt i r e l e v a n t e. Aceasta face ca mai multe sunete, din ale căror însușiri ar fi relevantă numai una singură, care, pe lîngă aceasta, ar fi și identică la toate sunetele în discuție, să apară individului vorbitor sau ascultător ca un singur sunet. Se introduce, deci, în studiul sunetelor limbajului principiul r e l e v a n ț e i și al i r e l e v a n ț e i. Termenii aceștia au fost întrebuințați pentru prima oară de K. B ü h l e r, *Travaux* IV, p. 26 și urm., dar [88] principiul a fost susținut și aplicat întîi de Trubetzkoy, și anume chiar în cel dintîi articol de fonologie al său (*Travaux* I, p. 39 și urm.). Bühler, *loc. cit.*, crede chiar că fonologia a luat naștere numai prin introducerea acestui principiu în vechea fonetică, dar el greșește. Fonologia poate exista și fără admiterea acestui principiu, și în acest caz ea ar fi așa cum reiese din pasajele citate din Trubetzkoy pînă acum. Este adevărat însă că admiterea și aplicarea în mare măsură (cea mai mare posibilă) a acestui principiu al relevanței constituie una din caracteristicile actualei fonologii.

Firește, elementele relevante sau irelevante sînt pentru Trubetzkoy sunetele (ceea ce înțelege el prin s u n e t e). În urma criticii pe care însă noi i-am făcut-o în §-ele 9 și 10, se înțelege că realitățile despre care se poate spune că sînt relevante sau irelevante sînt vibrațiile și articulațiile. Articulațiile ar trebui să nu fie

luate în considerare, pentru că nu ele sînt percepute de individul vorbitor în timpul cînd se ascultă pe sine sau pe alții. Ar rămîne să fie luate, deci, în considerare numai vibrațiile aerului. Dar, fiindcă acestea sînt produse de articulații, și tot ce e deosebire între vibrații își are un corespondent între articulații, lingvistul poate și trebuie să ia în considerare și articulațiile. Pusă în termenii noștri, teza ar suna, deci, în felul următor : Nu orice fenomen fiziologic și fizic își are un corespondent în domeniul sunetelor și al reprezentărilor. Nu orice realitate fizică intră în conștiința individului vorbitor (= conștiința lingvistică a individului vorbitor). Dar oare, altfel formulat, principiul relevanței și al irelevanței mai sînt juste ? Despre acest lucru vom vorbi mai tîrziu. Deocamdată ni se impune să arătăm că, în termenii în care este formulat de Trubetzkoy, el ne apare neîntemeiat. După cum noi am susținut (§-ele 9, 10 și 12) că Trubetzkoy ar fi trebuit să nu admită între sunet și fonem nici o deosebire din punctul de vedere al elementelor constitutive și din punctul de vedere al prezenței vreunei funcții sau valori, tot așa vom susține acum că el ar fi trebuit să nu vorbească de însușiri relevante sau irelevante ale sunetelor. Principiul relevanței ne apare fals din capul locului, dacă termenii luați în considerare sînt cei pe care îi admite Trubetzkoy. Nu se poate vorbi de relevanța și irelevanța însușirilor [89] sunetelor decît în cazul cînd consideri de o parte articulația și vibrația, iar de alta sunetul și reprezentările lui. Sîntem în situația de a face din capul locului o critică temeinică acestui principiu al relevanței, prin admiterea căruia actuala fonologie are un aspect și mai îndepărtat de acela pe care l-ar prezenta fonetica așa cum o concepem noi. Corectată de greșelile ei, fonologia va fi din ce în ce mai aproape de fonetica pe care o imaginăm noi. Principiul relevanței este piedica cea mai mare care face ca actuala fonologie să nu fie simțită drept ceea ce înțelegem noi prin *fonetică*. Dacă vom dovedi falsitatea lui, căile spre o identificare a celor două discipline stau deschise.

17. Pentru susținerea principiului relevanței s-au dat mai multe exemple, toate de felul următor : Mai multe sunete dintr-o limbă oarecare, toate cu o însușire comună, de exemplu deschiderea, contează ca un singur sunet, căci fiecare din ele apare exact în condițiile în care celălalt (sau poate celelalte, dacă sînt mai multe de două) nu apare. S-a tras astfel concluzia că toate celelalte însușiri ale sunetelor, prin care ele se deosebesc unul de altul

(deci nu însușirea sau însușirile comune), nu contează din punct de vedere sufletesc (lingvistic), că nu sînt r e l e v a t e, adică, de individul vorbitor. S-a admis de aceea că din punct de vedere lingvistic nu avem a face în acest caz decît cu un singur fonem. Exemplul repetat de mulți, pentru că e unul din cele mai tipice, este cel pe care îl furnizează limba a d y g h ă (din familia limbilor caucaziene de vest) T r u b e t z k o y, *Travaux* I, p. 41—42 spune: „Unentbehrlich und obligat für ein Vokalphonem sind nur die Ö f f n u n g s g r a d - bzw. S c h a l l f ü l l e g r a d v o r s t e l l u n g e n. Es gibt Sprachen, wo die Vokalphoneme nur aus solchen Vorstellungen bestehen... Das adyghische Phonem, das N. Jakovlev [în două lucrări scrise în rusește, pe care nu le mai cităm] durch „*ə*" bezeichnet, hat nach Palatalen den objektiv-phonetischen Lautwert eines *i*, nach oder vor gerundeten Velaren — den eines *u*, zwischen zwei Labialen — den eines *ü*, nach Dentalen — den eines *y* usw. Das Phonem „e" lautet objektiv nach gerundeten Velaren als *o*, zwischen zwei Labialen — als *ö* usw. Die Artikulationsstellung bzw. Eigentonhöhe der adyghischen Vokale ist [90] durch die phonetische Umgebung bestimmt und bedingt; unabhängig von dieser Umgebung — und also phonologisch gültig — ist nur ihr Öffnungsgrad. Daher sind die adyghischen Vokalphoneme reine Öffnungs - bzw. Schallfüllegradvorstellungen: „*ə*" — der minimale, „e" — der mittlere, „a" — der maximale Öffnungs - bzw. Schallfüllegrad". Iar în *Anleitung*, p. 9 citim: „Wenn zwei akustisch bzw. artikulatorisch miteinander verwandte Laute einer Sprache niemals in derselben Lautumgebung vorkommen, so werden sie als k o m b i n a t o r i s c h e V a r i a n t e n eines einzigen Phonems gewertet".

Cu privire la acestea, am de spus următoarele. Desigur că sunetele *i*, *u*, *ü* și *y* sau *o*, *ö* etc. pot fi considerate drept un singur fonem, și anume din punctul de vedere al funcției și valorii lor. Îmi este totuși imposibil să admit că individul vorbitor nu-și dă seama că, în realitate, el are a face cu mai multe sunete. Căci asta înseamnă sau trebuie să însemne afirmația că ele nu sînt decît variante combinatorii ale aceluiași fonem. Mai degrabă individul vorbitor sau ascultător nu e conștient de faptul că condițiile în care apare unul sînt tocmai cele în care nu apare celălalt. Și e sigur că el nu-și dă seama de acest lucru. Nimic mai adevărat decît că, din punctul de vedere al posibilităților de a construi simboale, toate aceste sunete contează ca unul singur. Dar aceasta nu înseamnă că individul vorbitor nu le percepe ca sunete deosebite și că, dacă le-ar examina, nu și-ar da seama că are a face

cu realități separate. Fonologii ar fi trebuit să admită atîtea foneme cîte sunete sînt, numai că apariția acestora din urmă e limitată (condiționată) de alte sunete, și anume vecine. Dacă convenim să considerăm drept un singur fonem toate sunetele acestea, o putem face. Dar eu cred că există o știință care să nu fie vechea fonetică (care să nu fie în primul rînd acustică și fiziologie) și care să se ocupe cu altceva decît cu astfel de foneme: anume cu sunetele pe care nu vor să le considere foneme J a k o v l e v și T r u b e t z k o y. Pentru noi este clar din capul locului că sunetele pe care Trubetzkoy și Jakovlev le consideră ca un singur fonem sau, mai bine zis, ca variante combinatorii ale aceluiași fonem, [91] trebuie considerate din punctul de vedere al fonologiei drept tot atîtea foneme. Dacă se are în vedere că sunetele considerate drept variante sînt sunete auzite (percepute), cum recunoaște Trubetzkoy, — căci aceasta e sunetul la el —, cum este posibil ca anumite însușiri ale acestor sunete, simțite de indivizii vorbitori în percepție, să nu poată fi reprezentate? Cum se poate ca ele să nu fie relevate, odată ce au fost percepute? Principiul relevanței nu se poate admite, deci, în cadrul definițiilor date de Trubetzkoy sunetului și fonemului, tot așa cum nu se poate concepe și admite, date fiind aceste definiții, că sunetul, spre deosebire de fonem, nu are o funcție distinctivă și o valoare simbolică. Dacă ar fi ținut seamă de acest lucru, Trubetzkoy ar fi fost nevoit ori să extindă teoria sa despre relevanță și la percepție, deci la o parte din ceea ce el numește s u n e t, și atunci ar fi trebuit să vorbească numai de relevanța elementelor acustice și fiziologice, ori să elimine acest principiu din fonologie.

Astfel conceput de el, fonemul este, într-adevăr, altceva decît ceea ce constatasem noi în §-ele precedente. El ar fi o realitate care există pe deasupra sunetelor, și o realitate care nu s-ar mai găsi în paralelism cu ele. Noi ne întrebăm cum este posibilă existența unei astfel de realități. Trubetzkoy definise doar fonemul ca reprezentare, ba se părea chiar că înțelege prin f o n e m e sunetele vorbirii interioare. Fonemul, conceput în felul arătat aici, nu mai poate fi nicidecum identificat cu o asemenea realitate. Cum s-ar putea realiza un asemenea fonem, cînd el are mai multe forme, mai multe variante? Sub care formă din toate acestea ar apărea el, cînd individul vorbitor ar vrea să-i dea ființă (ca reprezentare acustică sau ca reprezentare acustico-motrice)? Iată alt lucru care a fost scăpat din vedere de Trubetzkoy. Este adevărat că Jakovlev notează fonemul de deschidere minimală

prin *ê* şi pe cel de deschidere mijlocie prin *e*; dar nu avem nici o informaţie cu privire la criteriul care l-a făcut să le însemne astfel, aşa că noi nu ştim dacă în realitate avem a face cu un simplu semn grafic sau cu semnul care notează una din variante. Nu ştim însă nici măcar dacă *ə* şi *e* apar şi ele în anumite condiţii, în vorbire. Şi dacă ele sînt una din variantele sub care apare fonemul, pentru care motiv această variantă combinatorie [92] a fost aleasă pentru a designa fonemul? Pentru noi forma sub care poate exista o astfel de realitate este aceea de idee (= noţiune), şi anume de idee despre toate sunetele care au o funcţie şi o valoare comună. Dar, considerat astfel, fonemul e cu totul altceva decît ceea ce şi-a imaginat Trubetzkoy. Şi, afară de aceasta, precum am spus-o mai înainte, asemenea idei nu există la individul vorbitor[7].

Precum se vede, principiul relevanţei nu este decît un aspect al acelei distincţii a lui Trubetzkoy, de care am pomenit în § 10, şi anume între c e e a c e s e p r o n u n ţ ă î n r e a l i t a t e şi c e e a c e i n d i v i d u l v o r b i t o r c r e d e c ă p r o n u n ţ ă. Exprimată în felul acesta, ea nu ne-a apărut atunci falsă, dar am atras atenţia că ea mai poate fi înţeleasă şi altfel. După cele spuse acolo, ceea ce se pronunţa sau, mai bine zis, ceea ce se produce este vibraţia aerului. Ceea ce individul vorbitor credea că pronunţă, mai bine zis, că produce, este sunetul. Faptele luate atunci în considerare se deosebeau între ele, dar erau corespunzătoare sau paralele. Nu tot aşa însă stau lucrurile cu distincţia de care e vorba aici. Aici nu mai poate fi vorba de un paralelism între ceea ce se pronunţă şi ceea ce se crede că se pronunţă. Dealtfel aici nici nu e vorba de o deosebire între ceea ce se pronunţă şi ceea ce se crede că se pronunţă, ci între ceea ce se aude şi ceea ce se consideră ca element constitutiv al fonemelor. Am arătat însă că aşa ceva este imposibil de închipuit şi că, în acest caz, nu s-ar mai putea vorbi de relevanţă sau irelevanţă, totul trebuind să fie relevant.

18. Cazurile analoage cu cel din adyghă sînt ceva mai dese decît ne închipuim. E drept însă că şi deosebirea dintre sunetele care ar putea fi considerate în acest caz de fonologi drept un singur fonem este mai mică decît cea pe care o prezintă vocalele limbii adyghe. Un exemplu care se găseşte în multe limbi, printre care şi a noastră, este următorul. În unele limbi sunetele *k*

[7] Ideea unor astfel de foneme nu este creaţia lui Trubetzkoy, ci a lui Baudouin de Courtenay.

și *g* există numai în condițiile în care nu există *ḱ* și *ǵ*, iar aceștia din urmă există și ei numai în condițiile [93] în care nu există cei dintîi (vezi exemplul rusesc citat de Trubetzkoy, *Travaux* I, p. 85, și cel polonez citat de Doroszewski, *Travaux* IV, p. 73–74). Comparînd cu adygha, constatăm unele deosebiri. Sunetele *k* și *ḱ* sau *g* și *ǵ* prezintă o mare asemănare de timbru (mă refer la timbrul special al consonantelor velare), care se datorește faptului că sînt pronunțate amîndouă cu partea posterioară a limbii. În adyghă asemănarea dintre variante este mai îndepărtată, căci asemănarea de timbru dintre vocalele de aceeași deschidere este foarte puțin bătătoare la ochi, dacă vocalele nu au și alte asemănări (de exemplu să fie palatele, ori labiale). O adevărată înrudire de timbru avem, deci, în adyghă numai în cazul unor vocale ca *i*, *ü* ori *ü*, *u*, dar nu și între vocale ca *i* și *u*. Apoi în cazul lui *ḱ* și *k* felul consonantei (dacă este *k* sau dacă este *ḱ*) este determinat de vocala următoare. În adyghă, dimpotrivă, felul vocalei este determinat de consonantă (anterioară, posterioară, sau amîndouă). Dar dacă sînt deosebiri, sînt și mari asemănări, așa că, potrivit teoriei lui Trubetzkoy, avem a face în cazul de față cu un fonem care are două variante combinatorii.

Dar cele spuse în cazul adyghei le consider valabile și aici, cu toată asemănarea mare dintre *k* și *ḱ*. Cînd e vorba de limbi ca româna, italiana, franceza, este clar că, pentru conștiința noastră lingvistică, avem a face cu două foneme, dacă ni s-ar impune să păstrăm terminologia lui Trubetzkoy. De fapt, din punctul de vedere al lui Trubetzkoy, *k* și *ḱ*, apoi *g* și *ǵ* din română, franceză și italiană nu sînt primele, variantele combinatorii ale unui singur fonem, iar celelalte, variantele combinatorii ale altui fonem. În aceste limbi *k* și *g* nu apar numai în condițiile în care nu apar *ḱ* și *ǵ*, iar aceștia din urmă numai în condițiile în care nu apar cei dintîi. Grupurile *ka*, *ḱa*, *ga*, *ǵa*, *ku*, *ḱu* etc. sînt posibile atît în italiană, cît și în română. Este adevărat însă că în ambele limbi *k*, *g* apar numai în unele poziții fonetice, iar *ḱ*, *ǵ* apar numai ele în alte poziții fonetice (ceea ce Trubetzkoy numește p o z i ț i i d e n e u t r a l i z a r e). Românul simte că are a face cu două realități fonetice deosebite, și acest lucru trebuie să fie adevărat și pentru celelalte popoare în limba cărora se găsesc aceste două sunete cu întrebuințările din română. Dacă unele limbi (latina, germana, rusa) întrebuințează pentru amîndouă același semn, aceasta nu înseamnă că, de fapt, avem o singură realitate. Alte limbi (româna, franceza, italiana) le notează cu semne deosebite. Dar, chiar notate cu același semn, confuzia de

pronunție între ele tot nu se poate produce, și aceasta din cauză că, înainte de *a*, *o*, *u*, *ă* și *î*, ele nu pot fi decît velare, iar înainte de *e* și *i*, ele nu pot fi decît palatale.

Totuși, Doroszewski consideră sunetele *k* și *ḱ* ca variante combinatorii ale aceluiași fonem (cum am spus, el se referă numai la limba poloneză, dar cele spuse sînt valabile și pentru alte limbi). El afirmă (*Travaux* IV, p. 73) : „la mouillure [94] ou l'absence de mouillure d'un *k* ne peuvent être en polonais ni morphologiquement, ni sémantiquement utilisées. Nous sommes donc en ce cas en présence d'un seul élément fonctionnel — le *k* dont la variante palatale, dans le système morphologique de la langue, ne compte pour ainsi dire pas. On peut aussi envisager le *k* non-palatal et le *k* palatal comme deux manifestations d'une seule unité psychique d'ordre supérieur, d'un *k* «abstrait», ni dur, ni mou, ou bien, virtuellement, dur et mou à la fois. Mais je pense qu'il est plus simple de considérer comme «phonème» le son tel qu'il est réalisé en position isolée, en traitant de «variantes» les produits combinatoires". P. 74 : „Un élément linguistique est ou n'est pas fonctionnellement utilisable ; s'il l'est, il est alors une unité autonome dans le système de la langue et peut être appelé phonème (ou autrement) ; sinon, il n'est qu'une variante d'une unité autonome, variante d'un phonème. C'est la seule opposition qui me paraît intéresser directement le linguiste et c'est en tous cas celle qui l'intéresse avant les autres". (Este de adăugat că în *Anleitung*, p. 10, Trubetzkoy consideră pe *k* și *ḱ* polonezi drept foneme deosebite, din cauză că înainte de *-e* cele două oclusive sînt folosite pentru diferențierea înțelesurilor. Totuși el recunoaște că sînt folosite puțin.)

Se vede, deci, că, deși pentru Doroszewski fonemul este o realitate de altă natură decît aceea pe care și-o închipuise Trubetzkoy (reprezentare), și deși admite că fonologia studiază nu numai funcția lor, dar și substanța fonemelor, abstracție făcînd de funcție, el definește totuși fonemul ca unitate funcțională autonomă, deci la fel ca și școala fonologică. Mai mult, în ciuda deosebirilor pe care le-am constatat între el și fonologi, se constată că el dă dreptate acestora tocmai acolo unde noi vedem o greșeală. Doroszewski n-a vorbit nicăieri, după cît îmi pare, despre cazul din adyghă, dar, din cele spuse de el cu privire la fonem, trebuie să admitem că el dă dreptate și în acest caz lui Trubetzkoy. Sunetele de aceeași deschidere din adyghă sînt, pentru el, un singur fonem, pentru că sînt variante ale aceleiași unități funcționale autonome.

Prezintă însă interes să relevăm că Doroszewski introduce în discuţie cazul cînd sunetul este pronunţat izolat şi [95] opinează ca numai acesta să fie considerat f o n e m, propunînd ca produsele combinatorii ale acestuia să fie numite v a r i a n t e a l e f o n e m u l u i. El nu dă amănunte asupra pronunţiei izolate a consonantelor, de care vorbeşte, dar noi avem dreptul să înţelegem acea pronunţie a consonantelor în care apare ceea ce am numit, după alţii, v o c a l a i m p l i c i t ă (vezi BIFR IV, p. 204—211 : *Stări şi schimbări fonetice în legătură cu vocala implicită* şi locurile citate acolo ; alţii numesc vocala în discuţie v o c a l ă n e u t r ă). Este probabil însă că el înţelege o pronunţie izolată, dar fără vocala implicită a consonantei, aşa cum obişnuiesc s-o pronunţe mulţi, o pronunţie izolată în care consonanta (şi anume momentul ei ploziv) este lungită, dacă e spirantă, lichidă, nazală sau explozivă fonică (numai explozivele afone pot fi pronunţate izolat şi fără vocală implicită). Dar şi în cazul acesta asemănarea cu pronunţiile la care apare sunetul implicit este mare şi, ceea ce mai ales ne interesează pe noi, ele nu sînt decît un fel de a doua existenţă a acestora. De aceea, cîte pronunţii cu sunet implicit avem, tot atîtea pronunţii complet izolate ale constantelor sînt posibile. La oricare din cele două pronunţii s-ar gîndi, deci, Doroszewski, afirmaţia lui înseamnă, la urma urmei, că avem atîtea foneme (bineînţeles, cînd e vorba de consonante), cîte sînt consonantele care se pot pronunţa în stare izolată cu sunetul implicit.

Aceasta ar fi însă considerarea unui element fiziologic ca criteriu al distingerii fonemelor, căci noi am dovedit, *loc. cit.*, că sunetul implicit este determinat de organele articulatorii. (Probabil el îşi imaginează pronunţia izolată a unei consonante ca determinată de o reprezentare acustică sau acustico-motrice, care ar fi reprezentanta tipică a variantelor combinatorii, şi pe drept cuvînt. Dar aceasta nu exclude o cauză ultimă fiziologică, căci imaginile acustice şi acustico-motrice se formează pe baza pronunţiei şi auziţiei.) Cum rămîne atunci cu teoria sa, că fonemul este o unitate funcţională ? Este această unitate funcţională determinată de elemente fiziologice ? Iată, deci, consecinţa, neprevăzută de autor, a uneia din afirmaţiile sale.

Dar această afirmaţie implică şi o altă consecinţă, contrarie celor afirmate de Doroszewski. Deoarece el afirmă [96] că în cazul lui *k* şi *ḱ* polonezi am avea un singur fonem, am putea trage concluzia că, în polonă, numai unul din aceste sunete se poate pronunţa izolat, adică cu vocala implicită. Nu se poate şti însă care,

căci Doroszewski nu face precizări. Deşi nu deţin nici o informaţie cu privire la pronunţia izolată a consonantelor *k* şi *ḱ* în polonă, înclin să cred, judecînd după cazul celorlalte limbi în care se găsesc aceste sunete, că şi în polonă avem două pronunţii izolate, una a lui *k* şi alta a lui *ḱ*. În româneşte chiar vocala implicită este deosebită la fiecare. În alte limbi însă vocala implicită este aceeaşi (vezi *op. cit.*, p. 206 şi 208—211). Este foarte probabil deci, că şi în polonă avem unul din aceste două cazuri. Potrivit însă cu acea afirmaţie a lui Doroszewski, că un fonem este un sunet care se poate pronunţa izolat, ar urma că şi în polonă avem în cazul acesta două foneme, unul *k* şi altul *ḱ*.

19. Cum a ajuns Trubetzkoy la teoria despre fonem, ca aceea pe care am examinat-o mai sus ? Desigur, datorită faptului că el a luat în considerare întîi de toate caracterul funcţional al fonemului şi a scăpat din vedere pe celălalt, de unitate omogenă, cea mai mică cu putinţă (nedivizibilă, deci), constitutivă a simbolului (pentru el reprezentare, pentru noi realitate imaginată în afara noastră pe baza percepţiei). Chiar dacă unele cazuri analoage cu cel din adyghă sau cu cel al lui *k*—*ḱ* sînt mai dese decît ne închipuim în primul moment, este însă un fapt că avem şi nenumărate altele în care fonemul nu mai poate fi considerat corespunzător mai multor sunete, ci numai unuia singur. În cazurile acestea nu se mai poate vorbi de o relevanţă parţială : în acest caz, tot ce este fonetic este şi fonologic. Şi nu mai trebuie să adăugăm că, în acest caz, funcţia persistă. Ceea ce este, deci, comun amîndoror acestor categorii de fapte este funcţia şi valoarea. Dar aceasta nu înseamnă că, de fapt, nu am avea a face la Trubetzkoy cu două noţiuni deosebite una de alta despre fonem. El n-a putut uni aceste două cazuri cu totul deosebite unul de altul într-o singură realitate decît admiţînd funcţia distinctivă şi valoarea de simbol a fonemului. Dar, precum am văzut la § 12, aceasta nu conferă sunetului (sau oricărei alte realităţi care ar reprezenta-o) caracterele unei realităţi noi. Adevărata realitate cu care avem oricînd a face este sunetul despre care am vorbit [97] noi şi care corespunde fonemului aşa cum fusese definit mai înainte.

Cum se face atunci că, în unele limbi, sunetele nu sînt oarecum libere, adică nu pot fi folosite în tot felul de combinaţii, aşa că unele apar tocmai în condiţiile în care nu apar altele şi nu apar în acelea în care apar acestea din urmă ? Sunetele trebuie considerate şi aici, fiecare, ca o unitate funcţională (autonomă, cum spune Doroszewski), numai că întrebuinţarea lor e condiţionată, e limitată. Nu poate fi nicidecum vorba de o imposibi-

litate a spiritului uman de a le percepe ca sunete deosebite. Nu e spiritul uman atît de jos din punctul de vedere al cunoaşterii, încît să nu le perceapă ca sunete deosebite. Pentru a explica asemenea fapte trebuie să apelăm numaidecît la o cauză străină spiritului şi care face ca, în preajma unor sunete, să nu apară decît cutare sunete, iar în preajma celorlalte, cutare altele. Avem, desigur, a face cu o cauză de ordin articulatoric (fiziologic şi anatomic), cum vom arăta într-o lucrare specială.

Dealtfel asemenea limitări ale apariţiei unui sunet sînt mai numeroase decît se pare. Se ştie de multă vreme (cel puţin din epoca neogramatică) că un sunet nu poate apărea pretutindeni în silabă sau cuvînt. Locul în silabă este determinat de o anumită însuşire a sunetului, p l e n i t u d i n e a sonorităţii, gradul de sonoritate, care variază pentru fiecare limbă de la un sunet la altul, dar e aproximativ acelaşi în toate limbile. Întrebuinţarea sunetelor în cuvînt este şi mai deosebită de la limbă la limbă (să se gîndească cineva la regulile care privesc sfîrşitul cuvîntului în greacă, latină, italiană, franceză şi română). Accentul îşi are de asemenea legile sale speciale de întrebuinţare, variabile de la o limbă la alta. Toate aceste fapte sînt reglementate de organele articulatorii ale indivizilor vorbitori respectivi. Ele introduc limitări în întrebuinţarea pe care spiritul ar putea da-o sunetului de care e vorba sau accentului. Căci sunetele şi accentul (sau accentele, în cazul cînd limba de care e vorba are mai multe varietăţi) nu pot fi întrebuinţate la diferenţierea înţelesurilor decît în măsura în care permit aceste reguli. Cînd accentul este unic şi fix (pe silaba întîia a cuvîntului, pe ultima etc.), el nici nu mai poate fi întrebuinţat pentru diferenţierea înţelesurilor, ci numai ca semn al existenţei unui înţeles (idee, cuvînt). Sînt anumite legi care [98] reglementează într-o limbă locul sunetelor sau, ceea ce e tot una, posibilităţile de combinare ale sunetelor. Astfel de legi, comparabile cu cele de la fonetica evolutivă, au fost numite de mine l e g i f o n e t i c e s t a t i c e, spre deosebire de celelalte, care au fost numite l e g i f o n e t i c e e v o l u t i v e (vezi BIFR III, p. 140—144, p. 146—147 şi 150—151; apoi II, p. 128—129, precum şi p. 129 urm.). Şcoala fonologică vorbeşte şi ea, cum era şi de aşteptat, de grupările de foneme (combinaţiile de foneme, Phonemverbindungen). Pe lîngă un inventar al fonemelor («das Phoneminventar»), Trubetzkoy mai distinge şi un inventar «der zulässigen Phonemverbindungen» (vezi *Anleitung*), căci într-o limbă oarecare nu orice combinaţii

sînt posibile sau permise. Dar, dacă el admite combinații normale ale fonemelor, urmează că și variantele unui fonem (fiecare variantă în parte), așa cum a fost conceput de el pe baza adyghei, pot fi considerate ca sunete care intră numai în anumite combinații. Formula după care se întrebuințează varianta unui fonem este, deci, o lege, și anume o lege statică. Varianta se comportă exact ca un fonem care n-are variante.

Natural, termenul l e g e poate să nu fie adoptat ; dar, dacă s-a vorbit de legi la fonetica evolutivă, e bine să se atragă atenția că se poate vorbi și la cea statică. Lingviștii au scăpat pînă acum din vedere acest lucru, și aceasta din cauză că s-au ocupat mai mult cu evoluțiile. Abia fonologii și-au îndreptat în mod suficient atenția asupra foneticii statice. Dar ei, deși au vorbit de variante combinatorii și de întrebuințarea lor și a fonemelor numai în anumite condiții, nu s-au gîndit să numească l e g i formulele întrebuințării lor. Aceasta e cu atît mai de mirare, cu cît pentru Trubetzkoy legile fonologice evolutive, prin care un sistem fonologic (după noi fonetic) se schimbă, sînt fără excepții, deci adevărate legi (vezi *Actes du deuxième Congrès international de linguistes*, p. 171—172).

Și acum să ne întoarcem la ideea de fonem, pe care am analizat-o în §-ele imediat anterioare. Dacă se admite totuși că mai multe sunete sînt un singur fonem, trebuie să recunoaștem că aici avem a face cu ceva ieșit prin reflecția (speculația) lingvistului, iar nicidecum cu o realitate lingvistică. Așa ceva nu poate exista în conștiința individului vorbitor. El [99] nu vede decît diversitatea de sunete. Numai savantul își dă seama că toate acele sunete au valoarea (îndeplinesc funcția) unui singur sunet. Dar prin aceasta ele nu devin o realitate lingvistică unică. Negăm, deci, valoarea fonologiei tocmai acolo unde Doroszewski a văzut unicul lucru acceptabil din ea. A adopta în asemenea cazuri cîte o realitate unică este pentru noi a complica în mod inutil știința pe care o numim fonetică. Și, din acest punct de vedere, fonologia, în loc să apuce pe drumul ei adevărat, a apucat pe drumuri greșite și complicate[8].

20. Am arătat mai înainte că singurele realități la care s-ar putea vorbi de relevanță și irelevanță sînt articulația și vi-

[8] Fonologii au procedat tot așa și în alte cazuri. Un cuvînt care nu se referă la o realitate lingvistică, pentru că ea nu există la individul vorbitor, este, precum vom vedea mai jos, acela de a r h i f o n e m.

brația. Vom căuta acum să răspundem la întrebarea dacă într-adevăr are loc o relevare numai a unora dintre elementele acustice și fiziologice. Acum, cînd noi știm că ceea ce le-a prilejuit fonologilor să vorbească de relevanță și irelevanță este ideea de fonem cu mai multe variante, s-ar părea fără rost să mai vorbim de un principiu al relevanței în cazul cînd luăm în considerație articulația și vibrația pe de o parte, și ceea ce numim noi sunet pe de alta. Concepția neexprimată oarecum pînă la actuala fonologie, dar subînțeleasă de toți, că tot ce studiază foneticianul este și relevant, adică perceput și folosit în limbă de individul vorbitor[9], ar rămîne oarecum neatinsă, din moment ce s-a vorbit de relevanță numai în cazul fonemelor cu variante. Deși principiul relevanței totale, dacă s-ar putea numi astfel concepția de care-e vorba, ar trebui să fie dovedit cu cît mai multe exemple, credem, totuși, că nimeni nu va putea aprecia ca pripită considerarea lui ca ceva just. Se pare, într-adevăr, că tot ce apare distinctiv de la o limbă la alta în articulare și, deci, și în vibrații, tot ce studiază foneticienii în studiile și tratatele de fonetică, este întrevăzut de mintea indivizilor vorbitori și, prin urmare, considerat — pe baza percepției — ca o realitate exterioară și folosit în limbaj. Cei care au studiat pînă astăzi astfel de lucruri s-au apropiat de ele doar cu intenția de a studia fapte [100] lingvistice, nu și altele în afara a ceea ce ei considerau limbaj. Ei n-au luat în considerare decît ceea ce credeau că-l poate interesa pe lingvist. Ne putem gîndi că sînt și unele însușiri ale articulației și vibrației pe care nu le prinde mintea noastră, — sînt atîtea lucruri pe care nu le percepem —, dar acelea trebuie să fie neînsemnate[10]. Nu poate fi prins în percepția auditivă decît ceea ce se prezintă în limitele puterii de percepție. O variație de articulare a unui organ are, desigur, urmări în vibrațiile aerului, dar, atîta vreme cît aceste variații vor fi mici față de articularea ideală, nu vom avea a face cu un fapt care să-l intereseze pe lingvist. În general, totul (orice aspect al articulației și vibrației) trebuie să fie relevant. Deosebirile între studiul articulațiilor și cel fonologic (în sensul școlii lingvistice din Praga) nu sînt mari, ba, dacă ideea de fonem cu mai multe variante este modificată, se reduc la nimic. Dacă fonologii au ajuns la o părere contrară, aceasta se datorește atît faptului arătat mai sus, cît și faptului că s-a confundat ceea ce este perceput de mintea omenească și

[9] Este drept totuși că se vorbea atunci de sunete perceptibile și de sunete imperceptibile.

[10] În fonetică sînt sunetele imperceptibile de care am amintit mai sus.

folosit pentru diferențierea înțelesurilor în limbaj cu faptele fonetice de care e s t e c o n ș t i e n t individul vorbitor, mai clar, cu faptele fonetice din limba maternă, despre care individul vorbitor are știință, așa cum ar avea știință despre faptele vieții de toate zilele. Fonologii au scăpat din vedere că sînt chiar oameni cu știință de carte care nu știu unde este accentul într-un cuvînt, nu pot distinge pe *i̯* și *u̯* de *i* și *u* (citez cazul unor români, dar probabil că lucrul se petrece la fel cu toți cei care vorbesc limbile în care există *i* și *u* sonanți și consonanți) etc. Dacă s-ar înțelege relevanța în felul acesta, — și fonologii o înțeleg și așa —, apoi elementele relevante dintr-o limbă ar varia extrem de mult de la un individ la altul, iar la unii indivizi ar fi extrem de puține. Totuși imposibilitatea unor oameni de a-și da seama de aceste lucruri nu înseamnă că ele nu sînt realități lingvistice, realități sufletești. Ele există inconștient în sufletul nostru. Trebuie să admitem, deci, că relevanța este altceva : fără ca individul vorbitor să examineze mai de-aproape lucrurile limbii și să fie conștient de ele, el le poate folosi totuși în uzul său. Faptele acustice relevante sînt pentru majoritatea indivizilor vorbitori tot inconștiente, sînt «simțite» (dăm cuvîntului un sens special), nu cunoscute. [101] Acest caracter al lor stă în legătură cu faptul că vorbirea e o acțiune automatică, care, adică, se realizează datorită automatismului psihologic. Faptele acustice relevante p o t fi remarcate de individul vorbitor, dar, dacă acesta nu a avut prilejul să se oprească asupra lor și să le examineze, ele nu sînt niște cunoștințe ale sale de felul cunoștințelor pe care le capătă individul vorbitor zilnic. (Acest lucru a vrut oare să-l spună Trubetzkoy, *Psychologie du langage*, p. 232, cînd a vorbit de diferențe «que chacun d o i t remarquer dans sa langue maternelle» ? Sublinierea e a noastră.)

O examinare a conștiinței individului vorbitor, adică a ceea ce își imaginează el că pronunță, ne-ar duce la concluzii cu totul greșite asupra realității lingvistice. Pentru a afla dacă un fapt fizic este folosit (ca percepție și reprezentare) în limbaj pentru diferențierea de înțeles, trebuie să recurgem ori la conștiința lingvistică a unor indivizi care au studiat în mod special limba lor, ori la actul vorbirii oricărui membru din acea comunitate lingvistică. Și cu aceasta am răspuns la întrebarea pusă în § 15.

Totuși sînt și fapte acustice (cu echivalentul lor articulatoriu), pe care individul vorbitor nu le relevează. Ele nu sînt de aceeași natură cu faptele discutate mai înainte, pe care un spirit

mai vioi (perspicace) și familiarizat cu problemele limbii le poate prinde. În cazurile de care vorbim, oricît de vioi (perspicace) ar fi cineva, nu-și poate da seama de existența lor. Astfel este cazul, de exemplu, cu intensitatea mai slabă a sfîrșitului silabei, care se poate afla numai cu ajutorul instrumentelor și se presupune numai pe baza schimbărilor fonetice ale vocalelor și consonantelor de la sfîrșitul silabei și ale consonantelor și vocalelor de la începutul și mijlocul silabei. Deosebirea de intensitate a sfîrșitului silabei față de începutul ei este prea mică pentru a putea fi sesizată de noi. O astfel de particularitate dealtfel, chiar dacă ar fi prinsă de mintea noastră, nici n-ar putea fi folosită de limbaj. Pentru ca să se întîmple acest lucru, ar trebui să avem și silabe cu sfîrșit intens, ceea ce, după cît se pare, e o imposibilitate. În mod fatal, deci, sfîrșitul silabei este slab și, din cauza aceasta, chiar perceput fiind, el n-ar putea fi folosit la diferențierea de înțeles. Am văzut mai înainte (§ 9) doar că, în limbile în [102] care accentul e fix, el nu este folosit la diferențierea înțelesurilor. Asemenea fapte irelevante pot juca însă un rol în limbă, adică pot fi condiții ale unor schimbări fonetice. Schimbările fonetice, fiind ceva exclusiv fiziologic, se pot produce și în astfel de condiții, care nu pot fi percepute de om.

Se pare apoi că faptele acustice și fiziologice irelevante sînt extrem de puține. S-ar putea chiar ca, în afară de acestea examinate aici de noi, să nu mai existe altele.

21. Cazurile luate în discuție pînă acum au fost de așa natură, că realitățile pe care fonologii le considerau drept variante combinatorii ale unor foneme au fost valutate de noi ca sunete independente. Dar aceasta nu înseamnă că tăgăduim existența unor astfel de sunete, și în acest caz se pune problema valorificării unei unități fonetice constitutive de simbol, ca sunete sau ca variante combinatorii ale lui. Astfel de variante prezintă în românește sunetele *n* și *m*. Prima are variantele combinatorii ŋ (velară) și *n̦*, iar a doua varianta *m̦*. Cu privire la *n̦* și *m̦*, pe care i-am notat astfel după E. Petrovici, *De la nasalité en roumain*, Cluj, 1930, vezi cele ce am scris în BIFR, II, p. 251—256 și III, p. 139—140 și 140—143. Am arătat acolo că ele sînt niște *î* nazali consonanți, primul cu un ușor început de articulare a lui *n*, iar al doilea cu un ușor început de articulare a lui *m*.

În *BL*, II, p. 7, A. Rosetti a susținut că, deși în românește avem o pronunție dentală și alta palatală (de fapt velară; el nu

precizează) a lui *n*, pentru individul vorbitor nu poate fi vorba decît de o singură și aceeași realitate în amîndouă cazurile. Am avea, deci, un fonem *n* cu două variante combinatorii: una dentală și alta palatală (de fapt velară). Această părere a fost însușită și de mine în BIFR, III, p. 144, unde vorbeam de perceperea ca același sunet a lui *n* dental și *n* velar în românește și extindeam această părere și la variantele *ṇ* și *ṃ*.

Astăzi nu mai cred, ca în BIFR, III, că individul [103] vorbitor percepe în același fel cele trei feluri de *n* și cele două feluri de *m* din românește sau că, mai bine zis, între cele trei percepții ale individului vorbitor, cea a lui *n*, cea a lui ŋ și cea a lui *ṇ* n-ar fi nici o deosebire. Desigur, deosebirea de timbru nu apare decît celui care examinează mai cu atenție aceste două sunete, — noi înșine am fost de părere că toți cîți vorbiseră despre variantele lui *n* și *m* (afară de varianta *n* velar), greșiseră; și e vorba de foneticieni și lingviști care, de obicei, sînt mai atenți decît indivizii vorbitori asupra faptelor de limbaj —, dar aceasta nu înseamnă că ea nu există și că realmente nu este percepută. Chiar reprezentările acustico-motrice sînt deosebite, și aceasta se poate constata destul de ușor, examinîndu-ți propria vorbire interioară. Deosebirea dintre ele este, deci, percepută, este un fapt lingvistic, un fapt al conștiinței noastre, deci al conștiinței sociale.

Se va obiecta totuși: Cum se face atunci că orice limbă în care există asemenea variante nu le notează cu semne speciale și indivizii vorbitori nu-și dau seama că au a face cu două sau trei realități deosebite? Mai întîi trebuie să spunem că aceasta nu este adevărat pentru *n* velar din unele limbi, de exemplu cel din germană (nu însă și cel din română). În unele limbi *n* velar este simțit ca un sunet deosebit de celălalt *n* (dental). Cum se explică toate aceste lucruri? Cum se explică faptul că, pentru germană, se admite existența unui fonem *n* și a altuia ŋ (ca să utilizăm terminologia școlii lingvistice din Praga), pe cînd în română, conform aceleiași concepții, nu avem decît fonemul *n*? (E probabil că *ṇ* și *ṃ* nu sînt simțite nicăieri ca sunete distincte de *n* și *m*.)

Dacă în germană *n* velar este considerat ca un sunet deosebit de *n*, pe cînd în românește nu, faptul se explică prin fapte pur fiziologice. Și cu aceasta vom relua o idee pe care abia am început s-o discutăm în § 18.

Nu se poate vorbi de existența unui sunet sau, pentru a adopta terminologia școlii lingvistice din Praga, de existența unui fonem, decît în cazul cînd avem un sunet care se poate pronunța

izolat (dacă e vocală, singur, iar dacă e consonantă, urmat de vocala implicită). În germană avem un fonem [104] *n* și altul ŋ, pentru că amîndouă pronunțiile sînt posibile în mod spontan, atunci cînd vrem să pronunțăm numai consonanta. În românește nu există decît un fonem *n*, pentru că numai un *n* dental se poate pronunța spontan în mod izolat. *N* velar este o variantă combinatorie, care apare, adică, numai înaintea unor anumite sunete. Tot așa cu *ṇ* față de *n* și cu *ṃ* față de *m*. Avem atîtea foneme consonante, cîte pronunții izolate (cu vocală implicită) ale consonantelor sînt posibile într-o limbă. Cînd e vorba de vocale, trebuie să admitem de asemenea că avem atîtea vocale, cîte sînt posibile izolat, în mod spontan. Mulți cred, de exemplu, că în românește există vocale nazale, dar numai ca variante combinatorii. Noi am susținut (BIFR, III, p. 139—140) că părerea aceasta este greșită. Totuși, dacă lingviștii în discuție ar avea dreptate, n-ar putea vorbi de existența unor sunete *ã*, *ẽ*, *ĩ* etc. în românește, pentru că aceste sunete nu apar în pronunție izolată. Tot de aceea nu se poate vorbi în românește decît de un fonem *n*. Rosetti are dreptate cînd susține aceasta, dar nu din cauză că între *n* dental și *n* velar românesc, — și trebuie să se adauge și varianta arătată de mine, *ṇ* —, n-ar fi deosebire de timbru, de percepere. Ci din cauză că românul, pronunțînd în mod izolat consonantele, nu ajunge să-și dea seama decît de existența unui singur *n*. Pronunția izolată a consonantelor, despre care noi am vorbit în atîtea rînduri (în legătură cu sunetul implicit sau chiar fără a ne raporta la el), este un fapt cu mult mai important pentru lingvist și pentru conștiința lingvistică a individului vorbitor decît se crede. Desigur, omul fără cunoștință de carte nu-și pune problema sunetelor și nu pronunță sunete izolate. Pronunția izolată a consonantelor și a vocalelor nu se poate produce decît atunci cînd s-a făcut o analiză a elementelor celor mai mici din care e alcătuit un simbol. Aceasta nu se întîmplă decît cu cei care încep scrierea și citirea. Un astfel de individ vorbitor în mod fatal va trebui să pronunțe și sunete izolate. Dar, în pronunție izolată, nu apare oricare din formele sub care poate exista un sunet, ci numai una, și anume aceea care e cerută de organele articulatorii, dată fiind condiția de pronunție izolată. (Această [105] condiție e următoarea : consonanta trebuie să fie urmată de o vocală, căci nu se poate pronunța niciodată mai puțin de o silabă, și vocala va fi aceea a cărei articulație e cea mai apropiată de starea de repaos a organelor articulatorii.) În conștiința individului vorbitor se va naște, deci, ideea atîtor sunete, cîte poate pronunța izolat

și în mod spontan. Conștiința lingvistică a individului vorbitor este formată de fapte fiziologice, impuse de organele articulatorii (bineînțeles, prin intermediul faptelor acustice). Numărul sunetelor a căror existență o admite individul vorbitor este determinat de numărul articulațiilor izolate posibile. Sînt relevante numai acele variante ale sunetelor care se pot pronunța în mod izolat. Cunoștințele sale despre sunetele limbii materne se formează cu ajutorul și în timpul pronunțiilor izolate. Iar cînd el va voi să pronunțe o consonantă izolată, se va orienta după aceste cunoștiințe, formate pe baza fiziologicului și acusticului.

Există, deci, și sunete cu variante, așa cum susțin școala fonologică și lingviști ca Doroszewski, Rosetti (aceștia le spun foneme), dar numărul lor este destul de redus (probabil, numai consonante), și variantele se deosebesc foarte puțin de sunetul de bază. Apoi, opoziția stabilită de dînșii între sunetul de bază ca fapt psihic și variante ca fapte fiziologice este greșită. Avem variante ale sunetelor, dar și ale articulațiilor și, dacă vreți, chiar ale vibrațiilor aerului. Am arătat mai sus că variantele unui sunet sînt simțite prin auz sau în timpul reprezentării acustico-motrice ca deosebite. Se poate distinge între sunet și variantele lui, dar, contrar celor crezute de fonologi și lingviști ca Doroszewski sau Rosetti, distincția este valabilă și pentru articulații.

Faptul că se vorbește totuși, în cazul tuturor variantelor, de același sunet, se explică atît prin asemănarea mare dintre variante, cît și prin aceea că pronunția izolată impune spiritului numai una din formele sub care apare sunetul.

Acum se vede și deosebirea foarte mare dintre cazul variantelor lui *n* sau *m* în românește și cazul lui *k* și *ḱ* din aceeași limbă. Acesta din urmă merge alături de cazul *n* și ŋ din germană. Avem două pronunții deosebite în stare izolată și, deci, două foneme.

Se vede, deci, că ne însușim afirmația lui Doroszewski, [106] *Travaux*, IV, p. 73, citată mai sus, că este bine să numim fonem numai sunetul care se poate pronunța în mod izolat. Numai că noi renunțăm la termenul fonem și întrebuințăm pe cel de sunet, rămînînd ca celelalte forme ale aceluiași sunet să fie numite v a r i a n t e   c o m b i n a t o r i i.

22. În urma celor discutate în §-ul precedent, se vede că metoda preconizată în § 20 pentru a constata sunetele (pentru a face inventarul sunetelor) dintr-o limbă, și anume perceperea vorbirii unui membru (sau mai multora) al comunității lingvis-

tice, este insuficientă. Deși tot acolo am văzut că Trubetzkoy propune altă metodă pentru constatarea fonemelor, și anume ca fonologul să apeleze la ideile individului vorbitor despre pronunția sa, în *Anleitung zu phonologischen Beschreibungen*, el cere să se procedeze așa cum am cerut noi în §-ul menționat. Nimic nu s-ar părea mai natural decît ca foneticianul să ia în considerație vorbirea, atunci cînd vrea să facă un tablou al sunetelor dintr-o limbă. Totuși în §-ul precedent am văzut că o elaborare a inventarului acestor sunete nu se poate face decît luînd în considerare pronunțiile izolate ale sunetelor.

Vorbirea ne prezintă sunetele cu variantele lor, pronunția izolată a consonantelor ne arată care variante trebuie considerate ca fundamentale, ca adevăratele sunete. Inventarul sunetelor trebuie făcut pe baza pronunțiilor izolate. Desigur, pînă la un punct, se pot trage chiar numai din vorbire concluzii cu privire la sunetele existente în acea limbă. Pronunția izolată a unei consonante este asemănătoare cu aceea care se întîlnește în vorbire la începutul unei silabe sau mai ales al unui cuvînt în momentul cînd începi să vorbești. Și asemănarea e și mai mare, dacă consonanta este urmată de o vocală. (Cu alte cuvinte, într-o pronunție izolată apare numai una și mereu aceeași din formele pe care le are un sunet. Niciodată nu se poate pronunța mai puțin de o silabă și, deci, dacă voim să pronunțăm o consonantă în mod izolat, ea nu va fi chiar complet izolată, ci urmată de vocala implicită. Varianta care apare, deci, în pronunția izolată e varianta sunetului în condiția arătată.) De aceea se poate face un inventar al sunetelor (sau, cu termenul școlii lingvistice din Praga, al fonemelor) chiar luînd în considerare [107] numai vorbirea, așa cum au propus și procedat fonologii, iar nu numai prin studierea pronunțiilor izolate posibile. Ei ar trebui să ia în considerare numai sunetele care stau la începutul silabei și să le considere numai pe acestea foneme. Trebuie să nu se uite însă că adesea vocala de după consonantă stabilește și felul consonantei, cum am arătat mai înainte cu privire la *k* și *ḱ*. De aceea, pentru a putea face inventarul adevărat al sunetelor unei limbi, trebuie să recurgem, la urma urmei, tot numai la pronunția izolată a consonantelor. Nu trebuie neglijată vorbirea propriu-zisă, dar nici pronunția izolată a consonantelor nu trebuie neglijată.[11] [108]

[11] Aceasta cînd e vorba de limbile culte, care se învață în școli. Întrucît este vorba de limbi exclusiv populare, inventarul lor de sunete (= de foneme) se stabilește pe baza pronunțiilor de la începutul silabei.

Partea a II-a

ASPECTUL UNEI FONETICI CARE SĂ NU FIE FIZIOLOGIE ȘI ACUSTICĂ

23. Pînă acum am arătat faptele care fac posibilă constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică sau, ceea ce e totuna, motivele care ne fac să admitem existența unei asemenea științe. Atunci cînd avem un nou obiect de studiu, avem și o nouă disciplină. Existența acestei discipline nu mai poate fi, deci, pusă la îndoială, acum cînd am arătat că în ideea de sunet se confundau trei realități distincte una de alta: articulația, vibrația aerului și sunetul propriu-zis, adică așa cum și-l imaginează individul vorbitor. Rămîne să arătăm în continuare cum este sau cum trebuie să fie disciplina în discuție. Această problemă nu se pune pentru fiziologia articulațiilor și acustica sunetelor vorbirii. Se știe precis cum trebuie să fie aceste discipline, dat fiind că ele nu sînt decît părți ale unei fiziologii a mișcărilor tuturor organelor omului și ale unei acustici a tuturor „sunetelor". Pentru știința sunetelor, ea trebuie însă numaidecît pusă, pe de o parte pentru că ea n-a fost făcută separat de celelalte două pînă acum, — lingviștii și foneticienii au luat mereu în considerație nu numai articulația —, iar pe de altă parte pentru că școala fonologică, singura care a postulat pînă astăzi o asemenea disciplină, nu și-a dat seama de felul adevărat de a fi al realității pe care o studia și pentru că aspectul pe care îl are astăzi această disciplină (la fonologi ca și la cei care au practicat-o, fără s-o distingă din conglomeratul numit fonetică) nu este întotdeauna cel pe care credem noi că trebuie să-l aibă.

Odată cu expunerea părerilor noastre despre posibilitatea [108] întemeierii unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică și cu critica făcută din acest punct de vedere școlii lingvistice din Praga, noi am arătat în linii generale (cele mai generale posibile) și felul cum trebuie să fie noua disciplină. Deși deosebită de știința articulațiilor și de cea a vibrațiilor, ea va fi totuși paralelă și simetrică acestora. Vom avea mereu a face cu fapte paralele

celor pe care le studiază celelalte două discipline. În paginile următoare vom arăta ceva mai amănunțit care credem noi că trebuie să fie aspectul acestei noi discipline.

24. Fonetica va trebui să facă, așa cum spune Trubetzkoy despre fonologie (vezi *Anleitung zu phonologischen Beschreibungen*), un inventar al sunetelor, pe care să le descrie și să le clasifice (despre aceste două procedări e vorba în subdiviziunea intitulată *Der phonologische Gehalt und die Einteilung der Phoneme, op. cit.*, p. 17—19), apoi un inventar al combinațiunilor posibile de sunete, sau, pentru a întrebuința un termen propus de noi (vezi § 19), o expunere a legilor fonetice statice, apoi o descriere a însușirilor prozodice ale sunetelor și, în sfîrșit, un studiu asupra unităților fonetice mai mari decît un sunet (bineînțeles, toate acestea atît pentru fiecare limbă în parte, cît și în general, pentru limbajul omenesc).

Despre constatarea (inventarierea) sunetelor am vorbit în §-ele 21 și 22. Despre această procedare trebuie în mod fatal să vorbești atunci cînd arăți ce sînt sunetele. Aici vom vorbi numai despre descrierea și clasificarea sunetelor. Vom neglija procedarea descrierii însușirilor prozodice, care dealtfel se confundă cu aceea a descrierii unui sunet și a unităților fonetice mai mari decît un sunet.

Descrierea și clasificarea sunetelor nu se pot face decît împreună. Fonetica ar trebui să ignoreze în această descriere și clasificare orice fapt fiziologic și fizic și să vorbească numai despre ceea ce individul vorbitor numește sunet. Fonologii au procedat în felul acesta, fiindcă au luat în considerare însușirile sunetelor așa cum apar ele în conștiința individului vorbitor, dar n-au mers pînă la capăt. Ei n-au descris propriu-zis aceste însușiri, ci numai au făcut unele considerații despre ele. O descriere, care desigur că nu ar trebui să se folosească [109] nici de comparații cu alte sunete din natură, căci și acestea au nevoie să fie descrise, ci să ia sunetul ca atare, ar fi dat, (după cum aflu din K. B ü h l e r, *Travaux* IV, p. 23—24) C. S t u m p f, *Die Sprachlaute. Experimentell-phonetische Untersuchungen*, 1926, H. F l e c h t e r, *Speech and Hearing*, New-York, 1929 și R. P a g e t, *Human Speech*, Londra 1930. Cu privire la vocale, de exemplu, Stumpf vorbește despre însușirea c l a r i t ă ț i i (Helligkeit) și aceea a s a t u r a ț i e i (Sättigung). Vocalele *u* și *o* sînt „întunecate“, vocalele *i* și *e* sînt „clare“, vocalele *u* și *i* prezintă aceste calități pînă la saturație, vocalele *o* și *e* le prezintă în mai puțină

măsură. Se pot face obiecții celor spuse de Stumpf (asupra altor afirmații decît cele redate de noi mai sus), dar credem că aceasta e calea care trebuie urmată cînd e vorba să se dea o descriere a sunetelor. K. Bühler, introducînd descrierile lui Stumpf în discuțiile fonologice, a umplut o lacună pe care o prezenta fonologia.

Dar fonologii fac și o greșeală atunci cînd vorbesc de însușirile fonemelor, însușiri pe care ei le numesc c a l i t ă ț i f o n o l o g i c e (vezi T r u b e t z k o y, *Psychologie du langage*, p. 234—240. Ei se folosesc, pentru a le denumi, de termeni care se referă la articulații. Este adevărat că ei sînt conștienți de aceasta. Trubetzkoy spune (*Anleitung*, p. 18): „Ob man dabei [la descrierea unui fonem] akustische oder organogenetische (anatomische) Ausdrüche gebraucht, — ist eigentlich fast gleichgültig, da diese Ausdrücke nur als Symbole der phonologischen Begriffe dienen sollen". Dar oare nu cumva este nevoie de constituirea unei terminologii speciale, deosebită de cea întrebuințată la fiziologie? (Terminologia definită de el ca acustică este tocmai cea care ne trebuie, căci se referă tocmai la ceea ce individul vorbitor numește sunete.) Noi avem impresia că da. Avem nevoie de o terminologie care să aparțină numai foneticii, nu și fiziologiei și acusticii. Termenii de c l a r i t a t e și s a t u r a ț i e pe care i-a întrebuințat Stumpf și, după el, Bühler, pentru a designa anumite însușiri ale sunetelor, sînt tocmai din această categorie. Vechea fonetică însăși ne mai pune la dispoziție o serie de termeni potriviți numai pentru descrierea sunetelor, nu și a articulațiilor și vibrațiilor. Căci fonetica de pînă acum a luat în considerație, [110] cum am arătat mai înainte (§ 14), nu numai articulațiile, dar și ceea ce noi am numit sunet, numai că nu insista asupra lor și le confunda cu articulația și vibrația. Termeni ca fr. *douce*, *sourde*, *sonore*, germ. *stimmlos*, *stimmhaft*, apoi *muial*, *șuierătoare* etc., pentru fapte statice, sau ca *înmuiere* etc., pentru cele evolutive, întrebuințați de fonetica de pînă acum, au fost creați avîndu-se în vedere ceea ce noi numim sunet. Probabil fiziologia articulațiilor ar trebui să părăsească acești termeni și să-și creeze alții, care să se refere la articulații, tot așa cum fonetica ar trebui să se descotorosească de toți termenii potriviți numai pentru articulații. Se pune totuși întrebarea dacă modificări de terminologie de felul acesta n-ar fi cumva inutile. Este oare nevoie ca cele două sau trei discipline în discuție să-și creeze terminologii specifice? Problema aceasta nu va putea fi rezolvată decît atunci cînd se va

încerca practic separarea celor trei discipline una de alta și crearea în amănunte a noii discipline, așa cum o înțelegem noi. Fapt este că, dacă fonetica de pînă acum, care a tins să fie o fiziologie a articulațiilor, a întrebuințat în anumite cazuri și termeni care se referă la sunete, iar nu la articulații, aceasta nu e întîmplător. Ea a recurs la astfel de termeni numai atunci cînd articulația despre care era vorba era greu de sesizat. Este, într-adevăr, cu mult mai ușor să-ți dai seama de articulația lui *p* și *b* sau *t* și *d* decît de aceea a lui *š* și *ž* sau de deosebirea dintre consonantele fonice și afone. Dar de faptul acesta nu trebuie să se țină seamă atunci cînd se caută terminologia cea mai potrivită a unei discipline.

O deosebire mare se stabilește între fonetică și fiziologia articulațiilor din punctul de vedere al conținutului pe care-l au elementele cu care se ocupă fiecare (prin conținut se înțelege totalitatea însușirilor caracteristice ale realităților despre care e vorba). Lucrul a fost arătat deja de Trubetzkoy, *Travaux* I, p. 40: Conținutul unui sunet este altul decît acel al unui complex de articulații care dau naștere unui sunet. „Ein und derselbe Laut [după noi, complex de articulații] entspricht in zwei verschiedenen phonologischen Systemen [adică în două limbi sau dialecte] zwei ganz verschiedenen [111] psychologischen Vorstellungskomplexen [adică două sunete]". Exemple vezi la *loc. cit.*

Cu privire la clasificarea sunetelor mai este de spus că, într-un caz, fonologii au ridicat la rangul de realitate lingvistică ceea ce, de fapt, nu era decît un grup de sunete (bineînțeles, fonologii vorbesc de foneme). Ne referim la ceea ce ei au numit a r h i f o n e m. E adevărat că este vorba de un grup special de sunete, de exemplu *p* și *b* sau *t* și *d* etc. Este totuși inutil să mai arăt că nu avem a face cu o realitate lingvistică.

25. Fonologia sau fonetica despre care am vorbit pînă acum este o disciplină s t a t i c ă sau s i n c r o n i c ă, este, adică, o parte din ceea ce F. de Saussure a numit l i n g v i s t i c ă s t a t i c ă. Există însă, sau poate exista, și o fonologie sau fonetică e v o l u t i v ă (i s t o r i c ă) sau d i a c r o n i c ă, care, adică, să facă parte din ceea ce același lingvist a numit l i n g v i s t i c a e v o l u t i v ă. N-am pomenit pînă acum de ea, atît pentru a reduce discuțiile de mai sus la esențial, cît și din cauză că Trubetzkoy însuși nu o înțelege și pe ea atunci cînd vorbește de fonologie. Disciplina aceasta a fost creată de R. J a k o b s o n cu lucrările *Remarques sur l'évolution phonologique du russe com-*

parée à celle des autres langues slaves (*Travaux* II) *și Prinzipien der historischen Phonologie* (*Travaux* IV, p. 247—267). Vezi și cele spuse de Trubetzkoy, *Psychologie du langage*, p. 244—245, și *Actes du deuxième Congrès international de linguistes*, p. 124. Dar fonologia evolutivă pe care o creează însă Jakobson nu este așa cum o vrem și înțelegem noi. În cele două lucrări citate autorul nu face altceva decît să explice schimbările fonetice prin sistemele fonetice. Totul se reduce, deci, la o considerare a schimbărilor fonetice în legătură cu sistemele fonetice succesive ale limbii despre care este vorba. Pentru noi însă este clar din capul locului că, din moment ce sunetul este ceea ce am arătat noi, se poate vorbi de schimbări de sunete luîndu-se în considerare numai această realitate și se poate constitui, deci, o fonetică care să se ocupe cu aceste fenomene. Fonetica evolutivă nu trebuie întemeiată pe o considerare a schimbărilor fonetice în legătură cu sistemele fonetice, ci pe o considerare a schimbărilor de sunete. Ceea ce pînă astăzi s-a numit [112] fonetică evolutivă sau diacronică este întîi de toate, dealtfel ca și fonetica veche despre care am vorbit mai înainte și care poate fi numită statică sau sincronică, o fiziologie a articulațiilor. (Se pune, deci, problema dacă nu cumva și fiziologia articulațiilor se împarte în două, la fel ca și fonetica și toate celelalte ramuri ale lingvisticii : într-o parte statică și alta evolutivă. Dar chestiunea aceasta nu ne interesează aici. Contrar celor spuse în § 23, se vede că aspectul pe care trebuie să-l aibă fiziologia articulațiilor nu este un lucru care să nu necesite discuție. Cu privire la studiul vibrațiilor aerului nu poate fi nici o îndoială că el nu comportă o asemenea diviziune.) Oricine știe că, atunci cînd se discută mai amănunțit o schimbare fonetică din cele care au fost numite de neogramatici legi fonetice, se ia în considerare articulația și se vorbește ca și cum schimbarea s-ar produce de fapt în articulații, nu în sunete. Lucrul acesta este recunoscut chiar teoretic. Toată lumea admite că aceste schimbări fonetice nu se produc la elemente psihice (reprezentările de sunete, iar, din punctul nostru de vedere, nici în ceea ce noi numim sunet), ci la articulații. De aici ele sînt transportate și în celelalte părți ale limbii (vibrație, reprezentare și sunet). Inițiativa schimbării o are, deci, articulația. Acest lucru a fost ușor de recunoscut în încercările care s-au făcut de a rezolva problema complicată a schimbărilor fonetice. Ceea ce a rămas pînă astăzi nelămurit este mecanismul acestor schimbări fonetice, cauza care le produce, condițiile în care se produc ele. Dar aceasta n-are importanță în cazul de față. Pentru oricine

este clar că schimbările fonetice se produc în nivelul fiziologic (mai precis: articulatoric), nu în reprezentările acustice sau în ceea ce noi numim sunet, și că studiul lor aparține fiziologiei articulațiilor. O disciplină care s-ar ocupa cu ele nu poate fi considerată în nici un caz ca partea evolutivă a fonologiei cercului lingvistic din Praga sau a foneticii preconizate de noi. Fonetica evolutivă va trebui să nu ia de loc în considerație articulația, ci să se mențină numai la ceea ce noi am numit sunete. Dar atunci se va spune: ce rost mai are o asemenea disciplină, dacă ea renunță tocmai la ceea ce contează în cazul schimbărilor fonetice? Să nu ne scape din vedere că același lucru îl neglijează și fonetica statică. Precum [113] am văzut în § 19, în ea nu se justifică, nu se legitimează stările fonetice (nu cele articulatorice) ale unei limbi. Am constatat acolo că ceea ce dă anumite reguli de apariție sunetelor limbii este altceva decît spiritul uman. Tot așa, locul unde se realizează schimbările fonetice este altul decît spiritul uman. Spiritul numai le acceptă. Acest lucru a fost dovedit de A. Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 270—285 și P. G. Goidànich, *Archivio glottologico italiano XX*, *Sezione destinata a discussioni teoriche e a indagini linguistiche estranee al neolatino*, p. 14—17. Paralelismul între fonetica evolutivă și cea statică este, deci, din acest punct de vedere, perfect. Amîndouă se ocupă cu reflexe ale unor realități, nu cu realitățile care tocmai sînt lucrul primar.

Vom vorbi, deci, de schimbări de sunete fără să ne gîndim la articulație. Asupra lor se vor putea aplica procedările omului de știință, descrierea și clasificarea, care, precum am spus-o în §-ul precedent, sînt strîns legate una de alta. De fapt cei care fac fonetică evolutivă se gîndesc nu numai la schimbările de articulații, ci și la schimbările de sunete. Ba, în mintea lor vine și ideea sunetului fizic. Avem o riguroasă analogie cu cele spuse în § 14 despre fonetica care trebuie numită statică. Numai că realitatea fizică nu contează în cazul de față, dat fiind că ar trebui să vorbim de înlocuirea unei vibrații a aerului cu altă vibrație. Fonetica evolutivă rămîne să fie, deci, un amestec de ceea ce noi numim fonetică evolutivă (aproximativ actuala fonologie evolutivă) și ceea ce noi numim fiziologie a schimbărilor de articulații. La origine ea a fost însă, ca și fonetica statică, numai o știință a schimbărilor acelor realități pe care noi le numim sunete. Omul comun nu se gîndește, atunci cînd i se pune problema schimbărilor fonetice, decît la schimbări ale unor astfel de realități. Aici

pot apela, ca și în § 5, la felul în care înțelegeam eu lucrurile în primii ani de studii lingvistice, atunci cînd nu mă ocupasem mai de aproape cu cauzele schimbărilor fonetice. Nu luam atunci în considerație decît ceea ce înțelege omul obișnuit prin sunet.

Cele două discipline vor trebui să fie separate una de alta. Și noi credem că procedarea clasificării schimbărilor fonetice va da rezultate deosebite, după cum se va lua în considerație sunetul, [114] astfel cum îl concepem noi, sau articulația și că acest fapt va duce la crearea unor terminologii deosebite (termeni deosebiți pentru categoriile de schimbări fonetice, după cum va fi vorba de sunete sau de articulații). Acest lucru nu se poate vedea prea bine astăzi, din cauză că nici fiziologia actuală a schimbărilor fonetice (fonetica evolutivă actuală) nu a ajuns la o formă mai avansată. Totuși ea se poate bănui și din actuala stare a foneticii, și anume din cauză că fonetica de pînă astăzi a luat în considerare, precum am spus mai sus, și ceea ce noi numim sunet. Clasificările admise și termenii întrebuințați mai înainte și astăzi în fonetica evolutivă sînt, întocmai ca și la cea care trebuie să se numească statică, de multe ori sau numai din punctul de vedere al articulațiilor, sau numai din punctul de vedere al sunetelor. Astfel categoriile epentezei, sincopei etc., ale eliziunii, aferezei etc. sînt distinse numai din punctul de vedere al sunetelor. Se știe că această clasificare e moștenită de la gramaticii greci, iar aceștia nu s-au gîndit deloc la articulații, ci au avut înainte numai ideea comună de sunet. Firește, categoriile de schimbări fonetice pot fi admise și cînd se au în vedere numai articulațiile, — faptul s-a și petrecut —, dar atunci alte categorii sînt mai potrivite. Un fonetician ca G r a m m o n t, care are în vedere în primul rînd articulația, nu pomenește nimic despre astfel de fenomene în tratatul său de fonetică. El încadrează schimbările fonetice în următoarele categorii, singurele pe care le distinge în numărul nemăsurat de mare al schimbărilor fonetice: a s i m i l a ț i i, d i f e r e n ț i e r i, i n t e r v e r s i u n i, d i l a ț i i, d i s i m i l a ț i i și m e t a t e z e (cu termenii mai cunoscuți, asimilații, disimilații și metateze, la sunete vecine primele trei, și la sunete îndepărtate, celelalte). Cît privește fenomenele ca sincopa, epenteza etc., faptul că ele ar fi distinse luîndu-se în considerare ceea ce noi numim sunet a fost recunoscut de A. N o r e e n, *Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache*, Halle (Saale) 1923, p. 118—148, atunci cînd el, împărțind schimbările fonetice în următoarele trei mari clase: e l i m i n a r e sau c ă d e r e, a c c e s i u n e

sau *a d ă u g a r e* și *p e r m u t a r e* sau *î n l o c u i r e*, afirma că această clasificare este făcută din punctul de vedere al urechii. Numai de aceste trei categorii de schimbări fonetice credem noi că trebuie să se vorbească la fonetica evolutivă. [115] O asemenea clasificare este, desigur, pur formală, adică nu ține seamă de fenomenele reale (schimbările de articulații), care ar cere poate o altă împărțire, dar tocmai acesta este punctul de vedere care se cere unei asemenea discipline. În ce privește schimbările de articulații, fonetica actuală nu ne oferă încă, după părerea noastră, pe care o vom expune amănunțit altă dată, o clasificare cu adevărat științifică.

Am vorbit pînă acum numai despre schimbările de articulații. Dar în limbă se mai produc și altfel de schimbări fonetice: unele care sînt la origine audiții incomplete sau greșite (vor fi existînd și altfel de schimbări, numai că nu avem criterii de a le distinge de celelalte), și altele care se produc la reprezentările de sunete (aici ar trebui să înțelegem poate, numai schimbările care ar proveni din aducerea aminte, sub o formă neexactă a unui simbol oarecare), toate sporadice. Și acestea se produc în alte domenii decît cel pe care l-am putea numi fonetic. Dar lingvistul le prospectează în unicul domeniu care contează pentru individul vorbitor, acela al sunetelor, și, cu toate că ele sînt psihologice de audiție sau psihologice de memorie, sînt numite, exact ca și schimbările de articulație, schimbări fonetice. Știința care s-ar ocupa cu ele n-ar fi decît o psihologie aplicată a audițiilor și a aducerilor aminte, comparabilă cu fiziologia schimbărilor de articulații. Dar ele vor fi studiate și de fonetica evolutivă, așa cum o înțelegem noi.

26. Am vorbit pînă acum de regiuni, de nivele ale limbajului care au inițiativa în stările și în schimbările fonetice și de altele care acceptă aceste inițiative, și am arătat că ceea ce școala lingvistică din Praga numește fonologie, iar noi fonetică, se ocupă tocmai cu o regiune a limbajului care nu are deloc inițiativa în schimbări fonetice. Dealtfel această concluzie se poate deduce chiar din natura însăși a ceea ce noi numim sunet. Cum ar putea să fie sunetele astfel cum le concepem noi locul (partea) din limbă în care se produc schimbările fonetice, cînd ele sînt niște ficțiuni ale noastre, o proiecție a imaginilor noastre în afară ? Schimbările nu se pot produce decît la realități adevărate, deci la imagini acustice și la articulații și vibrații ale aerului și, în sfîrșit, la audiție. Dar această deosebire dintre fonetică și [116] fiziologia

articulaţiilor implică pe alta: după o descriere şi o clasificare a lucrurilor cu care se ocupă, fiziologia articulaţiilor şi a schimbărilor de articulaţie va putea trece la cercetarea cauzelor acestor lucruri, pe cînd fonetica nu. Cauzele stărilor şi ale schimbărilor fonetice (cauza pentru care cutare limbă are cutare sunet sau sunete şi cauza pentru care în cutare limbă se produce cutare schimbare de sunet sau schimbări de sunete) nu se pot arăta, dacă rămînem numai la ceea ce numim sunete. Precum vom arăta într-o lucrare specială, ele nu se pot afla decît dacă vom lua în consideraţie articulaţiile. Din acest punct de vedere avem o lipsă de paralelism între cele două discipline. Dar mai mult încă: faptul că, la fonetică, nu se poate pune problema cauzelor ar putea constitui un argument serios împotriva legitimării ca ştiinţă a foneticii. Căci, dacă există ştiinţe în care nu s-au cercetat, cel puţin pînă la un anumit moment al dezvoltării lor, cauzele, aceasta nu se explică prin imposibilitatea de a se pune în domeniul respectiv astfel de probleme, ci prin aceea că cercetarea cauzelor atrage atenţia învăţaţilor mai tîrziu. Faptul relevat în acest § ne arată altceva: fonetica există ca o ştiinţă deosebită de fiziologia articulaţiilor, precum s-a dovedit mai înainte, dar ea este completată de aceasta din urmă; anumite întrebări pe care ni le punem cu privire la sunete, se vor rezolva nu în cadrul foneticii, ci al disciplinei pomenite la urmă.

27. Şcoala lingvistică din Praga crede, în general, că ideile de sistem şi de tendinţă se întîlnesc sau trebuie să se întîlnească numai în fonologie, adică numai în ceea ce numim fonetică. Această concepţie stă în legătură cu neglijarea, din partea fonologilor, a articulaţiilor şi a schimbărilor lor, neglijare despre care am vorbit în §-ul precedent. Ei dau, deci, un fel de autonomie fonemului şi schimbărilor lui, autonomie pe care noi, am văzut ceva mai înainte, nu le-o putem acorda. Fonologia astfel cum e concepută de cercul lingvistic din Praga (fonetica noastră) este o ştiinţă care se poate face, dar care nu rezolvă o serie de probleme fundamentale. În ea, desigur, putem vorbi de sisteme fonetice şi de tendinţe fonetice. Dar aceasta nu înseamnă că aceste noţiuni nu s-ar potrivi perfect şi pentru fiziologia articulaţiilor. Iar dacă ne gîndim că în fiziologic se produc schimbările şi că tot fiziologicul [117] determină şi prezenţa cutăror sunete într-o limbă, atunci ideile de sistem şi tendinţă ne apar valabile tocmai pentru realitatea articulatorie. Sistemul de sunete şi tendinţele fonetice nu mai sînt altceva decît lucruri impuse de articulaţie spiritului

nostru. Școala lingvistică franceză de sub conducerea lui Meillet, de la care fonologii au împrumutat multe lucruri, a înțeles să vorbească întotdeauna de sisteme și de tendințe și în domeniul articulațiilor. Aceste idei însă au fost considerate de fonologi ca valabile numai pentru realitatea pe care ei o numeau a f o n e m e l o r, deci numai pentru ceea ce noi numim s u n e t.

Acest lucru vor să-l susțină fonologii, cînd ei insistă de atîtea ori asupra caracterului individualist sau atomist al vechii fonetici și asupra caracterului totalist sau universalist al fonologiei pe care o preconizează ei. Istoricește, — adică din punctul de vedere al stării științelor respective, așa cum s-au dezvoltat ele, — au dreptate, deși nu trebuie să uităm școala lingvistică franceză și, în ce privește tendințele fonetice, și pe P. G. G o i d à n i c h. Știința articulațiilor însă nu exclude ideea de sistem și de tendință, ci, precum am spus, aceste idei se justifică cel mai mult tocmai la ea.

O scurtă argumentare, dealtfel, ne va arăta că sistemele și tendințele fonetice nici nu ar putea avea loc, dacă am exclude din considerație partea fiziologică a limbajului. Sunetele unei limbi alcătuiesc un sistem, adică sînt ceva sistematic, ordonat și coordonat, ceva care prezintă o unitate, un întreg, și care, dacă prezintă unele aspecte, exclude pe altele. Schimbările fonetice de asemenea au într-o anumită limbă cîteva direcții în care se pot încadra cu toatele și, dacă cutare sunet se schimbă în cutare direcție, alte sunete înrudite se schimbă în aceeași direcție. Dacă partea fiziologică a limbajului nu ar fi activă prin ea însăși și ar lucra numai sub inițiativa altor părți ale limbajului, simetria, ordinea și determinarea internă reciprocă a părților sistemului ar fi de neexplicat, căci în acel caz sistemul ar trebui să fie un produs al impresiilor acustice, al experienței acustice, și nu s-ar vedea de ce el se limitează numai la unele imagini acustice. Afirmația repetată a lui Trubetzkoy, că fonemul face parte dintr-un sistem, fiindcă e o unitate cu o funcție distinctivă, [118] este greșită. Tot așa, dacă schimbările fonetice nu s-ar produce în planul (nivelul) fiziologic, ar fi inexplicabil de ce o schimbare fonetică dintr-o limbă implică și altele. Dacă numai spiritul ar fi mobilul schimbării, asemenea cortegii de schimbări fonetice n-ar putea avea loc. Dar ele există, și nu putem admite că se datoresc hazardului.

Deci, așa-numitul sistem fonologic și așa-numitele schimbări fonologice (e vorba de acești termeni în accepția școlii lingvistice din Praga) sînt determinate, sînt, mai bine zis, un simplu reflex al unor sisteme de articulații și al unor tendințe ale articulațiilor.

Noi înțelegem să vorbim de sisteme mai ales în acest caz. Și e de la sine înțeles că nu le vom numi sisteme fonologice și tendințe fonologice; ba nici măcar fonetice, căci atunci ar însemna că sîntem în domeniul disciplinei pe care noi am numit-o fonetică. Noi vom vorbi de sisteme articulatorii și de tendințe articulatorii. Este o reluare a unor termeni întrebuințați cîteodată de școala franceză a lui Meillet, care a vorbit de sistem articulatoriu, de tip sau mod articulatoriu, de ansamblul articulațiilor și de tendințe articulatorii.

Știința pe care, deci, fonologii o numesc fonetică și pe care o consideră drept atomistă, individualistă, nu este așa cum și-o imaginează ei. Această știință este, dimpotrivă, cea căreia spiritul sintetist i se potrivește mai bine.

28. Am examinat pînă acum aspectul pe care va trebui să-l aibă noua disciplină pe care noi o numim fonetică, față de vechea fonetică pe care o numim fiziologie a articulațiilor. Încă ceva mai avem de spus în legătură cu felul în care trebuie să se înfățișeze această nouă disciplină. Ca și în unul din cazurile precedente, vom pleca de la anumite afirmații ale lingviștilor din școala de la Praga. Fonologii din jurul cercului lingvistic din Praga cred că fonologia are două părți sau cuprinde două discipline mai mici, și anume: fonologia cuvîntului, „care tratează despre diferențele fonice capabile de a diferenția într-o limbă dată semnificațiile cuvintelor separate“, și fonologia sintactică, „care tratează despre diferențele fonetice capabile într-o limbă dată de a delimita cuvîntul într-un grup de cuvinte (fonologia sintagmei) sau de a diferenția semnificațiile frazelor întregi [119] (fonologia frazei)“. (La fonologia sintactică, termenul cuvînt are, deci, alt sens decît cel pe care-l are la fonologia cuvîntului. De aceea la aceasta din urmă cuvîntul este numit sintagmă). În cadrul fonologiei cuvîntului se mai admite existența unei fonologii a morfemelor, pe care ei o numesc morfofonologie sau morfonologie. Prin morfeme ei însă înțeleg nu numai formele gramaticale, ci și prefixele și sufixele și chiar radicalele, adică ceea ce Vendryes *Le langage*, numește semanteme, Vezi *Travaux* IV, p.231 *(Projet)*. La distingerea acestor diviziuni ale fonologiei au contribuit mult S. Karcevskij și R. Jakobson, primul în *Sur la phonologie de la phrase*, celălalt în *Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagmaphonologie (Travaux IV)*. Căci,

la început, Trubetzkoy vorbise numai de o *fonologie* pur și simplu și de o *morfonologie*. Oare această diviziune a fonologiei nu trebuie acceptată și de noi în fonetică? Ea nu este valabilă și pentru disciplina lingvistică pe care o postulăm noi? Dar școala din Praga face aici cîteva greșeli.

Cea dintîi greșeală care se face este că se consideră drept o fonologie a cuvîntului ceea ce, de fapt, este fonologia pur și simplu sau, dacă e vorba să întrebuințăm și noi unul din termenii *cuvînt*, *frază* etc., fonologia fonemenelor sau a silabelor. Fonologia trebuie să se ocupe cu fenomenele și cu unitățile mai mari decît dînsele, dar unități de aceeași natură, pe care le vom arăta mai jos și dintre care nu pomenim acum decît silaba. Ba, fiindcă mai puțin decît o silabă nu se poate pronunța și, deci, aceasta este unitatea concretă, reală (a cărei existență e posibilă separat), cu care au fonologii a face, se poate spune că fonologia se ocupă cu silaba. (Acest lucru e cu atît mai just pentru ceea ce noi numim fiziologia articulațiilor.) Așa înțelege lucrurile și Karcevskij, *Travaux* IV, p. 189. Aceste silabe sînt desfăcute ideal în elementele lor constitutive (sunete și variantele lor combinatorii) și după aceasta se încep operațiile omului de știință asupra acestor elemente. În mod fatal aceste elemente au o funcție distinctivă și o valoare de simbol, precum am arătat în § 12, și aceasta anume numai ca elemente ale cuvintelor. Dar de aici [120] nu urmează că o asemenea disciplină este o fonologie a cuvîntului. O fonologie a cuvîntului există, dar ea este tocmai ceea ce fonologii numesc *fonologia sintagmei*, și alături de ea avem *fonologia frazei*. Cuvîntul și fraza nu sînt numai unități de înțelesuri, unități ale simbolizatului și nu sînt numai simple simboale, ci și o unitate fiziologică și, prin urmare, și fonetică (în sensul dat de noi acestui cuvînt). S-a vorbit de mult de *cuvîntul fonetic* (vezi, de pildă, *Vendryes*, *Le langage*) și ar fi trebuit să se vorbească și de *fraza fonetică*. Cuvîntul și fraza sînt realități care trebuie luate în considerație și de fonetică și de fiziologia articulațiilor și, de fapt, ele au și fost luate în considerație. Nu mai este vorba de cuvînt ca realitate gramaticală și lexicală, ci de cuvînt, abstracție făcînd de sensul lui și al formei gramaticale care intră în compoziția lui, ca și cum ar fi o simplă înlănțuire de sunete sau, mai bine zis, de silabe, fără înțeles, constituind totuși o unitate fizică și fiziologică. Desigur, aglomerarea de material la care ne referim este legată de un sens, și acela îi menține unitatea; dar aceasta nu înseamnă că materialul fonetic nu poate fi luat în considerare și singur. Există, deci, o *fonetică a*

cuvîntului și a *frazei* (ba și a altor unități, mai mici decît fraza și mai mari decît cuvîntul), care studiază aceste realități, abstracție făcînd de sens, și există și o *fiziologie* și *chiar o acustică* (aceasta din urmă cel puțin se poate crea) care să se ocupe cu dînsele. Dar ele nu pot fi numite *fonetică sintactică*, pentru că nu se ia în considerație sensul. (Și cu atît mai puțin se va putea vorbi de o fiziologie sintactică a articulațiilor.)

Fonologia cuvîntului și a frazei au fost făcute de fonologi, dar nu pure, ci amestecate cu semantica și sintaxa. De aceea le-au și numit ei fonologie sintactică. Este, desigur, greu să vorbești despre intonația și tempoul frazei fără să arăți și sensurile pe care le au aceste intonații și tempouri. Și, dacă trebuie arătate la gramatică, — intonațiile și tempoul sînt un fel de forme gramaticale —, se pare inutil să mai vorbești despre ele și la o descriere fonetică a limbii. Dar aceasta nu înseamnă că o asemenea descriere fără arătarea valorii lor nu se poate face, și, dacă facem o asemenea descriere, nu urmează că ele n-ar avea o funcție și o valoare. Aici este una din marile greșeli ale fonologilor. Ei au [121] crezut că, dacă studiem realități care au o funcție distinctivă și o valoare de simbol, disciplina care se ocupă cu aceste realități se reduce la studiul acestor funcții și valori.

În legătură cu fonologia sintagmei (sau, mai bine zis, a cuvîntului ; vezi ce-am spus mai sus), mai avem de spus că noi nu admitem existența unor diferențe fonice, capabile de a delimita cuvîntul într-un grup de cuvinte, de natura celor de care vorbesc fonologii (așa-numitele Abgrenzungsmittel sau Grenzsignale ; vezi Trubetzkoy, *Anleitung*, p. 30). Există elemente fonetice numai la începutul sau numai la sfîrșitul cuvîntului, de exemplu accentul inițial, accentul final, sunete care apar numai la sfîrșitul cuvîntului (cf. § 19) etc., dar ele servesc, desigur, ca indicii ale existenței unui cuvînt, iar nu ca indicii ale granițelor dintre cuvinte. Accentul fix poate fi doar și în interiorul cuvîntului, și apoi identificarea simboalelor corespunzătoare fiecărei unități de înțeles se face foarte ușor, datorită ordinii anumite a sunetelor, proprie fiecărui cuvînt.

Aceste greșeli nu le-ar fi făcut fonologii, dacă ei și-ar fi dat bine seama că studiul diferențelor fonice (după noi, fonetice) semnificative este altceva decît studiul funcțiilor și valorilor lor. Dealtfel ei nici n-au făcut toate precizările necesare cu privire la diferențele fonice, atunci cînd au vorbit de ele. E adevărat că, din discuțiile lor, se vede clar despre ce este vorba : arătarea

însușirilor pe care le distinge individul vorbitor la sunete, atunci cînd le compară unele cu altele. Astfel au ajuns ei să vorbească despre serii de sunete marcate, serii de sunete nemarcate, sunete corelative, sunete disjuncte etc. Studiul diferențelor fonice capabile de a diferenția înțelesurile se reduce, deci, pentru ei la o descriere a fonemelor. Dar o limbă mai dispune și de alte diferențe fonetice, și anume acelea pe care le prezintă simboalele tuturor cuvintelor ei, printre care trebuie considerate și variațiile simbolului aceluiași cuvînt, adică așa-numitele alternanțe fonetice. După noi, fonologia (adică fonetica) trebuie să se ocupe numai cu elementele fonetice cele mai mici, capabile de a avea o valoare distinctivă sau o funcție de simbol, — și acestea sînt sunetele sau fonemele —, nu și cu simboalele care [122] există sau a căror construcție e posibilă într-o limbă, și nici cu alternanțele fonetice, care există sau sînt posibile, ale acestor simboale. Studiul acestora aparține lexicologiei și gramaticii, este anume un studiu asupra simboalelor acelei limbi, deci o onomasiologie și o morfologie, dar pure, adică făcute fără nici cea mai mică luare în considerație a înțelesului. Trebuie să recunoaștem însă că studiul simboalelor nu este și nu trebuie făcut niciodată fără a se lua în considerare și înțelesurile, căci atunci el devine o simplă înșirare a acestor simboale și înșirarea aceasta va trebui să se mai facă o dată, atunci cînd se va arăta cu care sensuri sînt asociate ele sau atunci cînd se vor studia înțelesurile. Morfologia obișnuită, de exemplu, este întotdeauna și un studiu al înțelesurilor sau cel puțin o arătare a înțelesurilor asociate la formele gramaticale. (Deci situația este perfect analoagă cu cea de la acea parte a foneticii care studiază intonația și tempoul frazei.) Dacă fonologii ar fi tras toate consecințele pe care le comportă definiția dată de ei fonologiei cuvîntului (nu a sintagmei), ei ar fi trebuit să studieze și diferențele pe care le prezintă simboalele unei limbi. Ei nu îndeplinesc această condiție decît dacă e vorba de diferențele fonice care diferențiază anumite categorii gramaticale; și încă nici în cazul acesta nu duc lucrul pînă la capăt, căci iau în considerație numai variațiile rădăcinii și sufixului (alternanțe fonice), nu și terminațiile etc. Logic ar fi fost ca ei să le ia în considerație pe toate. Și încă ar fi trebuit să nu ia în considerație valoarea alternanțelor, dacă ar fi voit să se mențină în cadrul definiției date de ei fonologiei cuvîntului. Dar ei au făcut morfologie obișnuită, și anume s-au fixat numai asupra unei părți mai neglijate a acesteia, parte pe care au considerat-o fonologie. (Că morfono-

logia este morfologie, s-a arătat şi de către alţii.) Morfonologia se află, deci, în aceeaşi situaţie ca şi ceea ce ei au numit fonologie sintactică.

Morfonologia despre care însă am pomenit pînă acum este numai o parte din morfonologia astfel cum e concepută de Trubetzkoy în *Travaux* IV, p. 161—163. Pe lîngă studiul alternanţelor fonetice semnificative, ea mai cuprinde şi studiul structurii morfemelor (la care, repet, se cuprind şi ceea ce V e n d r y e s numeşte s e m a n t e m e), precum şi studiul schimbărilor [123] fonetice combinatorii, pe care le suferă morfemele în combinările lor cu alte morfeme. Primul fel de cercetări este însă tot morfologie, iar al doilea este o fonetică de un ordin special. Despre astfel de schimbări fonetice am pomenit noi înşine în BIFR, II, p. 142, unde le-am numit, împreună cu alte categorii asemănătoare, s c h i m b ă r i de a d a p t a r e b r u s c ă. Dar ele nu se produc în trecerea limbii de la o epocă la alta, ci sînt aproape nişte variaţii ale sunetelor dintr-un anumit moment al limbii, şi anume de altă natură decît acelea pe care le-am examinat în § 21, iar studiul lor rămîne în sarcina foneticii statice.

După studiul fiecărui sunet în parte şi după clasificarea acestora, fonetica ar putea proceda la o înşirare a tuturor simboalelor limbii şi a tuturor alternanţelor fonetice posibile. Dar, cum am spus mai sus, aceasta este inutil, din moment ce aceste simboale şi alternanţe vor fi studiate cu valorile lor la gramatică şi lexicologie. O limbă apoi nu foloseşte, desigur, decît foarte puţine din combinaţiile de sunete şi din alternanţele fonetice posibile în acea limbă. Ce ar trebui să facă fonologia ? Să arate şi aceste combinaţii şi alternanţe posibile ? Singura procedare care ni se pare într-adevăr folositoare este înşirarea tuturor silabelor întrebuinţate în diferitele poziţii din cuvînt. Dar acest lucru nu l-au făcut fonologii. E adevărat că felurile de silabe întrebuinţate se pot deduce, dacă ştii sunetele prezente într-o limbă şi regulile de combinare a lor în silabă şi de la o silabă la alta, şi că, prin urmare, şi această procedare ar fi inutilă. Ea totuşi este altceva decît o expunere a acestor reguli şi nu intră nici în lexicologie, nici în gramatică. Fonologia nu poate fi altceva decît o ştiinţă a sunetelor, aşa cum au fost definite acestea de noi : o ştiinţă a unor elemente care au anumite funcţii şi valori, dar totuşi nu o ştiinţă a funcţiilor şi valorilor acestora. Fonologii de la Praga au depăşit însă acest domeniu, pătrunzînd în gramatică (morfologie şi sintaxă) şi chiar în lexicologie, adică luînd în consideraţie valori. Numai valorile pe care

în mod necesar le au sunetele și toate însușirile lor cînd sînt combinate (înălțimea, intensitatea sau, mai bine zis, mersul acestora, deci intonația, apoi tempoul) trebuie studiate de fonologie sau, cum îi spunem noi, de fonetică și, deci, numai fonetica frazei și cea [124] a valorii afective a sunetelor (ceea ce G r a m m o n t numește f o n e t i c ă i m p r e s i v ă), care cuprinde și fonetica l i m b i i p o e t i c e, fac parte din fonetică. Numai în acest caz trebuie studiat sunetul în legătură cu sensul pe care-l are. Căci, într-adevăr, deși o fonetică care să neglijeze sensul este posibilă și în acest caz, totuși atunci cînd ea arată valoarea pe care în mod necesar o are cutare sunet sau cutare intonație devine, prin aceasta însăși, altceva decît simpla descriere a unor sunete. Aici nu mai e vorba de o funcție distinctivă, ci de o valoare implicată, și numai de o asemenea valoare. Dar să nu se scape din vedere că o fonetică impresivă, pentru a întrebuința termenul lui G r a m m o n t, și o fonetică a frazei, așa cum a fost făcută aceasta de K a r c e v s k i j, nu sînt, de fapt, numai o fonetică, ci și o gramatică și o lexicologie. O contopire a gramaticii și lexicologiei pe de o parte, ca științe ale realităților lingvistice luate în totalitatea lor (adică și ca sens, și ca simbol), și a foneticii pe de alta, care este știința materialului din care sînt alcătuite simboalele, nu este posibilă decît în cazul cînd luăm în considerație simboalele n e c e s a r e, nu simboalele a r b i t r a r e.

Încă ceva cu privire la diviziunile fonologiei. Ea se împarte într-o fonologie a s i l a b e i sau a s u n e t u l u i, alta a c u v î n t u l u i și alta a f r a z e i, astfel precum am văzut mai sus. Dar aceste diviziuni nu trebuie considerate drept ramuri ale fonologiei, așa cum sînt gramatica și lexicologia în cadrul lingvisticii. Ele sînt simple capitole ale fonologiei astfel cum o înțelegem noi. De aceea nici nu sînt necesare pentru ele nume noi, ca acela de f o n o l o g i e s i n t a c t i c ă. Se poate spune : f o n o l o g i e a c u v î n t u l u i, f o n o l o g i e a f r a z e i, dar nu trebuie să se uite că nu e vorba de discipline speciale, care să se cheme astfel. Și aceleași lucruri sînt juste și pentru fiziologia articulațiilor. Există, deci, o fonetică, una și nedivizibilă, și tot așa o fiziologie a articulațiilor, una și nedivizibilă. Singurele diviziuni pe care le comportă fonetica sînt acelea care străbat toată lingvistica, și anume : cea într-o fonetică statică și alta evolutivă, apoi cea într-o fonetică generală și alta specială (adică românească, franceză etc.). [125]

Partea a III-a

SITUAȚIA FONETICII FAȚĂ DE LINGVISTICĂ ȘI CONSECINȚELE PE CARE LE ARE PENTRU FONETICĂ CONSIDERAREA FIZIOLOGIEI ARTICULAȚIILOR CA LINGVISTICĂ

29. După ce am văzut și aspectul pe care trebuie să-l aibă fonologia sau, mai bine zis, fonetica, astfel cum o concepem noi, să arătăm în ce raport stă ea cu lingvistica. Pentru a ne da mai bine seama de acest lucru, vom discuta și raportul dintre fiziologia articulațiilor și lingvistică.

Fonologii au afirmat, mai ales prin pana lui T r u b e t z k o y, că fonologia, spre deosebire de vechea fonetică, este o disciplină lingvistică, care, adică, face parte din lingvistică, este o subdiviziune a acesteia. Fonemul este doar, după părerea lor, un element al limbii, nu un element exterior ei, cum sînt sunetele (de fapt, articulațiile organelor și vibrațiile aerului). Știința care se ocupă de acestea din urmă (vechea fonetică) este și pentru dînșii, ca, în general, pentru toți lingviștii, o disciplină din afara lingvisticii, și anume numai ajutătoare ei. Astfel admit ei o opoziție sau o deosebire esențială între fonem și sunet, între fonologie și fonetică. Și mai mult încă, ei consideră fonetica (studiul articulațiilor și al vibrațiilor, deci cercetarea fiziologică și fizică) ca o știință a naturii, iar fonologia, întrucît este lingvistică, ca o știință a spiritului. Să vedem dacă această concepție se mai dovedește justă în urma lămuririlor aduse de noi pînă acum. Se înțelege de la sine că afirmațiile din urmă sînt deocamdată de o importanță secundară și pot fi lăsate la urmă. Problema esențială este aceea a raporturilor dintre fonetică și „fonologie“ (sau, după terminologia noastră, dintre fonetică, fiziologia articulațiilor și fizica vibrațiilor limbajului) pe de o parte și lingvistică pe de altă parte.

E clar că realitatea pe care o numim s u n e t (al l i m b a j u l u i), deși o admitem ca existînd în afara noastră, trebuie considerată ca o parte a ceea ce numim l i m b ă, l i m b a j. Noțiunea de limbă sau limbaj, vulgară sau științifică, se referă,

deci, şi la o realitate fonetică din afara noastră, pe care o numim s u n e t e. Limba, limbajul, în accepţia obişnuită şi nu prea precizată a termenului, cuprinde nu numai o realitate psihică, ci şi una externă nouă, numită s u n e t e. Nu se cuprinde însă articulaţia, şi nici vibraţia aerului. Acestea nu sînt considerate ca elemente ale limbii, ale limbajului, decît de cel care începe să se gîndească puţin asupra faptelor de limbă. Sunetele de care am vorbit noi mai înainte sînt, deci, elemente [126] ale realităţii pe care o numim l i m b ă, l i m b a j. La ele ne referim cînd vorbim de sunetele cutărei limbi sau de sunetele limbajului omenesc în general. Concepţia vulgară despre limbaj consideră, deci, sunetele ca un element al limbii, nu ca ceva din afara ei.[12] Dacă astfel stau lucrurile, urmează că şi ştiinţa acestor sunete, adică ceea ce noi numim fonetică, trebuie considerată ca o parte a lingvisticii. Teza fonologilor rămîne, deci, justă şi după precizările aduse de noi noţiunii de sunet. Noi n-am făcut altceva decît să schimbăm semnificaţia a ceea ce ei numeau f o n e m. Dar schimbarea aceasta a noţiunii n-a adus cu ea şi o schimbare a locului fonologiei (adică o considerare a fonologiei în afara lingvisticii), căci, prin modificare, ideea de fonem a rămas tot în interiorul a ceea ce numim limbaj. Graniţele limbajului au fost lărgite de noi. Dacă noi am considerat sunetul ca o realitate externă nouă, aceasta nu înseamnă că el n-ar mai fi limbaj. Se spune că limbajul e o realitate psihică şi că, deci, el e în noi, şi de fapt aşa e. Dar noi ne imaginăm că el are părţi şi în afara noastră, deşi în realitate nu există şi nu contează ca element al limbajului decît imaginea acustică. Noi însă, proiectînd pe baza acestor imagini acustice o realitate externă nouă, trebuie să admitem că lingvistica se ocupă şi cu ea. Lingvistica se întemeiază pe limbă, pe existenţa acestei realităţi, şi, prin urmare, se va ocupa cu toate părţile pe care le putem distinge ale acestui obiect.

Aceasta este imaginea pe care şi-o formează omul comun despre limbă. Articulaţiile organelor vorbirii nu sînt considerate ca un element al limbii, cu toate că el îşi dă seama de existenţa lor. Bineînţeles, el nu e în stare să arate, măcar şi mai vag, în

[12] Precizările acestea, aduse noţiunii de limbă, sînt foarte interesante. Acum se vede clar ce este ceea ce toată lumea numeşte l i m b a j. Se constată anume că în constituţia lui intră şi elemente pe care noi ni le imaginăm că există, fără a fi aşa cum ni le imaginăm noi. Şi este şi natural să fie astfel, căci, la constituirea realităţii pe care o numim limbaj, omul se foloseşte de elementele reale, aşa cum le cunoaşte el. [127]

ce constau aceste articulații. (De vibrații nu-și poate da seama, și, în locul lor, admitem ceea ce el numește s u n e t.) Din ce cauză se limitează el numai la sunete ? Concepția sa are un fundament solid : el consideră [127] ca element al limbii numai ceea ce este element al simboalelor, nu și realitățile prin care sînt produse aceste simboale.

30. Articulațiile și vibrațiile nefăcînd parte din limbă, urmează că studiul lor nu poate fi considerat ca lingvistică. Fiziologia articulațiilor și acustica rămîn, deci, în afara acesteia. Dar în ce situație ? Ca științe complet independente de lingvistică ? Sau ca științe ajutătoare ? Sau, în sfîrșit, în vreo altă situație ? Pentru a rezolva această problemă, trebuie să luăm în considerație faptul că problemele fundamentale ale foneticii, astfel cum e concepută de noi (și, deci, ale lingvisticii, căci, precum am văzut în §-ul precedent, fonetica e lingvistică) nu se pot rezolva în cadrul acestei discipline (vezi § 26). Problema cauzei pentru care sunetele unei limbi (sau sistemul fonetic) sînt acestea și așa, precum și problema cauzei pentru care se schimbă sunetele unei limbi nu pot fi rezolvate în cadrul foneticii, pentru că realitatea cu care se ocupă fonetica nu este, de fapt, o realitate, ci ceva fictiv. Reale sînt imaginile acustice, articulațiile și vibrațiile cu audiția lor. Lingvistica ne apare, deci, ca o știință a unui obiect care e, în parte, imaginar. Ca să-și poată rezolva problemele, ea trebuie să ia în considerație numai ceea ce e realitate. Și o bună parte din lingvistică se ocupă cu realități : e vorba de gramatică și studiul lexicului. Dar cu articulațiile și cu vibrațiile (sau, mai bine zis, cu audiția, — căci, dacă vibrația e slabă, nu mai poate fi auzită) se ocupă științe care n-au fost și nu sînt considerate lingvistică. Și tocmai aici, anume în articulații și în audiție, stau o bună parte din cauzele faptelor limbajului și aproape toate cauzele stărilor și schimbărilor pe care le numim fonetice. Dacă știința limbajului vrea să găsească aceste cauze, ea trebuie să iasă în afara realității pe care intuiția noastră necontrolată o numește limbaj.

Ea trebuie să-și corecteze însăși imaginea pe care și-o face despre limbaj. Este un fel de criticism, în urma căruia lingvistica ajunge să-și imagineze altfel obiectul ei de studiu și se organizează altfel. Articulațiile și vibrațiile fac și ele parte din limbaj, iar știința articulațiilor vorbirilor și cea a vibrațiilor aerului din timpul vorbirii sînt și părți ale lingvisticii, cu toate că ele fac parte din fiziologie și acustică. Nu scrie doar nicăieri că un grup

de cunoştinţe n-ar putea [128] face parte în acelaşi timp din două discipline diferite. Limbajul nu e numai spirit, ci e şi materie, şi, prin urmare, ştiinţa care se ocupă cu el va coincide în bună parte cu anumite ştiinţe ale naturii. Înclinăm, deci, să admitem o a doua noţiune a limbajului şi o a doua lingvistică, amîndouă mai întinse decît cele despre care am vorbit în §-ul precedent.

Dar împotriva acestei concepţii se vor ridica aproape toţi lingviştii. Abia vreo cîţiva dacă ar accepta-o (de pildă, L. T e s n i è r e; vezi *Travaux* IV, p. 309). Nu e locul să examinăm aici motivele care îi vor face să se opună acestei concepţii. Dealtfel ele nici n-au prea fost căutate. Concepţia curentă astăzi este mai mult ceva moştenit decît ceva căpătat printr-o meditaţie specială asupra problemei. Aici ne vom mărgini numai să arătăm că argumentul suprem care ar putea fi invocat de ei împotriva noastră, şi anume că lingvistica (în sens restrîns) este ştiinţă a spiritului, iar fiziologia şi acustica sînt ştiinţe ale naturii, argument care este în cinste şi la fonologi, nu are nici o valoare. Nimic nu ne arată că o ştiinţă nu poate fi în acelaşi timp şi a spiritului şi a naturii. Dacă obiectul cu care se ocupă ea e de aşa natură că e şi spirit şi natură, ea va trebui să fie parţial ştiinţă a naturii şi parţial ştiinţă a spiritului. Iar limbajul, sub forma pe care o capătă el prin „critică", este o astfel de realitate. Dar ştiinţele nu se împart în ale spiritului şi ale naturii, după cum s-ar ocupa cu spirit şi cu natură, ci după atitudinea care domneşte în ele. Mulţi concep spiritul în mod naturalist, iar natura în mod spiritualist, şi atitudinile lor sînt îndreptăţite de cazul special pe care îl studiază.

Dealtfel fiziologia schimbărilor de articulaţii a fost considerată pînă astăzi lingvistică, deşi ea este, în realitate, fiziologie. Căci aşa-numita fonetică evolutivă (istorică) sau istoria sunetelor este aproape întotdeauna, în operele lingviştilor, o ştiinţă despre articulaţii. Dacă lingviştii au păşit aici şi în domeniul articulaţiilor, aceasta se datoreşte pe de o parte faptului că articulaţia le părea ca un element al limbii, iar pe de altă parte pentru că li se părea că luarea în consideraţie a articulaţiei explică schimbările. Plecînd de la faptul că fiziologia schimbărilor de articulaţii e considerată lingvistică, atunci şi fiziologia articulaţiilor trebuie considerată ca o parte [129] a lingvisticii. Dealtfel articulaţia a şi fost luată în considerare, cînd se descria o limbă într-un moment dat. Numai că pînă astăzi nu s-au prea descris pronunţiile diferitelor limbi în mod separat pentru fiecare, — limbile cele mai cunoscute fac excepţie —, şi pentru a se şti pronunţia unui sunet dintr-o limbă

se recurge oarecum la fonetica obişnuită (numită de F. de Saussure şi M. Grammont fonologie), care descrie articulaţiile de tot felul. Aproape se scăpa şi se scapă din vedere că fiecare limbă îşi are articulaţiile ei proprii, şi se ajunge astfel la conceperea unei lingvistici din care lipseşte o descriere a articulaţiilor.

Mulţi ar putea crede că şi sunetul, aşa cum îl concepe omul comun, ar fi natură şi că, deci, fonetica postulată de noi ar trebui considerată tot ca o ştiinţă a naturii. Acest lucru se poate admite; dar nu trebuie să se uite că nu e vorba de natura aşa cum este ea în realitate, ci de natura aşa cum o cunoaşte omul comun. Iar natura aceasta este o realitate a sufletului nostru. Ştiinţele naturii se ocupă cu natura nu sub forma în care ne apare aceasta, ci sub forma în care este ea realmente. În concluzie, fiziologia articulaţiilor şi acustica vibraţiilor nu sînt ştiinţe ajutătoare. Dintr-un anumit punct de vedere ele sînt ştiinţe independente, dar din alt punct de vedere ele sînt lingvistică adevărată.

Concepţia noastră, deci, dublă se poate considera drept o împăcare între cei care exclud fiziologia şi acustica dintre ramurile lingvisticii şi cei care consideră aceste discipline ca lingvistică.[13]

31. Acum se înţelege că, dintr-un anumit punct de vedere (cel arătat în § 29), articolul de faţă s-ar fi putut intitula: [130] *Constituirea unei fonetici care să facă parte din lingvistică*. Într-adevăr, din acel punct de vedere, condiţia ca fonetica să facă parte din lingvistică este ca ea să nu fie fiziologie şi acustică. Şi acesta este şi punctul de vedere pe care-l are şcoala lingvistică din Praga, care însă nu l-a exprimat întotdeauna cu claritatea necesară. Din alt punct de vedere însă, o fonetică care ar fi fiziologie şi acustică, deci fonetica existentă pînă acum, trebuie considerată tot ca lingvistică, şi, în acest caz, titlul articolului nostru ar fi fost echivoc. Pentru a înlătura acest echivoc, am intitulat articolul de faţă

[13] Precum se observă, în discuţia din §-ele 29 şi 30, noi am evitat să punem problema în termenii saussurieni: limbă şi vorbire. Aceasta va părea cu atît mai curios, cu cît fonologii şi adepţii lor au considerat de atîtea ori fonologia ca o disciplină care se ocupă cu vorbirea. Este clar de tot că fiziologia articulaţiilor şi acustica vorbirii se ocupă cu vorbirea. Dar ni se pare fals să se afirme că fonetica (= fonologia) nu s-ar ocupa şi ea cu elemente ale vorbirii. Lucrurile se complică, cînd vrem să vedem dacă vreuna dintre cele două discipline se ocupă şi cu ceea ce F. de Saussure numeşte limbă. Căci aceasta constă din imagini acustice memorate, iar nu din sunete imaginate în afara noastră. Nepotrivirea se explică prin aceea că noţiunea saussuriană de limbă este ştiinţifică, pe cînd aceea de sunet, pe care am arătat-o noi în acest articol, este a omului comun. [130]

altfel decît am arătat că s-ar fi putut intitula. Problema dacă fonetica pe care voim s-o constituim face parte din lingvistică sau nu este lăsată la o parte. Nici nu era acesta scopul nostru. Întîi de toate noi voiam să arătăm că există o fonetică distinctă de disciplinele care trebuie numite fiziologia articulațiilor și acustica vibrațiilor.

32. În urma celor spuse pînă acum sîntem în măsură să arătăm cauza cea mai însemnată pentru care prin s u n e t se înțelege, de obicei, de către lingviști, și articulația. În § 4 am arătat cauzele de ordin secundar care au prilejuit această confuzie, promițînd să arătăm mai tîrziu pe cea principală. Ne achităm acum de această datorie.

Din discuția de acolo se putea crede că este vorba de ceva care interesează numai fonetica statică. De fapt, găsim aceeași problemă în fonetica evolutivă. Lingviștii vorbesc numai de schimbări de sunete, deși în realitate schimbările acestea sînt schimbări de articulații (vezi §-ele 25 și 26). (Este, firește, vorba numai de acele schimbări de sunete a căror inițiativă e luată de articulații. Dar și schimbările care s-ar produce întîi în alte părți ale limbii sînt numite tot schimbări de sunete. Noi am luat însă în considerație numai schimbările de articulații, pentru că discutăm despre articulație și sunet.) Dealtfel este și natural : din moment ce, atunci cînd faci descrierea unei limbi, vorbești de sunete, tot despre sunete vei vorbi și atunci cînd consideri obiectul în timp.

Se înțelege de la sine că tot ce spunem cu privire la cuvîntul s u n e t este valabil și pentru cuvîntul f o n e t i c (din expresiile : s i s t e m f o n e t i c, s t a r e f o n e t i c ă, f a p t f o n e t i c, s c h i m b a r e f o n e t i c ă etc.), căci acesta din urmă nu este altceva decît [131] un derivat de la gr. φωνή, care înseamnă „sunet". Și este valabil și pentru cuvîntul f o n o l o g i c întrucît acesta este întrebuințat cu același sens ca și cuvîntul f o n e t i c (deci la F. de S a u s s u r e, G r a m m o n t și alții, dar nu la școala lingvistică din Praga). În discuția care urmează vom vorbi chiar direct despre acest termen, și atunci cele spuse despre el trebuie considerate valabile și pentru cuvîntu s u n e t.

Căci discuția din acest § este dusă în jurul unor realități dar ea este și asupra unor termeni. Odată cu arătarea cauzei pentru care se face greșeala de a se numi sunet și articulația, — am considerat-o greșeală deja în § 4 —, vom căuta, deci, să tragem și vreo

concluzie cu privire la termenii pe care trebuie să-i întrebuințăm, cînd facem fonetică și cînd facem fiziologia articulațiilor.

Dacă vorbim de schimbări fonetice, adică de schimbări de sunete, acolo unde, de fapt, ar trebui să vorbim de schimbări de articulație, aceasta pentru că noi nu luăm în considerație decît ceea ce se înțelege popular prin limbaj. Căci în această noțiune nu sînt cuprinse și articulațiile, ci numai ceea ce individul vorbitor numește sunete. Deci, din punctul de vedere al limbii așa cum o concepe individul vorbitor, nu se poate vorbi decît de schimbări fonetice, nu și de schimbări de articulație. Limba are sunete, nu și articulații, și, deci, numai acestea se pot schimba. Privite lucrurile așa cum stau în realitate, desigur nu aceste sunete sînt ceea ce se schimbă cel dintîi. Schimbarea lor este numai un reflex al schimbărilor care se produc în altă parte (în articulații). Aceasta însă o aflăm numai pe urmă, cînd începe atitudinea noastră critică. Dar, din punctul de vedere al limbii, nu poate fi vorba de schimbări de articulații, căci „limba" nu cuprinde articulații în ea. De aceea o știință a „sunetelor" nici nu va putea vreodată arăta cauzele schimbărilor sunetelor, dacă nu vrea să iasă din domeniul „sunetelor". Numai pentru cine ia în considerație și fapte extralingvistice, pe care totuși, cum am susținut noi, trebuie să le considerăm ca limbaj, ca realitate lingvistică, se mai poate vorbi de schimbări fiziologice, de schimbări de articulații. Zici schimbare fonetică, fiindcă vorbești din punctul de vedere al limbii. De fapt, greșeala nu s-ar face, dacă ai neglija în acest caz articulația. Dar omul de [132] știință are nevoie să ia în considerare și articulațiile, și atunci, el vorbind totuși din punctul de vedere al limbii, numește *sunet* și articulația. Aceasta, cînd e vorba de stări fonetice. Dar confuzia, odată făcută, s-a întins și la fonetica evolutivă. Dealtfel e probabil că și acolo ea a fost făcută direct. Adică, trebuind să se vorbească de schimbări de articulație și avîndu-se în vedere numai elementele limbii, așa cum este ea concepută de omul comun, s-a vorbit de schimbări de sunete. Astfel *sunet* și *articulație* s-au identificat în mintea lingviștilor, deși sînt realități deosebite.

Acum este mai clar decît oricînd că fiziologia articulațiilor n-a fost făcută niciodată așa cum ar fi trebuit, adică luîndu-se în considerație numai articulațiile. Întotdeauna a fost prezentă și o considerare a faptelor ca sunete (ceea ce înțelege individul vorbitor prin „sunet"), adică o considerare a faptelor dintr-un punct de vedere străin, care este însă singurul îndreptățit în ceea ce noi numim fonetică (nu fonetica existentă). Este foarte probabil că,

dacă cineva ar încerca să facă fonetica unei limbi anumite (numai fonetica), n-ar cădea tot așa de ușor în greșeala de a lua în considerație și articulația (adică n-ar face o fiziologie a articulațiilor acelei limbi), căci, atunci cînd cineva se gîndește la limbă, articulația nu se impune atenției omului cu aceeași putere cu care i se impune sunetul. Pentru noi e clar că fonetica va trebui să se servească numai de termenii s u n e t și f o n e t i c. Dar fiziologia articulațiilor ? Va trebui ca să-i evite pe aceștia și să întrebuințeze numai termenii a r t i c u l a ț i e și a r t i c u l a t o r i u ? Probabil ar trebui cel puțin să tindă către aceasta (să se vorbească, deci, de fapte și sisteme articulatorii, schimbări de articulație sau articulatorii, tendințe articulatorii etc.). Cei care ar vrea să facă o știință a articulațiilor, neamestecată cu fonetică, ar trebui să facă sforțarea continuă de a vorbi numai de articulații.

33. Dar acum noi vom pune problema și altfel. Am văzut ca schimbările fonetice sînt unele schimbări de articulații, altele, schimbări de audiție (sînt, adică, perceperi greșite sau neperceperi), iar altele, schimbări de reprezentări de sunete. Nu cumva este mai bine atunci să nu se mai întrebuințeze deloc în lingvistică termenul s c h i m b ă r i f o n e t i c e, [133] ci să se adopte întotdeauna numai ceilalți trei, după cum e cazul ? Cu alte cuvinte, nu cumva este mai bine ca punctul de vedere fonetic să fie total părăsit de lingvist și să se privească lucrurile numai din punct de vedere articulatoriu, acustic și psihologic ? Asta ar însemna să nu mai dăm un drept de existență disciplinei pe care am numit-o noi fonetică evolutivă. Ea a existat pînă astăzi, amestecată cu fiziologia schimbărilor (înlocuirilor) de articulații, dar ar trebui să nu se mai practice. De astăzi înainte ar urma să se facă numai o fiziologie a schimbărilor de articulații, o știință a audiției și o știință a schimbărilor de reprezentări de sunete.

Într-adevăr, aceasta credem noi că este concepția justă. Lingvistul nu-și poate permite luxul de a vorbi o dată despre schimbările de sunete și altă dată despre schimbările corespunzătoare ale articulațiilor și ale reprezentărilor și despre audițiile greșite sau incomplete. Ar însemna să se repete în parte. Căci, se înțelege de la sine, nu vor trebui să se specializeze învățații, unii numai în fonetică, alții numai în fiziologia articulațiilor, așa cum avem specialiști în sintaxă sau, în general, gramatică, specialiști în ceea ce s-a numit pînă acum fonetică și specialiști în lexicologie. Specialistul va trebui să se ocupe și cu fonetica și cu fiziologia,

căci prea sînt aceste două ramuri ale lingvisticii în strînsă legătură, și îl vom numi, ca și pe specialistul în gramatică sau lexicologie, lingvist. Lingvistul înțelege să vorbească o singură dată despre schimbările acestea, și este bine, în acest caz, să vorbească despre schimbările reale, adică despre cele de articulație, despre cele prin audiție și despre cele psihice. Desigur, faptul că lingvistul înțelege să vorbească numai o singură dată despre aceste schimbări explică și amestecul punctului de vedere fonetic cu celelalte. Altfel, el ar fi putut fi separat de multă vreme de celelalte puncte de vedere.

Așadar, fonetica evolutivă despre care am vorbit în § 25 nu are dreptul la existență într-o lingvistică cu adevărat științifică. Ea e posibilă ca simplă speculație, și chiar există, dar ea nu este știința cea mai potrivită a evoluțiilor care ne interesează aici. Partea din lingvistică care se ocupă cu aceste lucruri trebuie să fie numai o fiziologie a articulațiilor [134], o psihologie aplicată a reprezentărilor de sunete și o știință a audiției. Așa se și explică de ce toți lingviștii de pînă astăzi au considerat fiziologia schimbărilor de articulații (sub numele de fonetică evolutivă sau istoria sunetelor) ca lingvistică adevărată.

Singurul caz în care o fonetică evolutivă este legitimată este acela al unei expuneri a schimbărilor de care e vorba pentru nespecialiști, deci pentru publicul mare și pentru școlile secundare. În acest caz este, într-adevăr, greu să se treacă la articulații, reprezentări de sunete și audiție, căci lucrurile s-ar complica prea mult și studierea lor ar cere prea multă vreme. Se poate rămîne, deci, la noțiunea de sunet, pe care fiecare o are din vorbirea obișnuită. Poate chiar nici nu e nevoie să li se atragă atenția că, de fapt, lucrurile stau altfel. Ei, poate, nici nu bănuiesc acest lucru. Dealtfel în chipul acesta s-a și procedat pînă astăzi în școlile secundare. În mod inconștient autorii de manuale au ținut seama de ceea ce spunem noi aici. Adesea nici ei, nefiind lingviști, nu au fost în situația de a înțelege lucrurile în modul cu adevărat științific.

Dar cele spuse în acest § cu privire la fonetica evolutivă nu sînt valabile și pentru ceea ce noi am numit fonetica statică. În această disciplină sunetul este o realitate care, din punctul de vedere al individului vorbitor, nu poate fi tăgăduită. La o descriere a limbii el trebuie luat numaidecît în considerație. Static privind lucrurile, avem, într-adevăr, a face cu două realități și chiar trei: articulațiile, vibrațiile și sunetele. Dimpotrivă, privind lucrurile în timp, singurele realități care contează sînt schimbările de articulații, cele de reprezentări și cele prin audiție. Static privind lucru-

rile, trebuie să luăm în considerație realitatea lingvistică, așa cum și-o imaginează omul comun. Evolutiv privind lucrurile, trebuie să luăm în considerație numai elementele din care se alcătuiește realmente limbajul. (Toate acestea, bineînțeles, dacă luăm limbajul sub forma lui mai întinsă, nu sub cea restrînsă. Vezi §-ele 29 și 30.)

În lingvistica statică contează conștiința lingvistică a individului vorbitor (sau, mai bine zis, conținutul conștiinței sale [135] lingvistice), dar în sensul care a fost dat de noi acestor cuvinte (vezi § 20), contează, adică, realitățile sufletești, pe cînd în lingvistica evolutivă contează, dimpotrivă, realitățile din care se compune de fapt limbajul. Static vorbind, limba cuprinde și articulația și vibrația, dar ea este întîi de toate ceea ce își imaginează individul vorbitor că este ; evolutiv vorbind, ea este ceea ce este ea în realitate. Evoluția limbii nu este o evoluție a elementelor sufletești lingvistice (a conținutului conștiinței lingvistice, pentru care vezi mai sus), ci o evoluție a tuturor elementelor care alcătuiesc limbajul în realitate. Firește, schimbările se transpun și în elementele sufletești (în cazul nostru sunetele), dar acolo ele sînt un reflex al schimbărilor din articulații, reprezentări și vibrații (vibrațiile slabe nu sînt auzite). Numai schimbările de reprezentări ar putea fi considerate ca schimbări ale realităților pe care individul vorbitor le numește sunete. O fonetică statică va fi, deci, oricînd nu numai îndreptățită, dar chiar necesară. Ceea ce nu însemnează că excludem și o fiziologie a articulațiilor dintr-un anumit moment al unei limbi. Este însă probabil că, dacă disciplina din urmă n-a fost și nu este considerată, de obicei, ca lingvistică, aceasta se datorește în parte și faptului că ea era înlocuită de simpla arătare a sunetelor unei limbi, făcută la începutul gramaticii limbii respective. Căci această arătare a sunetelor, nefiind altceva decît o fonetică astfel cum o înțelegem noi, numai că de proporții reduse, era simțită ca lingvistică.

Cu cele spuse în acest noi § dăm dreptate lui F. de Saussure împotriva școlii fonologice din Praga (vezi *Travaux* II, p. 13—16).

ÎNCHEIERE

34. Iată-ne ajunși la capătul discuției care era necesară cu privire la o fonetică care să nu fie fiziologie și acustică. Am susținut

că o asemenea disciplină există și am arătat înfățișarea pe care ea trebuie s-o aibă și situația ei față de știința limbajului. Dar în această discuție, a trebuit să luăm în considerare în mod necesar, — pentru că se impunea prin forța lucrurilor —, și fiziologia articulațiilor, ba chiar și o disciplină despre audiția sunetelor și despre imaginile de sunete. Și s-a văzut că fonetica despre care e vorba nu putea [136] rezolva toate problemele care se puneau omului de știința și că aceste probleme căpătau o soluție numai în cadrul fiziologiei articulațiilor și a psihologiei audițiilor și reprezentărilor de sunete. De aceea, odată cu studierea situației foneticii față de lingvistică, a trebuit să arătăm că fiziologia articulațiilor și celelalte două discipline mai mici trebuie considerate ele înseși ca lingvistică adevărată. Cu aceasta nu ne-am îndepărtat însă de subiect, căci, concepînd astfel lingvistica, am putut vedea adevărata situație a foneticii în interiorul lingvisticii. Am ajuns la concluzia că trebuie să facem fonetică statică, dar să evităm a practica o fonetică evolutivă.

În atitudinea ei generală, concepția expusă aici este o formă nouă a celei pe care o au școala lingvistică din Praga și școala rusă și poloneză a lui Baudouin de Courtenay. Dar deosebirile față de aceste școli slave sînt mari. Cu toată înrudirea dintre cele două concepții, discuția noastră a constat într-o critică continuă a părerilor acestor școli sau, mai bine zis, a părerilor școlii din Praga. S-ar mai fi putut aduce și alte obiecții lingviștilor din această școală. N-am făcut-o, pentru că cercetarea de față nu și-a propus să examineze pînă la amănunte concepția școlii lingvistice din Praga.

Lingvistica n-a ajuns la o deplină cunoaștere a părților ei decît cu școlile lingvistice slave care au creat fonologia. Dar forma pe care o are această disciplină la dînsele nu este chiar aceea pe care ea ar trebui s-o aibă. Și noi nu ne mulțumim nici cu forma pe care a căpătat-o fonologia la lingviștii din celelalte școli lingvistice sau la lingviștii eclectici. Cred că am reușit să arăt în lucrarea de față cum trebuie să fie această disciplină.

Din punctul de vedere al terminologiei, lucrarea noastră înseamnă o întoarcere la starea de dinaintea fonologiei actuale. Mai bine zis, la toată fonetica anterioară, afară de cea a școlii lingvistice franceze, care, precum am spus, distinge de asemenea o fonetică și o fonologie. Noi credem, anume, că lingvistul trebuie să se servească de termenii s u n e t și f o n e t i c ă, iar nu de termenii f o n e m și f o n o l o g i e (aceștia din urmă ar trebu

înlăturați). Dar, dacă avem o întoarcere la un anumit trecut din punctul de vedere al terminologiei, nu avem o întoarcere și din punctul de vedere al concepției. Căci sunetul și fonetica sînt la mine [137] altceva decît ceea ce erau pînă la actualii fonologi. Și aici avem o asemănare a concepției noastre cu cea a școlilor slave. Căci și acestea înțeleg prin *fonem* și *fonologie* altceva decît se înțelegea prin *sunet* și *fonetică* sau *fonem* și *fonologie* pînă la dînsele. Pe lingviștii slavi îi desparte de toți cei de pînă la ei ideea de fonem și de fonologie, pe noi, ideea de sunet și de fonetică. [138]

DISCUŢIILE ASUPRA UNEI FONETICI NEFIZIOLOGICE ŞI NEACUSTICE*

Lucrarea mea, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie şi acustică*, publicată în BIFR, V, p. 55—139, s-a bucurat, pînă acum, de atenţia numai a doi lingvişti, care au discutat cele spuse de mine acolo, şi anume Al. Graur, în *Viaţa Românească*, anul XXXI (1939), nr. 8, p. 156—157, foarte pe scurt, cu ocazia recenziei acelui volum al *Buletinului*, şi Eugen Seidel, mai pe larg, în vol. VI al *Buletinului*, p. 114—122. Amîndoi aceşti lingvişti sînt partizani ai concepţiei Cercului lingvistic din Praga (ultimul este chiar format la această şcoală lingvistică), aşa că obiecţiile făcute de dînşii sînt oarecum o apărare a fonologiei înseşi, care, în lucrarea mea, era mereu criticată, deşi între concepţia mea şi aceea a Cercului lingvistic din Praga există şi o mare asemănare, şi anume încercarea de a întemeia o disciplină care să se ocupe cu partea alcătuită din simboale (semne) ale vorbirii, dar care să nu fie fiziologie şi acustică, ci lingvistică. Cum era şi de aşteptat, teza susţinută de mine în acel articol n-a fost acceptată şi a fost deci, considerată ca o eroare ştiinţifică. Mai mult, dacă Al. Graur a întrebuinţat expresii moderate, Seidel se exprimă [309] în aşa fel, încît cine citeşte numai articolul său rămîne cu impresia că lucrarea mea este plină de contradicţii şi că nu aduce nimic nou, lăsînd impresia unei lucrări de diletant. M-aş fi aşteptat, cel mult, să se vadă în lucrarea mea un alt fel de a vedea lucrurile, fie el şi greşit, aşa cum e cazul de nenumărate ori în filozofie şi ştiinţele spiritului, iar nu o lucrare nedemnă de nici o consideraţie. Dar cum eu cred că în

* Apărut în BIFR, VII—VIII, 1940—1941, p. 309—326.

lucrarea mea am stabilit cîteva lucruri care nu pot fi neglijate de nici un lingvist, oricare ar fi limba cu care s-ar ocupa el, se înțelege că o critică ca aceea a lui Seidel nu-mi poate conveni nicidecum. Eu credeam că sînt capabil de o muncă științifică care să prezinte ceva mai multe garanții de seriozitate decît acelea pe care crede d-sa că le prezint. Sînt nevoit, în felul acesta, să fac loc în aceste pagini elementului afectiv, pe care aș fi vrut să-l evit aici, cum cred că l-am evitat în articolele și recenziile publicate de mine pînă acum.

Voi răspunde mai întîi lui Al. Graur. D-sa spune, *loc. cit.*: „*a* din *mare* este alt sunet decît *a* din *catîr* (acesta din urmă este mai scurt decît cel dintîi), dar ambele formează un singur fonem în românește, căci nu există cuvinte pe care să le înțelegem deosebit, după cum au un *a* scurt sau un *a* lung. Dimpotrivă, în franțuzește *a* scurt este alt fonem decît *a* lung, căci francezul înțelege altceva prin *pâte*, cu *a* lung, decît prin *patte*, cu *a* scurt. D. Ivănescu susține că nu e vorba decît de sunete și că avem atîtea sunete (cu valoare semantică), cîte putem pronunța izolat. De unde ar rezulta că *a* scurt și *a* lung sînt în românește două foneme diferite, lucru vizibil fals".

Observ mai întîi că Al. Graur nu trebuia să pomenească de deosebirea de cantitate dintre *a* accentuat și *a* neaccentuat din românește, ca fiind dependentă de prezența sau lipsa accentului și fiind așa de puțin bătătoare la ochi, încît românii nici nu-și dau seama despre dînsa. Deosebirea de cantitate dintre *a* accentuat și *a* neaccentuat în românește nici nu trebuie, de aceea, considerată, de fapt, ca o deosebire de cantitate, așa că *a* accentuat și *a* neaccentuat sînt în românește același sunet unic, de o singură cantitate, și anume de cantitatea scurtă, astfel cum sînt toate vocalele [310] românești, cel puțin în graiul moldovenesc și în limba comună. Pentru a invoca aici cele spuse de un mare lingvist, care a afirmat, poate, și cel dintîi acest lucru, voi trimite la A. Philippide, *Orig. rom.*, II, p. 592—593: „În românește nu se poate deosebi decît o singură cantitate a vocalelor sonante din silabele accentuate, și această cantitate unică, judecată din punct de vedere al cantității vocalelor din silabele accentuate germane, este cea scurtă..." Dar dacă vocalele accentuate au în românește cantitatea vocalelor accentuate scurte din alte limbi, urmează că și cele neaccentuate trebuie considerate tot de cantitatea celor scurte din alte limbi. Este drept că, în spiritul școlii fonologice, ni s-ar putea obiecta că o vocală este lungă sau scurtă nu după durata absolută a ei, ci după cea relativă față de

aceeași vocală în alt cuvînt, și obiecția ar fi justă; dar în românește nu avem acest caz, deosebirea de cantitate nefiind „relevantă" și fiind în dependență numai de accent. Apoi nu se poate spune că procedarea aplicată de Philippide pentru a stabili cantitatea vocalelor românești este greșită, căci și durata absolută trebuie luată în considerație. Pentru toate aceste motive, și nu numai pentru cel arătat de Graur, trebuie să admitem că în românește *a* accentuat și *a* neaccentuat alcătuiesc un singur fonem sau, pentru a întrebuința un termen împotriva căruia eu nu pot avea nimic, un singur sunet.

Astfel stînd lucrurile, se înțelege de ce d-sa mi-a făcut o obiecție ca cea citată. D-sa, crezînd că deosebirea dintre *a* accentuat și *a* neaccentuat românești este de cantitate și, deci, de aceeași natură ca cea dintre vocalele lungi și vocalele scurte din alte limbi, în mod fatal trebuia să ajungă la părerea că, aplicînd criteriul propus de mine pentru inventarierea fonemelor sau sunetelor, rezultă că în limba română *a* accentuat și *a* neaccentuat sînt foneme sau sunete deosebite. Criteriul propus de mine era următorul: „Nu se poate vorbi de existența unui sunet sau... fonem decît în cazul cînd avem un sunet care se poate pronunța izolat (dacă e vocală, singur, iar dacă e consonantă, urmat de vocala implicită"). „Avem atîtea foneme consonante, cîte pronunții izolate (cu vocală implicită) ale consonantelor sînt posibile [311] într-o limbă. Cînd e vorba de vocale, trebuie să admitem de asemenea că avem atîtea vocale cîte sînt posibile izolat, în mod spontan". „Sînt relevante numai acele variante ale sunetelor care se pot pronunța în mod izolat" (*Constituirea*, p. 104-5 și 106). Și, fiindcă prin 'vocală implicită' înțeleg vocala care apare după consonante cînd sînt pronunțate izolat și în mod spontan (lucrul nu-l spuneam în articol, dar îl spuneam în BIFR, IV, p. 204—211, la care trimiteam), e vorba, deci, atît pentru consonante, cît și pentru vocale, de pronunții spontane, ca cele ale copiilor care învață alfabetul, și nu de orice pronunție izolată a sunetelor, așa că Al. Graur, nefăcînd această precizare, n-a redat exact gîndirea mea. Cum în românește nu există decît o singură pronunție izolată și spontană a vocalei *a*, pronunție care e aceea a unui *a* accentuat, urmează că avem un singur sunet *a* în limba română. Cum însă d-sa concepea pe *a* accentuat și *a* neaccentuat în românește ca pe un *a* lung și un a scurt, trebuia să admită că, după criteriul propus de mine, avem, în cazul

de față, două foneme. Aceasta îi era cu atît mai ușor de admis, cu cît d-sa prin 'pronunție izolată' n-a înțeles, probabil, și 'pronunție spontană', ci orice pronunție izolată care este posibilă.

Probabil lipsa de precizări suficiente, făcute în articolul meu cu privire la ce înțelegeam prin 'pronunție izolată' spontană, a făcut ca Al. G r a u r să combată criteriul meu de inventariere a fonemelor. Dar la p. 105—106 eu arătam că în pronunție izolată spontană apar consonantele care în vorbire stau numai la începutul silabei, căci pronunția izolată tocmai dă naștere unei silabe în care consonanta este primul sunet. Prin pronunție spontană înțelegeam, deci, o pronunție care să respecte normele articulatorii din acea limbă, iar nu, spre exemplu, să pună la începutul silabei un sunet care în vorbire nu apare decît la sfîrșitul silabei. De aceea, pentru a fi complet, ar fi trebuit să spun în articolul meu, la p. 105—106, că în pronunția izolată apar numai acele vocale care în vorbire apar numai în vîrful silabei sau numai la începutul ei, căci doar, prin pronunțarea izolată a unei vocale, se produce o silabă care e alcătuită dintr-o [312] singură vocală sau dintr-o vocală cu funcție de consonantă, urmată de sunetul implicit.

Și acum să trec la observațiile pe care mi le face E. S e i d e l. Voi lua, rînd pe rînd, pe fiecare din obiecțiile sale. Pasajele necitate din articolul său cuprind numai o simplă expunere a concepției noastre.

Pag. 115 (§ 3). Este fals că eu aș fi lăsat (p. 58, § 3) la o parte problema înțelesului, atunci cînd e vorba de faptele lingvistice. După ce distingeam articulațiile ca parte fiziologică a vorbirii, vibrațiile aerului ca parte fizică și percepțiile de sunete ca parte psihică, adăugam: „Aceste percepții sînt asociate la celelalte fenomene psihice (gîndire, simțire, voință), împreună cu care constituie un singur lucru“. Cred însă că S e i d e l n-a lăsat la o parte această frază în mod intenționat, ci a fost indus în eroare numai de felul meu nepotrivit de a mă exprima, atunci cînd am distins articulația, vibrația aerului și percepția sunetului. Înainte de înșirarea celor trei elemente spuneam: „Realitatea cu care au lingviștii a face este triplă“. Din această cauză se putea înțelege că eu nu consider ca limbaj decît articulațiile, vibrațiile aerului și percepțiile de sunete și exclud din realitatea lingvistică înțelesurile. Dar fraza care urma îi putea arăta că eu nu căzusem în această greșeală. Așadar, și eu puteam să vorbesc, mai tîrziu, de o funcție a sunetelor și de o valoare de simbol. Inconsecvența pe care el credea că o găsește, constatînd că la

p. 81 eu dădeam o funcție distinctivă și o valoare de simbol sunetelor, nu există. (Poate aceeași observație mi-o face S e i d e l și la § 8, p. 107, rîndul 1—3, dar nu-s sigur, căci d-sa se exprimă acolo obscur.) Numai că eu, cum am dovedit în articolul meu, nu pot admite că valoarea funcțională ar face dintr-o realitate altceva decît ceea ce era înainte de a o avea sau înainte de a i-o acorda noi. Chiar dacă fonologii nu susțin acest lucru, faptul însă că ei numesc o realitate oarecare altfel decît trebuie, numai pentru că are funcții distinctive și valori simbolice, îi apropie de această greșeală. Dealtfel, T r u b e t z k o y nici nu înțelegea, la început, că fonemul se deosebește de sunet numai prin funcția și valoarea simbolică pe care o are, ci el admitea că se deosebește și prin structura lui. Este un [313] lucru pe care l-am discutat amănunțit în §-ele 9—11. Totuși și el dă o importanță nejustificată funcției și valorii simbolice, fapt care l-a dus, spre sfîrșitul vieții, la concepția că fonemele nu sînt altceva decît sunete cu o valoare de simbol și cu o funcție distinctivă (vezi ce am spus despre această schimbare a lui T r u b e t z k o y în BIFR, VI, p. 251—254, cu ocazia recenziei cărții sale, *Grundzüge der Phonologie*). Și totuși, T r u b e t z k o y tot înțelege să facă o distincție între sunetul obișnuit și cel numit de fonologi fonem, căci îl consideră pe primul ca pe un element al vorbirii, iar pe al doilea ca pe un element al limbii. În §-ul 12, unde discutam prima sa concepție, arătam că în mod fatal sunetele limbajului trebuie să aibă funcții și valori de simbol, limbajul fiind de fapt semeiologic, și că, deci, este inutil să mai vorbim de ea. Așadar, ce mă deosebește de fonologi este faptul că nu înțeleg să definesc fonemul ca realitate cu o funcție oarecare, numai prin structura sa. În concepția inițială a lui T r u b e t z k o y, poate și a altor fonologi, el nu era altceva decît reprezentare de sunet și, deci, n-ar fi trebuit numit decît astfel.

Cu dreptate scoate însă S e i d e l (p. 115, § 4) în evidență faptul că ceea ce caracterizează concepția mea față de cea a fonologilor este că ea pune bază pe punctul de vedere al realismului naiv și că din această cauză este o opoziție ireductibilă între cele două concepții. S e i d e l nu aprobă această procedare (considerarea din punctul de vedere al realismului naiv), a cărei valoare a fost arătată deplin de mine și prin aplicarea căreia cred că am ajuns la contribuțiile cele mai de seamă ale articolului meu. Dacă punctul de vedere al realismului naiv trebuie avut în vedere atunci cînd vrem să constituim o fonetică care să facă parte din lingvistică, concepută ca știință deosebită de fiziologie

și acustică, mi se pare just, dacă avem în vedere că realitatea cu care se ocupă lingvistica nu-l interesează pe lingvist sub forma reală a ei, ci sub forma în care și-o imaginează individul vorbitor cel mai ignorant în chestiuni de fizică, fiziologie și lingvistică. Așa se explică fraza mea de la p. 64 (§ 5), în care arătam întîia oară în articol că trebuie să avem în vedere felul de a-și imagina lucrurile al individului vorbitor: „Iar cînd e vorba de limbă, numai acesta [punctul [314] de vedere al individului vorbitor] contează". Prin aceasta însă nu înțelegeam să consider inutilă analiza limbajului în elementele sale reale. La p. 75 (§ 10, în care tocmai arătam de ce trebuie avut în vedere felul de a concepe lucrurile al individului vorbitor), spuneam: „Aceasta [considerarea concepției individului vorbitor] se impune numaidecît atunci cînd vorbim despre diferitele limbi, adică atunci cînd facem lingvistică romanică, germanică, românească etc. În acest caz doar nu mai avem în vedere forma adevărată pe care o are limbajul. Aceasta nu poate fi luată în considerare decît atunci cînd vorbim despre limbaj în general, adică atunci cînd facem lingvistică generală. Și se impune cu atît mai mult să vorbim din punctul de vedere al individului vorbitor, cu cît, de bine de rău, cuvintele noastre se referă la realitățile pe care și le imaginează omul comun". Este justă și afirmația lui S e i d e l (§ 5) că m-am folosit de felul de exprimare din limba uzuală, pentru a trage concluzii asupra realității lingvistice, cum se poate înțelege din ultima frază a citatului făcut chiar acum din articloul meu, și e în legătură tocmai cu importanța pe care o dau concepției omului comun despre limbă. Dar e fals că această procedare ar fi nominalistă și că vreau să soluționez cu ea „das Wesen der Dinge". Eu voiam să soluționez cu ea numai felul de a-și imagina lucrurile al nespecialistului, care nu numai că trebuie avut în vedere și de specialist, dar nici nu poate fi înlăturat. Cu acest punct de vedere al realismului naiv și cu această procedare eu reușisem să denunț în articolul meu o greșeală pe care a făcut-o întreaga fonetică și lingvistică de pînă astăzi (de atunci de cînd nu se mai vorbește de litere ca de un element lingvistic, adică de pe la mijlocul secolului trecut), o greșeală aproape congenitală lingvisticii și foneticii, conform căreia prin sunet se înțelege și articulația; și susțineam că lingvistul și foneticianul trebuie să distingă articulația, vibrațiile aerului și percepțiile de vibrații ca adevărate realități existente, care trebuiau să fie numite cu acești termeni, dar că trebuie să admită și o realitate, de fapt, imaginară, pe care individul vorbitor nespecialist (nefizician și neling-

vist) o consideră în afara sa și pe care o numește sunet. Din punctul de vedere al acestuia nu există, de fapt [315], nici vibrații ale aerului, nici percepții ale acestor vibrații, ci numai sunete și, cel mult, articulații. Această contribuție pe care de asemenea o socot printre cele mai importante ale articolului meu și care implică o critică nu numai a părerilor Cercului lingvistic din Praga, ci a întregii lingvistici și fonetici de pînă astăzi, a fost considerată de S e i d e l ca o eroare sau a fost trecută sub tăcere.

La p. 116 (§ 6) S e i d e l afirmă, trimițînd și la citatul făcut de mine din D o r o s z e w s k i la p. 78, a cărui părere și-o însușește, că fonologii înțeleg să se refere prin fonem exact la aceeași realitate la care se referă cînd zic sunet, anume la „die klanglichen Phänomene der Sprache und des Sprechens" și că deosebirea stă numai în modul de a le considera. Cînd le consideri exclusiv ca „Zeichenwert", „in ihrer distinktiven Funktion", se numesc foneme. „Der neue Terminus hat keine andere Aufgabe als die Verständigung zur erleichtern, da von Lauten traditionsgemäss immer von verschiedenen Standpunkten aus gesprochen wurde ; Laut war ein Terminus für physikalische und physiologische Forschungen, für semantische und historiche Untersuchungen in gleicher Weise". (La p. 118, § 14 este vorba de același lucru.) Afirmînd acestea, S e i d e l dovedește că are altă concepție decît aceea pe care a avut-o T r u b e t z k o y la început. În articolul meu nu m-am gîndit să combat concepția lui de mai tîrziu, din cauză că aveam în primul rînd de luat o atitudine față de părerile lui T r u b e t z k o y exprimate pînă atunci. O schimbare a concepțiilor sale se pare că s-a produs întîia oară prin 1937, cînd T r u b e t z k o y a publicat în *Archiv für vergleichende Phonetik* II, p. 129—153 un articol prilejuit de o critică a lui A. S c h m i t t făcută fonologiei, dar acest articol fusese scăpat din vedere de mine la sfîrșitul anului 1938, cînd am scris lucrarea mea. Și apoi ideile sale din acest articol nu sînt atît de avansate ca cele din *Grundzüge.* O critică a lor ar fi fost o critică a părerii lui D o r o s z e w s k y, pe care eu o citam, și locul ei ar fi fost la § 12. E drept, în *Grundzüge der Phonologie*, despre a cărei recenzie făcută de mine vezi mai sus, T r u b e t z k o y nu mai consideră fonemul reprezentare, ci sunet cu valoare distinctivă și cu funcție de simbol. Totuși, T r u b e t z k o y nu vede lucrurile [316] așa de simplu. El tot stabilește o deosebire între sunet și fonem, și anume de altă natură decît cele de care pomenește S e i d e l : sunetul este element al vorbirii, fonemul este element al limbii, și reprezintă

totalitatea proprietăților relevante fonologic ale unei structuri fonetice (Lautgebilde) (vezi BIFR, VI, p. 253), ceea ce înseamnează că Trubetzkoy recade în vechile sale distincții. Dar să admitem că Seidel și-a format concepția sa despre fonem sub influența părerilor ultime ale lui Trubetzkoy pe care, probabil, l-a cunoscut personal, așa că nu i s-ar mai putea spune că nu reprezintă fidel școala din Praga. El ar fi trebuit atunci, cel puțin, să spună în critica sa că Trubetzkoy și-a schimbat între timp ideile, așa că eu nu mai criticam pe cel mai nou Trubetzkoy, pe care, dealtfel, nici nu aveam de unde să-l cunosc în întregime, dat fiind că ultimele sale rezultate nici nu fuseseră toate publicate, ci pe altul, mai vechi. Seidel însă vorbește numai de o singură definiție a fonemului, care pentru dînsul n-ar mai suferi discuții și pe care o consideră oarecum prezentă la toți fonologii. Aceasta mă face să cred că el nu știe că există mai multe concepții ale fonemului și că Trubetzkoy însuși a avut mai multe, și de acest lucru mă mir cu atît mai mult, cu cît el putea căpăta informații în această privință chiar din articolul meu (§-ele 8—10.) (Cum vom vedea mai jos, Seidel cunoaște aceste paragrafe.) E drept că mulți fonologi, — nu printre teoreticieni —, înțeleg lucrurile ca Seidel, adică reduc fonemele la sunete cu valoare funcțională. Dar, în acest caz, este evident pentru oricine că, din moment ce o realitate oarecare are oricînd anumite funcții și valori, ea nu poate fi numită cînd într-un fel, cînd în altul, după cum am lua sau nu în considerare acele funcții și valori. Argumentul pe care îl aduce Seidel în § 7 pentru oportunitatea termenului fonem (această oportunitate este, cred, cea pomenită în § 6 : că ușurează înțelegerea), și anume că acest termen s-a păstrat timp de un deceniu, nu e un argument, căci mai întîi nu e adevărat că întrebuințarea unui termen presupune totdeauna și nevoia de a-l întrebuința, — este un caz destul de rar că oamenii de știință și filozofii complică discuțiile și concepțiile cu termeni și noțiuni inutile —, și apoi nu e adevărat [317] că toată lumea lingvistică ar fi acceptat fără rezerve termenul și noțiunea fonem. Ba dimpotrivă, lingviști dintre cei mai serioși au luat atitudinea hotărîtă împotriva lui. Iată ce spune, de exemplu, P. Meriggi în *Psychologie du Langage*, Paris 1933, p. 192 : „On sait que celle-ci [la linguistique] s'est développée de la philologie, contre laquelle, par exemple, la phonétique n'a pas encore achevé sa lutte (dans la „phonologie“, qui est maintenant de mode, on voit de quels retours offensifs la philologie sous de nouvelles formes est tou-

jours capable ; car il s'agit en réalité de réintroduire le terme „lettre" sous le déguisement de phonème)". Atitudinile ca cea de mai sus nu sînt rare. E drept că, precum a remarcat deja Trubetzkoy, *Archiv für vergl. Phonetik*, I, p. 129—130, ele nu sînt, de fapt, o critică reală a fonologiei, căci nu-i discută principiile și nu i le resping în urma unei argumentări ; dar nu e mai puțin adevărat că ele înseamnă o neacceptare a fonemului. Iar A. Schmitt a arătat, *ibid.*, II, p. 65—77 și 161—176, că ceea ce fonologii numesc fonem poate fi numit sunet. Pentru a ne referi numai la Meriggi, desigur el exagerează, întrucît fonologii nu vorbesc de litere, ci de altceva, dar are oarecare dreptate, dacă prin fonem ar fi să se înțeleagă ceea ce cere Seidel, căci nu se vede de ce trebuie să înlocuim termenul sunet cu un altul. Eu cred că prin articolul meu tocmai am reușit să transform în așa fel doctrina școlii lingvistice din Praga, încît să poată fi acceptată de toți lingviștii care sînt împotriva ei și care nu se dau în lături nici de la ironii. Cred că, într-adevăr, numai sub forma pe care a căpătat-o la mine fonologia nu mai poate fi considerată ca rătăcire lingvistică. E drept că i-am impus o mulțime de schimbări, care o fac aproape de nerecunoscut, dar numai sub această formă ea va putea fi acceptată de toată lumea.

La p. 116 (§ 8), după ce arată că pentru mine sunetul nu există decît ca un fel de percepere și de cunoaștere umană, spune, complicînd lucrul și cu alte informații, că este de neînțeles „wie eine Gegebenheit, die ausdrücklich nicht [sublinierea e a autorului] als Sinnträger betrachtet wird, als Träger menschlicher Erkenntnis anerkannt werden kann". Seidel are și aici în minte ideea neîntemeiată că eu nu dau [318] o funcție sunetelor (anume simbolizarea unor înțelesuri), dar nu observă că, chiar dacă ar fi fost așa, n-avea ce face aici cu această armă, dat fiind faptul că, atunci cînd eu consideram sunetul ca o cunoaștere umană, nu mă refeream la înțelesul legat de sunete, ci la sunetul însuși, pe care-l consideram ca o formă de cunoaștere a vibrațiilor aerului. Nu înțeleg apoi de ce, la sfîrșitul aceluiași § 8, mi se aduce imputarea că nu m-am hotărît pentru o separare a punctului de vedere al realismului naiv de acel al cunoașterii științifice, chiar cînd, după mărturisirile din alt loc ale lui Seidel (vezi mai sus), punctul de vedere din care am privit lucrurile este cel al realismului naiv.

La p. 117 (§ 10), Seidel afirmă că greșesc cînd susțin că realitatea numită fonem nu există și că ea nu este (nu poate

fi) decît ceea ce înţeleg eu prin sunet. Seidel putea să-mi obiecteze ceva împotriva acestei afirmaţii, şi anume că, de fapt, şi ceea ce Trubetzkoy înţelegea mai înainte prin fonem era o realitate precisă sau mai multe, pe care eu însumi le-am arătat şi discutat în §-ele 10—12. Dar am spus mai înainte că Seidel nu şi-a însuşit concepţia aceasta a lui Trubetzkoy despre fonem. E drept, expresia mea este nepotrivită. Dar, dacă luăm în considerare că ceea ce înţelege, de obicei, Trubetzkoy prin fonem, adică reprezentarea sunetului şi sunetele vorbirii interioare, nu poate să fie numit astfel, — şi am arătat aceasta la p. 73—74, § 10, unde era vorba despre reprezentarea sunetului, şi la p. 76—78, § 11, unde era vorba despre sunetele vorbirii interioare pronunţate izolat —, dacă luăm apoi în considerare că alte realităţi psihice care să poată fi numite fonem nu mai sînt, căci ideile de sunete nu sînt numite de Trubetzkoy foneme decît întîmplător, — vezi articolul meu, p. 76, nota 1 —, atunci se înţelege că într-adevăr fonemele nu pot avea altă realitate decît cea de sunet, cum înţelegem noi. Această exprimare m-a determinat să formulez pe cealaltă, că fonemele nu există.

Dar aceasta, numai dacă luăm în considerare numai unele din ceea ce Trubetzkoy numeşte foneme. Pentru altele, anume pentru cele pe care eu le-am discutat în §-ele 16—20 (cele care corespund nu la un sunet, ci la mai multe), expresia mea este însă perfect întemeiată. Dar Seidel nu-şi dă seama [319] deloc că Trubetzkoy admite şi altfel de foneme, a căror definiţie, precum se înţelege, nu se potriveşte deloc cu concepţia despre fonem a lui Seidel, care afirmă că fonemul este sunetul considerat ca realitate funcţională. După afirmaţia pomenită, Seidel continuă: „Dieser Satz berührt um so merkwürdiger, als (§ 12, p. 78) einerseits anerkannt wird, dass nicht zufällig das Phonem nur nach seiner Funktion definiert wurde und andererseits (p. 81) diese Definition als pleonastisch getadelt wird". Am avea, deci, o întreită contradicţie : după ce spun că fonemul nu există, afirm că nu fără rost el este definit ca ceva funcţional, apoi spun că o asemenea definiţie este pleonastică. Dar eu vorbeam în § 12 (p. 78) despre foneme care corespund, după Trubetzkoy, unui singur sunet (§-ele 7—15 sînt consacrate acestei categorii de foneme), iar afirmaţia mea de acolo nu voia să spună că eu aprobam definirea ca realitate funcţională a fone-

mului, ci că, dacă fonologii au dat această definiţie fonemului, au făcut-o (au putut-o face), pentru că, într-adevăr, sunetele limbajului au în mod implicit o funcţie.

P. 117—118 (§ 11), pe nedrept crede Seidel că înţelesul termenului sunet nu este flotant la fonologi. S-ar putea da exemple din alţi fonologi, dar puteam arăta aceasta chiar cu Trubetzkoy. Dacă acesta, într-adevăr, nu trece de la o definiţie la alta, cum afirmă pe drept Seidel, totuşi cîteodată el înţelege şi altceva decît ceea ce spusese în definiţie. La p. 70—71 (§ 8) am arătat că el înţelege cîteodată prin sunet şi articulaţia. Iar afirmaţia mea, că Trubetzkoy trece de la o definiţie a sunetului la alta, a fost posibilă, din cauză că Trubetzkoy însuşi nu se exprimă clar, cînd defineşte sunetul. Cred acum că pasajul din Trubetzkoy, reprodus de mine în § 8, p. 68—69, nu mai trebuie interpretat astfel cum făcusem la p. 69, ci în sensul că sunetul este vibraţia aerului + percepţia prin auz a vibraţiei, considerate amîndouă ca unitate. Eu vedeam atunci în acest citat două definiţii, din cauză că nu puteam concepe decît separat vibraţiile şi reprezentarea. Dar Trubetzkoy nu le concepe decît ca o unitate. Aici, de fapt, el greşeşte, dar concepîndu-le ca o unitate, în mintea sa sunetul are o definiţie precisă.

P. 118 (§ 12), după ce atrage iarăşi atenţia asupra inconsecvenţei [320] pe care aş fi făcut-o, admiţînd o diferenţiere a înţelesurilor prin sunete, care, cum am arătat mai sus, nu există, Seidel, arătînd că şi eu consider fonemele ca ceva psihic, afirmă în treacăt că între timp am pus în lucrarea mea nişte fraze şi consideraţii retorice. Cred că se referă, dar nu-s sigur, — căci despre acest pasaj din lucrarea mea Seidel vorbeşte în mod special imediat după aceea (§ 3), fără să mai spună că e scris retoric, — la interogaţiile de la p. 71, pe care nu le credeam atît de supărătoare. În orice caz, cred că prin ele mi-am exprimat clar gîndurile, şi atunci scopul meu a fost atins.

P. 118 (§ 15). Nu înţeleg cum poate cineva să spună că expunerile despre raportul dintre percepţie şi reprezentare nu au a face deloc cu concepţia fonologică, cînd Trubetzkoy însuşi spune, şi Seidel însuşi pare a aproba parţial aceasta (p. 118, § 11), că sunetul este percepţie şi că fonemul este reprezentare. Căci, dacă Trubetzkoy, deşi afirmă aceasta, nu mai pomenteşte nimic despre reprezentare în definiţia pe care o dă fonemului, urmează că n-a dat o definiţie completă.

P. 119 (§ 18): la observaţia că eu „amestec fonologia cu rezultatele ştiinţelor care obişnuit sînt cuprinse sub numele de

fonetică" este de spus că eu discutam acolo, cum dealtfel nu scapă din vedere Seidel, definiția fonemului ca reprezentare de sunet sau ca sunet al vorbirii interioare, așa că era vorba de realitatea cu care se ocupă fonologia, nu fonetica. Și, dacă fonemul este conceput astfel, este clar că trebuie să vorbim de producerea lui.

P. 120 (§ 23): redă greșit părerea mea despre lucrurile la care se aplică metoda numită de T r u b e t z k o y analiza asociativă: „in der Morphologie, bei der Betrachtung von Prä- und Suffixen und des Lautwandels". La p. 87 însă eu afirmam: „la morfologie și la studiul prefixelor, sufixelor ori al alternanțelor fonetice". Redarea greșită a lui S e i d e l ne arată că el nu cunoaște înțelesul expresiei 'alternanță fonetică', întrebuințată de școala lingvistică franceză. Mirarea mea este însă cu adevărat mare, cînd constat că, imediat după aceea, afirmă: „Wie es möglich war, das lange Trubetzkoy-Zitat (p. 86) richtig zu verstehen, solange [321] dieser von Morphemen redet, nicht aber die gleiche Betrachtungsweise auch auf die Phoneme anwenden zu wollen, ist schwer verständlich", căci T r u b e t z k o y spunea: „Die phonologische Betrachtung, durch die ein gesprochenes Wort in einzelne Phoneme zerlegt wird, beruht auf derselben assoziativen Analyse, durch die bei morphologischer Betrachtung das Wort in seine morphologischen Berstandteile, d. h. Morpheme, zerlegt wird". E. Seidel continuă: „und die Behauptung, es sei völlig unnütz (p. 87), die assoziative Methode auf die Einheiten anzuwenden, aus denen die Wörter zusammengesetzt ist, ist keine Widerlegung [cum că metoda aceasta nu există în fonologie]". El ar avea dreptate, dacă eu aș fi spus numai că metoda e inutilă. Dar eu am spus *(loc. cit.)* că această metodă nici nu este aplicată.

P. 120–121 (§ 24). Afirmînd că e „ein direktes Missverständnis", cînd cred, p. 88 și 102, că conștiința lingvistică înseamnă ideile indivizilor vorbitori despre faptele lingvistice, S e i d e l se dovedește de asemenea un foarte slab cunoscător al discuțiilor duse de fonologi, care singuri au recunoscut la început că conștiința lingvistică înseamnă conștiința faptelor lingvistice și că aceasta este variabilă. Iar mai tîrziu, T r u b e t z k o y a înțeles, prin 'conștiința lingvistică', și „simțirea" faptelor lingvistice, despre care am vorbit la § 25. Vezi pentru toate acestea T r u b e t z k o y, *Grundzüge der Phonologie*, p. 37–38 și discuția făcută de mine în BIFR, VI, p. 251–253. S e i d e l greșește cînd afirmă: „Es bedarf keines Nachweises, dass unter der „conscience linguistique" die Tatsache verstanden wird, dass

der Sprecher sich der Funktionalität der Sprache bewusst wird". De funcţionalitatea limbii nu-şi dau seama deloc indivizii vorbitori, şi nu şi-au dat seama nici specialiştii în ştiinţa limbajului, pînă ce n-a venit s-o arate şcoala fonologică. S e i d e l spune apoi, exprimînd concepţia mea: „Der Phonologe (cf. p. 102) wird nur Linguisten danach fragen, ob ein Laut in einer bestimmten Sprache distinktive Funktion hat". Expunerea este echivocă, căci s-ar putea înţelege că fonologul trebuie să apeleze la alt om sau la altă specialitate; pe cînd eu afirmam că e nevoie să apelăm „la conştiinţa lingvistică a unor indivizi [322] care au studiat în mod special limba lor". Şi, precum se vede, e vorba nu de valoarea funcţională a sunetelor, ci de faptele fonetice percepute. Nu înţeleg apoi de ce S e i d e l continuă: „Im übrigen wird er [der Phonologe] sich an die assoziative Analyse des Gesprochenen halten", căci eu tocmai tăgăduiam aceasta.

S e i d e l greşeşte cînd crede că, dacă eu am admis că ideea de relevanţă este o consecinţă a concepţiei funcţionale a fonemului, trebuie să admit şi legitimitatea principiului relevanţei (şi anume că nu toate însuşirile unui sunet sînt relevante). Căci, dacă eu afirmam că ideea de relevanţă e o consecinţă a concepţiei funcţionale a fonemului, aceasta pentru că luam în considerare cazul cînd un fonem se găseşte realizat ca două sau mai multe sunete, deci cînd are variante, iar nu realizat ca un singur sunet. Dar numai în primul caz se poate vorbi de relevanţa parţială a elementelor fonetice (de relevanţa numai a unora din însuşirile fonetice), ceea ce înseamnă că, de fapt, principiul relevanţei se pune acut numai în acest caz. În cazul cînd unui fonem îi corespunde un singur sunet, relevanţa fiind totală, principiul relevanţei nu poate fi ignorat. Aşa se explică de ce noi am vorbit în articolul nostru despre relevanţă tocmai la § 16—20.

S e i d e l găseşte apoi o contradicţie între ce spuneam la p. 101, că, dacă părăsim principiul relevanţei, între fonologie şi fonetică nu mai este nici o deosebire, şi ce spuneam la p. 80, că, fără principiul relevanţei, fonologia s-ar identifica cu ceea ce înţeleg eu prin fonetică (trebuie să adaug numaidecît, pentru a fi clar, că e vorba de relevanţa variantelor; această completare S e i d e l n-o face, aşa că din expunerea sa cineva nu poate pricepe ce spun eu). La p. 101 eu spuneam: „În general totul (orice din articulaţie şi vibraţie) trebuie să fie relevant. Deosebirile între studiul articulaţiilor şi cel fonologic (în sensul şcolii lingvistice din Praga) nu sînt mari, ba, dacă ideea de fonem cu mai multe variante este modificată, se reduc la nimic". E drept că afirmarea :

„deosebirile se reduc la nimic“ înseamnă identitatea dintre sunet (ca articulație și vibrație) și fonem, dar din tot paragraful reieșea că e vorba de un paralelism perfect între articulație și vibrație pe de o parte și ceea ce eu numesc [323] sunet pe de alta. Obiecția trebuia, deci, considerată de Seidel ca privind nu fondul, ci forma articolului meu.

După aceea Seidel continuă: „Der Widerspruch wird noch grösser, wenn man zwei weitere Behauptungen daneben hält, nämlich dass (p. 93) die Relevanz eine Seite der Unterscheidung von Gesprochenem und dem, was man zu sprechen glaube, sei, und dass sie, so ausgedrückt, nicht falsch sei. Vorher (p. 92) aber war behauptet worden, die Relevanz könne nicht im Rahmen der Definitionem zugestanden werden, die man Laut und Phonem gegeben habe“. Citatul îți face aproape impresia unei mistificări voite, căci la p. 92 eu spuneam că, dacă înțelegem, ca Trubetzkoy, prin sunet impresia acustică și prin fonem reprezentarea, este imposibil de priceput cum o impresie acustică nu poate fi reprezentată, iar la p. 93, că principiul relevanței e un aspect al distincției lui Trubetzkoy între ceea ce se pronunță în realitate și ceea ce individul vorbitor crede că pronunță, distincție pe care însă n-o admiteam. Seidel se referă însă, desigur, la interpretarea dată de mine acestei distincții la § 10, interpretare pe care însă la p. 93 o respingeam eu însumi.

Acestea sînt obiecțiile făcute de Seidel. E drept că d-sa afirmă, p. 121—122: „Mit diesen Bemerkungen sind keineswegs die Fälle erschöpft, in denen Ivănescu die Phonologie falsch interpretiert, aber es sind eine genügend grosse Zahl angeführt worden, um daran die wesentlichen Irrtümer abstrahieren zu können“. Noi însă nu ne putem imagina la ce se gîndește Seidel, ca să putem da un răspuns și altor eventuale obiecții. Concluziile sale sînt: 1. că n-am un punct de vedere consecvent „im Sinnproblem des ‘Lautes‘ und in der Unterscheidung des Wesens sprachlicher Gegebenheiten von ihrer Erscheinungsform“ (p. 122); 2. că „Die Deduktionen leiden dann ausserdem noch darunter, dass er in der Phonologie einzelne Thesen und einzelne Begründungen ablehnt und dennoch glaubt, er könne ihr in ihren übrigen Thesen gerecht werden“ (*ibid.*), și 3. că „aus der Kritik Ivănescus an der Phonologie sich vorläufig keine Förderung der Wissenschaft ergibt“ (*ibid.*). El mai afirmă că lucrarea e plină de contradicții (p. 120, § 21, unde se [324] vorbește de o „Grundeinstellung“ care e „widerspruchsvoll“, și p. 22, în citatul pe care-l dau chiar acum) și că „an einzelnen Stellen der widerspruchsvollen Arbeit

immer wieder erkennbar ist, dass der Verfasser den Deduktionen der Phonologen durchaus zu folgen vermag". Acestea fiind părerile sale despre articolul meu, se înțelege că Seidel nu mai putea admite o înrudire între concepția mea și aceea a fonologilor, înrudire asupra căreia eu insistam mereu. El o respinge la p. 115 (§ 3), unde spune că eu greșesc cînd cred aceasta și cînd cred că deosebirea ar fi numai în ce privește chestiunea relevanței, apoi la p. 116—117 (§ 8), unde, după ce arată ce înțeleg eu prin sunet, spune că aici avem o aparentă apropiere de fonemul fonologiei.

Cred că în urma răspunsului pe care l-am dat fiecăreia din obiecțiile sale se poate vedea că aceste aprecieri ale lui Seidel sînt nedrepte și că ceea ce există slab în articolul meu sînt unele exprimări nepotrivite, care se datoresc grabei cu care a fost scris articolul și imposibilității de a-l mai revizui înainte de a-l da la tipar. Cred că totul se prezintă ca o unitate bine închegată, și acest lucru îl poate vedea mai bine cine, spre deosebire de Seidel, se va ocupa nu numai cu o parte a articolului meu (§ 1—22), ci și cu restul (§ 23—34), în care se fac completări și se trag toate consecințele concepției expuse pînă la § 22. Nu e apoi nicidecum adevărat că eu aș fi acceptat numai unele din tezele fonologiei și că aș fi respins pe altele, deși, chiar dacă am face cu o concepție oarecare acest lucru, n-ar fi numaidecît o greșeală, cum crede Seidel. Cum am spus-o și mai sus, eu am transformat fonologia, deci am transformat principiile ei, așa că eu nu pot „urmări", adică nu pot vedea justețea, nu numai a deducțiunilor fonologilor, dar nici a principiilor de la care ei pleacă. E, prin urmare, dreaptă afirmația sa de la p. 114, unde, vorbind în general despre toate criticile făcute fonologiei și, deci, și despre a mea (numai că ar fi fost de făcut precizarea că sînt puține critici serioase făcute fonologiei), spune că ele sînt întemeiate pe presupuneri străine fonologiei. Dar dacă este așa, nu urmează numaidecît că aceste presupuneri sînt greșite. Iar cum că articolul meu nu aduce nici un progres în știință, este un [325] lucru pe care timpurile care vor veni îl vor confirma sau nu. Deocamdată eu cred și mă văd nevoit să spun că, dintre toate criticile cîte au fost făcute fonologiei, cele mai serioase sînt a mea și cea făcută de A. Schmitt în *Archiv für vergleichende Phonetik*, II, p. 65—77 și 161—176.

În concluzie, aş putea spune şi eu despre critica lui S e i d e l : D-sa n-a căutat să-şi dea seama de adevărul tezelor de la care plecam şi n-a căutat să prindă firul raţionamentelor din articolul meu. D-sa a înţeles greşit unele pasaje din lucrarea mea, discutînd inutil asupra lor. D-sa ignorează evoluţia fonologiei la T r u b e t z k o y sau trece peste unele susţineri făcute mai înainte de acesta şi nu reprezintă exact nici ultima fază a gîndirii acestuia, aşa că obiecţiile sale sînt făcute din punctul de vedere al unei fonologii „vulgare“, „popularizate“, simplificate. Critica d-sale nu aduce nici un progres în ştiinţă. Singura contribuţie este că, prin înţelegerea greşită a celor cîteva pasaje mai puţin clare din lucrarea mea, d-sa mi-a prilejuit de a da lămuriri [326].

ULTIMELE PĂRERI ALE LUI N. S. TRUBETZKOY ÎN DOMENIUL AȘA-ZISEI FONOLOGII*

N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie. (Travaux du Cercle linguistique de Prague 7)*, Praga, 1939, 271 p. 8°.

Al șaptelea volum al cunoscutei publicații *Travaux du Cercle linguistique de Prague* a fost consacrat unei lucrări a lui N. S. Trubetzkoy, lucrare de sinteză în domeniul fonologiei, căci în ea se tratează aproape toate problemele pe care le pune această disciplină. Pentru a fi preciși, ar trebui să spunem că materia tratată este fonologie generală ('general' în sensul în care se vorbește de o lingvistică generală, de o fonetică generală) ; dar această expresie nu este întrebuințată de fonologi. Cartea cuprinde, exact sau cu modificări și adause, articolele de fonologie generală pe care Trubetzkoy le-a publicat pînă acum separat sau în periodice. Lingviștii vor dispune de acum încolo de o operă în care să se găsească adunate toate părerile lui Trubetzkoy din domeniul fonologiei generale, păreri care interesează în cea mai mare măsură, el fiind învățatul care a contribuit cel mai mult la crearea fonologiei și la dezvoltarea ei în direcția în care s-a dezvoltat această disciplină de la 1929 încoace. Dealtfel, această lucrare rămîne și singura carte de fonologie generală accesibilă unui public mai larg, căci lucrarea similară a lui N. v a n W i j k, apărută la Haga în 1939, e scrisă în limba olandeză.

* Titlu nou. Apărut în BIFR, VI, 1939, p. 250—257.

Cartea de față nu apare sub forma pe care o voia autorul. Acesta, care a lucrat la ea pînă în ultimele săptămîni ale vieții sale, a murit înainte de a o termina, la 25.VI.1938. Ar mai fi trebuit să urmeze aproximativ 20 pagini de tipar, care să cuprindă un capitol despre semnalele delimitative ale frazelor („Grenzsignale der Sätze") și o concluzie. Textul apoi n-a căpătat redacția definitivă. Autorul ar mai fi voit să adauge și alte lucruri, printre care trimiteri la unele studii. El voia să adopte și un sistem de semne unic pentru transcrierea fonologică, dar acest plan n-a putut fi realizat, și mai întotdeauna se întrebuințează semnele care sînt în uz pentru fiecare limbă sau familie de limbi. Lucrarea de față cuprinde apoi numai ceea ce se poate numi fonologie statică sau sincronică (Trubetzkoy o numește sincronică sau descriptivă, p. 30), nu și ceea ce se poate numi fonologie evolutivă sau diacronică (sau, pentru a accepta termenul obișnuit la [250] Trubetzkoy și alți fonologi, istorică), și nici geografia fonologică și morfonologia. Pe acestea autorul intenționa să le trateze într-un al doilea volum, care însă n-a putut fi scris (informațiile pe care le dau în acest alineat le-am luat din *Prefața* cărții).

Nu vom mai arăta ideile din această lucrare, pentru că, în general, ele sînt cunoscute, și nu le vom face nici critica, pentru că această critică a fost făcută de noi altădată (în articolul *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, publicat în BIFR, V; [aici, p. 219—295]. Trebuie să spunem însă că în ultimii ani ai vieții sale Trubetzkoy și-a schimbat, în parte, părerea pe care o avea despre fonem, și anume și-a schimbat-o în sensul vederilor noastre expuse în articolul citat. Bineînțeles, schimbarea s-a făcut fără ca autorul să fi cunoscut critica noastră. Faptul arată că obiecțiile aduse în articolul nostru sînt mai întemeiate decît crede Al. Graur în *Viața Românească*, 1939, nr. 8, p. 156—157. Mai întîi de toate Trubetzkoy a părăsit orice încercare de a defini fonemul prin termeni psihologici. Pînă acum, pentru el, sunetul era vibrația aerului plus percepția, iar fonemul era reprezentarea. Vezi articolul nostru § 8—9, dar și 11. Dealtfel, nici atunci termenul 'reprezentare' nu intra în definiție, căci și atunci Trubetzkoy era împotriva psihologismului fonologic (deși, cum am arătat în articolul nostru, p. 82, nota 1, el era, de fapt, psihologist), dar nu era considerat ca nepotrivit cu fonemul. În cartea de față se respinge însă categoric ideea că fonemul ar fi reprezentare (p. 37), ceea ce înseamnă că tocmai acum psihologismul concepției sale anterioare a fost înlăturat.

Asupra acestei schimbări de concepție autorul atrage singur atenția la p. 37—41, unde face critica unora din părerile sale anterioare. Dar schimbarea de concepție se vede și din felul cum înțelege el acum fonetica și fonologia *(Einleitung)*. Astfel, la p. 7, autorul arată că fonetica este o știință a vorbirii, pe cînd fonologia o știință a limbii (termenii 'vorbire' și 'limbă' sînt luați în înțeles saussurian, iar la p. 13—14 definește fonetica : „die Wissenschaft von der materiellen Seite der (Laute der) menschlichen Rede", și fonologia ca știință a funcțiilor pe care le îndeplinesc sunetele în limbă (limbă în sens saussurian) („Der Phonologe hat am Laut nur dasjenige ins Auge zu fassen, was eine bestimmte Funktion im Sprachgebilde erfüllt." Prin 'Sprachgebilde' (literal : structura fonetică), Trubetzkoy înțelege ceea ce F. de Saussure numește 'limbă'). Din aceste discuții se vede că fonemul este, de fapt, pentru Trubetzkoy, tot ceea ce el numește sunet, numai că ia în considerare sunetul ca element funcțional în cadrul sistemului lingvistic. Că e vorba de niște funcții ale sunetelor, iar nu ale altor elemente, se vede și din termenii adoptați în lucrare atunci cînd se vorbește de aceste funcțiuni : [251] Schallfunktion (cf., de exemplu, titlurile celor două mari diviziuni ale cărții, diviziuni pentru care vezi mai jos, sau expresii ca : „Die einen Schalleigenschaften besitzen eine g i p f e l b i l d e n d e oder k u l m i n a t i v e Funktion... Andere Schalleigenschaften erfüllen eine a b g r e n z e n d e oder d e l i m i t a t i v e Funktion..., de la p. 29). Că fonemul se identifică cu sunetul, cu ceea ce nespecialistul înțelege prin sunet (căci în locurile citate Trubetzkoy a întrebuințat termenul 'Laut' sau 'Schall' cu sensurile pe care le are la nespecialiști), este tocmai ceea ce am susținut în articolul nostru (Partea I). Dar că fonetica se ocupă cu sunetul ca element al vorbirii, iar fonologia cu sunetul funcțional nu se poate admite, pentru că funcția nu transformă realitatea sunet în altceva, care să merite alt nume. Și nu se poate admite nici măcar că fonetica se ocupă cu sunetul ca element al vorbirii, iar fonologia, cu sunetul ca element al limbii. Lucrurile stau precum am arătat noi în *art. cit.*, p. 130, nota 1 [aici p. 288, nota 13], unde am considerat sunetul (în sensul comun al cuvîntului, nu în cel dat de foneticieni) ca un element al vorbirii, întocmai ca și articulația, sau ca un element al limbii în sensul comun al acestui termen, care nu este cel saussurian, ci cel arătat de noi în *art. cit.*, § 29 și 30. Limba, în sensul saussurian, nu poate fi decît o cunoștință memorată, deci ceva care există numai virtual, iar cine crede că studiază limba, studiază, de fapt, fenomene de vorbire. Mai este

de adăugat că acum Trubetzkoy pune funcțiile distinctive și pe socoteala impresiilor acustice („Schalleindrücke"), de care vorbește, de exemplu, la p. 29. Dar prin impresia acustică el înțelegea în lucrări anterioare tocmai sunetul, cu care nu trebuie să se ocupe fonologia. (Concepția că proprietățile impresiilor acustice au funcții distinctive este dealtfel în contradicție și cu afirmația că fonologia se ocupă numai cu fapte ale limbii în sens saussurian.)

Cu privire la definiția fonemului ca reprezentare, Trubetzkoy spune acum următoarele (p. 37) : „In Bezug auf das Phonem hat auch der Verfasser dieser Zeilen in seinen ersten phonologischen Arbeiten manchmal den Ausdruck „Lautvorstellung" gebraucht. Dieser Ausdruck war verfehlt... Denn akustisch-motorische Vorstellungen entsprechen jeder phonetischen Variante, soweit die Artikulation durch den Sprechenden reguliert und kontrolliert wird. Es gibt auch keinen Grund, einige von diesen Vorstellungen für „bewusst", andere für „unbewusst" zu halten. Der Grad des Bewusstseins des Artikulationsprozesses hängt nur von der Übung ab. Bei einer besonderen Dressur kann man auch die nichtphonologischen Eigenschaften der Laute bewusst wahrnehmen — wodurch die sogenannte „Ohrenphonetik" möglich ist. Somit kann das Phonem weder als „Lautvorstellung" noch als „bewusste Lautvorstellung" definiert und dem Sprachlaut (der phonetischen Variante) gegenübergestellt werden". Toate aceste lucruri au fost susținute și de noi în § 20 al lucrării [252] noastre. Ceva mai jos (p. 37—38), Trubetzkoy continuă : „Die Heranziehung der Psychologie muss bei der Definition des Phonems vermieden werden, denn das Phonem ist ein sprachwissenschaftlicher und nicht ein psychologischer Begriff. Jede Bezugnahme auf das „Sprachbewusstsein" muss bei der Definition des Phonems ausgeschaltet werden. Denn das „Sprachbewusstsein" ist entweder eine metaphorische Bezeichnung des Sprachgebildes („langue") oder ein ganz vager Begriff, der selbst noch definiert werden muss und vielleicht gar nicht definiert werden kann". [Ba, în sensul de totalitate a faptelor lingvistice de care e conștient individul vorbitor, conștiința lingvistică poate fi definită, dar o asemenea realitate e variabilă de la un individ la altul, din moment ce conștiința faptelor lingvistice e o chestie de educație, de exercițiu.] Trubetzkoy consideră apoi (p. 38) greșită părerea că faptele lingvistice, printre care și fonemul, dacă nu-s întotdeauna conștiente, sînt totuși „simțite" de individul vorbitor (vezi § 20 al lucrării noastre) : „Auch die Ermittlung der „Empfindungen" des „Sprach

bewusstseins“ ist ein heikles und äusserst schwieriges Unternehmen. [Acest lucru este însă adevărat.] Dass das „Sprachbewusstsein“ nicht imstande ist, ein Phonem in sukzessive Teile zu teilen und dass alle Mitglieder einer Sprachgemeinschaft dieselben Phoneme „besitzen“ — das sind zwei ganz richtige Behauptungen, die aber keineswegs als Definition des Phonems betrachtet werden dürfen. Das Phonem ist vor allem ein funktioneller Begriff, der hinsichtlich seiner Funktion definiert werden muss. Mit psychologistischen Begriffen lässt sich eine solche Definition nicht durchführen“. De aceea, definiția dată fonemului (p. 34) este tot cea care fusese dată la început de Cercul lingvistic din Praga : fonemul este unitatea fonologică (adică distinctivă) cea mai mică. Totuși, ideea de relevanță este menținută (p. 35) : „Man darf sagen, dass das Phonem die Gesamtheit der phonologisch relevanten Eigenschaften eines Lautgebildes ist“. Ba încă, precum se vede, este vorba de relevanța însușirilor unei realități, pe care Trubetzkoy o numește structură fonetică (‘Lautgebilde‘) și care nu poate fi altceva decît o realitate psihică, dacă vrem, chiar reprezentare. (Altădată Trubetzkoy aplica principiul relevanței la percepții. Vezi § 16, p. 89 al lucrării noastre.) Apoi relevanța nu poate fi altceva decît un proces psihic, și anume sau transformarea din fapt neconștient în fapt conștient, sau perceperea unui fapt printr-un simț oarecare („simțirea“ de care era vorba mai sus). Admițînd în definiția fonemului expresia ‘relevanță‘ el a căzut din nou în psihologism, adică a ajuns din nou la reprezentare și la conștiința lingvistică sau la [253] „simțirea“ unor realități fonetice de către individul vorbitor. Psihologismul nu poate fi evitat în nici un fel, cînd este vorba de faptele lingvistice, care sînt fapte psihice.

Trebuie să atrag apoi atenția asupra faptului că atitudinea noastră nu este numai de tăgăduire, ci și de aprobare. Dacă nu acceptăm întocmai teoriile lui Trubetzkoy, el nu rămîne mai puțin unul dintre înnoitorii lingvisticii din ultimul deceniu. Căci fonologia creată de dînsul se caracterizează prin ceea ce s-ar putea numi funcționalism și structuralism (fonemul are o funcție, sistemele fonologice au o structură), aspecte care au fost extinse apoi de diferiți lingviști, mai toți în strînse legături cu Trubetzkoy, și la celelalte părți ale lingvisticii. Se vorbește de la 1930 încoace tot mai mult de o lingvistică funcțională sau de o lingvistică structurală și pe drept cuvînt (în 1939 a început să apară la Copenhaga și o publicație specială pentru aceasta din urmă, intitulată *Acta linguistica)*.

Cred nimerit acum să spun cîteva cuvinte despre ceea ce ar fi trebuit să cuprindă volumul al doilea, mai întîi pentru că acest volum n-a mai putut fi scris de autor şi apoi, pentru că cele spuse despre materia pe care autorul intenţiona s-o trateze acolo ne vor ajuta să înţelegem mai bine valoarea volumului tipărit.

În articolul nostru citat (§ 33) am spus că fonologia sau, cum preferăm să-i spunem noi, fonetica (ceea ce fonologii numesc fonetică, fiind pentru noi o ştiinţă a vibraţiilor aerului şi a articulaţiilor) este legitimată numai ca ştiinţă sincronică, nu şi ca ştiinţă evolutivă. Ca ştiinţă evolutivă este legitimată numai o fiziologie a mişcărilor articulatorii. Dacă lucrurile stau astfel, atunci faptul că Trubetzkoy n-a mai putut să scrie o asemenea operă nu este o pagubă mare pentru ştiinţă. Dealtfel fonologia istorică a fost creată de alţi lingvişti (R. J a k o b s o n). Trubetzkoy s-a ocupat aproape exclusiv cu fonologia sincronică, ceea ce poate dovedi că numai (sau mai ales) considerarea statică a limbajului cere crearea unei fonetici care să nu fie fiziologie şi acustică.

Ceea ce am spus despre fonologia istorică trebuie să spunem şi despre aşa-numita geografie fonologică. Mai întîi această disciplină nici nu poate fi altceva decît fonologie istorică, aşa cum geografia lingvistică este lingvistică evolutivă. Apoi de fapt nu avem a face cu o geografie fonologică, ci cu o metodă geografică în fonologie, tot aşa cum geografia lingvistică nu este o disciplină nouă, ci o metodă nouă. Este probabil însă că acest capitol al volumului al doilea ar fi trebuit să trateze nu despre fonologia care ar corespunde capitolului *Constitution des langues* din *Le langage* al lui J. V e n d r y e s sau [254] capitolului *Linguistique géographique* din *Cours de linguistique générale* al lui F. de Saussure, de la care poate chiar se va fi inspirat Trubetzkoy. Căci ceea ce se ia în consideraţie la o astfel de geografie fonologică sînt sistemele fonologice în totalitatea lor, iar nu schimbări fonologice, cum ar trebui. O astfel de geografie fonologică a ajuns, de exemplu, la concluzia că există uniuni lingvistice (în cazul nostru, fonologice), alcătuite din mai multe limbi vecine, care au toate sisteme fonologice foarte asemănătoare. Trebuie totuşi să recunoaştem că, dacă voim să dăm o explicaţie acestor fapte, trebuie să facem fonologie istorică. Deci geografia fonologică este un aspect al fonologiei istorice, iar capitolul corespunzător celui intitulat *Linguistique géographique* din cartea lui F. de Saussure ar fi trebuit să trateze numai despre limbă şi dialect şi diferitele limbi speciale (bineînţeles, din punct de vedere fonologic).

În ce privește concepția despre morfonologie a lui Trubetzkoy, sîntem bine informați asupra ei din lucrări anterioare. El este, dealtfel, și creatorul acestei discipline. În lucrarea noastră, pomenită mai sus, noi am arătat însă că morfologia intră numai parțial la fonologie (sau, cum îi spunem noi, fonetică) (p. 123—124; [aici, p. 282—283] și, prin urmare, ea merită să fie tratată la fonologie numai într-atîta. Făcînd abstracție de aceasta, Trubetzkoy ne-a dat, deci, în singurul volum pe care l-a scris, tot ce era mai interesant în fonologie și merita să fie tratat deosebit, mai bine zis, tot ceea ce constituie fonologia cu adevărat.

Volumul tipărit cuprinde o introducere în care se discută deosebirea dintre fonologie și fonetică și raportul dintre fonologie și stilistică fonetică („Lautstilistik"), adică fonetica impresivă a lui Grammont, pe care însă Trubetzkoy o împarte (p. 28—29) într-o fonetică stilistică și o fonologie stilistică. Cum se înțelege de la sine, numai ultima este fonologie, nu și cealaltă. Asupra fonologiei stilistice și foneticii stilistice, astfel cum le concepe Trubetzkoy, ar fi de spus cîteva lucruri, pe care le lăsăm însă pentru altă dată.

Vom face acum cîteva observații asupra planului cărții. La ele am ajuns, numai pentru că am privit lucrurile din punctul de vedere exprimat de noi în *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*.

Mai întîi atrag atenția asupra faptului că, în această lucrare, nu avem nici o diviziune importantă care să fie consacrată fonologiei frazei și sintagmei (sau, ca să întrebuințăm expresia adoptată de unii fonologi pentru a designa amîndouă aceste diviziuni ale fonologiei, fonologia frazei). Se vede, deci, că Trubetzkoy n-a considerat astfel de diviziuni ale fonologiei, pe care le-au propus S. Karcevskij și R. Jakobson, ca discipline deosebite în cadrul fonologiei, ci ca simple capitole [255] ale unei fonologii care nu mai trebuie numită fonologia cuvîntului și alături de care nu există decît o morfonologie (bineînțeles alături de fonologia istorică și geografia fonologică, care acum nu interesează). El a păstrat, deci, pînă la sfîrșit concepția pe care o avea la început despre diviziunea fonologiei sau, în cazul cînd între timp a adoptat concepția celor doi, a revenit la această concepție. Atitudinea aceasta este identică cu cea pe care am luat-o și noi în articolul nostru la § 28.

Materia întreagă este împărțită în două părți: una (p. 30—241) intitulată *Die Unterscheidungslehre. Die distinktive oder bedeutungsunterscheidende Schallfunktion*, și alta (p. 241—261)

intitulată *Die Abgrenzungslehre. Die delimitative oder abgrenzende Schallfunktion*. La p. 29—30, Trubetzkoy distinsese însă și o funcție „gipfelbildende oder kulminative" a sunetelor, adică o simbolizare a unităților vorbirii prin accente. Probabil partea care trebuia să studieze aceste funcții urma să fie la sfîrșitul cărții și n-a mai putut fi redactată de autor. Din punctul de vedere al concepției noastre, fonologia ar trebui să cuprindă însă numai două părți : una care să se ocupe cu distincțiile („Die Unterscheidungslehre") și alta care să se ocupe cu semnalarea unităților. Am spus și în articolul nostru, la p. 122, că așa-numitele „Grenzsignale" nu semnalizează limite ale cuvintelor și ale unităților mai mari decît cuvintele, nu le delimitează, deci, ci semnalează existența lor. În cartea de față, Trubetzkoy, vorbind — pentru prima oară, mi se pare — și despre o funcție culminativă, care arată numărul unităților, s-a apropiat de ce spusesem noi, *loc. cit.*, dar n-a rezolvat bine problema. Mai întîi funcția numită de Trubetzkoy culminativă nu poate fi numită astfel, pentru că acest termen nu spune nimic (un termen științific trebuie să arate despre ce este vorba). Apoi învățatul vienez nu și-a dat seama că funcția numită de el delimitativă este exact de aceeași natură cu cea numită de el culminativă. Dealtfel Trubetzkoy n-a înșirat nici aici toate faptele care contribuie la stabilirea unităților. El nu pomenește de identificarea unităților prin ordinea anumită a sunetelor, proprie fiecărui cuvînt, despre care am vorbit noi în articolul nostru, p. 122. Sau, mai bine zis, pomenește, dar nu acolo unde trebuie, ci în altă parte (p. 34), unde dă definiția fonemului.

Doctrina distincțiilor este apoi expusă în următoarele șapte capitole : I. *Grundbegriffe*, în care se vorbește de opoziția fonologică și de unitatea fonologică și se dă definiția fonemului ; II. *Regeln für die Bestimmung der Phoneme ;* III. *Logische Einteilung der distinktiven Oppositionen ;* IV. *Phonologische Systematik der distinktiven Schallgegensätze ;* V. *Arten der Aufhebung distinktiver Gegensätze ;* VI. *Die Phonemverbindungen* [256] și VII. *Zur phonologischen Statistik*. La această împărțire a materiei nu avem de obiectat decît că din capitolele V și VI trebuia făcut unul singur, care să fie intitulat : *Condițiile de apariție ale fonemelor* sau *Legile fonologice statice* (în termenii noștri *Condițiile de apariție ale sunetelor* sau *Legile fonetice statice)*. Căci, într-adevăr, în amîndouă aceste capitole se studiază limitarea apariției (întrebuințării) sunetelor, fenomen care se poate formula în ceea ce am numit altădată (vezi lucrarea noastră, § 19) legi fonetice statice, spre deosebire de legile fonetice cunoscute pînă astăzi sub acest nume, care

sînt evolutive. Dealtfel și Trubetzkoy însuși a avut în minte strînsa legătură dintre aceste două capitole, căci la începutul capitolului VI spune că neutralizarea („die Aufhebung“) opozițiilor fonologice nu este singurul fenomen important de pe terenul teoriei combinațiilor („Kombinationslehre“). Amîndouă capitolele s-ar fi putut intitula, deci, din punctul lui de vedere, *Kombinationslehre*.

Fiindcă în manualele de fonetică existente astăzi legile fonetice statice ale fiecărei limbi în parte nu sînt studiate și clasificate cum s-a făcut la fonologie, manualul de față poate servi din acest punct de vedere (al legilor fonetice statice) și ca un manual de fonetică (sau, cu termenul socotit necesar de noi, fiziologie a articulațiilor). Pe acest teren, fonologii (în special Trubetzkoy) și-au creat merite foarte mari, și munca lor va trebui reluată în domeniul pur al articulațiilor. [257]

INDICE DE AUTORI

Abas, A. 42
Arvinte, Vasile 130
Ascoli, G. I. 22

Barker, I. L. 42
Bartoli, M. 61
Battisti, Carlo 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62
Bărbulescu, Ilie 200, 201, 205, 206, 212, 213
Benni 239
Benveniste, E. 19, 24
Bertoni, G. 61
Bloch, J, 19, 24
Bloomfield, Leonard 7
Berneker, Erich 112
Bourciez, Ed. 165
Bréal, Michel 21
Bremer, O. 46, 47, 51, 88
Bunescu, Victor 45
Bühler, Karl 246, 250, 269, 270

Candrea, I.-A. 103, 147, 178
Capidan, Th. 116, 148, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 187
Chomsky, A. N. 9
Cihac, A. de 112
Cohen, M. 21
Condurachi, E. 215
Confessor Theophanes 214
Coresi 108
Courtenay, Jean Baudouin 8, 220, 221, 223, 224, 227, 232, 239, 244, 245, 246, 254, 294
Croce, Benedetto 47
Cuny, A. 5, 216

Densusianu, Ovid 103, 104, 110, 111, 122, 124, 125, 178, 179, 180, 181, 190, 191, 199, 200, 201
Devoto, G. 5
Doroszewski, W. G. 8, 220, 227, 232, 241, 242, 255, 256, 257, 258, 260, 266, 302
Drăganu, N. 200
Dosoftei 108, 110

Flechter, H. 269

Gauthiot, R. 21
Găzdaru, D. 81, 82
Gentile, G. 47
Ginneken, J. van 173, 174, 176, 241, 242
Goidànich, P. G. 58, 61, 62, 124, 277

Grammont, M. 6, 21, 32, 37, 39, 40, 42, 47, 48, 49, 51, 54, 55, 56, 61, 62, 92, 98, 105, 106, 111, 115, 117, 120, 124, 132, 156, 159, 166, 167, 170, 171, 172, 205, 219, 220, 223, 273, 274, 283, 288, 289, 318
Grandgent, C. H. 164
Graur, Al. 102, 103, 104, 105, 197, 219, 296, 297, 298, 299, 313
Guiter, H. 8, 219
Güntert, H. 205
Hasdeu, B. P. 21
Havet, L. 21
Hirt, H. 6

Ibrăileanu, Garabet 6
Ionașcu, Al. 132
Iordan, Iorgu 6, 25, 33, 89, 97 104, 116, 128, 129, 132, 133, 135, 136, 139, 152, 184, 183, 224
Ivănescu, G. 10, 11, 13, 14, 15, 18, 101, 111, 115, 177, 187, 189, 191, 294, 298, 219, 297

Jakobson, R. 88, 94, 95, 235, 245, 271, 272, 278, 317, 318
Jakovlev 253
Jespersen, Otto 33, 34, 35, 41, 51
Juilland, Alphonse 106

Karcevskij, S. 278, 279, 283, 318

Lacerda, A. de 90, 92
Lüdtke, H. 123, 127, 132, 139, 140, 141, 142, 143

Martinet, A. 94, 196
Mathesius, V. 241
Meillet, A. 6, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 55, 56, 58, 59, 61, 62, 65, 67, 68, 74, 78, 124, 154, 156, 168, 199, 204, 205, 206, 216, 220, 277, 278
Menzerath, P. 90, 92
Meriggi, P. 47, 303, 304
Meyer-Lübke, Wilhelm 55, 60, 103, 126, 139, 148, 150, 177, 178, 179
Miklosich, Fr. 177, 199, 201, 206
Millardet, G. 74, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172

Nădejde, Ioan 110
Noreen, A. 274

Paget, R. 269
Pagliaro, A. 20
Panconcelli-Calzia, G. 33, 36, 47, 63
Papahagi, T. 102, 178, 179, 180, 181, 182, 190
Parodi, E. G. 61
Pascu, George 6, 81, 104, 105, 111, 112, 136, 195
Paul, H. 21, 26
Petrovici, E. 47, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 95, 119, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 132, 141, 263
Philippide, A. 6, 10, 24, 25, 26, 27, 29, 33, 42, 45, 53, 54, 66, 80, 81, 83, 85, 88, 89, 90, 91, 93, 97, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 110, 111, 115, 116, 119, 122, 124, 126, 129, 130, 135, 138, 145, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 155, 156, 164, 168, 170,

175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 199, 201, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 221, 241, 297, 298
Pisani, V. 61
Polivanov 220
Popovici, I. 147, 149
Procopovici, Al. 41, 200
Pușcariu, Sextil, 7, 41, 83, 103, 104, 112, 116, 123, 124, 133, 139, 149, 152, 178, 180, 183, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 212, 213

Richter, Elise 212
Renan 20
Rosetti, Al. 8, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 77. 113, 133, 139, 177, 178, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 241, 242, 263, 266
Roudet, L. 5, 37, 38
Rousselot, P. 6, 33, 34, 46

Sapir, Ed. 7
Saussure, Ferdinand de 7, 20, 28, 32, 35, 54, 74, 219, 220, 221, 223, 271, 288, 289, 293, 314, 317
Schmitt, A. Th. 302, 304, 310
Scriban, A. 112
Seidel, E. 219, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311
Serrus, Ch. 29
Sievers, E. 37, 46, 51
Simenschy, Th. 6
Simocattes, Theophilactos 214
Skok, P. 116
Sommerfelt, A. 56, 118
Stmpf, C. 269, 270

Șăineanu, L. 103, 110
Ščerba, L. V. 220, 221
Șiadbei, I. 198, 200, 201, 206, 211, 212, 214, 215, 217

Terracini, B. 20
Tesnière, Lucian 287
Thomsen, V. 20
Tiktin, H. 65, 66, 103, 108, 126, 129, 132, 134, 158, 159, 161
Trubetzkoy, N. S. 8, 49, 50, 88, 93, 95, 96, 104, 220, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 262, 267, 269, 270, 271, 272, 277, 278, 279, 280, 282, 284, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320

Vendryes, J. 6, 19, 24, 27, 35, 124, 220, 279, 282, 317
Vossler, K. 27, 61

Wechssler, Ed. 58
Weigand, G. 68, 116, 147, 150, 178, 184, 186, 199, 201, 206
Wijk, N. van 312
Wundt, W. 29

Zdrenghea, Mircea 126, 132

CUPRINS

Prefaţă 5
Cuvînt înainte 10
Notă asupra ediţiei 14
Abrevieri 16
Conceptul de lingvistică generală în opera lui A. Meillet . . 19
Problemele şi planul unui tratat de fonetică generală . . . 31
Părerile lui Carlo Battisti în domeniul foneticii 46
Nazalitatea în limba română (I) 63
Nazalitatea în limba română (II) 71
Stări şi schimbări fonetice în legătură cu vocala implicită 80
Timbrul vocalic implicit al consonantelor 87
Închideri şi deschideri ale vocalelor în primele timpuri ale limbii române 97
Cuvînt lămuritor 97
Introducere 98
I. *Închiderea vocalelor accentuate urmate de nazale* . . 101
A. Schimbările vocalelor de deschidere mijlocie accentuate şi urmate de nazale 101
B. Schimbarea lui *á*, urmat de nazale, în *ắ* . . . 109
C. Cauzele închiderii vocalelor accentuate urmate de nazale 118
D. Tendinţa mai cuprinzătoare, a închiderii vocalelor în general 123
II. *Diftongarea vocalelor de deschidere mijlocie, accentuate, cînd în silaba următoare se găsesc vocale de aceeaşi deschidere* 126
A. Condiţiile fenomenului 126
B. Natura diftongării vocalelor *é* şi *ó* în poziţiile *ă* şi *e* 131

C. Întîlnirea tendinței diftongării (sau deschiderii) cu cea a închiderii 135
D. Tendința mai largă a deschiderii vocalelor . . 138
E. Critica teoriei lui Helmut Lüdtke cu privire la deschiderea vocalelor în limba română . . . 139
Din fonetica evolutivă a limbii române (cu cîteva discuții de fonetică generală) 144
I. *Soarta diftongului latinesc* **au** 144
II. *Schimbările grupurilor* **br, bl** și **mn** *intervocalice în* **ur, ul** și **un** 155
Anexă: *Cauzele schimbărilor fonetice* 172
Palatalizarea și africatizarea velarelor latine *c*, *g* + *e*, *i* în limba română 177
č, *ǧ* + *ịa*, *e*, *i* > *ţ*, *ḑ* în macedoromână și meglenoromână 185
Diftongul *ịe* în limba română 192
Noțiunea de română primitivă (Urrumänisch) 198
Apendice: *Cauza schimbărilor fonetice* 216
Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică 219
Introducere 219
Partea I-a. *Temeiul unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică* 221
Partea a II-a. *Aspectul unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică* 268
Partea a III-a. *Situația foneticii față de lingvistică și consecințele pe care le are pentru fonetică considerarea fiziologiei articulațiilor ca lingvistică* 284
Încheiere 293
Discuțiile asupra unei fonetici nefiziologice și neacustice 296
Ultimele păreri ale lui N. S. Trubetzkoy în domeniul așa-zisei fonologii 312
Indice de autori 321

Redactor : WILMA MICHELS
Tehnoredactor : IOAN I. IANCU
Bun de tipar : 21.03.1983
Apărut 1983
Coli tipar : 20,2

Întreprinderea poligrafică „Oltenia"
Craiova, str. Mihai Viteazul nr. 4
Comanda nr. 168/1982

